DIE BYDRAE VAN DIE GEREFORMEERDE KERKLIED TOT VERSOENING EN EENHEID IN 'N MULTIKULTURELE SUID-AFRIKA

E J SMIT

DIE BYDRAE VAN DIE GEREFORMEERDE KERKLIED TOT VERSOENING EN EENHEID IN 'N MULTIKULTURELE SUID-AFRIKA

♦

ERASMUS JOHANNES SMIT

[B.A. (Regte), B.A. Honns., Th. B., Th. M.]

Proefskrif voorgelê ter nakoming van die vereistes vir die verwerwing van die graad Philosophiae Doctor (Liturgiek) aan die Skool vir Kerkwetenskappe van die Fakulteit Teologie aan die Noordwes Universiteit (Potchefstroom Kampus).

Studieleier:
Prof. B.J. de Klerk

NELSPRUIT
Mei 2007

DANKBETUIGING

By die voltooiing van 'n studie van hierdie aard, is die oorweldigende gevoel wat 'n mens het, een van dankbaarheid: nie alleen omdat daar uiteindelik (na 'n paar jaar) 'n finale produk op die tafel is nie, maar ook omdat daar geleentheid was om by wyse van akademiese werksaamhede iets te kon agterkom van die grootsheid van die werklikheid waarmee ons hemelse Vader besig is. Wat 'n voorreg om Hom en sy werke so beter te kon leer ken!

Daarom kom die eerste woord van dank Hom toe. Hy, wat die almagtige God van die heelal is, en terselfdertyd iets so geheimenisvol en fyn soos musiek daargestel het, is die Een aan Wie al die eer en dank toekom. Dit is Hy wat lewe gee – en die gawes en geleentheid om met akademiese studie te kan besig wees. Mag hierdie studie (hoewel gebrekkig en onvolmaak) daartoe bydra dat die lied van die kerk nog duideliker en by meer geleenthede opklink sodat sy lof verkondig en sy koninkryk uitgebou kan word!

Sonder mense wat jou ondersteun en jou hande sterk maak, kan 'n studie soos hierdie beswaarlik afgehandel word. Ek bedank graag die volgende persone wat almal 'n besondere rol vervul het om die studie moontlik te maak:

- Prof Ben de Klerk vir sy entoesiasme, mens-gerigtheid, insig, geduld en kundige leiding as studieleier. Vir beter kan mens nie vra nie. Ten spyte van struikelblokke langs die pad, wat soms veroorsaak het dat die vordering stadig was, het hy nooit opgehou aanmoedig en motiveer nie. Bo alles het hy daarin geslaag om die liefde wat hy vir die vakgebied van die Liturgiek het, op my as sy student oor te dra.
- My pa, Prof. Rassie Smit, vir die proefleeswerk en taalkundige versorging waarvan hy die grootste deel hanteer het. Sy belangstelling in my studie en die talle gesprekke wat ons gevoer het, sal ek vir altyd koester. Dit is hy wat ons van kleinsaf blootgestel het aan die wonderwêreld van musiek. Dit was 'n voorreg om die studie op hierdie wyse met hom te kon deel!
- Oom Klaas Post van Nelspruit en tannie Anneline de Bruyn van Barberton vir die proefleeswerk en taalkundige versorging wat hulle gedoen het. Hulle aanmoediging en belangstelling waardeer ek opreg.
- Ons goeie vriend, Wimpie Kotzé, sonder wie se rekenaarvaardigheid ek verlore sou wees. Sy vaardige rekenaarvingers en sy bereidheid om geduldig tot laat in die nag saam met my te sit en werk sal my nog lank bybly.

- Henk Jooste van die Tshwane Universiteit van Tegnologie (Nelspruit Kampus) wat gehelp het met die tegniese versorging van die vraelys wat vir die empiriese navorsing van hierdie studie gebruik is.
- Die Kerkraad en gemeente van die Gereformeerde Kerk Nelspruit wat met begrip en deernis seker gemaak het ek kry voldoende geleentheid om die studie te voltooi.
- Die Kerkraad en gemeente van die Gereformeerde Kerk Barberton wat soms moes terugstaan as gevolg van my studie, maar my nogtans deurentyd bly aanmoedig en ondersteun het.
- My goeie kollega, Tiaan Krüger, wat altyd bereid was om vir my in te staan as ek nie by alles kon uitkom nie. Die hartlike saam-werk wat ek met hom as kollega kon hê, het 'n wonderlike stabiele omgewing geskep waarin ek vrymoedigheid kon neem om, veral in die laaste 12 maande, met hart en siel aan hierdie studie te werk. Sonder hom as kollega sou dit nie moontlik gewees het nie.
- Al ons familie en vriende wat so gereeld uitgevra en aangemoedig het. Elkeen se belangstelling het gehelp om my weer te laat moed skep en het my opnuut vasberade gemaak vir die lang pad.
- Die Noordwes Universiteit vir die beskikbaarstelling van ruim beurse, wat my in staat gestel het om nie alleen klasgeld te kon betaal nie, maar ook die lang afstand tussen Nelspruit en Potchefstroom op gereelde basis te kon aflê.
- My liewe vrou, Alna en ons kinders, Hanno, Coetzee en Jana, wat die meeste van almal moes inboet terwyl ek aan hierdie studie gewerk het – veral die laaste klompie maande voor die finale afhandeling. Elke koppie koffie wat so getrou aangedra is, elke nag-sê met 'n hoopvolle vraag oor die vordering wat gemaak is, bly in my hart en gedagtes afgeëts. Sonder julle geduld en bereidheid om op te offer, sou niks van hierdie studie moontlik wees nie. Ek dra graag hierdie studie aan julle op.

INHOUDSOPGAWE

HOOFSTUK 1: INLEIDING

1. Agtergrond en probleemstelling 1

2. Huidige stand van navorsing en belang van die studie 3

3. Navorsingsvraag 4

4. Doelstelling en doelwitte 5
   4.1. Doelstelling 5
   4.2. Doelwitte 5

5. Sentrale teoretiese argument 6

6. Omlyning van die studie 6
   6.1. Begrensing van die studie 6
   6.2. Begripsbepaling 6

7. Metodologie 7

8. Strukturering van die studie 8

D E E L 1
B A S I S T E O R I E

HOOFSTUK 2: BASISTEORETIESE ONDERSOEK MET BETREKKING TOT DIE BEGRIPPE "KULTUUR" EN "MULTIKULTURALITEIT"

1. Inleiding 13

2. Kultuur 14
   2.1. Inleiding 14
   2.2. Die begrip "kultuur" 14
      2.2.1. Konklusie 17
      2.2.2. Die plek van musiek en sang in kultuur 18
         2.2.2.1. Konklusie 20
   2.3. Enkele Bybelse perspektiewe met betrekking tot kultuur 20
      2.3.1. Gegewens in die Ou Testament 21
         2.3.1.1. Die skepping en die opdrag tot kultuurarbeid: Genesis 1-3 21
         2.3.1.2. Die sondeval en kultuur: Genesis 3 24
         2.3.1.3. Kain as vader van die kultuurbouers: Genesis 4 27
         2.3.1.4. Die sondvloed: Genesis 6-9 30
         2.3.1.5. Die toring van Babel: Genesis 11 31
         2.3.1.6. Die aartsvaders en Israel as volk van God: Eksodus 15 34
         2.3.1.7. Samevattende konklusie: gegewens in die Ou Testament 36
      2.3.2. Gegewens in die Nuwe Testament 36
         2.3.2.1. Jesus: Verlosser en Herskepper van die mens en sy kultuur 37
         2.3.2.2. Jesus en die Samaritaanse vrou: Johannes 4 39
         2.3.2.3. Jesus en die Kanaänitiese vrou: Matteus 15:21-28 43
         2.3.2.4. Jesus en die Jode: Johannes 8:12-59 44

2.3.2.5. Jesus se missionêre opdrag aan sy dissipels: Matteus 28:16-20 45
2.3.2.6. Die uitstorting van die Heilige Gees: Handelinge 2:1-13 46
2.3.2.7. Die apostels se gewaarwording dat die evangelie vir alle mense is: Handelinge 6 en verder asook Handelinge 10:9-35 48
2.3.2.8. Die bevestiging aan Petrus dat die evangelie vir alle mense bedoel is: Handelinge 15 49
2.3.2.9. 'n Nuwe volk met 'n ewige nuwe kultuur: Openbaring 15 51
2.3.2.10. Samevattende konklusie: gegewens in die Nuwe Testament 52
2.3.3. Samevattende konklusie: gegewens uit die Ou en Nuwe Testament 53
2.3.4. Samevattende konklusie: basisteoretiese uitgangspunte met betrekking tot die begrip "kultuur" 54

3. Multikulturaliteit 55
3.1. Inleiding 55
3.2. Die werklikheid van multikulturaliteit 55
3.2.1. Wêreldwye werklikheid 55
3.2.2. Eiesoortige problematiek 56
3.2.2.1. Kommunikasie 56
3.2.2.2. Konflik 58
3.2.3. Moontlike oplossings vir die problematiek 62
3.2.4. Konklusie met betrekking tot die werklikheid van multikulturaliteit 64
3.3. Enkele Bybelse gegewens oor multikulturaliteit 64
3.3.1. Inleiding 64
3.3.2. Gegewens uit die Ou Testament 64
3.3.2.1. Die vryheidslied van Israel: Eksodus 15 65
3.3.2.2. Die vreemdeling in die Ou Testament 66
3.3.2.3. Die koningspsalms 72
3.3.2.4. Israel en die volke rondom hulle 73
3.3.2.5. Samevattende konklusie: gegewens uit die Ou Testament 74
3.3.3. Gegewens uit die Nuwe Testament 75
3.3.3.1. Woordsoektog 75
3.3.3.2. Die volk van God onder Hellenistiese oorheersing 82
3.3.3.3. Die uitdra van die evangelie in 'n multikulturele wêreld 85
3.3.3.4. 'n Nuwe volk met 'n nuwe kultuur: Openbaring 15 86
3.3.3.5. Samevattende konklusie: gegewens oor multikulturaliteit in die Nuwe Testament 87
3.3.4. Samevattende konklusie: gegewens oor multikulturaliteit uit die Ou en Nuwe Testament 88
3.4. Samevattende konklusie: basisteoretiese gegewens met betrekking tot multikulturaliteit 90
3.5. Samevattende konklusie: basisteoretiese gegewens met betrekking tot kultuur en multikulturaliteit 90

HOOFSTUK 3: BASISTEORETIESE ONDERSOEK MET BETREKKING TOT VERSOENING EN EENHEID

1. Inleiding 93

2. Versoening en eenheid 94
2.1. Enkele Bybelse perspektiewe op versoening 95
2.1.1. Ou Testamentiese gegewens oor versoening 95
2.1.1.1. Sonde noodsaak versoening 95
2.1.1.2. God neem die inisiatief tot versoening 96
2.1.1.3. Versoening met God as opdrag 98
2.1.1.4. Versoening tussen mense as opdrag 99
2.1.1.5. Geregtigheid gaan versoening vooraf 100
2.1.1.6. Versoening en vergoeding 101
2.1.1.7. Konklusie met betrekking tot Ou Testamentiese gegewens oor versoening 101

2.1.2. Nuwe Testamentiese gegewens oor versoening 102
2.1.2.1. Sonde noodsaak versoening 102
2.1.2.2. Christus bewerk versoening 103
2.1.2.3. Geregtigheid gaan versoening vooraf 104
2.1.2.4. Eskatologie 105
2.1.2.5. Vergifnis 107
2.1.2.6. Nuwe verhoudings met God, mekaar en die skepping 109
2.1.2.7. Multikulturele verhoudings: die muur van skeiding is afgebreek (Ef. 2:11-22) 111
2.1.2.8. Die kerk se taak: die bediening van die versoening: 2 Korintiërs 5:11-21 113
2.1.2.9. Konklusie met betrekking tot Nuwe Testamentiese gegewens oor versoening 115
2.1.3. Samevattende konklusie met betrekking tot Ou en Nuwe Testamentiese gegewens oor versoening 117
2.2. Die proses van versoening 118
2.2.1. Verantwoordelikheid vir die proses 119
2.2.2. Betrokkenheid by die proses 119
2.2.3. Gesprekvoering oor die verlede 120
2.2.4. Skuldbelydenis, berou en vergifnis 120
2.2.5. Transformasie en restourasie 122
2.2.6. Konklusie met betrekking tot die proses van versoening 122
2.3. Samevattende konklusie met betrekking tot versoening 123

3. Eenheid 125
3.1. Inleiding 125
3.2. Bybelse gegewens oor eenheid 125
3.2.1. Eenheid as fokus in Jesus se gebed vir sy dissipels: Johannes 17 126
3.2.1.1. Konklusie met betrekking tot eenheid in Johannes 17 128
3.2.2. Die liggaam groei as eenheid: Efesiërs 4:1-16 128
3.2.2.1. Konklusie met betrekking tot die groei van die liggaam as eenheid 130
3.2.3. Eenheid en diversiteit in die liggaam van Christus: 1 Korintiërs 12:1-31 131
3.2.3.1. Konklusie met betrekking tot eenheid en diversiteit in die liggaam 134
3.2.4. Die plek van die individu in die eenheid van die liggaam van Christus: Romeine 12:1-8 135
3.2.4.1. Konklusie met betrekking tot die plek van die individu in die eenheid van die liggaam 137
3.2.5. Samevattende konklusie met betrekking tot Nuwe Testamentiese gegewens oor eenheid 138
3.3. Samevattende konklusie: basisteoretiese gegewens met betrekking tot versoening en eenheid 138

HOOFSTUK 4: BASISTEORETIESE ONDERSOEK MET BETREKKING TOT DIE GEREFORMEERDE EREDIENS EN KERKLIED

1. Inleiding 141

2. 'n Bybelse raamwerk vir die gereformeerde erediens 142
2.1. Die aard en wese van die gereformeerde erediens 143
2.1.1. Die erediens is 'n ontmoeting 143
2.1.2. Die erediens is 'n verbondsontmoeting 144
2.1.3. Christus is teenwoordig in die erediens 144
2.1.4. Die Heilige Gees is teenwoordig in die erediens 145
2.1.5. Die erediens is ontmoeting tussen verskillende partye 146
2.1.6. Die erediens is 'n dialogiese gebeure 147
2.1.7. Die erediens is 'n offerhandeling 148
2.1.8. Die erediens is 'n ordelike gebeure 149
2.1.9. Die erediens is 'n pastorale gebeure 150
2.1.10. Die erediens is 'n missionêre gebeure 152

2.1.11. Konklusie oor die aard en wese van die erediens 153
2.2. Die verskillende elemente van die erediens 154
2.2.1. Konklusie oor die verskillende elemente van die erediens 156
2.3. Die erediens en verandering 156
2.3.1. Konklusie oor die erediens en verandering 159
2.4. Estetika in die erediens 160
2.4.1. Konklusie oor estetika in die erediens 163
2.5. Die erediens en kultuur 164
2.5.1. Konklusie oor die erediens en kultuur 166
2.6. Die erediens in 'n multikulturele konteks 167
2.6.1. Kommunikasie in 'n multikulturele erediens 168
2.6.2. Aanpassing en vernuwing 169
2.6.3. Inkulturasie 170
2.6.4. Konklusie oor die erediens in 'n multikulturele konteks 174
2.7. Samevattende konklusie oor 'n Bybelse raamwerk vir die erediens 176

3. Die gereformeerde kerklied 177
3.1. Musiek en die kerk 178
3.2. Musiek in die erediens 178
3.2.1. Konklusie oor musiek in die erediens 182
3.3. Musiekinstrumente in die erediens 183
3.3.1. Konklusie oor musiekinstrumente in die erediens 186
3.4. Dans in die erediens 187
3.4.1. Konklusie oor dans in die erediens 189
3.5. Gawes van musiek in die kerk 190
3.5.1. Konklusie oor gawes van musiek in die kerk 191
3.6. Die kerklied in die erediens 191
3.6.1. Konklusie oor die kerklied in die erediens 197
3.7. Die krag van musiek en poësie in die kerklied 198
3.7.1. Die krag van musiek in die kerklied 199
3.7.1.1. Musiek as pastorale krag 200
3.7.1.2. Behandeling van neurologiese en fisiologiese toestande 201
3.7.1.3. Konklusie oor die krag van musiek in die kerklied 203
3.7.1.4. Musiek en versoening 203
3.7.1.5. Musiek en eenheid 204
3.7.1.6. Konklusie oor die bydrae van musiek tot versoening en eenheid 205
3.7.2. Die krag van poësie in die kerklied 206
3.7.2.1. Konklusie oor die krag van poësie in die kerklied 208
3.7.2.2. Poësieterapie 208
3.7.2.3. Konklusie oor poësieterapie 211
3.7.3. Samevattende konklusie oor die krag van musiek en poësie in die kerklied 212
3.8. Musiek en die kerklied in 'n multikulturele erediens 213
3.8.1. Konklusie oor musiek en die kerklied in 'n multikulturele erediens 216
3.9. Samevattende konklusie oor die gereformeerde kerklied 217

4. Samevattende konklusie: basisteoretiese gegewens met betrekking tot die gereformeerde erediens en kerklied 218

HOOFSTUK 5: BASISTEORETIESE BEGINSELS MET BETREKKING TOT DIE BYDRAE VAN DIE GEREFORMEERDE KERKLIED TOT VERSOENING EN EENHEID IN 'N MULTIKULTURELE KONTEKS

1. Inleiding 220

2. Gegewens uit Hoofstuk 2 tot 4 220
2.1. Hoofstuk 2: Basisteoretiese ondersoek met betrekking tot kultuur en multikulturaliteit 220

2.1.1. Gegewens met betrekking tot kultuur 220
2.1.2. Gegewens met betrekking tot multikulturaliteit 221
2.1.3. Samevattende konklusie: basisteoretiese gegewens met betrekking tot kultuur en multikulturaliteit 222
2.2. Hoofstuk 3: Basisteoretiese ondersoek met betrekking tot versoening en eenheid 224
2.2.1. Gegewens met betrekking tot versoening 224
2.2.2. Gegewens met betrekking tot eenheid 225
2.2.3. Samevattende konklusie: basisteoretiese gegewens met betrekking tot versoening en eenheid 226
2.3. Hoofstuk 4: Basisteoretiese ondersoek met betrekking tot die gereformeerde erediens en kerklied 228
2.3.1. Gegewens met betrekking tot die gereformeerde erediens 228
2.3.2. Gegewens met betrekking tot die gereformeerde kerklied 229
2.3.3. Samevattende konklusie: basisteoretiese gegewens met betrekking tot die gereformeerde erediens en kerklied 230

3. Basisteoretiese beginsels vir die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele konteks 232

DEEL 2
METATEORIE

HOOFSTUK 6: METATEORETIESE PERSPEKTIEWE MET BETREKKING TOT KULTUUR EN MULTIKULTURALITEIT IN SUID-AFRIKA

1. Inleiding 234

2. Twee primêre kulture in Suid-Afrika 235
2.1. Die Westerse kultuur 236
2.1.1. Wortels in die Griekse kultuur 236
2.1.2. Die invloed van die Corpus Christianum 237
2.1.3. Die invloed van die Reformasie 239
2.1.4. Die invloed van die Renaissance, moderne filosofie en die Verligting 240
2.1.5. Die positiewe gevolge van die Westerse kultuur 241
2.1.6. Konklusie oor die onstaan en positiewe gevolge van die Westerse kultuur 242
2.1.7. Die negatiewe ontwikkelings in die Westerse kultuur 243
2.1.7.1. Eiemagtigheid 243
2.1.7.2. Produksie en konsumpsie 244
2.1.7.3. Outomatisering van werkers 245
2.1.7.4. Uitbuiting van die ekologie 246
2.1.7.5. Massavernietiging 247
2.1.7.6. Gejaagdheid 248
2.1.7.7. Individualisme 248
2.1.7.8. Pessimisme en angs 249
2.1.7.9. Relatiwisme en onsekerheid 249
2.1.7.10. Die invloed van die Postmodernisme 250
2.1.8. Maniere van ontvlugting uit die kulturele krisis 252
2.1.8.1. Onttrekking 252
2.1.8.2. Die skep van 'n kontra-kultuur 253
2.1.8.3. Die soeke na 'n ware religie 254
2.1.9. Konklusie oor die negatiewe ontwikkelings in die Westerse kultuur 255
2.1.10. Musiek in die Westerse kultuur 257
2.1.11. Konklusie oor musiek in die Westerse kultuur 259
2.1.12. Evaluering van die Westerse kultuur vanuit 'n Bybelse perspektief 260

2.1.13. Samevattende konklusie oor die Westerse kultuur 261
2.2. Die tradisionele Afrikakultuur 262
2.2.1. Inleiding 262
2.2.2. Buitelyne van die tradisionele Afrikakultuur 264
2.2.2.1. Holisme 264
2.2.2.2. Fokus op die metafisiese 265
2.2.2.3. Godsbeeld 269
2.2.2.4. Verering van voorvaders 271
2.2.2.5. Lewenskrag 273
2.2.2.6. Kommunalistiese lewensvisie 276
2.2.2.6.1. Ubuntu 276
2.2.2.7. Tydsbeskouing 281
2.2.2.8. Orale kultuur 282
2.2.2.9. Kuns, musiek en dans 283
2.2.2.9.1. Musiek en dans 284
2.2.2.10. Konklusie oor die buitelyne van die tradisionele Afrikakultuur 287

3. Vergelyking tussen die Westerse- en tradisionele Afrika kulture in Suid-Afrika 289
3.1. Inleiding 289
3.2. Moontlike vergelykings 290
3.3. Vergelyking volgens die basiese dimensies van mens-wees 292
3.3.1. Die religieuse 292
3.3.2. Lewensbeskouing 293
3.3.3. Die sosiale dimensie 293
3.3.4. Die materiële dimensie 294
3.3.5. Gedrag 294
3.3.6. Konklusie met betrekking tot 'n vergelyking tussen die Westerse- en tradisionele Afrikakulture in Suid-Afrika 294
3.4. Wedersydse invloed op mekaar 295
3.4.1. Konklusie oor die wedersydse invloed van die Westerse- en tradisionele Afrikakulture op mekaar 297
3.5. Evaluering van die tradisionele Afrikakultuur vanuit 'n Bybelse perspektief 298
3.5.1. Inleiding 298
3.5.2. Holisme 298
3.5.3. Klem op die metafisiese 299
3.5.4. Godsbeeld 300
3.5.5. Voorvaderverering 301
3.5.6. Lewenskrag 303
3.5.7. Kommunalisme 304
3.5.8. Tydsbeskouing 307
3.5.9. Orale kultuur 308
3.5.10. Kuns, musiek en dans 309
3.5.11. Konklusie oor die evaluering van die tradisionele Afrikakultuur vanuit 'n Bybelse perspektief 310

4. Onderlinge aanvul van leemtes in mekaar se kulture 311
4.1. Konklusie met betrekking tot die onderlinge aanvul van leemtes in mekaar se kulture 312

5. Samevattende konklusie: metateoretiese perspektiewe op kultuur en multikulturaliteit in Suid-Afrika 313

HOOFSTUK 7: METATEORETIESE PERSPEKTIEWE MET BETREKKING TOT VERSOENING EN EENHEID IN SUID-AFRIKA

1. Inleiding 319

2. Versoening in Suid-Afrika 320
2.1. Sosiopolitieke agtergrond van Suid-Afrika 320
2.1.1. Konklusie oor die sosiopolitieke agtergrond van Suid-Afrika 326
2.2. Moontlike aanleiding en oorsake vir die beleid van apartheid 327
2.2.1. Konklusie oor die moontlike aanleiding en oorsake vir die beleid van apartheid 329
2.3. Die proses van versoening in Suid-Afrika 329
2.4. Nasionale en persoonlike versoening 331
2.4.1. Konklusie oor nasionale en persoonlike versoening 334
2.5. Die rol van die kerk 335
2.5.1. Konklusie oor die rol van die kerk 335
2.6. Die Waarheids- en Versoeningskommissie (WVK) van Suid-Afrika 336
2.6.1. Ontstaan en doel van die WVK 336
2.6.1.1. Konklusie oor die ontstaan en doel van die WVK 337
2.6.2. Die werkswyse van die WVK 338
2.6.2.1. Konklusie oor die werkswyse van die WVK 340
2.6.3. 'n Evaluering van die WVK en sy werksaamhede 340
2.6.3.1. Onthulling van die waarheid 341
2.6.3.1.1. Konklusie oor die soeke van die waarheid in die werksaamhede van die WVK 345
2.6.3.2. Bewerking van versoening 346
2.6.3.2.1. Konklusie oor die bewerking van versoening deur die WVK 348
2.6.3.3. Die toestaan van amnestie 348
2.6.3.3.1. Konklusie oor die toestaan van amnestie 350
2.6.3.4. Die betaling van restitusie 350
2.6.3.4.1. Konklusie oor die betaling van restitusie 351
2.6.3.5. Internasionale invloed van die WVK 352
2.6.3.5.1. Konklusie oor die internasionale invloed van die WVK 352
2.6.3.6. Samevattende konklusie oor die WVK van Suid-Afrika en sy werksaamhede 353
2.6.4. Die voortgaande proses van versoening na afloop van die WVK 353
2.6.4.1. Konklusie oor 'n voortgaande proses van versoening na afloop van die WVK 356
2.7. Samevattende konklusie oor versoening in Suid-Afrika 357

3. Eenheid in Suid-Afrika 358
3.1. Eenheid en diversiteit in 'n multikulturele Suid-Afrika 358
3.1.1. Konklusie oor eenheid en diversiteit in 'n multikulturele Suid-Afrika 360
3.2. Bedreigings vir eenheid in Suid-Afrika 361
3.2.1. Bewustheid van rasse-identiteit 361
3.2.1.1. Konklusie oor 'n bewustheid van rasse-identiteit 362
3.2.2. Kulture onbekend vir mekaar 363
3.2.2.1. Konklusie oor kulturele onbekendheid in Suid-Afrika 365
3.2.3. Misdaad en geweld in Suid-Afrika 366
3.2.3.1. Konklusie oor misdaad en geweld in Suid-Afrika 370
3.2.4. Gebrek aan morele waardes in Suid-Afrika 371
3.2.4.1. Konklusie oor 'n gebrek aan morele waardes in Suid-Afrika 372
3.2.5. Totalitêre regering in Suid-Afrika 372
3.2.5.1. Konklusie oor 'n totalitêre regering in Suid-Afrika 374
3.2.6. Sosio-ekonomiese ongelykheid in Suid-Afrika 374
3.2.6.1. Konklusie oor sosio-ekonomiese ongelykheid in Suid-Afrika 377
3.2.7. Grondbesit 378
3.2.7.1. Konklusie oor grondbesit in Suid-Afrika 379
3.2.8. Arbeid in Suid-Afrika 379
3.2.8.1. Konklusie oor arbeid in Suid-Afrika 380
3.2.9. Regstellende aksie in Suid-Afrika 380
3.2.10. Konklusie oor regstellende aksie in Suid-Afrika 383
3.2.11. Persepsies oor die regering se onvermoë om te regeer 384
3.2.11.1. Konklusie oor persepsies rondom die regering se onvermoë om te regeer 385
3.2.12. Geslote gemeenskappe in Suid-Afrika 385
3.2.12.1. Konklusie oor geslote gemeenskappe in Suid-Afrika 386
3.2.13. MIV Vigs in Suid-Afrika 386
3.2.13.1. Konklusie oor MIV Vigs in Suid-Afrika 387
3.2.14. Versetkuns uit sekere segmente van die Suid-Afrikaanse samelewing 388

3.2.14.1. Konklusie oor versetkuns uit sekere segmente van die Suid-Afrikaanse samelewing 389
3.2.15. Miskenning van taal in Suid-Afrika 389
3.2.15.1. Konklusie oor die miskenning van taal in Suid-Afrika 390
3.2.16. Ondeurdagte transformasie van sport in Suid-Afrika 391
3.2.16.1. Konklusie oor die ondeurdagte transformasie van sport in Suid-Afrika 391
3.2.17. Posttraumatiese Stresversteuring 392
3.2.17.1. Konklusie oor Posttraumatiese Stresversteuring (PTSV) 396
3.2.18. Samevattende konklusie oor bedreigings vir eenheid in Suid-Afrika 396
3.3. Gevalle waar eenheid wel voorkom in Suid-Afrika 397
3.3.1. Wedersydse kulturele beïnvloeding in Suid-Afrika 397
3.3.1.1. Konklusie oor wedersydse kulturele beïnvloeding in Suid-Afrika 398
3.3.2. Eenheid in musiek in Suid-Afrika 398
3.3.2.1. Konklusie oor eenheid in musiek in Suid-Afrika 402
3.3.3. Eenheid in taalgebruik in Suid-Afrika 402
3.3.3.1. Konklusie oor eenheid in taalgebruik in Suid-Afrika 403
3.3.4. Gemengde huwelike in Suid-Afrika 403
3.3.4.1. Konklusie oor gemengde huwelike in Suid-Afrika 404
3.3.5. Eenheid in sport in Suid-Afrika 404
3.3.5.1. Konklusie oor eenheid in sport in Suid-Afrika 405
3.3.6. Samevattende konklusie oor gevalle waar eenheid in Suid-Afrika wel voorkom 405
3.4. Eenheid oor landsgrense heen: die Afrika Renaissance 406
3.4.1. Konklusie oor die Afrika Renaissance 410
3.5. Samevattende konklusie oor eenheid in Suid-Afrika 411
3.6. Samevattende konklusie: metateoretiese perspektiewe oor versoening en eenheid in Suid-Afrika 412

HOOFSTUK 8: METATEORETIESE PERSPEKTIEWE MET BETREKKING TOT DIE GEREFORMEERDE EREDIENS EN KERKLIED IN SUID-AFRIKA

1. Inleiding 414

2. Die gereformeerde erediens in Suid-Afrika 415
2.1. Ekumenisiteit 417
2.2. Die breë kerklike agtergrond in Afrika 418
2.3. Die breë kerklike agtergrond in Suid-Afrika 419
2.4. Die rol van die Africa Independent Churches (AIC) in Suid-Afrika 421
2.5. Kerkeenheid in Suid-Afrika 423
2.6. Die erediens in die Nederduits Gereformeerd Kerk (NGK) van Suid-Afrika 424
2.6.1. Kerkeenheid in die NG Kerkfamilie van Suid-Afrika 425
2.6.2. Die inkleding van die erediens in die NG Kerk van Suid-Afrika 427
2.6.3. Voortgaande ontwikkelings in die liturgie van die NG Kerk van Suid-Afrika 428
2.6.4. Konklusie oor kerkeenheid en die erediens in die NG Kerk van Suid-Afrika 429
2.7. Die erediens in die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (GKSA) 430
2.7.1. Die ontstaan en vestiging van die GKSA 430
2.7.2. Die inkleding van eredienste in die GKSA 432
2.7.3. Die getuienis van die GKSA na buite 433
2.7.4. Konklusie oor die erediens in die GKSA 435
2.8. Samevattende konklusie oor die gereformeerde erediens in Suid-Afrika 435

3. Die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika 436
3.1. Die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika binne die konteks van die Westerse kultuur 436
3.1.1. Konklusie oor die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika binne die konteks van die Westerse kultuur 439
3.2. Die gereformeerde kerklied binne die konteks van die Afrikakultuur 440
3.2.1. Konklusie oor die gereformeerde kerklied binne die konteks van die Afrikakultuur 441

3.3. Gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) in die Suid-Afrikaanse kerklied volgens 1 Korintiërs 14:15 442
3.3.1. Konklusie oor gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) in die Suid-Afrikaanse kerklied volgens 1 Korintiërs 14:15 443
3.4. Empiriese ondersoek 444
3.4.1. Verloop van die ondersoek 444
3.4.2. Uitkomste van die ondersoek 449
3.4.3. Bevindings uit die ondersoek 469
3.4.3.1. Bevindings uit Afdeling A (Algemene agtergrond van respondente en hulle belewenis van multikulturaliteit in Suid-Afrika) 469
3.4.3.1.1. Persoonlike gegewens 469
3.4.3.1.2. Multikulturele interaksie 470
3.4.3.1.3. Versoening en eenheid 471
3.4.3.1.4. Multikulturele verhoudings in die kerk 472
3.4.3.1.5. Samevattende konklusie oor bevindings rakende algemene agtergrond van respondente en hulle belewenis van multikulturaliteit in Suid-Afrika 472
3.4.3.2. Bevindings uit Afdeling B (Die uitwerking van die saamsing van kerkliedere op gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture) 473
3.4.3.2.1. Genieting van die saamsing van kerkliedere 473
3.4.3.2.2. Uitwerking op die kontak met medegelowiges van die ander kultuur 473
3.4.3.2.3. Uitwerking op persepsies met betrekking tot mense uit die ander kultuur 474
3.4.3.2.4. Verandering in persepsie met betrekking tot lede van die ander kultuur 474
3.4.3.2.5. Verandering in die verhouding met medegelowiges van die ander kultuur 475
3.4.3.2.6. Belewing van groepskohesie 475
3.4.3.2.7. Toeganklikheid van kerkliedere van die ander kultuur 475
3.4.3.2.8. Hinderlike aspekte tydens die saamsing van kerkliedere 476
3.4.3.2.9. Aspekte wat respondente graag sou wou oorneem in hulle eie kerksang 476
3.4.3.2.9.1. Konklusie oor aspekte wat respondente graag sou wou oorneem in hulle eie kerksang 476
3.4.3.3. Samevattende konklusie oor bevindings rakende die uitwerking van die saamsing van kerkliedere op gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture 477
3.4.4. Samevattende gevolgtrekking met betrekking tot bevindings uit die empiriese ondersoek 478
3.5. Konklusie oor die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika 479

4. Samevattende konklusie oor die gereformeerde erediens en kerklied in Suid-Afrika 481

HOOFSTUK 9: METATEORETIESE PERSPEKTIEWE MET BETREKKING TOT DIE BYDRAE VAN DIE GEREFORMEERDE KERKLIED TOT VERSOENING EN EENHEID IN 'N MULTIKULTURELE SUID-AFRIKA

1. Inleiding 485

2. Gegewens uit Hoofstuk 6 tot 8 485
2.1. Hoofstuk 6: Metateoretiese ondersoek met betrekking tot kultuur en multikulturaliteit in Suid-Afrika 485
2.1.1. Gegewens met betrekking tot kultuur in Suid-Afrika 485
2.1.1.1. Konklusie oor die eienskappe van die Westerse kultuur 486
2.1.1.2. Konklusie oor die eienskappe van die tradisionele Afrikakultuur 487
2.1.2. Gegewens met betrekking tot multikulturaliteit in Suid-Afrika 489
2.2. Hoofstuk 7: Metateoretiese ondersoek met betrekking tot versoening en eenheid in Suid-Afrika 490
2.2.1. Gegewens met betrekking tot versoening in Suid-Afrika 490
2.2.2. Gegewens met betrekking tot eenheid in Suid-Afrika 491

2.3. Hoofstuk 8: Metateoretiese ondersoek met betrekking tot die gereformeerde erediens en kerklied in Suid-Afrika 493
2.3.1. Gegewens met betrekking tot die gereformeerde erediens in Suid-Afrika 493
2.3.2. Gegewens met betrekking tot die gereformeerde kerklied 494
2.3.3. Bevindings van 'n empiriese ondersoek na die effek wat die saamsing van mekaar se kerkliedere op respondente vanuit verskillende kulture het. 495

3. Metateoretiese perspektiewe op die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika 496

4. Integrering van basisteoretiese beginsels en metateoretiese perspektiewe oor die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele konteks 497

DEEL 3
PRAKTYKTEORIE

HOOFSTUK 10: PRAKTYKTEORETIESE RIGTINGGEWING VIR DIE BYDRAE VAN DIE GEREFORMEERDE KERKLIED TOT VERSOENING EN EENHEID IN 'N MULTIKULTURELE SUID-AFRIKA

1. Inleiding 500

2. Praktykteoretiese model 501
2.1. Agtergrond 501
2.1.1. Verstellings aan die gereformeerde erediens 502
2.1.1.1. Verstellings aan die gereformeerde erediens volgens die aard en wese van die gereformeerde erediens 506
2.1.1.1.1. Die erediens as ontmoeting 506
2.1.1.1.2. Die erediens as verbondsontmoeting 507
2.1.1.1.3. Christus teenwoordig in die erediens 507
2.1.1.1.4. Die Heilige Gees teenwoordig in die erediens 508
2.1.1.1.5. Die erediens as ontmoeting tussen verskillende partye 509
2.1.1.1.6. Die erediens as 'n dialogiese gebeure 510
2.1.1.1.7. Die erediens as 'n offerhandeling 511
2.1.1.1.8. Die erediens as 'n ordelike gebeure 512
2.1.1.1.9. Die erediens as pastorale gebeure 513
2.1.1.1.10. Die erediens as missionêre gebeure 513
2.1.1.1.11. Konklusie oor verstellings en verandering van gerigtheid met betrekking tot die aard en wese van die gereformeerde erediens 514
2.1.1.2. Blootstelling aan mekaar en wedersydse verryking van mekaar deur gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture in die erediens 515
2.1.1.2.1. Verdieping en vernuwing van die erediens deur elemente van die Westerse- en Afrikakulture 516
2.1.1.2.2. Transformering van die Westerse- en Afrikakulture deur die erediensgebeure 519
2.1.1.2.3. Konklusie oor die blootstelling aan mekaar en wedersydse verryking van mekaar deur gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture in die erediens 521
2.1.2. Verstelling aan die gereformeerde kerklied 523
2.1.2.1. Die benutting van die krag van musiek en poësie in die kerklied 525
2.1.2.2. Die toespitsing van die gereformeerde kerklied op die pastorale en missionêre dimensies van die erediens 527
2.1.2.3. Aanvulling van leemtes wat met betrekking tot die kerklied bestaan 529
2.1.2.4. Uitbreiding van die beginsels wat gestel word as riglyne vir die gereformeerde kerklied 530

2.1.2.5. Die uitwerking van die erediens en kerklied na buite 531
2.1.2.6. Konklusie oor verstelling aan die gereformeerde kerklied 532
2.1.3. Grafiese voorstelling 533
2.1.4. Figuur 1 534

3. Praktiese aanbevelings 535
3.1. Praktiese aanbevelings met betrekking tot die verstelling van die gereformeerde erediens 535
3.1.1. Verandering van gerigtheid met betrekking tot die aard en wese van die gereformeerde erediens 535
3.1.2. Blootstelling aan mekaar en wedersydse verryking van mekaar deur gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture in die erediens 538
3.1.3. Konklusie oor praktiese aanbevelings met betrekking tot die verstelling van die gereformeerde erediens 542
3.2. Die verstelling van die gereformeerde kerklied 542
3.2.1. Proses van onderhandeling oor die gebruik van kerkliedere 542
3.2.2. Bybelse riglyne vir die kerklied as maatstaf 544
3.2.3. Verskillende benaderings ten opsigte van musiek en die kerklied in berekening 545
3.2.4. Profetiese roeping in die samelewing ook in die kerklied vergestalt 547
3.2.5. Konklusie oor die verstelling van die gereformeerde kerklied 548
3.3. Die bewerking van versoening en eenheid in die multikulturele Suid-Afrikaanse gemeenskap 548

DEEL 4
SAMEVATTING EN FINALE GEVOLGTEKKING

HOOFSTUK 11: SAMEVATTING EN FINALE GEVOLGTREKKING

1. Inleiding en agtergrond 551

2. Navorsingsvrae beantwoord 552

3. Struktuur van die studie 553

4. Gegewens wat verkry is 553
4.1. Deel 1: Basisteorie 553
4.2. Deel 2: Metateorie 554
4.3. Integrering van basisteorie en metateorie 555

5. Voorgestelde praktykteoretiese model 557
5.1. Teoretiese gedeelte van die praktykteoretiese model 557
5.1.1. Verstelling aan die gereformeerde erediens: 557
5.1.2. Verstelling aan die gereformeerde kerklied: 558
5.1.3. Grafiese voorstelling 559
5.2. Praktiese aanbevelings 560
5.2.1. Praktiese aanbevelings met betrekking tot die gereformeerde erediens: 560
5.2.2. Praktiese aanbevelings met betrekking tot die gereformeerde kerklied 560
5.2.3. Praktiese aanbevelings met betrekking tot 'n bewusmakingsprojek 561

6. Finale samevattende gevolgtrekking 561

7. Voorgestelde temas vir verdere navorsing 561

ABSTRACT 563

OPSOMMING 565

SLEUTELTERME 567

BIBLIOGRAFIE 568

Bean (2003) vind dit vreemd dat Blankes die beleid van apartheid veroordeel, maar nie die nodigheid en betekenis van regstellende aksie kan insien nie. Volgens hom is dit nie 'n perfekte oplossing nie, maar dat regstellende aksie 'n belangrike doel het om die ongelykhede van die apartheidsverlede te probeer regstel. Die vraag kan egter met reg gevra word of hierdie beleid op die lang termyn nie meer skade as goed doen nie. Volgens Buys (2006:22) is regstellende aksie saam met geweldsmisdaad die hoofredes waarom sowat 'n miljoen Blanke Suid-Afrikaners die land die afgelope dekade verlaat het (sien ook Eriksson, 2000). Die probleem kom volgens Scholtz, L. (2006:12) daarby in dat die huidige proses van regstellende aksie dikwels daarop neerkom dat Blanke kundigheid en ervaring vervang word met Swart onkundigheid en onervarendheid. Dat Blanke werksaansoekers en beursaansoekers van die begin af in kennis gestel word dat hulle aansoeke nie eens oorweeg sal word nie skep 'n nuwe tipe onreg (Koekemoer, 1998; Logan, 1998)

Volgens Koekemoer (1998) is die volgende besorgdhede oor die beleid van regstellende aksie algemeen onder Blankes:

- daar is nie vir hulle 'n toekoms in die land solank hierdie beleid geld nie;
- kundigheid gaan verlore weens uit diensstelling van Blankes werknemers en dit lei tot foute wat ten koste van 'n maatskappy se aandeelhouers en die belastingbetalers gemaak word;
- individuele besluitneming, koste-effektiewe prosesse en beleid, hoë produktiwiteit en die inspraak van aandeelhouers word weggekalwe ter wille van beginsels wat nie in die internasionale sakewêreld gepas is nie;
- standaarde vir dienslewering word verlaag. Kontak tussen kliënte en die organisasie word 'n frustrerende geleentheid;
- onderprestasie kom voor vanweë verhoogde stres. Blankes vrees dat hulle uit diens gestel gaan word, terwyl Swart werknemers onder verhoogde druk geplaas word en fyn gemonitor word om te bepaal of hulle presteer of nie. Vanweë hulle eiesoortige kulturele agtergrond, is dit dikwels problematies om by oorwegend Westerse besigheidsbeginsels te hou.

3.2.10. Konklusie oor regstellende aksie in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor regstellende aksie in Suid-Afrika:

- Die regering probeer tans deur wetgewing om die ongelyke situasie met betrekking tot werkgeleenthede in die land reg te stel.

- Die negatiewe gevolge van hierdie beleid kan gesien word in 'n gebrek aan produktiwiteit en dienslewering, veral in gevalle waar werksgeleenthede gereserveer word vir diegene wat nie gekwalifiseerd is vir die werk nie.
- Sommige Swart persone buit die situasie uit deur voortdurend te jag na beter werksgeleenthede by 'n volgende maatskappy. Dit veroorsaak 'n gebrek aan stabiliteit en kontinuïteit by talle besighede.
- Die streng wetgewing met betrekking tot gelyke in diensneming veroorsaak 'n groot administratiewe las en 'n onbuigsame besigheidsomgewing.
- Globaal gesien word baie skade aan die ekonomie aangerig as gevolg van ondeurdagte regstellende aksie in Suid-Afrika.

3.2.11. Persepsies oor die regering se onvermoë om te regeer

Jeffreys (2006b:10) is van mening dat die huidige regering in Suid-Afrika nie die wysheid, deurdagtheid, doelgerigtheid en sin vir regverdigheid het wat nodig is om die nalatenskap van apartheid, ook op die onsigbare psigiese vlak, te ontrafel en omvorm nie. Hy meen tereg ook dat om rewolusie te stig veel makliker is as om te herbou, veral as die heropbou proses net behels dat die bestaande ideologiese superstruktuur omvorm word en nie summier afgebreek en vervang word met 'n nuwe een nie.

Hoewel Holland (aangehaal in Roos, 2006b:19) meen dat dit maklik is vir diegene wat destyds vir apartheid verantwoordelik was, om terug te sit en alles wat verkeerd loop in die huidige bestel te kritiseer, meen Brink (aangehaal in Louw, L., 2006b:1) dat die huidige regering bestaan uit 'n "nuwe elite" wie se eerste belang skynbaar is om hulle eie sakke te vul saam met dié van hulle familie en vriende, terwyl hulle nie huiwer om selfs op slagoffers van moord, verkragting en geweld te trap nie, of diegene wat durf protesteer beveel om stil te bly of die land te verlaat. Volgens Maarman (2006:18) is dit magsbeheptheid, geldgierigheid, beterweterigheid en hardkoppigheid wat die ANC laat vergeet van sy eertydse ideale vir 'n beter Suid-Afrika. Dit het onder meer ook veroorsaak dat daar byna oral ANC-funksionarisse is (verbloem as munisipale bestuurders) wat "obsene" salarisse verdien terwyl die massas steeds daagliks sukkel om te kan oorleef (sien ook Viljoen, 2006:11).

Volgens Smith (aangehaal in Steyn, 2005:12) het Afrika die ryk geword van vervalsings (van matrieksertifikate tot identiteitskaarte), terwyl daar grootskaalse wanbestuur, diefstal van staatsgeld en enorme korrupsie voorkom. Infrastruktuur in Suid-Afrika, waar onder veral paaie, elektrisiteitsnetwerke, watervoorsieningsfasiliteite en openbare geboue gaan

vinnig agteruit en word nie genoegsaam in stand gehou nie. Dit bring die persepsie onder veral Blanke Suid-Afrikaners dat die regering (nasionaal en op plaaslike vlak) nie bevoeg is en ook nie belang stel om prioriteitsaandag te gee aan die instandhouding van infrastruktuur nie (Pelser, 2006:2). Rossouw (2004) meen tereg dat daar veral by Afrikaners die persepsie bestaan dat hulle alleen welkom is by nasionale geleenthede indien hulle inval by die organiseerders se voorkeure. Wanneer hulle as gevolg hiervan en ander faktore sodanige geleenthede nie bywoon nie, word hulle daarvan beskuldig dat hulle hulle onttrek omdat hulle nie bereid is om deel te wees van die nuwe orde in die land nie. Daar is dus 'n wydverspreide persepsie dat die regering nie genoeg werk daarvan maak om alle belangegroepe inklusief te betrek nie.

3.2.11.1. Konklusie oor persepsies rondom die regering se onvermoë om te regeer

Die volgende konklusie kan gemaak word oor persepsies rondom die regering se onvermoë om te regeer:

- Dit blyk toenemend dat selfverryking eerder as goeie regering vir 'n groeiende getal leiers en staatsamptenare voorop staan.
- Infrastruktuur gaan toenemend agteruit.
- Daar word nie genoeg gedoen om alle belangegroepe inklusief te betrek as deel van 'n verenigde nuwe Suid-Afrika nie.
- Dit blyk dat die ANC se eertydse ideale vir 'n nuwe Suid-Afrika toenemend besig is om te vervaag.

3.2.12. Geslote gemeenskappe in Suid-Afrika

Die werklikheid van die Suid-Afrikaanse samelewing is dat daar steeds verskeie gemeenskappe is wat vir mekaar geslote is. Keteyi (1998:14) wys daarop dat die beleid van apartheid 'n bepaalde sosiale orde aan die inwoners van Suid-Afrika opgedwing het. Dit het menseverhoudinge en die natuurlike sosiale orde in die land totaal ontwrig. Die gevolg hiervan was dat die openheid van kulture afgestomp is en gemanipuleer is, sodat daar in werklikheid verskillende gemeenskappe ontwikkel het, wat geslote vir mekaar was. Die nalatenskap hiervan is nog nie uitgewis nie en dit is 'n ernstige bedreiging vir eenheid in die land.

Ten spyte hiervan is een van die belangrike gebeure in Afrika dat tradisioneel geslote gemeenskapsisteme tans tot oop sisteme getransformeer word. Informasie- en kommunikasietegnologie speel hierin 'n bepalende rol. Kommunikasietegnologie stel gebruikers in staat om tradisionele grense (geografies en kultureel) oor te steek. Virtuele

gemeenskappe word geskep waartoe enige iemand kan behoort (Phahlamohlaka & Kroeze, 2004:181). Die effek hiervan kan volgens Burger (2000) ook in die geledere van die Afrikaner bespeur word. Volgens hom bestaan die Afrikaner nie meer as enkele groep nie. Daar is nie meer 'n enkele gemeenskaplike historiese identiteit of toekomsvisie nie. Daar is eerder 'n proses aan die gang waarvolgens elke individu 'n eie identiteit skep deur sy eie lewensverhaal as die norm te gebruik. Dit word vermeng met die verhale van ander, sodat 'n meer verteenwoordigende beeld van herkoms en identiteit geskep kan word.

Ten einde werklike eenheid met sy medelandgenote te kan hê, sal 'n herevaluering van die identiteit van die Afrikaner moet plaasvind, deurdat beide positiewe en negatiewe waardes van sy kultuur deeglik ondersoek word en 'n brug geslaan word van die verlede na die toekoms. In hierdie proses sal rekening gehou moet word daarmee dat daar 'n herdefiniëring gemaak sal moet word van die kultuureie en –identiteit van die Afrikaner en dat dit in terme van en in kontak met ander kulturele groeperinge gedoen sal moet word (Wolf, 2006). Op dieselfde wyse sal hierdie proses in die ander gemeenskappe van Suid-Afrika moet plaasvind. Dat daar steeds 'n gebrek aan ware eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing is, is moontlik daaraan te wyte dat hierdie proses nog nie werklik in die verskillende kulturele gemeenskappe van Suid-Afrika deurgevoer is nie.

3.2.12.1. Konklusie oor geslote gemeenskappe in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor geslote gemeenskappe in Suid-Afrika:

- As gevolg van die nalatenskap van apartheid is verskeie gemeenskappe in Suid-Afrika steeds geslote vir mekaar. Dit belemmer eenheid in die land.
- Informasie- en kommunikasietegnologie speel egter toenemend 'n rol om kulturele struikelblokke in hierdie verband af te breek.
- Alle kulture en gemeenskappe sal 'n herevaluering van hulleself moet maak in terme van kontak wat hulle het met ander groeperinge in die land.

3.2.13. MIV Vigs in Suid-Afrika

Volgens Statistiek SA was daar teen 2006 sowat 5.2 miljoen van Suid-Afrika se inwoners wat 2006 MIV-positief getoets het. Dit verteenwoordig sowat 11% van die bevolking (Slabbert, 2006:22). Hoewel daar tans geen bevredigende model beskikbaar is waarmee die impak van MIV Vigs op die demografie van Suid-Afrika bepaal en geprojekteer kan word nie (Mostert *et al.*, 1994:209-210), dui voorlopige navorsing volgens Lowies (2004:9) daarop dat die impak reeds beduidend is. Volgens hom gaan die aantal werkers

wat in die volgende dekade aan vigs sterf, gelykstaande wees aan 40% tot 50% van die totale werkerskorps in sommige Suid-Afrikaanse maatskappye. Waar vigsverwante eise in 2001 sowat 15% van die totale aantal ongeskiktheidseise uitgemaak het, het dit in 2002 gestyg tot 31% en word dit voorspel dat die koste van werknemerbydraes vir lewensversekering deurentyd beduidend sal styg. Klein en middelslag ondernemings se bedrywighede en bestaan word daadwerklik bedreig deur die stygende voorkoms van vigs onder werknemers omdat produksie verlaag en onkostes vir mediese voorkoming van vigs toeneem. In 'n verslag van die Wêreldbank (aangehaal in Lowies, 2004:9) word beraam dat die bruto binnelandse produk per persoon in Suid-Afrika teen 2080 sal val tot R6 610, waar dit in 2004 op R17 186 gestaan het. Volgens Guest (2004) beteken dit dat die armes in die land op die lange duur nog armer gaan word weens die effek wat vigs op die ekonomie van die land het.

Ten spyte van die dreigende gevaar wat hierdie siekte vir die totale bevolking van Suid-Afrika inhou, is die Minister van Gesondheid, dr. Manto Tshabalala-Msimang, se raad aan die land se siekes dat hulle knoffel, beet en gemmer moet eet om gesond te bly. Daarmee toon sy duidelik dat sy ver verwyderd is van die werklikhede van die siekte waarmee gewone mense daagliks te doen kry. Haar voortgesette weiering om antiretrovirale medisyne (ARM) in die stryd teen MIV vigs te steun, lok kritiek van regoor die wêreld uit. Dit het hofsake gekos om haar en haar departement sover te kry om ARM beskikbaar te stel. Volgens De Lange, D. (2006a:18) moet 'n deel van die probleem gelê word voor die deur van president Thabo Mbeki, wat haar steun as minister, terwyl sy die omvang van die probleem ontken.

Jeffreys (2003:12) meen tereg dat die regering se onvermoë om die probleem van MIV vigs die hoof te bied uiteindelik die vestiging van 'n nuwe demokratiese stelsel in Suid-Afrika kan neutraliseer. In weerwil van die benadering van oud-president Mandela, wat elke moontlike geleentheid gebruik om die probleem aan te spreek, is daar merendeels stilswye of onbeholpenheid van regeringsweë ten opsigte van hierdie probleem. Biyela (2001) waarsku dat 'n gebrek aan inligting kan lei tot die dood van mense en dat dit onverskoonbaar is indien diegene wat die inligting het, dit nie effektief oordra aan hulle wie se lewens daarvan afhang nie.

3.2.13.1. Konklusie oor MIV Vigs in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor MIV Vigs in Suid-Afrika:

- MIV Vigs neem onrusbarend toe in Suid-Afrika

- Die Minister van Gesondheid toon haarself as totaal onbevoeg om die situasie die hoof te bied.
- Solank die probleem ontken word, vererger dit net die langtermyn skade wat dit die land gaan berokken. Dit is nie bevorderlik vir eenheid in die land nie.

3.2.14. Versetkuns uit sekere segmente van die Suid-Afrikaanse samelewing

Kuns is 'n verdere aspek wat verdelend kan inwerk en 'n potensiële bedreiging vir eenheid in Suid-Afrika inhou. Volgens Sankakane (aangehaal in Oliphant, 1993:134) het die stryd teen apartheid veroorsaak dat die kuns van die grootste deel van die Swart inwoners van die land 'n eensydige inhoud gekry het. Omdat alles in die stryd gewerp is om die onderdrukking te beëindig, het die kunste in die Swart gemeenskappe oorwegend versetkuns geword, waarin medestryders aangemoedig is om te volhard in die stryd. So het sang, waaraan feitlik alle Swartes deelgeneem het, een van die samebindingsfaktore geword in die stryd teen apartheid. Politieke en sosiale ontevredenheid word dikwels uitgedruk deur middel van musiek (Van Dorston, 1990). So het *toyi-toyi* 'n kulturele wapen geword in die stryd teen die apartheidsregering. Dit het 'n fisiese en tekstuele simbolisering geword van die stryd teen onderdrukking (Keteyi, 1998:27). Dit was merendeels singende massas wat die onlustepolisie gekonfronteer het, terwyl hulle ge-*toyi-toyi* het (Majola, 2003). Slovo (2003) verwys daarna as "*gedeeltelike dans en gedeeltelike oorlogsverklaring met die voete.*" Oorgeneem uit Zimbabwe, het dit mettertyd die oorlogsdans geword wanneer groot demonstrasies en optogte in die tagtigerjare gehou is. Dit het die reg gesimboliseer om die openbare ruimte te beset en in 'n vrye en demokratiese omgewing aan die burgerlike gemeenskap deel te neem.

Volgens Van Schalkwyk (1994) het *toyi-toyi* 'n tipe deurgangsrite geword om van gemarginaliseerde landelike ruimtes te beweeg tot die sentrum van mag en politiek (Van Schalkwyk, 1994). By begrafnisse en ander geleenthede, wanneer gesing is, was dit asof die lied die pyn gedra het, sodat dit draagliker vir die slagoffers kon wees. Dit was die lied en musiek wat die stryd om vryheid verteenwoordig en voortgedryf het wanneer 'n uitgerekte en komplekse stel massa-response deur die gemeenskap getrek het.

Noudat die stryd verby is, moet gesoek word na 'n nuwe inhoud en fokus vir die kunste ten einde werklike eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing te bewerk.

3.2.14.1. Konklusie oor versetkuns uit sekere segmente van die Suid-Afrikaanse samelewing

Die volgende konklusie kan gemaak word oor versetkuns in Suid-Afrika:

- Die stryd teen apartheid het veroorsaak dat kuns in Swart gemeenskappe van Suid-Afrika 'n eensydige inhoud gekry het. Daar is merendeels gefokus op die stryd en die hantering daarvan.
- In die nuwe Suid-Afrikaanse samelewing moet gesoek word na 'n nuwe inhoud en fokus vir kuns van die Swart gemeenskappe, sodat eenheid onder al die inwoners bewerk kan word.

3.2.15. Miskenning van taal in Suid-Afrika

Taal en die gebruik of miskenning daarvan kan ook 'n verdelende aspek in die Suid-Afrikaanse gemeenskap wees. Volgens Prah (2001) was die Westerse tale waarmee koloniale magte na Afrika gekom het nie bloot kommunikasiemediums nie, maar kulturele pakkette. Deur taal is die besondere aspekte van die Westerse kultuur op Afrika oorgedra. Oor die lang termyn het dit daartoe gelei dat hierdie vreemde kulture die basis geword het vir die produksie en reproduksie van kennis. In die oordrag van kennis is die basiese uitgangspunte van vreemde (Westerse) kulture stelselmatig op die inwoners van Afrika oorgedra, deurdat die tale van die Weste aangeleer is en algemene omgangstaal geword het. Op hierdie wyse is die leierskapstrukture in Afrika surrogate gemaak van die tale en uitgangspunte van die Westerse kulture. So het Afrikaans in die Suid-Afrikaanse konteks die simbool van onderdrukking geword, terwyl Engels die simbool geword het van kommunikasie met die res van Afrika (Mazrui & Mazrui, 1998:15).

In die nuwe Grondwet van Suid-Afrika (hoofstuk 1, afdeling 6(5), saamgelees met afdeling 6(1)), waar die taak van die Pan-Suid-Afrikaanse Taalraad uiteengesit word, word die volgende taalkundige gemeenskappe in Suid-Afrika geïdentifiseer: Pedi, Sotho, Tswana, Swati, Venda, Tsonga, Afrikaans, Engels, Ndebele, Xhosa, Zoeloe, Khoi, Nama, San, die dowe gemeenskap, asook "alle tale algemeen gebruik in gemeenskappe in Suid-Afrika, insluitende Duits, Grieks, Gujarati, Hindi, Portugees, Tamil, Telegu en Urdu." (Alexander, 1999:26). Om in so 'n verskeidenheid tale met mekaar te kan kommunikeer, bring eiesoortige probleme mee. Weens die negatiewe historiese konnotasie wat Afrikaans het, het Engels stelselmatig die taal geword waarmee oor kulturele grense gekommunikeer is. So het dit ook die taal geword waarmee die regering oor die algemeen kommunikeer. Alexander (1999:22) is van mening dat die gebruik om alleenlik Engels as die taal van mag te gebruik, konflik veroorsaak, omdat dit die meerderheid uitsluit van die besluitnemingsproses omdat hulle nie die taal magtig is nie. Volgens hom

moet eerder gepoog word om al die bestaande tale in Suid-Afrika te standaardiseer, in besonder die Afrika tale, ten einde nie alleen die tale te bevorder nie, maar ook die gebruik daarvan te vergemaklik (Alexander, 1999:24).

Smith (aangehaal in Steyn, 2005:12) stem ook saam dat die voorkeurposisie wat aan Engels gegee word, die taalproblematiek in die land vererger. Volgens hom word Engels "in 'n dubbele prestige-stralekrans geklee as 'bevrydingstaal', die taal van die ANC en 'n taal wat deure tot in die internasionale wêreld open, beide tot die Britse kultuur en die geglobaliseerde Amerikaanse droom wat nie ligtelik opgeneem word in Suid-Afrika nie."

Hoewel president Mandela by verskeie geleenthede die versekering gegee het dat Afrikaans presies dieselfde beskerming sal ontvang as enige ander taal van die land (Mandela, 1996), is daar 'n groeiende persepsie dat dit tans nie die geval is nie. Veral in Afrikaanse onderwyskringe word die kommer toenemend uitgespreek dat die belang van moedertaalonderrig nie genoeg besef word nie en dat moedertaalonderrig in Suid-Afrika in die nabye toekoms vir byna net Engelse moedertaalsprekers 'n werklikheid sal wees (sien Zaaiman, 2007:14). Ook wat die status van die ander landstale betref, word nie genoeg gedoen om die tale te ontwikkel nie. Solank hierdie situasie voortduur, is die kultuur van elke afsonderlike groepering binne die breë Afrikakultuur in gevaar (sien Prah, 2001) en hou dit die potensiaal van konflik in.

Brand (2003:9) meen tereg dat taal nie sonder politisering sal wees nie. Sprekers van die dominante taal (en dit sluit nie-moedertaalsprekers in) sal volgens hom altyd geneig wees om protes teen die oorheersing van daardie taal as etnosentries, kleinsielig en onnodig politiserend te tipeer. Daarenteen word die dominante taal merendeels voorgehou as universeel, nie-polities, neutraal en vooruitstrewend. Gevolglik het taal volgens hom in wese alles te doen met klas, ras en grense. Dit gaan om mag, spreekreg, toegang en gelyke waardigheid. Indien nie hiermee rekening gehou word in die multikulturele Suid-Afrikaanse konteks nie, hou dit 'n ernstige bedreiging in vir eenheid in die land.

3.2.15.1. Konklusie oor die miskenning van taal in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor taal in Suid-Afrika:

- Taal is effektief deur die koloniale magte gebruik om 'n bepaalde kultuur in Afrika af te dwing.
- Hoewel daar vandag 11 amptelike landstale in Suid-Afrika erken word, word steeds voorkeur gegee aan Engels as kommunikasietaal in die land.

- Afrikaans word misken en gewantrou as gevolg van die apartheidsverlede wat daaraan gekoppel word.
- Indien die kwessie van taal nie reg benader word nie, kan dit 'n ernstige bedreiging inhou vir die bewerking van eenheid in die land.

3.2.16. Ondeurdagte transformasie van sport in Suid-Afrika

Omdat sport vir die meerderheid inwoners van Suid-Afrika 'n hoogs emosionele saak is, word regeringsinmenging in sport tereg beskou as een van die ernstige potensiële bedreigings vir eenheid in die land (Mtshali, 2005). Transformasie in sport word as 'n prioriteit beskou. Waar in die verlede gefokus is op kwotas vir verteenwoordigende sportspanne, word die klem tans geplaas op 'n strategie waarin ontwikkeling van vaardighede eerste prioriteit kry (Parliamentary Monitoring Group, 2004).

Lee (aangehaal in Iafrica.com, 2006) meen egter tereg dat die ANC se beleid oor sport die prestasies van Suid-Afrikaanse sportspanne en sportspelers belemmer. Volgens hom is daar 'n weiering om toe te laat dat sportspelers op meriete gekies word vir die nasionale sportspanne van die land. Dit bring mee dat gediskrimineer word teen spelers wat die vermoë het, maar uitgelaat word, omdat aan die regering se kwotavoorwaardes voldoen moet word. Voorts veroorsaak dit dat Swart spelers wat vir 'n span gekies word met die persepsie gelaat word dat hulle nie op meriete die span sou gehaal het nie. Dit is skadelik vir sport en vir versoening en eenheid in die land. Die klem moet eerder geplaas word op die oprigting van sportfasiliteite en opheffingswerk in sogenaamde agtergeblewe gemeenskappe, sodat diegene met talent elke geleentheid het om dit te ontwikkel. Dan word daar gewerk aan 'n situasie waar ras en velkleur geen verskil maak nie, maar spelers bloot op meriete gekies word. Indien hieraan nie genoegsame aandag gegee word nie, kan dit 'n ernstige bedreiging vir eenheid inhou.

3.2.16.1. Konklusie oor die ondeurdagte transformasie van sport in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor sport in Suid-Afrika:

- Transformasie in sport word as prioriteit deur die regering van Suid-Afrika beskou.
- Waar aanvanklik gekonsentreer is op kwotas, val die klem tans op die ontwikkeling van vaardighede.
- Die afdwing van sekere wetgewing met betrekking tot sport lei tot 'n nuwe soort diskriminasie en belemmering van sportprestasies. Dit hou 'n groot bedreiging in vir die bewerking van eenheid in die land.

3.2.17. Posttraumatiese Stresversteuring

Posttraumatiese Stresversteuring (PTSV) is 'n verder faktor wat 'n belemmering vir eenheid in die land kan wees. PTSV is 'n verskynsel wat voorkom onder mense van alle rasse en kulture, mans en vrouens, kinders en volwassenes in alle sosio-ekonomiese sfere van die lewe (National Centre for PTSD, 2006). Posttraumatiese stresversteuring (PTSV) is 'n angsversteuring wat kan ontwikkel na die blootstelling aan 'n vreesaanjaende gebeure of ontbering waarin ernstige fisiese of psigiese skade 'n werklikheid of potensiële bedreiging was (Wikipedia, 2006e). Traumatiese gebeure wat as sneller vir PTSV kan dien, is onder meer gewelddadige persoonlike aanranding, natuurlike of menslik-veroorsaakte rampe, ongelukke en militêre stryd (NIMH, 2006). Hierdie tipe gebeure veroorsaak ekstreme gevoelens van vrees, hulpeloosheid of afgryse (UMHS, 2005).

Wanneer 'n persoon PTSV onder lede het, beleef so 'n persoon terugflitse, herinnerings aan die gebeure, nagmerries of vreesaanjaende gedagtes, in besonder wanneer die persoon blootgestel word aan gebeure of voorwerpe wat aan die trauma herinner (National Centre for PTSD, 2006). Herdenkingsgeleenthede kan dit ook laat ontvlam. Tipiese simptome van PTSV is emosionele afstomping, slaapversteuring, kliniese depressie en angstigheid, geïrriteerdheid, woede uitbarstings, geheueverlies, verlies aan aptyt (Wikipedia, 2006e), merkbare verminderde belangstelling in of deelname aan aktiwiteite wat vroeër 'n primêre bron van bevrediging was en 'n negatiewe siening van die lewe en die toekoms (Mayo Clinic, 2006). 'n Intense skuldgevoel kom algemeen voor en in die meeste gevalle word enige herinnerings of gedagtes aan die traumatiese gebeure vermy. In die meeste gevalle is daar ook 'n verhoogde fisiese waaksaamheid, wat oorreaksie veroorsaak wanneer skielike of harde geluide voorkom (UMHS, 2005). PTSV word gediagnoseer indien hierdie simptome vir langer as 'n maand voortduur (NIMH, 2006).

PTSV word primêr as 'n angsversteuring beskou en word onderskei van normale uitinge van smart en aanpassing na afloop van 'n traumatiese gebeure. Dit kom dikwels in 'n kombinasie met ander psigiatriese versteurings voor, waaronder depressie, angs en 'n verskeidenheid verslawings (Wikipedia, 2006e). Gevalle is opgeteken van PTSV wat na verskeie jare (in sekere gevalle selfs dekades) manifesteer. In só 'n geval is dit gewoonlik 'n ander stresvolle gebeure wat dien as sneller om die trauma wat vir jare in die prosesuele geheue gestoor is, na die oppervlak te bring. Mediese navorsing het aan die lig gebring dat kinders met PTSV dikwels retrogressie in ontwikkeling ondervind (motoriese en taalvaardighede) (Mayo Clinic, 2006) en later in hulle lewe geneig is tot kriminele aktiwiteite (Wikipedia, 2006e). Volgens Rademeyer (2006a:11) neem

selfskending onder die tieners drasties toe. Dit kan toegeskryf word aan die belewing van psigologiese spanning, wat veroorsaak word deur 'n lae selfbeeld asook die persepsie dat daar niemand is met wie hulle oor hulle probleme kan praat nie. Volgens Child Trauma Academy (1999) veroorsaak trauma wat iemand in sy kinderjare beleef het, dat 'n verskeidenheid neuropsigiatriese probleme, aanpassingsprobleme, eet disfunksie, depressie, selfmoordneigings, angs, alkoholisme, gewelddadige optrede, buierigheid en PTSV lewenslank deel van sy lewe is.

Diegene met een van, of 'n kombinasie van die volgende faktore loop die gevaar om PTSV op te doen:

- intense en omvangryke stressors as gevolg van onvoorspelbaarheid in die lewens- en werksomgewing, onbeheerbaarheid van omstandighede, seksuele viktimisasie, werklike of gewaande verantwoordelikheid vir 'n bepaalde saak en verraad;
- 'n bewese geskiedenis van kwesbaarheid as gevolg van genetiese oorsake, trauma in die kinderjare, gebrek aan funksionele sosiale ondersteuning en gepaardgaande stresvolle gebeure;
- persepsies van bedreiging of gevaar, swaarkry, ontsteltenis, angs, afgryse of vrees;
- 'n sosiale omgewing waarin skaamte, skuld, stigmatisering of selfhaat aangewakker word.

Bitterheid oor wat in die verlede gebeur het, leef in die harte van talle mense in Suid-Afrika en dit gaan nog geruime tyd neem om daarvan te genees (Eriksson, 2000). Veral jong tot middeljarige Blanke mans (in die ouderdom tussen dertig en vyf en veertig jaar) het die persepsie dat hulle misbruik is deur die leiers van die vorige politieke bedeling. Hulle het baie ontbeer om die masjinerie van apartheid aan die gang te hou, hoewel hulle geen keuse daarin gehad het nie. In 'n nuwe politieke bedeling is dit juis hierdie geslag Blanke mans wat geviktimiseer en benadeel word en dit laat hulle met 'n gevoel van magteloosheid (sien Louw, aangehaal in Iafrica.com, 2001; Du Toit, 2000). Fisher (aangehaal in La Grange, 2005) beaam dit en wys daarop dat middeljarige Blanke mans wat voorheen in bevoorregte posisies was en nou met sosiopolitieke verandering gekonfronteer word, bedreig, magteloos en veronreg voel. Hulle ontwikkel dikwels frustrasie en aggressie en soek na ontvlugting as 'n manier om hulle woede te probeer verstaan en hanteer. Die stres van onverwerkte emosie dreig om talle van hierdie geslag Blankes mans se lewens totaal te verwoes (Burger, I., 2006:16). Reaksie op Chris Louw

se Boetman-verhaal het duidelik getoon dat 'n groot aantal mans van sy ouderdom met dieselfde emosie te doen het (Burger, 2000; Wolf, 2006). Veral diegene wat sekere wandade onder instruksie van hoër bevel gepleeg het, het te kampe met hierdie onverwerkte emosies (Becker, 1999). Volgens die VSA se National Centre for PTSD (2006) het sowat 30% van mans en vroue wat tyd in 'n oorlogsone deurgebring het PTSV onder lede. Om dit wat gebeur het in herinnering te bring en dit te verwerk, is 'n broodnodige proses waardeur diegene wat daarby betrokke was, moet gaan (Jordaan, D., 2006:13).

'n Verdere faktor wat 'n as oorsaak van PTSV in Suid-Afrika kan dien, is die hoë vlakke van misdaad. Die onaanvaarbare hoë vlakke van misdaad in die land veroorsaak ernstige sielkundige skade by elkeen wat daardeur geraak word (Fisher, aangehaal in La Grange, 2005). Post-traumatiese stresversteuring is die mees algemene toestand waarmee slagoffers te doen het. Dit is 'n toestand wat veroorsaak word deur 'n situasie waartydens die slagoffer intense angs en hulpeloosheid ervaar. Lank nadat die gebeurtenis verby is, beleef die persoon steeds die angs en hulpeloosheid. Dikwels kom dit in die vorm van nagmerries en terugflitse. Slaaploosheid, gebrek aan konsentrasie, geïrriteerdheid, woede-uitbarstings, verlies aan lewensgenietinge asook hoë vlakke van stres is verdere gevolge hiervan, asook simptome soos gevoelens van eiegeregtigheid, engtevrees en kompulsiewe gedrag (Fisher, aangehaal in La Grange, 2005). Op een of ander wyse word so 'n persoon se verhouding met sy gesin, kollegas en vriende geraak. Sommige slagoffers ly aan chroniese angsversteurings of akute depressie. Talle gee hulle oor aan afhanklikheidsmiddels en oorweeg selfs selfmoord in 'n poging om van die sielkundige pyn ontslae te raak. Hoe gouer ná 'n angsvolle gebeurtenis behandeling en berading gegee word, hoe beter is die kanse dat die slagoffer dit kan verwerk en uit die sielkundige gevolge daarvan kan loskom (Scholtz, A., 2006:11).

Volgens Malan (2006:4) word sowat 20 000 mense in Suid-Afrika jaarliks vermoor. Indien daar net vier naasbestaandes is wat onder elke moordsituasie ly, is daar sowat 100 000 inwoners van Suid-Afrika wat jaarliks bygevoeg word by die getalle wat ly aan die gevolge van moord in die land. Indien die slagoffers van verkragting, roof, aanranding en ander misdaad hierby gevoeg word, kan nog 'n paar honderdduisend bygevoeg word. Dit lei volgens hom daartoe dat dit nie bloot meer individue is wat in trauma verkeer nie – sowat die helfte van die bevolking verkeer volgens hom in verskillende fases van trauma.

Hoewel Louw , J. (2006:13) van mening is dat psigoterapie nie noodwendig die beste wyse van behandeling vir PTSV is nie, is die meeste dit eens dat dit nie self oorkom kan

word nie. Iemand wat PTSV onder lede het, het die hulp van medici en terapeute nodig (UMHS, 2005). Een van die beproefde metodes om dit te behandel is om 'n kombinasie van medikasie en psigoterapie te gebruik. Psigoterapie wat ten doel het om die dieperliggende emosies te ontlont, kan verskeie vorme aanneem. Die mees algemene psigoterapeutiese tipe behandeling wat toegepas word, is die sogenaamde *Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR)* terapie (Child Trauma Academy, 1999; Wikipedia, 2006e). Musiekterapie word ook algemeen genoem as effektiewe tipe terapie om moeilike gevoelens en herinnerings te hanteer en verwerk (UMHS, 2005; Mayo Clinic, 2006; Peaceful Mind, 2003). Dit blyk tans dat kognitiewe gedragsterapie effens meer effektief is as terapie met behulp van medikasie (National Centre for PTSD, 2006).

Volgens Scholtz, A. (2006:11) kan die krisis van PTSV alleen hanteer word indien elke inwoner van Suid-Afrika betrokke sal raak by die hantering en behandeling van die slagoffers van misdaad. Fourie (2000:238) beaam dit en oordeel dat berading, as uitvloeisel van groter gemeenskapsbetrokkenheid, 'n enorme verskil aan die huidige situasie kan maak. Volgens hom is daar alreeds verskeie kerke en vrywilligersorganisasies wat opleiding gee in berading en mense met berading bystaan. Dit moet egter aansienlik uitgebrei word sodat die sielkundige skade aan die bevolking van die land beperk kan word. Opleiding van beraders asook die vestiging van ondersteuningsgroepe waarmee 'n diens aan die hele gemeenskap gelewer kan word, is van kardinale belang in die hantering van hierdie krisis. Jansen (2004) se evaluering dat Suid-Afrikaners geneig is om hulleself en mekaar in 'n kollektiewe depressie in te praat, is in die kol. Dit is byvoorbeeld een van die aspekte wat effektief aangespreek kan word wanneer so 'n beradingsdiens tot beskikking van die gemeenskap gestel word.

Scholtz, A. (2006:11) lê ook klem daarop dat nie alleen slagoffers nie, maar ook oortreders leiding en hulp nodig het. Om geweldsmisdaad te pleeg behels dat die persoon se eie gewete afgeskakel moet wees en dat altruïstiese gevoelens soos medelye met slagoffers onderdruk moet wees. Indien hierdie sielkundige aspekte nie behandel word en omgekeer word nie, is die kanse op rehabilitasie skraal. Lukima (aangehaal in Smith, 2006:13) wys op die gevaar wanneer iemand skadelike emosies opkrop en nie gehelp word om dit te ontlaai nie. Uiteindelik kom dit tot uitbarsting en veroorsaak hartseer en skade wat vermy kon gewees het indien die persoon betyds hulp en berading kon ontvang het. Tydens die WVK sittings is telkens openbaar watter tipe dubbele lewe agente van die apartheidsregering dikwels geleef het. Indien dit nie aandag

kry in berading en sielkundige prosesse nie, is die potensiële skade daarvan onmeetbaar (sien Becker, 1999).

3.2.17.1. Konklusie oor Posttraumatiese Stresversteuring (PTSV)

Die volgende konklusie kan gemaak word oor Posttraumatiese Stresversteuring (PTSV):

- Posttraumatiese Stresversteuring (PTSV) is 'n angsversteuring wat veroorsaak word deur die belewing van die een of ander trauma.
- PTSV veroorsaak problematiese menseverhoudings en 'n onvermoë om by die samelewing in te pas indien dit nie behandel word nie.
- Bitterheid oor die apartheidsverlede en die gebeure daarna, leef steeds in die harte van talle Suid-Afrikaners. Dit kan nog geruime tyd neem om te genees. Veral jong tot middeljarige Blanke mans is slagoffers van onverwerkte emosies weens hulle ervarings in die apartheidsverlede en die oorgang na 'n nuwe politieke bestel in die land.
- Die hoë vlakke van misdaad in Suid-Afrika veroorsaak 'n toenemende voorkoms van PTSV in die samelewing.
- Psigoterapie, medikasie en berading is nodig vir die behandeling van PTSV. Slagoffers sowel as oortreders moet hiermee behandel word.

3.2.18. Samevattende konklusie oor bedreigings vir eenheid in Suid-Afrika

Die volgende samevattende konklusie kan gemaak word oor bedreigings vir eenheid in Suid-Afrika:

- Die euforie wat kort na 1994 in Suid-Afrika ontstaan het (met die inhuldiging van mnr. Nelson Mandela as eerste demokraties-verkose president van die land) het spoedig plek gemaak vir 'n realisme oor die aard en omvang van die nalatenskap van apartheid.
- Dit het spoedig duidelik geword dat daar 'n hele aantal faktore is wat werklike eenheid in die land bedreig.
- Die volgende faktore wat eenheid in die land bedreig kan geïdentifiseer word:
  - volgehoue bewustheid van rasse-identiteit
  - kulture wat onbekend is vir mekaar
  - misdaad en geweld
  - gebrek aan morele waardes
  - aanduidings van 'n totalitêre regering
  - sosio-ekonomiese ongelykheid

- problematiek rondom grondbesit
- problematiek rondom arbeid in die land
- regstellende aksie
- persepsies oor die onvermoë van die regering om probleme op te los
- bestaan van geslote gemeenskappe
- MIV Vigs
- versetkuns uit sekere dele van die samelewing
- miskenning van taal
- ondeurdagte transformasie van sport
- Posttraumatiese Stresversteuring

[Opmerking: die eenheid onder die verskillende kerke en kerkverbande van Suid-Afrika (al dan nie) kom in die volgende hoofstuk volledig aan die orde en is doelbewus uitgelaat in bogenoemde bespreking].

3.3. Gevalle waar eenheid wel voorkom in Suid-Afrika

Hoewel daar volgens bogenoemde uiteensetting verskeie faktore is wat 'n bedreiging vir eenheid in die Suid-Afrikaanse inhou, is daar egter ook 'n hele aantal voorbeelde van werklike eenheid wat alreeds bereik is. Vervolgens word 'n paar van hierdie voorbeelde genoem.

3.3.1. Wedersydse kulturele beïnvloeding in Suid-Afrika

Dat daar in Suid-Afrika tans wedersydse kulturele beïnvloeding tussen lede van die Westerse- en tradisionele Afrikakulture plaasvind, is reeds by 3.4 in Hoofstuk 6 aangetoon. Mataboge (aangehaal in Jordaan, W., 2006a:13) maak melding van 'n groot aantal Swartes in Suid-Afrika, wat deel is van die opkomende middelklas en wil terugkeer na hulle kulturele wortels, maar ook terselfdertyd wil verwesters. Vir hulle bly die tradisionele Afrikawaardes die grondslag waarvolgens hulle leef word, maar laat hulle tog elemente van die Westerse kultuur ook toe. Volgens Mphahlele (aangehaal in Jordaan, W., 2006a:13) skep dit nie 'n paradoks nie, maar eerder 'n saamgevoegde middelpunt, waarmee groeiende getalle Swartes gemaklik is.

Die huidige wêreldkultuur is Eurosentries en die kanse dat die volgende wêreldkultuur Afrosentries gaan wees, is nie goed nie. Volgens City Press (2006) is die beste oplossing in só 'n situasie 'n wêreldbeskawing wat kultureel goed gebalanseerd is. Die uitdaging is om ander kulture te betrek, sodat 'n beter multikulturele balans bewerkstellig kan word. Dat dit reeds besig is om te gebeur, kan gesien word in gevalle waar Blanke

hoërskoolleerlinge blootgestel word aan bepaalde kulturele geleenthede van ander kulture om hulle. So het 'n groep meisies van Hoërskool Nelspruit byvoorbeeld in 2006 die jaarlikse rietdans in Swaziland bygewoon (sien Van den Bergh, 2006:13).

Dit is hierdie en soortgelyke optrede wat Masondo (aangehaal in Mouton, 2006) oortuig dat die jeug se deelname aan die opbou van demokrasie in Suid-Afrika deurslaggewend en noodsaaklik is, omdat hulle nie soos die ouer geslag bagasie van die verlede saamdra nie. Kamper (aangehaal in Rademeyer, 2006b) toon ook aan dat die meerderheid Afrikaanssprekende leerlinge positief is oor die toekoms van Suid-Afrika en vir hulleself 'n toekoms in die land sien. Diegene wat beplan om die land te verlaat, doen dit merendeels om finansiële- of loopbaanredes, terwyl die meerderheid van hulle na 'n bepaalde tyd weer na die land wil terugkeer. Voorts is daar toenemend 'n waardering vir die positiewe wyse waarop die meeste Afrikaners aktief deelneem aan die nuwe Suid-Afrika. Veral hulle integriteit, aanpasbaarheid en verbintenis tot die land en al sy mense, is eienskappe wat besig is om die persepsies oor die Afrikaner wêreldwyd te verander (Lombaard, 2002:11). Dit wys alles daarop dat die feit van multikulturaliteit die jeug nie afskrik nie en dat hulle toenemend gemaklik is in 'n gemeenskap waar diversiteit 'n gegewe is en wedersyds invloed op mekaar uitoefen.

3.3.1.1. Konklusie oor wedersydse kulturele beïnvloeding in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor wedersydse kulturele beïnvloeding in Suid-Afrika:

- Daar is merkbare tekens dat wedersydse beïnvloeding tussen lede van die Westerse- en Afrikakulture tans in Suid-Afrika plaasvind.
- Sonder om hulle eie kultuur af te lê, is lede van 'n bepaalde kultuur toenemend besig om elemente van ander kulture in hulle eie kultuur in te voer.
- Die uitdaging is om die verskillende kulture só te betrek, dat 'n multikulturele balans in die samelewing verkry word.
- Dit blyk dat veral die jeug in Suid-Afrika hulleself gemaklik vind in 'n situasie waar kulture wedersyds 'n invloed op mekaar uitoefen.

3.3.2. Eenheid in musiek in Suid-Afrika

Dit gebeur in toenemende mate dat elemente van musiek vanuit een kultuur oorgeneem word deur lede van 'n ander kulturele groepering. So is daar byvoorbeeld die Buskaid-strykorkes van Soweto, wat bestaan uit swart leerlinge van Soweto, maar hoofsaaklik

klassieke Westerse kunsmusiek speel (Buskaid, 2006; Odendaal, 2006:17). Die Soweto String Quartet is ook 'n groep Swart musici wat 'n strykkwartet (volgens die Westerse kunsmusiek konvensies) gevorm het, maar hulle toespits op musiek wat 'n mengsel is van tradisionele ritmes, *township Jazz*, popliedere, *Jazz Fushion* en Westerse kunsmusiek (Wikipedia, 2006f). Nog 'n voorbeeld is Sibongile Khumalo, 'n bekende sangeres by 'n wye verskeidenheid gehore in die land. Die afgelope paar jaar het sy van 'n wye verskeidenheid musiekgenres 'n uitstekende eksponent geword (van tradisionele Afrika, tot Europese kunsmusiek tot Jazz). Sy is ook bekend daarvoor dat sy die titelrol gesing het in die eerste Afrika-opera met die naam *Princess Magogo ka Dinuzulu* (Wikipedia, 2006h), wat 'n vermenging is van Westerse operamusiek en tradisionele Zoeloemusiek. Botha, L. (2006:1) maak melding van 'n Swart hoërskoolseun wat as tromspeler deel vorm van 'n Boereorkes van Bloemfontein.

Die Libertas-koor onder leiding van prof. Johan de Villiers van Stellenbosch bestaan uit sangers wat vanuit verskillende kulture afkomstig is. Volgens getuienis van koorlede self, is die saamsing van verskillende musiekwerke uit verskillende kulture iets wat hulle oor die grense van taal, kultuur, beroep en ouderdom gehelp het om mekaar te vind en te leer liefkry. Op hierdie manier het juis die musiek meegehelp het om die boodskap van versoening aan geesdriftige gehore in Suid-Afrika en oorsee oor te dra (Leuvennink, 1999). Die Johannesburg Music Initiative (JMI) op sy beurt, is 'n organisasie wat ten doel het om verskillende musiekgenres uit verskillende kulture gesamentlik aan gehore landswyd aan te bied. Daar word gepoog om die eksklusiwiteit van veral kunsmusiek te verander sodat dit inklusief deel kan word van die lewens van alle Suid-Afrikaners. Van *hip hop* tot klassieke kunsmusiek word in dieselfde konsert aangebied, wanneer 'n simfonieorkes onder leiding van Arjan Tien die verhoog deel met Swart kunstenaars soos MC Ajax, TKZee en Zwai Bala (Boekkooi, 2003:2). Ook die bekende Black Tie Ensemble, is 'n groep musici wat hulle toespits op Westerse kunsmusiek (hoofsaaklik opera en ander sangmusiek) en bestaan uit lede vanuit verskillende kulturele agtergronde. Die hoofdoel van hierdie groep (onder leiding van Mimi Coertse en Neels Hansen) is om talent te ontwikkel, geleentheid te gee vir verdere studie (hoofsaaklik vir dié wat geen formele opleiding het nie), blootstelling aan konsertgeleenthede te gee en werk te verskaf aan diegene wat klaar gestudeer het (Black Tie Ensemble, 2006). 'n Verdere doelstelling is spesifiek om opera en kwaliteit sang aan 'n breër gehoor bekend te stel, met besondere fokus op skole, fabrieke ensomeer. Uitreik en opheffing is 'n belangrike deel van fokus van hierdie groep musikante. As deel van die ensemble se werksaamhede is ook The Black Tie Opera Chorus gestig, waardeur 'n groter groep (hoofsaaklik Swart) musikante blootstelling gegee word aan Westerse kunsmusiek terwyl hulle geskool word in die kuns

van koorsang. In Junie 2006 het die Black Tie Ensemble as deel van 'n konsert in Lagos, Nigerië, onder andere ook 'n werk uitgevoer wat gekomponeer is deur die bekende koordirigent Niel van der Watt en 'n toonsetting is van president Thabo Mbeki se "I am an African" -toespraak wat hy in 1996 gemaak het.

Johnny Clegg, beter bekend as *die Wit Zoeloe* het reeds in die tyd van apartheid bekendheid verwerf toe hy 'n veelrassige musiekgroep gestig het met die naam *Juluka* en later *Savuka*. Veral elemente van die tradisionele Zoeloekultuur is vermeng met sekere Westerse elemente, om 'n eie unieke kruis-kulturele genre daar te stel. Clegg is tot in die buiteland bekend en gewild vir die unieke tipe musiek wat hy en sy groep maak (Wikipedia, 2006g). PJ Powers is 'n Blanke sangeres wat lank voor 1994 reeds naam gemaak het deur voor beide Blanke en Swart gehore op te tree. Die musiek wat sy sing is hoofsaaklik *Afro-Rock*, wat haar die bynaam *Thandeka* (die geliefde een) onder Swart gehore besorg het (Wikipedia, 2006i). Danny K is 'n bekende sanger in Suid-Afrika. Hy het veral bekendheid verwerf toe hy saam met die Kwaito-ster Mandoza 'n album getiteld *Same Difference* opgeneem het, waarvan 25 000 kopieë in vier weke verkoop is (Talent finders, 2006). In Suid-Afrika is hy gewild by sowel Blanke as Swart aanhangers.

Kwaito is 'n musiekgenre wat rondom 1990 ontstaan het toe mnr. Nelson Mandela vrygelaat is uit die tronk. Kwaito word bestempel as die stem van die *townships* waarin die daaglikse ervaringe en drome van die eerste post-apartheid generasie uit die Swart woonbuurte uitgedruk word (Hills, 2003). Volgens Impey (2001:44) het Kwaito onstaan toe platejoggies in die Swart woonbuurte hulle Amerikaanse *hip hop*- en *rap*-rolmodelle (waaronder Frankie, Silk Hurley, David Morales, Mr Finger, Knuckles en Todd Terry) begin nadoen het in die vermenging van verskillende musiekstyle. Ná eksperimentering, waarin tempo's stadiger gemaak is en liedere aangepas is by bekende Afrikamelodieë, is begeleiding met *keyboards* asook perkussie-instrumente bygevoeg, saam met nuwe lirieke wat kontekstuele temas van elke dag aangeraak. Só is 'n kreatiewe vermenging gemaak van inheemse musiekpraktyke en Westerse invloede waarmee 'n nuwe nasionale kulturele identiteit gevestig word. Die aanvanklike populariteit van Kwaito is grotendeels aangehelp deur sterk, meesleurende dansritmes, gepaardgaande met relieke in Zoeloe, Sotho en *Iscamtho* of *Tsotsitaal*.

Kwaito is uiters gewild in Suid-Afrika. Kunstenaars soos Boom Shaka, M'du, Zola, Arthur, Kabelo, Oskido, Don Laka en Mzambiya het byna oornag superster status gekry. Ook groepe waaronder Abashante, Arthur, Trompies, Joe Nina, TKZee, Copperhead, Bongo Maffin en Bob Mabena het binne 'n paar jaar groot populariteit verwerf. Een van die

uitvloeisels van hierdie nuwe musiekgenre is dat letterlik tienduisende werkgeleenthede in die musiek-, radio-, vermaaklikheids- en mode industrieë geskep is. Kwaito is 'n musiekgenre waarin verskillende teksture en herhalende modale geïmproviseerde begeleiding voorkom, wat anders is as klassieke liedstrukture, maar inpas by ontwikkelings in populêre musiekkulture regoor die wêreld. Kwaito word bestempel as 'n unieke Suid-Afrikaanse bydrae tot dansmusiek in die wêreld. Met 'n trae, rollende baslyn en vokale dreunsang (*vocal* chants) is dit tipies van Afrika en Suid-Afrika.

Kwaito kan op 'n sekere manier verbind word met Amerikaanse *hip-hop* (sien ook Servant, 2002), maar die lirieke bevat die tipiese taal van die Swart woonbuurte van Suid-Afrika. Die term *Kwaito* is afgelei van die Afrikaanse woord *kwaai.* In die volksmond kry negatiewe woorde of frases dikwels 'n positiewe konnotasie of *cool* status. Die taal van Kwaito is *Isicamtho,* 'n vermengde dialek wat in Swart woonbuurte gepraat word. *Isicamtho* is 'n moderne weergawe van *tsotsitaal,* wat vroeër deur bendes op die strate gepraat is. Hierdie taal bestaan uit Afrikaans as basis, met al die ander spreektale wat daarby vervleg is (SA History, 2000). Dit is 'n vermenging van *tsotsitaal, kasitaal* en die *straattaal* wat 'n vermenging is van al 11 amptelike landstale. As sodanig is Kwaito 'n vermenging van klank en taal wat uniek is aan Suid-Afrika.

Die musiek in Kwaito is 'n hoë energie mengsel van polities bewuste lirieke wat vermeng is met die style van *reggae* en *mbaqanga* (Servant, 2002). Die temas van die liedere is oorwegend dié van materialisme en hedonisme en is 'n doelbewuste wegbeweeg van herinnering aan die onderdrukking en politieke protes van die apartheidsjare. Die beeld wat geprojekteer word is dié van Swart, stedelike, selfbewuste, stylbewuste en seksueel onbeteuelde rolmodelle. Duur mode-items (naamklere), eksotiese haarstyle (verlengstukke en wit gekleurde hare), opsigtelike rykdom (afslaankap motors met gewillige meisies) en die beeld van vryelik beskikbare kontant het onlosmaaklik deel geword van die beeld van Kwaito. Uitkenbare kleredrag waaronder bofbalkepse, sakkerige broeke en goue juwele (in nabootsing van Afro-Amerikaanse rap-sangers) het spoedig die norm geword. Daarbenewens is Kwaito die eerste musiekbeweging wat die Swart jeug as hulle eie kon aanvaar en wat nie deur musiekmaatskappye versprei word wat deur Blankes besit en beheer word nie. As gevolg van die grotendeels muterende aard van Kwaito as musiekgenre, het reeds ook 'n verskeidenheid sub-genres daaruit ontstaan, waarvan *guz, d'gong, isgubhu* en *swaito* die bekendste is (Impey, 2001). Soos verwag kan word, is dit merendeels die Swart jeug wat aanhangers van hierdie musiek is, terwyl die ouer geslag dit vermy en dikwels veroordeel as onvanpas. Sommiges reken

dat Kwaito deel van die manier is om die jeugdige massa ingelig te hou en op te voed, omdat die konvensionele strukture en persoonlikhede die jeug nie meer aanspreek nie.

Dat kwaito ook reeds oor kulturele grense heen gewildheid verwerf het, blyk duidelik daaruit dat met die kwaito-superster Mandoza se optrede by die Suidkus-fees in Desember 2004, selfs ook die Afrikaanse bewonderaars saam begin dans het op die maat van sy musiek (Janse van Vuuren, 2004:5).

3.3.2.1. Konklusie oor eenheid in musiek in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor eenheid in musiek in Suid-Afrika:

- Musiekelemente word toenemend van een kultuur na 'n ander oorgedra in Suid-Afrika.
- Daar is verskeie voorbeelde van musici uit die Afrikakultuur wat Westerse kunsmusiek uitvoer, asook van musici uit die Westerse kultuur wat Afrikamusiek uitvoer.
- Konserte waarin musiek van beide kulture uitgevoer word, kom toenemend voor.
- Ontwikkelings soos die ontstaan van Kwaito-musiek (wat 'n vermenging is van elemente uit beide die Westerse- en Afrikakulture en baie gewild is in Suid-Afrika) dui daarop dat daar op musiekvlak al nader beweeg word na eenheid in die land.

3.3.3. Eenheid in taalgebruik in Suid-Afrika

In Afrika is nasionalisme ten opsigte van taal relatief swak in vergelyking met plekke soos Indië, die Midde-Ooste en Frankryk. Ook in Suid-Afrika is dit die geval. In Afrika suid van die Sahara is dit net die sprekers van Somali en Afrikaans wat werklike linguistiese nasionaliste is. Die ander gevalle waar dit voorkom asof vir taalregte geveg word, is in werklikheid niks meer nie as 'n poging om rassewaardigheid intakt te probeer hou (Mazrui & Mazrui, 1998:5-8). Engels word tans wyd aanvaar en gebruik as die *lingua franca* van die middelklas en die intelligentsia in Suid-Afrika. Volgens Alexander (2001:146) kan verwag word dat dit nie in die afsienbare toekoms gaan verander nie, omdat Engels beskou word as belangrik en nodig vir die funksionering van die publieke administrasie, waar met mense van uiteenlopende verskillende kulturele agtergronde gekommunikeer moet word.

Nagtegaal (aangehaal in Adriaanse, 2003:11) is van mening dat Afrikaans toenemend beskou word as 'n instrument om eenheid te bewerk, in teenstelling met die verlede waar dit gesien is as 'n instrument wat verdeling en vyandskap in die hand gewerk het. Die rede hiervoor is dat daar 'n bewustheid posvat dat elkeen trots kan wees op sy eie kultuur, sonder om ander daardeur te marginaliseer of verkleineer. Giliomee (aangehaal in Johannes, 2006:2) bevestig dit en meld dat sowat 30% van Suid-Afrika se totale inwoners Afrikaans as taal gebruik. Waar leerlinge in die verlede geweier het om Afrikaans as skoolvak te neem, het dit merkbaar verander en neem 'n toenemende aantal leerlinge vandag Afrikaans as 'n tweede taal. Onder die matrikulante van 2006 het byna die helfte Afrikaans as tweede taal gekies. Afrikaans is volgens Mothata (aangehaal in Johannes, 2006:2) meer toeganklik en meer bruikbaar in die ekonomiese werklikheid van Suid-Afrika as vantevore. Die feit dat die Afrikaanse sanger Steve Hofmeyr tydens die South African Music Awards (Sama)-toekenningsaand van 2004 die prys gewen het vir die meeste albumverkope in die voorafgaande jaar (selfs meer as enige Engelse of Swart kunstenaar), dui daarop dat Afrikaans as taal nie summier van die toneel verdwyn het nie (sien Beeld, 2004:8) en wyd aanvaar word as 'n taal in eie reg.

3.3.3.1. Konklusie oor eenheid in taalgebruik in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor eenheid in taal in Suid-Afrika

- Hoewel Engels wyd aanvaar en gebruik word as *lingua franca* in Suid-Afrika, word Afrikaans toenemend beskou as instrument vir die bewerking van versoening en eenheid.
- Afrikaans word al minder beskou as simbool van onderdrukking en 'n toenemende aantal leerlinge kies Afrikaans as 'n tweede taal.
- Daar is bemoedigende tekens dat Afrikaans as 'n taal in eie reg beskou word, met 'n eie bestaansreg in Suid-Afrika.

3.3.4. Gemengde huwelike in Suid-Afrika

Die Ontugwet wat tydens die apartheidstyd gegeld het, het veroorsaak dat inwoners van Suid-Afrika vir dekades verbied is om oor die kulturele en kleurgrens heen te trou (Lombaard, 2006:6). Sedert die afskaffing van hierdie wet is daar verskeie gevalle van jong en ouer mense wat sogenaamde *gemengde* verhoudings met mekaar aanknoop (sien Floris, 2004:15). Omdat van hulle bekende persone is wat dikwels in die openbare oog is, moedig dit mense aan om verhoudings met mekaar aan te knoop vanuit verskillende kulturele agtergronde. Volgens Cronjé (aangehaal in Lombaard, 2006:6) moet die voorbeeld van bekendes in die verband nie onderskat word nie. Mense wat in die kollig beweeg en multikulturele verhoudings aanknoop bevestig daarmee dat so 'n

verhouding normaal is en kan werk. Die feit dat sowat vier uit elke honderd liefdes- of huwelikspaartjies tans gemengd is, en dit skaars 'n dekade na die beëindiging van apartheid, dui volgens hom daarop dat 'n normaliteit op hierdie vlak besig is om in te tree. Amoateng (aangehaal in Lombaard, 2006:6) is van mening dat gemengde huwelike na verwagting met sowat 3% per jaar sal toeneem.

Roos (2006a:2) toon aan dat navorsing daarop dui dat Suid-Afrikaners uit alle kultuurgroepe 'n verbasende hoë verdraagsaamheid openbaar ten opsigte van verhoudings en huwelike oor die rasse- en geloofsgrense. Onder Swartes het 62% van die respondente aangetoon dat hulle nie 'n probleem het met sulke verhoudings nie. Onder Kleurlinge het 55% hulle goedkeuring aangedui, onder Indiërs 31% en onder Blankes 22%.

3.3.4.1. Konklusie oor gemengde huwelike in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor gemengde huwelike in Suid-Afrika:

- Sedert die afskaffing van die Ontugwet in Suid-Afrika is daar verskeie gevalle van jonger en ouer persone wat verhoudings oor kleurgrense met mekaar aanknoop.
- Sowat vier uit elke honderd liefdes- of huwelikspaartjies is gemengd. Bekende figure in die samelewing wat die voortou hierin neem, speel 'n groot rol om persepsies oor gemengde huwelike te verander.
- Daar is 'n verbasend hoë vlak van verdraagsaamheid onder Suid-Afrikaners van alle kultuurgroepe ten opsigte van verhoudings en huwelike oor ras- en geloofsgrense heen.

3.3.5. Eenheid in sport in Suid-Afrika

Sport het die potensiaal om wonde te genees. Sedert 1994 was sport een van die grootste faktore wat 'n rol gespeel het in die versoeningsproses wat in die land aan die gang gekom het (South African Government, 2005b). In 1995, toe die Springbokrugbyspan van Suid-Afrika die Wêreldbeker rugbytoernooi op eie bodem gewen het, het dit 'n spontane reaksie van versoening tussen landsburgers in Suid-Afrika meegebring (South Africa Info, 2006). Waar rugby vroeër simbool was van die apartheidstrewe in Suid-Afrika, het dit in 1995 simbool geword van 'n nasie wat op pad is om in 'n nuwe eenheid te ontwikkel. Sedert Suid-Afrika na die jare van ballingskap uit internasionale sport in 1992 weer by die Olimpiese Spele toegelaat is, het die prestasies van verskeie sportspanne en individuele sportsterre daartoe bygedra dat die land weer in die internasionale sportarena aanvaar is. Sedertdien het die regering met verskeie

projekte begin om sportfasiliteite in voorheen benadeelde gemeenskappe op te knap en sportkomitees daar te stel wat gemeenskapsport aanmoedig (South African Government, 2005b), sodat sport toenemend sy regmatige plek kan inneem as bewerker van eenheid in die samelewing.

3.3.5.1. Konklusie oor eenheid in sport in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor eenheid in sport in Suid-Afrika:

- Sedert Suid-Afrika in 1992 weer tot internasionale sportbyeenkomste toegelaat is, het die sportprestasies van verskeie spanne van gemengde kleur en individue daartoe gelei dat 'n eenheidsgevoel onder die inwoners van die land posvat.
- Die fokus van die regering op die opgradering van sportgeriewe in voorheen benadeelde gemeenskappe en die daarstel van sportkomitees om gemeenskapsport aan te moedig, dra daartoe by dat sport toenemend 'n regmatige plek inneem as bewerker van eenheid in die samelewing.

3.3.6. Samevattende konklusie oor gevalle waar eenheid in Suid-Afrika wel voorkom

Die volgende samevattende konklusie kan gemaak word oor gevalle waar eenheid in Suid-Afrika wel voorkom:

- Daar is merkbare tekens dat wedersydse kulturele beïnvloeding toenemend in Suid-Afrika plaasvind en dat 'n groeiende komponent van die samelewing gemaklik voel in die multikulturele konteks van die land.
- Verskeie voorbeelde van musici wat oor kulturele grense beweeg en musiek van ander kulture ontgin, kom ook voor. 'n Vermenging van bepaalde elemente uit die Westerse- en Afrikakulture het selfs gelei tot die ontstaan van Kwaito, 'n nuwe musiekgenre wat uiters gewild is in Suid-Afrika.
- Hoewel Engels wyd aanvaar en gebruik word as *lingua franca* in Suid-Afrika, is daar tog tekens dat Afrikaans toenemend as taal in eie reg en selfs as moontlike instrument vir die bewerking van versoening en eenheid in die land beskou word.
- Verskeie gevalle van gemengde huwelike en verhoudings oor kleurgrense heen, kom voor in Suid-Afrika. Daar is ook 'n hoë vlak van verdraagsaamheid onder Suid-Afrikaners van alle kultuurgroepe ten opsigte van verhoudings en huwelike oor ras- en geloofsgrense heen.
- Die sportprestasies van verskeie gemengde Suid-Afrikaanse spanne en individue laat 'n eenheidsgevoel onder inwoners van Suid-Afrika posvat. Die klem wat die

regering plaas op die bevordering van sport in die land, is 'n goeie teken vir die toekomstige uitbou van hierdie fenomeen.

3.4. Eenheid oor landsgrense heen: die Afrika Renaissance

In sy toespraak voor die parlement op 10 Junie 1997 het president Thabo Mbeki die konsep van 'n Afrika Renaissance bekend gestel. Die Afrika Renaissance is 'n konsep wat geskoei is op die geloof dat Afrika in staat is om haar eie probleme op te los, deur te fokus op sinvolle ontwikkeling en vooruitgang, sodat 'n regverdiger en mensliker sosiale orde daargestel kan word (Mbeki, 2004b:15). Die Afrika Unie en sy ontwikkelingsprogram, die New Partnership for Africa's Development (NEPAD) is volgens Mbeki (2004a) die voertuie waarmee die Afrika Renaissance bewerk kan word. Volgens hom moet elkeen in Afrika daartoe bydra dat die vestiging van stabiele demokrasieë, respek vir menseregte, beëindiging van gewelddadige konflik en 'n beter lewe vir almal op die kontinent 'n werklikheid word.

Afrika is 'n kontinent met baie ellende en nood, wat veroorsaak dat die inwoners van die kontinent in talle gevalle nie gelukkig met hulle lewensomstandighede is nie. Pienaar (2006:1) toon aan dat die inwoners van Suid-Afrika tel onder die 70 ongelukkigste nasies ter wêreld, terwyl inwoners van lande soos Botswana, Zimbabwe, Lesotho, Malawi, Swaziland, die Sentraal Afrikaanse Republiek en Zambië val onder die 55 ongelukkigste nasies ter wêreld. Afrika word gekenmerk deur oorloë en armoede (Botha, 1999). Afrikastede is vuil, gevaarlik en korrup (Thompson, 2006:21) en kan die toenemende verstedeliking nie langer hanteer nie. Prah (1999:59), asook Breytenbach (1999:91) meen egter tereg dat daar ná drie dekades van onafhanklikheid moeilik meer vinger gewys kan word na eksterne faktore wat die oorsaak vir die probleme van Afrika sou wees. Die tyd het gekom dat die inwoners van Afrika self iets daadwerklik doen om hulle toekoms beter te maak. Een van die eerste aspekte wat volgens hom moet aandag kry, is die vestiging van demokrasie in Afrika.

Suid-Afrika het al die kwaliteite om hierin as leier vir die kontinent op te tree (sien Mbeki, 1999:11-15; Burger, 1998). Botha (1999) toon aan dat Mbeki met die gebruik van die voornaamwoord *ek* (in bovermelde toespraak van 1997) homself intiem vereenselwig met al die verskillende bevolkingsgroepe in die Suid-Afrikaanse samelewing. Hy verwys na die geskiedkundige gebeurtenisse asook die verskillende groepe wat die Suid-Afrikaanse geskiedenis help vorm het en vereenselwig hom met elkeen van hulle. Hierdeur stel hy 'n prysenswaardige voorbeeld om die verskillende etniese groeperinge in die land tuis te laat voel. Betekenisvol in hierdie verband is ook die aantekening op die webblad van die

Suid-Afrikaanse regering dat die protea op die nuwe landswapen van 2000 die embleem is van die prag van die land, en die potensiaal uitbeeld van 'n *nasie* wat die ideale van die Afrika Renaissance najaag (sien South African Government, 2005a). Om die potensiaal vir die najaag van die ideale van die Afrika Renaissance te kan verwesenlik, is dit egter van kardinale belang dat werklike en duursame versoening en eenheid in Suid-Afrika bereik moet word.

Volgens Lodge (1999:96-98, 105) is die proklamering van 'n Afrika Renaissance nie iets wat in die onlangse tyd ontstaan het nie. Reeds in 1937 het Nnamdi Azikiwe, toe nog toekomstige president van Nigerië, 'n intellektuele manifes genaamd *Renascent Africa* gepubliseer waarin hy 'n basiese filosofie vir 'n Renaissance in Afrika uiteensit (1999:106). In 1974 was daar ook 'n *Black Renaissance Convention* gehou by Hammanskraal buite Pretoria, waartydens die kulturele erfenis van Afrika herwaardeer is in die lig van moderne en kontemporêre ontwikkelings (1999:107).

Ten spyte van internasionale pogings om 'n homogene wêreldstandaard daar te stel vir die manier waarop state funksioneer en inpas in die wêreldorde, het Afrika nog altyd daarna gestreef om sy eie identiteit daar te stel (Pityana, 1999:146). Die pan-Afrika ideaal word gebaseer op die uitgangspunt dat die emansipasie, ontwikkeling en voorspoed van die mense van Afrika alleen bereik sal kan word deur die eenheid van die inwoners van die kontinent (Prah, 1999:57). Die mees euforiese tydperk van die pan-Afrikanistiese beweging was in die jare na die Tweede Wêreldoorlog tot in die sestigerjare, toe die kaart van Afrika verander is van 'n koloniale sfeer van invloed en beheer tot onafhanklike en (in 'n beperkte mate) self-handhawende state (Prah, 1999:58). Die stigting van die OAU (Organisation for African Unity) was 'n direkte gevolg van die pogings van die leierskap op daardie tyd om 'n institusionele vorm vir hulle wens vir Afrika eenheid te vestig (Prah, 1999:58).

Om die Afrika Renaissance meer as net 'n droom te maak, is dit nodig dat 'n duidelike inhoudsbeskrywing daarvan gegee word. In Suid-Afrika word openbare oproepe vir 'n Afrika Renaissance verstaan dat dit 'n proses impliseer waarin op politieke, ekonomiese en kulturele vlakke in verbinding getree word met die res van die kontinent. As voorwaarde hiervoor word veronderstel dat Suid-Afrika se identiteit as 'n ware Afrikastaat erken word (Lodge, 1999:96-98).

Volgens Burger (1998) gaan dit in die Afrika Renaissance om 'n terugkeer na die wortels van die Afrikakultuur. Kolonialisme het daartoe gelei dat die Afrikakultuur verdring is (sien

Prah, 2001) en dat die leiers weens hulle Westerse opleiding vervreemd geraak het van die massas wat die basis vorm van die Afrikakultuur en gemeenskap. Die behoefte aan die herstel van 'n vernietigde trots vir Afrika (sien ook Mazrui & Mazrui, 1998:6) kom sterk na vore in die idee van die Afrika Renaissance. Pan-Afrikanisme, met 'n klem op die bevordering van die Swart bewussyn, is egter nie wat Mbeki in sy toespraak in die oog het nie, hoewel sommiges dit as sodanig interpreteer (Botha, 1999). Om Renaissance in die ware sin van die woord te wees, is dit volgens hom nodig dat al die intellektuele, artistieke en filosofiese kragte in Afrika moet ontwaak (Botha, 1999). Almal, ook diegene vanuit die Westerse kultuur, word opgeroep om mee te werk aan die ideaal van die herstel van die menswaardigheid van die mense van Afrika.

Vir die Afrika Renaissance om suksesvol te wees, is dit nodig dat daar 'n ontwaking van gedagtes moet wees. Deurdringende debat op alle vlakke is nodig om momentum en vorm daaraan te gee (Mamdani, 1999:130, 133). Hiervoor is dit nodig dat die breinkrag van Afrika ingespan word om Afrika se probleme op te los. Voordat dit vermag kan word, sal eers pogings aangewend moet word om Afrika-gefokusde gedagtes en wêreldbeskouing deel te maak van die wetenskaplike nadenke daaroor (Mamdani, 1999:134). Prah (1999:60) pleit vir die terugkeer na die waardes van die tradisionele Afrikakultuur, waarin selektief gebou word op dit wat kan bydra tot ontwikkeling en 'n werklike Renaissance in Afrika. In hierdie verband verwys Lodge (1999:99) in besonder na die konsep van *ubuntu* wat eie is aan Afrika en in die afgelope tyd sterk klem gekry het in die sosiopolitieke ontwikkelings in Suid-Afrika. Ook Teffo (1999:167) beskou ware *ubuntu* as die sleutel vir die bewerking van versoening en eenheid. Ware *ubuntu* laat die ander toe om te wees en te word. Absolutisme en voorrang van sekeres bo ander het geen plek hier nie. Verwronge totalitêre kommunalisme en kollektivisme ook nie. So ook nie 'n vasklou aan tradisie weens vrees vir verandering of 'n afdwing van eendersheid nie. Eenheid is nie eendersheid nie (Mamdani, 1999:132). Ware *ubuntu* buit nie verskille uit nie, maar vier dit. Vir ontwikkeling en 'n werklike Renaissance in Afrika is dit onmisbaar.

Die Afrika Renaissance word allerweë beskou as 'n goed gedefinieerde, sinvolle en haalbare inisiatief om die vasteland op 'n opwindende nuwe ontwikkelingskoers te plaas. Dit hou egter enorme uitdagings in, wat nie goedkoop gaan wees nie. Die probleme in Afrika is legio en van tyd tot tyd lyk dit of sommige leiers uit hulle pad gaan om die proses te ontspoor. Dit moet egter bestuur word en hierin het Suid-Afrika 'n verantwoordelikheid wat hy nie kan of behoort te ontwyk nie (Jeffreys, 2004:10). Suid-Afrika se ekonomiese vermoëns word beskou as onmisbaar vir die opbou van Afrika. Soos Clackson Power Company wat tans besig is om hidrokragstasies in die Demokratiese Republiek van die

Kongo op te rig (sien Moos, 2004:6), is daar toenemende betrokkenheid van Suid-Afrikaanse maatskappye by ontwikkelingsprojekte in Afrika. Volgens Louw, L. (2006c:20) dui inligting van die Reserwebank aan dat daar tans sowat 92 top-100 genoteerde maatskappye van Suid-Afrika is wat sake doen in Afrika. In 2003 het hierdie maatskappye altesaam sowat R32.3 miljard in Afrika belê, vergeleke met 'n bedrag van R8 miljard in 1996.

Indien die Afrika Renaissance suksesvol is, kan dit lei tot 'n *pax africana* wat blywend is en die belofte inhou van politieke raamwerke wat die kontinent se ryk kulturele diversiteit sal laat floreer. Alleen op hierdie manier kan die kragte van ekonomiese en tegnologiese globalisering bestuur word en op alle vlakke tot voordeel van die Afrikagemeenskappe aangewend word (Stremlau, 1999:124). Volgens Breytenbach (1999:92) is die probleem van die Afrika Renaissance egter dat daar tans feitlik geen werklike aksieplanne bestaan nie. Dit is dus onduidelik presies wat beoog word en wat die funksie van die verskillende rolspelers hierin moet wees. Lodge (1999:108-109) meen tereg dat die Afrika Renaissance, om te slaag, veel meer sal moet wees as 'n blote Afrosentriese nostalgie waarin 'n reeks self-gelukwensende uitsprake sentreer rondom die herinnering aan antieke beskawings van Afrika, met klem op rasse sentiment in plaas van basiese politieke beginsels.

Moeletsi Mbeki (aangehaal in Stremlau, 1999:103) reken dat Afrika kan verwag om groot konflik te beleef, soos wat die Renaissance in Europa gelei het tot groot konflik en oorloë. Volgens hom kan die tekens daarvan reeds in groot konflikte in Afrika gesien word. Annan (aangehaal in Stremlau, 1999:103-104) verwys daarna dat daar sedert 1970 meer as dertig groot oorloë in Afrika geveg is. In 1996 alleen, het veertien van die drie en vyftig state van Afrika gebuk gegaan onder een of ander gewapende konflik. Dit het meer as die helfte van alle oorlogsverwante sterftes ter wêreld uitgemaak en het gelei tot meer as agt miljoen vlugtelinge en ontwrigte mense op die kontinent. Dit spreek vanself dat hierdie tipe probleme vierkantig in die pad staan van die ideaal om Afrika te laat herleef as 'n kontinent waar vrede en vooruitgang die kenmerk is. Om te verseker dat die probleme wat die Europese Renaissance gebring het, nie ook Afrika se lot word nie, is dit van kardinale belang dat samewerking tussen regerings in Afrika verbeter en verdiep sal word. Hierin kan die hoop wat die oorgang na demokrasie in Suid-Afrika gebring het, 'n kardinale rol speel (Stremlau, 1999:122). Uiteindelik kan dit ook instrumenteel daarin wees dat die ongelykhede tussen die welgestelde Noorde en die armer Suide aangespreek word. Versoening en eenheid in Suid-Afrika het veel meer potensiaal as om bloot vir die mense van Suid-Afrika iets te beteken in terme van onderlinge verhoudings.

Ook op ekonomiese vlak bied Suid-Afrika hoop en kan dit volgens Guest (2004) vir Afrika beteken wat Japan vir Oos-Asië beteken het – mits dit reg bestuur word.

Om suksesvol, maar ook geloofwaardig te kan wees in die strewe na 'n Afrika Renaissance, sal die Suid-Afrikaanse regering egter eers ernstige aandag moet gee aan kwessies nader aan sy eie grense, soos byvoorbeeld die menseregtevergrype en ekonomiese wanbestuur in Zimbabwe. Nie alleen veroorsaak dit alreeds sosiopolitieke probleme weens die onbeheerde instroming van vlugtelinge vanuit Zimbabwe nie, maar verleen dit ook legitimiteit aan 'n regering wat die waardes en ideale van die Afrika Renaissance ondergrawe. Die Suid-Afrikaanse regering se amptelike beleid, om deur middel van "stille diplomasie" te probeer om die Zimbabwiese regering by te staan in die oplossing van sy eie probleme, oortuig nie (Botha, R., 2006a:18) en sal daarom aangepas moet word om die konsep van die Afrika Renaissance te laat slaag.

3.4.1. Konklusie oor die Afrika Renaissance

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die Afrika Renaissance:

- Die konsep van die Afrika Renaissance is geskoei op die geloof dat Afrika haar eie probleme kan oplos. Dit kan gedoen word deur te fokus op ontwikkeling en vooruitgang, sodat 'n regverdiger en mensliker sosiale orde daargestel kan word.
- Na drie dekades van onafhanklikheid kan die vinger moeilik meer gewys word na eksterne faktore as oorsaak vir die probleme van Afrika. Dit het tyd geword dat die inwoners van die kontinent self iets doen om die toekoms beter te maak.
- Die Afrika Renaissance gaan oor die terugkeer na die wortels van die Afrikakultuur, waarvan die konsep van *ubuntu* in besonder groot betekenis kan hê. Hiervoor moet al die intellektuele, artistieke en filosofiese kragte ingespan word (ook dié van die Westerse kultuur).
- Suid-Afrika het al die kwaliteite om vir die bereiking van hierdie ideaal as leier vir die kontinent op te tree. Nie alleen het Suid-Afrika die intellektuele, artistieke en filosofiese kragte nie, maar ook die ekonomiese vermoëns wat nodig is vir die verwesenliking van hierdie ideaal.
- Vir effektiewe leierskap met betrekking tot 'n ware Renaissance in Afrika, is dit nodig dat daar ware versoening en eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing moet wees. Daarsonder sal daar nie genoeg momentum wees vir die bereiking van die van 'n Renaissance vir Afrika nie.

3.5. Samevattende konklusie oor eenheid in Suid-Afrika

Die volgende samevattende konklusie kan gemaak word oor eenheid in Suid-Afrika:

- Die euforie wat kort na 1994 ontstaan het (met die inhuldiging van mnr. Nelson Mandela as eerste demokraties-verkose president van die land) het spoedig plek gemaak vir 'n realisme oor die aard en omvang van die nalatenskap van apartheid in Suid-Afrika.
- Hoewel die nalatenskap van apartheid verskeie struikelblokke op die weg van eenheid in die land veroorsaak, is daar tog gevalle waaruit dit blyk dat eenheid in sommige opsigte bereik is, of dat dit binne bereik lê. Hieronder tel:
    - wedersydse kulturele beïnvloeding tussen veral Swart en Blanke inwoners van die land;
    - musici wat toenemend oor kulturele grense van mekaar se musiek gebruik maak;
    - Afrikaans wat toenemend in eie reg aanvaar en as instrument vir versoening een eenheid beskou word;
    - gemengde huwelike en verhoudings oor kleurgrense heen;
    - sportprestasies wat 'n eenheidsgevoel laat posvat.
- Van die faktore wat eenheid in Suid-Afrika bedreig is die volgende:
    - volgehoue bewustheid van rasse-identiteit;
    - kulture wat onbekend is vir mekaar;
    - misdaad en geweld;
    - gebrek aan morele waardes;
    - aanduidings van 'n totalitêre regering;
    - sosio-ekonomiese ongelykheid;
    - problematiek rondom grondbesit;
    - problematiek rondom arbeid in die land;
    - regstellende aksie;
    - persepsies oor die onvermoë van die regering om probleme op te los;
    - bestaan van geslote gemeenskappe;
    - MIV Vigs;
    - versetkuns uit sekere segmente van die samelewing;
    - miskenning van taal;
    - ondeurdagte transformasie van sport;
    - Posttraumatiese Stresversteuring.
- Daar is duidelik nog heelwat wat gedoen sal moet word voordat daar sprake kan wees van ware eenheid onder die inwoners van Suid-Afrika.

3.6. Samevattende konklusie: metateoretiese perspektiewe oor versoening en eenheid in Suid-Afrika

Die volgende samevattende konklusie kan gemaak word met betrekking tot die metateoretiese perspektiewe waartoe gekom is oor versoening en eenheid in Suid-Afrika:

- Suid-Afrika het 'n lang geskiedenis van menseregtevergrype. Sedert die koms van die koloniale magte na die vasteland van Afrika, is Swartmense se menseregte op verskillende maniere misken.
- Die miskenning van menseregte het 'n hoogtepunt bereik met die ontwikkeling van die beleid van apartheid onder die NP-regering wat in 1948 aan bewind gekom het.
- Na jare van stryd, wat in intensiteit toegeneem het, is 'n demokratiese verkiesing uiteindelik in 1994 gehou, waarna president Nelson Mandela as eerste Swart president van die Suid-Afrika ingehuldig is.
- Dit was nie primêr die kerk wat die voortou geneem het met die bewerking van versoening in Suid-Afrika nie. Die regering wat in 1994 aan bewind gekom het, het besluit om 'n Waarheids- en Versoeningskommissie (WVK) op die been te bring vir hierdie doel.
- Die WVK se werksaamhede het van 1996 tot 1999 geduur. Daar is goed geslaag daarin om die waarheid oor die verlede te openbaar, versoening te bewerk, amnestie toe te staan waar van toepassing en in 'n mindere mate, restitusie uit te betaal. Daar is ook internasionaal hoë agting vir die werksaamhede van die WVK van Suid-Afrika en talle regerings het die Suid-Afrikaanse regering genader om hulp vir soortgelyke versoeningsprosesse.
- Die proses van versoening is egter lank nie afgehandel nie. Versoening in Suid-Afrika gaan voort, ondanks die afhandeling van die werksaamhede van die WVK. Die uitdaging is om die verdere ontwikkeling van die proses reg te bestuur.
- Rituele soos die wassing van voete, wat simbolies is van berou en die vra van vergifnis, speel 'n belangrike rol in die verdere ontwikkeling van die versoeningsproses in Suid-Afrika.
- Die euforie wat kort na 1994 ontstaan het (met die inhuldiging van mnr. Nelson Mandela as eerste demokraties-verkose president van die land) oor die "nuwe Suid-Afrika" wat tot stand gekom het, het spoedig plek gemaak vir 'n realisme oor die aard en omvang van die nalatenskap van apartheid in die land.
- Hoewel die nalatenskap van apartheid verskeie struikelblokke op die weg van eenheid in die land veroorsaak, is daar tog gevalle waaruit dit blyk dat eenheid in sommige opsigte bereik is, of dat dit binne bereik lê.

- Daar is egter 'n hele aantal faktore wat eenheid in Suid-Afrika daadwerklik bedreig en wat dit duidelik maak dat nog heelwat gedoen sal moet word voordat daar sprake kan wees van ware eenheid onder die inwoners van Suid-Afrika.

DEEL 2
METATEORIE

HOOFSTUK 8: METATEORETIESE PERSPEKTIEWE MET BETREKKING TOT DIE GEREFORMEERDE EREDIENS EN KERKLIED IN SUID-AFRIKA

1. Inleiding

Suid-Afrika is bekend vir die verskeidenheid kulture wat in die land voorkom. In Hoofstuk 6 is aangetoon dat daar twee prominente kulture is wat die sosiohistoriese ontwikkeling in Suid-Afrika grootliks beïnvloed het: die Westerse- en die Afrikakultuur. Omdat hierdie twee kulture wesenlik van mekaar verskil, is die potensiaal vir spanning en konflik redelik hoog wanneer lede van die twee kulture in die daaglikse lewe met mekaar te doen het. In Hoofstuk 7 is aangetoon dat die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika, waarin die skending van die menseregte oor jare aan die orde van die dag was en waarin die jarelange stryd teen apartheid gelei het tot konfrontasie en konflik op verskeie fronte, daartoe gelei het dat 'n beduidende gebrek aan versoening en eenheid in die land ontstaan het. Hoewel 'n mate van versoening wel bewerk is, deur onder meer die (relatiewe) vreedsame oorgang na 'n volwaardige demokratiese politieke bestel in die land, asook die werksaamhede van die Waarheids- en Versoeningskommissie (WVK), is daar egter steeds verskeie faktore wat 'n belemmering is vir die voortsetting van die proses van versoening en die bereiking van ware eenheid in Suid-Afrika.

In die voortgaande proses waarin gesoek word na dieper versoening en ware eenheid in Suid-Afrika, het die kerk 'n bepalende rol om te vervul. Waar die kerk nie daarin geslaag het om sy roeping met betrekking tot die "bediening van die versoening" volgens 2 Korintiërs 5:11-21 (sien 2.1.2.8 by Hoofstuk 3 hierbo) na te kom met die beëindiging van apartheid nie, is daar tans ruim geleentheid vir die kerk om die proses van 'n voortgaande soeke na versoening en eenheid te stuur en te lei. Die kerk durf nie nog 'n keer die geleentheid laat verbygaan nie.

Die doel van hierdie studie is om die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika te ondersoek. Alvorens die bydrae van die gereformeerde kerklied hierin ondersoek kan word, is dit nodig om eers 'n ondersoek te doen na die situasie met betrekking tot die gereformeerde erediens in Suid-Afrika. Dit is immers binne die erediens wat die kerklied gebruik word en 'n besondere rol vervul. Die bydrae van die kerklied kan nie los van die erediens ondersoek word nie. Dit is derhalwe die doel van hierdie hoofstuk om eers 'n ondersoek te doen na die gereformeerde erediens in Suid-Afrika, en in besonder wat die stand van sake is binne die gereformeerde kerke van onderskeidelik die Westerse- en Afrikakulture. Daarna word die fokus verskuif na die kerklied wat tans binne gereformeerde kerke in die land in eredienste gebruik word, asook die effek wat dit het (of kan hê) op die onderlinge verhouding tussen die Westerse- en Afrikakomponente van die gereformeerde kerke in Suid-Afrika. Wanneer in die ondersoek na die erediens as die kerklied, gefokus word op die situasie in die Nederduits Gereformeerde Kerk (NG Kerk) of die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (GKSA), word dit telkens gedoen as verteenwoordigende snit van die groter groep reformatoriese kerke in Suid-Afrika.

Die werkplan wat in hierdie hoofstuk gevolg word, is die volgende: deur middel van 'n literatuurstudie word eerstens 'n ondersoek gedoen na die gereformeerde erediens in Suid-Afrika. In hierdie verband word 'n oorsig gegee oor die breë kerklike agtergrond in Afrika, asook oor die kerklike agtergrond in Suid-Afrika. Sodoende kan sekere afleidings gemaak word oor die stand van die gereformeerde erediens in Suid-Afrika, veral wanneer die rol van die Westerse of Blanke komponent van die Nederduits Gereformeerde Kerk (NG Kerk) en die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (GKSA) in die apartheidstyd, tesame met die rol van die Africa Independent Churches (AIC) in ag geneem word. Daarna word die erediens in die NGK asook in die GKSA afsonderlik ondersoek.

Vervolgens word die kerklied in Suid-Afrika ondersoek, eers met verwysing na die kerklied binne die konteks van die Westerse kultuur en daarna binne die konteks van die Afrikakultuur. Aandag word ook gegee aan die betekenis wat πνεῦμα (gees) en νοῦς (verstand) in 1 Korintiërs 14:15 het vir die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika. Voordat tot sekere gevolgtrekkings gekom word, word ook die bevindings weergegee van 'n empiriese ondersoek wat gedoen is met betrekking tot die effek wat die saamsing van die gereformeerde kerklied het op lidmate wat uit onderskeidelik die Westerse kultuur en Afrikakultuur kom.

2. Die gereformeerde erediens in Suid-Afrika

In Hoofstuk 7 hierbo (sien 2.6.1) is aangetoon dat dit nie die kerk was wat die proses tot versoening in Suid-Afrika aangevoor het nie, maar dat dit 'n inisiatief was wat van die regering uitgegaan het. In Hoofstuk 7 (sien 2.6.4) is verder aangetoon dat die kerk beskikbaar en bruikbaar moet wees om die voortgaande ontwikkeling van die proses van versoening en eenheid in Suid-Afrika te fasiliteer. Dit is 'n geleentheid wat die kerk nie mag laat verbygaan nie (Van Niekerk, P., 2003:11). In die eerste plek is dit belangrik dat die kerk in Suid-Afrika sal voortgaan om sy profetiese getuienis te laat hoor. Daarby moet die lewering van praktiese hulpverlening egter ook nie uitbly nie. Volgens Vorster (2004:30) moet die kerk aktief betrokke wees by die totale helingsproses in die land. Dit behels ook optrede soos simboliese gebare, pastorale versorging van slagoffers en oortreders, geldelike hulp aan behoeftiges en die aktiewe bevordering van versoening en eenheid op alle vlakke. So kan en moet die kerk 'n onmisbare rol vervul om vertroue en goedgesindheid tussen die verskillende bevolkingsgroepe in die land te herstel. Van Niekerk, J. (2003:13) wys daarop dat hierdie proses selfs uitgebrei moet word sodat ook kontak gemaak word en dialoog bewerkstellig word met mense vanuit ander gelowe as die Christelike geloof.

Om hierdie rol te kan vervul, is dit van kardinale belang dat die kerk bewus moet wees van sy Godgegewe roeping in Suid-Afrika en deeglik voorbereid moet wees om dit uit te voer. Omdat alles wat in die kerklike lewe gebeur voortspruit uit dit wat in die erediens aan die orde kom, spreek dit vanself dat nie net die inhoud nie, maar ook die inrigting van die erediens 'n bepalende invloed het op die uiteindelike optrede van die kerk. Die erediens is die hartklop van die kerklike lewe (Vos & Pieterse, 1997:16) waarsonder die kerk nie kan bestaan nie (Byars, 2002:7). Die omgang met God en mekaar in Woord, verkondiging, lied, gebed, sakramente en liefdegawes dien as lewensbron vir die aktiwiteite en funksionering van die kerk en sy lidmate. Dit is juis ook in die erediens waar die versoening in en deur Christus telkens herbevestig word en waar die voortspruitende oproep om eenheid met God en mekaar telkens tot elkeen gerig word. Sonder die erediens kan die kerk nie dien as instrument om die versoening en eenheid wat Christus bewerk het, in die wêreld gestalte te gee nie.

Soos aangetoon in 2.2 by Hoofstuk 4 hierbo, is daar verskillende inkledings van die erediens wat by verskillende gemeentes en kerkverbande voorkom. Nie alle gereformeerde eredienste is dieselfde nie. In die Suid-Afrikaanse konteks spreek dit vanself dat die verskille tussen kerke van dieselfde kerkverband, maar met lidmate uit verskillende kulture, ook sal reflekteer in die inkleding van die erediens. Hoewel daar onderliggend dieselfde breë beginsels vir die erediens is wat dien as basis vir die inrig

daarvan, veroorsaak die verskille tussen die kulture dat die eredienste dikwels in 'n groot mate van mekaar verskil. Omdat kultuur die manier is waarop die mens probeer sin maak uit die wêreld waarin hy leef, kry die liturgie altyd gestalte binne 'n bepaalde historiese en kulturele konteks (Byars, 2002:59; Meyers, 1993:157). Omdat kultuur en liturgie egter in 'n konstante wisselwerking met mekaar is, transformeer die erediens dikwels ook die kultuur waarin dit beslag kry (Thlagale, 1999). Die kulturele ontwikkelings wat 'n invloed het op die liturgie van die kerk, is voorts deel van 'n breër stroom veranderings waarmee die kerk in sy liturgie moet rekening hou. Die uitdaging vir die kerk is om seker te maak dat sy liturgie en ander bediening relevant bly binne die tydgleuf asook kultuurontwikkelings wat vir die lidmate 'n werklikheid is (sien 2.3 by Hoofstuk 4 hierbo asook Spinks, 1993:38). Dit blyk dus dat daar geweldige eise aan die kerk gestel word in terme van die erediens en die inrigting daarvan.

Om 'n beeld te kry van die stand van die liturgie onder die gereformeede kerke in Suid-Afrika, is dit 'n werkbare metode om ondersoek te doen na die stand van die verhoudings tussen die gereformeerde kerke met lidmate van die Westerse- en Afrikakulture. Die lyn van ontwikkeling wat daar in die verhoudings tussen die kerke uit verskillende kulture is, gee 'n goeie aanduiding van die verskille in liturgiese inkleding wat daar onder die betrokke kerke is. Vir 'n ondersoek na die verhoudings tussen die gereformeerde kerke van verskillende kulturele agtergronde in Suid-Afrika, moet die breë agtergrond van ekumenisiteit in die wêreld, asook van kerklike ontwikkeling in Afrika uiteraard ook goed verreken word.

2.1. Ekumenisiteit

Die term "ekumenisiteit" en die byvoeglike naamwoord "ekumeniese" kom van die Griekse woord οἰκουμένη wat letterlik verwys na *die hele bewoonde wêreld* (Goosen, 2003:10). In Matteus 24:14 word dit in hierdie sin gebruik wanneer Jesus sê:

> *En hierdie evangelie van die koninkryk sal in die hele wêreld verkondig word, sodat al die nasies die getuienis kan hoor.*

'n Verdere betekenis van die term "ekumenisiteit" het spesifiek te doen met Christelike eenheid. Dit verwys na die proses waarin 'n groter uitdrukking van eenheid en samewerking tussen Christene van verskillende agtergronde nagestreef word. Volgens Goosen (2003:11) word die term in sekere gevalle selfs uitgebrei om pogings tot samewerking en dialoog met aanhangers van ander gelowe ook in te sluit.

Onderlinge eenheid in Christelike kerke was van die ontstaan van die kerk in die Nuwe Testament al problematies. In die loop van die kerkgeskiedenis het dit telkens gebeur dat

eenheid om een of ander rede verbreek is (Goosen, 2003:11-37). Die stigting van die Wêreldraad van Kerke (WRK) in 1910 te Edinburgh, met leiers van 'n verskeidenheid denominasies as lede, was 'n poging om groter eenheid onder verskillende Christelike kerke wêreldwyd te bevorder. Sedertdien word gereelde vergaderings deur lidkerke van regoor die wêreld gehou, waartydens hoofsaaklik aandag gegee word aan aspekte rakende dialoog, samewerking en eenheid onder Christelike kerke (sien Goosen, 2003:27-28; 77-100). Verskeie Christelike kerke in Afrika en Suid-Afrika is lede van die WRK en dus deel van die oorkoepelende proses waarin gepoog word om groter eenheid tussen Christene wêreldwyd te bewerk.

2.2. Die breë kerklike agtergrond in Afrika

In Afrika beleef die Christendom tans fenomenale groei. Volgens Ejizu (2006) is die tempo waarteen mense van tradisionele Afrikagelowe hulle tot die Christendom en die Islam bekeer, iets wat nog nie vantevore beleef is nie. 'n Geweldige groot getal voormalige aanhangers van die tradisionele gelowe (sowat 360 miljoen mense volgens Hofmeyr (aangehaal in Louw, 2003:11)), het hulle eeue-oue rituele en simbole opgegee ter wille van die Christendom. Die situasie wat daar vroeër in Afrika suid van die Sahara was, waarin die uitgangspunte en gebruike van die inheemse gelowe alle aspekte van die lewe bepaal het, is besig om vinnig te verdwyn om plek te maak vir godsdienstige pluralisme. Dit is veral Pinkster- en Evangeliese kerkgroepe wat in stedelike gebiede besig is om veld te wen onder middeljariges en die jeug. Hierdie kerkgroepe gebruik merendeels moderne maniere van prediking, tesame met elektroniese toerusting en moderne musiek. Omdat die sogenaamde voorspoedsteologie algemeen in hierdie kerke verkondig word, met 'n spesifieke beklemtoning van voorspoed en vinnige resultate, vind dit wyd aanklank in gemeenskappe waar armoede en eksistensiële nood aan die orde van die dag is (Hofmeyr, aangehaal in Louw, 2003:11).

Die gevolg van die geweldige groei in die Pinksterkerke van Afrika, is dat talle van die hoofstroomkerke gedwing word om hulle eie eredienste aan te pas, in 'n poging om die uitvloei van lidmate na die Pinksterkerke te keer. Hoewel die eredienste van die hoofstroomkerke in Afrika oorwegend Westers gerig is, is daar tog sekere elemente van die tradisionele Afrikawêreldbeskouing wat steeds behoue bly. Veral elemente soos die geloof in die dinamiese teenwoordigheid en aktiwiteite van geestelike wesens, kosmiese kragte, asook geloof in reïnkarnasie word in talle gevalle vermeng met 'n Christelike lewensbeskouing. Die hoeveelheid gevalle van afgodsdiens, bygeloof, vrees vir heksery, voorvaderverering, toekomsvoorspelling en allerhande soorte nuttelose praktyke wat steeds in gemeenskappe van Afrika voorkom, is verstommend (sien 2.2.2.2 van Hoofstuk

6 hierbo). Hoewel dit net in 'n ander gewaad is, kom die gelowe en gebruike van die inheemse godsdienste dus tog nog redelik algemeen voor, ten spyte van die fenomenale groei in die Christendom (Ejizu, 2006).

Dandala (aangehaal in Jackson, 2003c:11) soek die oorsaak vir die sinkretisme in die Christendom van Afrika in die feit dat die leer van die Bybel in Afrika bekendgestel is deur sendelinge wat dit in 'n Westerse verpakking aangebied het (sien ook Nolan, 1999:8-9). Langs hierdie weg is sekere Westerse kulturele praktyke, wat totaal vreemd was aan Afrika, in die vasteland ingedra en het dit die gees van Afrika verwar en besoedel. Volgens hom is die evangelie só sterk ingeklee in 'n Westerse kulturidioom, dat dit vir talle inwoners van Afrika 'n struikelblok geword het. Die gevolg is wat hy noem "'n tipe skisofrenie onder Christene" wat bedags Westerse Christene is, maar snags Afrikaspiritualiste is. Hy lê dus die oorsaak van talle van die probleme waarmee die vasteland worstel, direk voor die deur van die Westerse sendelinge wat die evangelie na Afrika gebring het.

Die groot probleem waarmee die kerk in Afrika vandag te doen het, is dat daar só geworstel word met daaglikse eksistensiële probleme dat dit die kerk sy visie en roeping in die vasteland laat verloor. Dit is derhalwe nodig om 'n nuwe visie en roeping vir die kerk in Afrika te formuleer, veral in die lig van die fenomenale groei wat die Christendom tans toon in Afrika. Volgens Hofmeyr (aangehaal in Louw, 2003:11) is die eerste stap in die formulering van so 'n visie en roeping dat die gaping tussen die belydenis van die kerk en die daaglikse ervaring van gewone mense oorbrug moet word. Dit behels onder meer dat geloofswaarhede verduidelik moet word met begrippe wat vir eietydse mense binne hulle eiesoortige konteks verstaanbaar is. Saam met Hofmeyr (aangehaal in Louw, 2003:11) bepleit ook Dandala (aangehaal in Jackson, 2003c:11) 'n nuwe inkleding van die evangelie volgens die kultuureie van Afrika, maar op só 'n wyse dat dit nie weer lei tot 'n vermenging van die Christendom met die tradisionele Afrikagodsdienste nie. Dit spreek dus vanself dat daar eiesoortige uitdagings gestel word aan die kerk van Afrika vandag en in besonder met betrekking tot die inkleding van die erediens.

2.3. Die breë kerklike agtergrond in Suid-Afrika

Volgens Burger, C. (2003a:10) het net sowat 26% van die Swart bevolking in Suid-Afrika teen 1911 aan Christelike kerke behoort. Teen 1990 was die persentasie 76%. Volgens Statistieke Suid-Afrika het sowat 79,8% van Suid-Afrika se inwoners teen 2004 aangedui dat hulle aan een of ander Christelike kerk behoort (Burger, C., 2004:10). In lyn met wat

in die res van Afrika gebeur het, het die Christendom ook in Suid-Afrika oor die afgelope eeu dus teen 'n fenomenale tempo toegeneem.

Ten spyte van 'n geweldige groei in getalle, kon die kerk in Suid-Afrika tot nog toe nie daarin slaag om as 'n versoende eenheid te leef en werk en 'n rigtinggewende rol in die samelewing te speel nie. 'n Tekenende voorbeeld hiervan is die onstaan en werksaamhede van die Suid-Afrikaanse Raad van Kerke (SARK). Hierdie interkerklike organisasie het in 1968 ontstaan met die doel om die Christelike kerke onder een vaandel te verenig en sake van gemeenskaplike belang te hanteer (SACC, 2001). Teen 1989 het die SARK sowat 8 miljoen geaffilieerde lede gehad regoor die land. Vir verskeie jare was daar egter geen eenheid op kerklike terrein in Suid-Afrika nie, as gevolg van die beleid van apartheid. Waar die SARK in die apartheidstyd 'n belangrike rol gespeel om 'n geestelike leierskorps in die Swart gemeenskappe van Suid-Afrika daar te stel wat skerp kritiek uitgespreek het teen die beleid van apartheid, is hulle hierin geopponeer deur veral die Afrikaanse susterskerke, wat vir jare juis die beleid van apartheid gesteun en bevestig het (Esterhuyse, 1989:15). Een van die aspekte waarteen die SARK sterk te velde getrek het, was volgens Moreno (1996) dat die Kerkwet van 1958 bepaal het dat Swart en Blanke aanbidders in Suid-Afrika nie in dieselfde erediens mag wees nie. As gevolg van die Blanke komponent van die susterskerke se steun vir die beleid van apartheid, het die NG Kerkfamilie gevolglik onderverdeel in Blanke, Swart en Kleurlingfaksies. Dit het op sy beurt uiteindelik gelei tot die publikasie van onder meer die Kairos-dokument in September 1985 (opgestel deur teoloë uit verskillende kerke) en die Belharbelydenis van 1986 (opgestel deur die Nederduits Gereformeerde Sendingkerk), waarin 'n visie en Bybelse fundering vir die daarstel van 'n nuwe samelewing wat die basiese regte van die individu erken, uiteengesit word.

Dit is nie vreemd dat verskeurdheid, groeiende polarisasies en selfs onversetlikheid teenoor mekaar die gevolg hiervan was nie. Nie alleen tussen kerke van verskillende denominasies of verskillende kulturele agtergrond nie, maar selfs ook onderling tussen lidmate van dieselfde gemeente, het die sosiopolitieke omstandighede van Suid-Afrika groeiende onenigheid veroorsaak (Esterhuyse, 1989:56). In plaas daarvan dat die hoofstroomkerke in Suid-Afrika instrumenteel daarin was dat die kerk verenig het en as 'n eenheid saamgewerk het om die koninkryk van God in die samelewing gestalte te gee, het die ondersteuning van apartheid deur die Blanke, Westerse segment van die kerk groeiende antagonisme onder lidmate vanuit ander kulturele groeperinge veroorsaak.

Uiteindelik het hierdie situasie daartoe gelei dat veral die Afrikaanse gereformeerde kerke nie in staat was of legitimiteit gehad het om leiding te gee in die ontwikkelings wat op kerklike terrein in Suid-Afrika plaasgevind het nie. Ten spyte van die fenomenale groei in die Christendom van Afrika en ook in Suid-Afrika, wat steeds aan die gang is, is daar tans 'n kommerwekkende tendens dat kerke van gereformeerde belydenis besig is om vinnig veld te verloor onder alle bevolkingsgroepe in Suid-Afrika. Ontleding van sensussyfers toon dat net 42,8% Blankes teen 2001 tot gereformeerde kerke behoort het teenoor 49,8% in 1980. Onder Bruin lidmate het dit afgeneem van 30,3% in 1980 tot 14,0% in 2001 en onder Swart lidmate van 9,5% tot 4,1% in dieselfde tyd (sien Hendriks, aangehaal in Jackson, 2004c:9). Volgens Hofmeyr (aangehaal in Louw, 2003:11) is een van die aanleidende oorsake van hierdie tendens die kulturele imperialisme wat onder meer gepaard gegaan het met die sendingveldtogte van die gereformeerde kerke in die vorige eeue. 'n Verdere oorsaak vir die gebrek aan groei onder die kerke van gereformeerde belydenis in Suid-Afrika is die legitimiteitsprobleem van die Afrikaanse gereformeerde kerke onder die verskillende gemeenskappe in die land, as gevolg van die dikwels onverbloemde steun vir die beleid van apartheid tydens die bewind van die NP-regering.

Nie in die tyd van fenomenale groei van die Christendom in Afrika nie en ook nie tydens die oorgang van 'n apartheidstaat na 'n nuwe politieke bedeling in Suid-Afrika, was die Westerse- of Blanke gereformeerde kerke dus gereed of in staat genoeg om leiding te gee en momentum te gee aan 'n proses waarin gestalte gegee is aan die koninkryk van God in die veranderende samelewing nie. Dat hierdie leemte ook op die eredienste van die gereformeerde kerke en in besonder op die gebrek aan wedersydse beïnvloeding en verryking in terme van die inkleding daarvan ingespeel het, val dus nie vreemd op nie.

2.4. Die rol van die Africa Independent Churches (AIC) in Suid-Afrika

Waar die gereformeerde kerke oorwegend in gebreke gebly het om aktief betrokke te raak by die globale ontwikkelings op kerklike vlak in Afrika en Suid-Afrika die afgelope eeu, het die Africa Independent Churches (AIC) 'n bepalende en dikwels rigtinggewend rol gespeel. Een van die redes hiervoor is dat die AIC nie met 'n legitimiteitsprobleem te doen gehad het soos die Westerse gereformeerde kerke nie. Nongogo (1999:53-54) skryf die ontstaan van die African Indigenous Churches (AIC) direk toe aan die diskriminasie wat die Westerse- of Blanke sendingkerke en die koloniale- en apartheidsregerings toegepas het. Waar daar in die tradisionele Afrikakultuur 'n besondere gerigtheid is tot die uitleef van 'n godsdienstige verhouding met die kosmos (sien 2.2.2 by Hoofstuk 6 hierbo), het Blanke sendelinge in talle gevalle gepoog om dit te vervang met Westerse idees en

waardes, wat 'n totaal ander gerigtheid het. Omdat langs hierdie weg toenemend gediskrimineer is teen die Afrikakultuur, is dit nie vreemd dat konfrontasie uiteindelik gevolg het nie. Nongogo trek voorts te velde teen die WVK, omdat dit volgens hom merendeels hoofstroomkerke en kerke afkomstig uit die sendingkerke van vroeër is wat aan die bestuur daarvan gestaan het. Volgens hom is die AIC die ware kerke van Afrika, omdat hulle hulle hou aan die tradisies en waardes van die Afrikakultuur. Anders as die hoofstroomkerke, het die AIC dit volgens hom reggekry om die Christendom te versoen met 'n Afrika leefstyl. In hierdie verband noem hy spesifiek die AIC se inkorporering van voorvaderverering in hulle godsdienstige uitlewing (Nongogo, 1999:55), asook die gebruik om kaalvoet te dans tydens eredienste (1999:57). Die effek hiervan kan volgens hom gesien word in talle van die hoofstroomkerke wat hulle toenemend begin navolg in hulle eiesoortige benadering tot die evangelie en teologie

Oosthuizen (1999:61) toon aan dat die manifestering van geestesvervulling in verskillende vorms in sowel die Pinkstergroepe as die inheemse kerke 'n gereelde gebeure is. Die AIC het volgens hom 'n sterk fokus op die Ou Testament en word losweg gegroepeer in wat genoem kan word "huiskerke" (Oosthuizen, 1999:67). Omdat daar 'n sterk fokus is op spirituele krag en daar nie 'n skeiding gemaak word tussen dit wat op 'n Sondag en dit wat in die res van die week gebeur nie, en die konsep van *ubuntu* lei tot 'n dinamiese en organiese uitleef van ware meelewing (κοινωνία), het die AIC in só 'n mate groei getoon, dat sommiges hulle beskou as die kerkgroep wat die toekoms van die kerk in Suid-Afrika gaan bepaal (sien Oosthuizen, 1999:65).

Molisiwa (1999:49) gee toe dat daar 'n gebrek aan formele opleiding in die AIC is. Korrupsie, buite-huwelikse oortredings, armoede en swak kategese is verdere aspekte wat problematies is. Dit kom dikwels voor asof elke leier sy eie interpretasies aan die Bybelteks heg en as't ware sy eie teologie skep. Daar is geen ware eenvormige dogma of teologie waarvolgens samewerking en kerkeenheid gebou kan word nie. Indien hierdie aspekte reggestel kan word, het die AIC die potensiaal om een van die groot rolspelers in Afrika te wees (sien ook Tshelane, 1999:29-43).

Volgens Makhulu (1999:13) sal die plek van die AIC in die post-apartheid Suid-Afrika gedefinieer word deur die vermoë van die gemeenskap en leierskap van die nuwe staat om te verseker dat Suid-Afrika nie dieselfde pad loop as talle van sy bure in Afrika nie. In dié verband verwys hy veral na korrupsie, magsmisbruik, uitsluiting, armoede ensomeer, en maan dat die kerk op verskillende vlakke in die samelewing 'n rol moet speel om die

regte Bybelse beginsels daar te stel en uit te leef. Veral ook die pluralisme in die land moet volgens hom gekoester en waardeer word (1999:15).

Wat die hoofstroomkerke by die AIC kan leer, is hulle ingesteldheid op die Heilige Gees, die manier waarop hulle die evangelie binne hulle eie kultuur gekontekstualiseer het en die wyse waarop hulle die waarhede van die evangelie internaliseer en uitleef in die lewe van elke dag (Nolan, 1999:9-11).

Kerklike liggame soos SACLA (South African Christian Leadership Assembly) dien as voorbeeld van verskillende denominasies wat oor geloofs- en kulturele grense as gelowiges bymekaar kom om saam te besin oor samelewingsprobleme waarby die kerke gesamentlik wil betrokke raak (Jackson, 2003d:13). Sedert die ontstaan van hierdie organisasie in 1971 (Wells, 2006), is onder meer sake soos MIV Vigs, misdaad, geweld, armoede en werkloosheid, rassisme, seksisme en gesinsverval van die aspekte wat tydens hulle jaarlikse konferensies aan die orde gekom het.

2.5. Kerkeenheid in Suid-Afrika

Ekumenisme het te doen met die verkondiging van die evangelie aan die hele wêreld. Die kerk het die opdrag hiertoe volgens onder meer Matteus 24:14, waarin Jesus sê:

> *En hierdie evangelie van die koninkryk sal in die hele wêreld verkondig word, sodat al die nasies die getuienis kan hoor. Eers dan sal die einde kom.*

Om dit te kan bereik is dit nodig dat die kerk as 'n eenheid in die wêreld werk en verkondig. Om kerklike eenheid te bewerk in Suid-Afrika, is dit nodig om eers eenheid te bewerk tussen lidmate en kerke van dieselfde denominasie, maar wat uit verskillende kulturele agtergronde kom. Sonder hierdie eenheid kan werklike ekumenisme nie 'n realiteit wees nie.

In April 1994 het die regering van die nuwe Suid-Afrika 'n Handves van Menseregte daargestel waarin universele menseregte vir alle landsburgers gewaarborg word. Hiervolgens word onder meer melding gemaak daarvan dat daar teenoor geen persoon onregverdig gediskrimineer mag word op grond van sy/haar geloof nie. Elke persoon word die reg gegun om sy/haar eie geloof uit te leef. Volgens huidige wetgewing is daar derhalwe genoeg geleentheid vir kerke om met mekaar te herenig en onderlinge vrede en versoening te bewerk (Moreno, 1996).

Christus se gebed dat sy dissipels een sal wees soos wat Hy en die Vader een is (Joh. 17:19-20), is terselfdertyd ook 'n opdrag wat sy kerk moet uitvoer. Die kerk moet hieraan gestalte gee en hiervan getuienis gee in die wêreld. Dit beteken dat kerke van verskillende denominasies daartoe moet beweeg om verskille te oorbrug en hande te vat deur by gemeenskaplikhede te begin. Veral die onderlinge κοινωνία moet hierin na vore kom (Goosen, 2003:3-6). Hierdie beginsel kan sekerlik ook van toepassing gemaak word op kerke van dieselfde denominasie, maar van verskillende kulturele agtergronde. Goosen (2003:8-9) doen aan die hand dat moeite gedoen moet word om mekaar te leer ken, sodat die onderlinge verskille en gemeenskaplikhede bespreek kan word. Goeie kommunikasie lei daartoe dat mense mekaar beter leer ken en beter verstaan vanuit elkeen se unieke agtergrond en ook dat sekere aspekte van mekaar herontdek en waardeer word.

Burger, I. (2003:12) noem tereg dat kerklidmate vanuit die Westerse kultuur groot baat kan vind deur te aanbid saam met gelowiges vanuit die tradisionele Afrikakultuur, omrede dié kultuur sterk gerig is om 'n dinamiese spiritualiteit en ook 'n sterk klem lê op die samehorigheid van die uitgebreide familie – iets wat nie altyd teenwoordig is in die tradisionele Christelike erediens met 'n Westerse kulturele agtergrond nie.

2.6. Die erediens in die Nederduits Gereformeerd Kerk (NGK) van Suid-Afrika

In Suid-Afrika is die Nederduits Gereformeerde Kerk, wat lidmaattal betref, by verre die grootste denominasie onder die Afrikaanse susterskerke. Met die landswye sensus van 2001 is bepaal dat die getalle van die NGK staan op 6.7% van die totale bevolking van Suid-Afrika (sowat 2.9 miljoen) (Answers, 2006b). Dat nie een van die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (GKSA), die Nederduitsch Hervormde Kerk (NHK) of die Afrikaanse Protestantse Kerk (APK) as 'n aparte denominasie getel is tydens die sensus nie, dui daarop dat nie een van hierdie kerkverbande se lidmatetal groot genoeg is om statisties gereken te word binne die totale demografie van die land nie. Dit is derhalwe nie vreemd nie dat die NG Kerk, as die grootste Afrikaanse gereformeerde kerk in Suid-Afrika, 'n beduidende invloed gehad het op die sosiopolitieke ontwikkelings wat tydens die apartheidstyd in die land plaasgevind het. Dit is derhalwe belangrik om 'n ondersoek te doen na die erediens in die NG Kerk, as verteenwoordigend van die reformatoriese kerke in Suid-Afrika, ten einde te bepaal wat die huidige stand van die gereformeerde erediens in die land is.

2.6.1. Kerkeenheid in die NG Kerkfamilie van Suid-Afrika

Die erediens in die NG Kerk kan nie ondersoek word sonder om die breë historiese ontwikkeling van die NG Kerkfamilie in ag te neem nie. Die invloed wat van die Nederduits Gereformeerde erediens in die breër Suid-Afrikaanse samelewing uitgegaan het, het binne 'n bepaalde sosiopolitieke konteks gebeur. Dit is juis hierdie sosiopolitieke konteks wat veroorsaak het dat die hoofstroomkerke van gereformeerde belydenis nie werklik kon deel hê aan of kon leiding gee in die eksponensiële groei wat die Christendom in Afrika en in Suid-Afrika ondergaan het nie. Die een faktor wat grotendeels bygedra het tot die vorming van die sosiopolitieke konteks waarin die NG Kerk homself bevind het, is die steun en Bybelse regverdiging wat die NG Kerk aan die beleid van apartheid gegee het. Dit het nie alleen veroorsaak dat daar spanning en verwydering in die breër NG Kerkfamilie gekom het nie (Burger, aangehaal in Jackson, 2007a:13; Van der Veen-Schenkeveld, 1994), maar het ook 'n ernstige legitimiteitsprobleem vir die Blanke komponent van hierdie kerkfamilie gebring.

Soos aangetoon by 2.5 in Hoofstuk 7 hierbo, het die Cottesloe Beraad van 1960, die Rustenburgse Konferensie van Kerke (1989) sowel as die Kaapstadse Konferensie van Kerke (1991), mettertyd 'n verandering van denke ook onder die Blanke komponent van die NG Kerk laat posvat. Daar het 'n besef gekom dat die beleid van apartheid nie uit die Woord van God geregverdig kan word indien daar 'n opregte soeke na die waarheid is nie (Hay, 1998:41-48). In 1997 het die NG Kerk (in die persoon van ds. Freek Swanepoel), in 'n voorlegging aan die Waarheids- en Versoeningskommissie (WVK) erken dat die kerk 'n verkeerde siening oor apartheid gehad het, maar die waarheid intussen raakgesien het en besluit het om apartheid nie langer meer te steun nie (sien Meiring, 2006:10). So het die grootste Blanke gereformeerde denominasie in Suid-Afrika uiteindelik tot 'n besef gekom dat die ondersteuning van die beleid van apartheid in werklikheid 'n versaking was van die Godgegewe roeping van die kerk in Suid-Afrika.

Die skuldbelydenis van die NG Kerk voor die WVK het in sekere opsigte die deur finaal oopgemaak vir die daadwerklike bewerking van hereniging in die NG Kerkfamilie. Vir die bewerking van kerkeenheid onder die lede van die NG Kerkfamilie, (te wete die tradisioneel Blanke komponent van die NG Kerk (NGK), die NG Kerk in Afrika (NGKA), die Verenigende Gereformeerde Kerk in Suider-Afrika (VGK) en die Reformed Church in Africa (RCA)) is dit belangrik dat elke denominasie sy eie identiteit, taal en styl kan behou. Die rykdom van diversiteit moet binne die kerkverband gekoester word en konstruktief gebruik word tot voordeel van die kerk en die gemeenskap in 'n Suider-Afrikaanse konteks. Slegs op grond van gemeenskaplike geloofsoortuigings en

onderlinge vertroue en respek vir mekaar kan kerkeenheid bereik word. Lidmate word derhalwe aangemoedig om mekaar op persoonlike vlak te leer ken en gemeenskaplike uitdagings gesamentlik aan te pak, omdat die sleutel tot hereniging op gemeentevlak lê, waar gemeentes eienaarskap van die uitdaging tot hereniging aanvaar (NG Kerk, 2006).

Een van die gevolge van die skuldbelydenis wat die Blanke komponent van die NG Kerk oor apartheid gedoen het, is dat die denominasie in Julie 2004 weer as volle lid opgeneem is in die Suid-Afrikaanse Raad van Kerke (SARK). Na meer as 40 jaar van afwesigheid kon die NG Kerk weer sy onmisbare rol in die ekumeniese beweging in Suid-Afrika opneem. Vir versoening en eenheid in Suid-Afrika is dit belangrik dat die grootste Afrikaanse gereformeerde denominasie 'n daadwerklike bydrae op elke moontlike vlak sal lewer. Die NG Kerk is goed geposisioneer om te kan bydra tot die sosio-maatskaplike opbou van voorheen benadeelde gemeenskappe in die land, veral deur die praktiese verlening van hulp, asook die vestiging van goeie morele waardes (Burger, C., 2004:10).

Volgens Burger (aangehaal in Jackson, 2007a:13) is daar 'n behoefte by die oorgrote meerderheid lidmate in die NG Kerk om soos die Apostoliese Geloofsending (AGS) en die Presbiteriaanse Kerk 'n situasie te bewerk waar lidmate van verskillende kulture in een kerkverband tuisvoel. Die (AGS) se Blanke deel het in 1996 een geword met die nie-Blanke gedeelte van die kerk. Sedertdien was daar 'n belewing van wedersydse verryking en versterking van mekaar se geloof. Burger (aangehaal in Jackson, 2006c:11) meen dat die sterk basiese evangeliese waardes en spontane liefde vir die Here wat in talle van die Swart AGS-gemeentes leef, 'n positiewe invloed op die kerkverband as geheel gehad het. Indien die NG Kerk ernstig is in sy strewe na kerkeenheid, is dit volgens Burger belangrik dat die voorbeeld van die AGS gevolg word en meer Engelstalige gemeentes gestig word of Afrikaanse gemeentes moet aanpas by die demografiese verskuiwings in die land. Die groot getalle Swart en Bruin lidmate wat in die voormalige Blanke woonbuurte ingetrek het, moet in die erediens geakkommodeer word op 'n wyse waarin hulle hulle kan tuisvoel, verstaan wat gebeur en hulleself daarin kan uitleef (Burger, aangehaal in Oosthuizen, 2002:16).

In 2006 is alreeds so ver gevorder met gesprekke oor eenheid, dat afgevaardigdes van die VGK en die NGK op vergaderings reeds praktiese stappe begin uitstippel het vir die bewerking van eenwording tussen die lede van die kerkfamilie. As duidelik aanduiding van hoe ver daar reeds gevorder is op die weg van eenwording, het die VGK afgesien van die aandrang dat die Belhar-belydenis (wat veral gerig is teen die onreg van die apartheidsbeleid) as voorwaarde vir eenheid beskou word. In antwoord daarop het die

NG Kerk weer amptelik skuldbelydenis gedoen oor die ondersteuning van die apartheidsbeleid, waarna die afgevaardigdes mekaar se voete gewas het (Nel, 2006). Botha, N. (2006:14) maak tereg die stelling dat daar weinig ander kerke in Suid-Afrika is wat dieselfde soort bydrae kan lewer tot 'n nuwe, verdraagsame Suid-Afrikaanse nasie as die beoogde verenigde kerk. Volgens hom is dit juis die uithouvermoë van die mense van Afrika, hulle sterk gemeenskapsgevoel en die verstaan van die familie in breë, inklusiewe terme wat hierdie kerk 'n leidende rol in die Suid-Afrikaanse gemeenskap sal kan laat speel. Vir Swanepoel (aangehaal in Jackson, 2004b:6) is dit belangrik dat die nuwe kerk kontekstueel sal werk en dink. Gevolglik bepleit hy die opstel van 'n nuwe geloofsbelydenis wat relevant is vir die huidige tyd en wat geloofsaspekte aanspreek wat direk te doen het met die huidige Suid-Afrikaanse konteks.

Teenoor die optimisme wat in verskeie kringe heers oor die hereniging van die NG Kerk, is daar ook diegene wat negatief en pessimisties daaroor is. Ontnugtering met die huidige politieke bestel in die land, vrese oor die verlies van 'n eie identiteit en persepsies oor die afdwing van strukturele eenheid op gemeentes, laat sommige selfs dreig met kerkskeuring (Jackson, 2006f:12). Hoewel aangeneem kan word dat dit 'n minderheid is wat hierdie standpunte huldig, kan die NG Kerk dit nie bekostig om diegene wat negatief is oor hereniging te ignoreer of te marginaliseer nie. Deur middel van gesprekvoering en bemiddeling moet gepoog word om soveel moontlik lidmate te laat inkoop in die konsep van eenheid in die NG Kerkfamilie.

2.6.2. Die inkleding van die erediens in die NG Kerk van Suid-Afrika

In aansluiting by die daadwerklike stappe waarmee die NG Kerkfamilie besig is om hernieude kerkeenheid te bewerkstellig, is die NG Kerk geruime tyd reeds besig met die vestiging van mutikulturele eredienste. By die Konvent van Gereformeerde kerke wat in 2004 gehou is, is aan die hand gedoen dat denominasies met lidmate van verskillende kulturele agtergronde en rasse saam met mekaar moet begin aanbid, sodat hulle mekaar beter kan leer ken en versoening in die land aangehelp kan word (Jackson, 2004b:6). In verskeie gevalle is dit wat besig is om te gebeur in die NG Kerk.

In 2002 en 2004 het die Algemene Sinode van die NG Kerk besluite geneem wat die pad vir multikulturele bediening, interkulturele bediening en nuwe gemeentestigting verder oopgemaak het. Binne die NG Kerk word die vraag toenemend gevra of die gemeentes op plaaslike vlak nie ook die taal- en kultuurverskeidenheid van die land en woongebiede behoort te weerspieël nie. Daar word gewys op die behoefte aan 'n nuwe soort bediening wat in besonder toegespits is op mense van ander taal- en kultuurgroepe en vry van die

paradigmas van die verlede is. Die eietydse klem op plaaslike inisiatiewe en kreatiewe oplossings vir jarelange probleme, asook die begeerte om tred te hou met transformasie in die nuwe Suid-Afrika, versterk hierdie ontwikkelings (Louw, 2004). Só word daar byvoorbeeld by die Groote Kerk in Bosmanstraat, Pretoria, gesamentlike eredienste gehou in plaaslike Afrikatale, Engels en Frans. Dit word moontlik gemaak deur 'n vennootskap tussen die NG Kerk en die VGK. Die NG Kerk is volgens Jackson (2004e:6) ook tans besig met die vestiging van 'n multikulturele gemeente in Johannesburg as deel van sy pogings om te verseker dat die kerk nie sy relevansie in die huidige Suid-Afrikaanse konteks verloor nie.

Die NG Gemeente Moreletapark het in 2004 op die oproep tot die inrig van multikulturele eredienste gereageer deur 'n swart AGS-pastoor as predikant aan te stel. Hoewel bepaalde vrae daaroor gevra kan word (veral in die lig van verskeie predikante uit die VGK wat beskikbaar is en met groot vrug beroep sou kon word), meen Louw (2004) tereg dat dit lofwaardig is dat hierdie gemeente die behoefte aangevoel het van Swart werkers in die omgewing wat in hulle eie taal bedien wil word. Ook by die NG gemeente Mafikeng is daar in 2006 'n Swart predikant in die amp bevestig, en daar is ook 'n Swart predikant beroep deur die NG gemeente in Ceres. Waar gemeentes multikulturele eredienste inrig, word dit in die meeste gevalle, naas Afrikaans, ook in Engels gehou (sien Jackson, 2006a:7).

2.6.3. Voortgaande ontwikkelings in die liturgie van die NG Kerk van Suid-Afrika

In 2.3 van Hoofstuk 4 hierbo is daarop gewys dat die erediens konstant aan verandering onderworpe is. In die eredienste van die NG Kerk is dit ook die geval en kan konstante verandering in die praktyk van die erediens waargeneem word. In die wêreld waarin die kerk hom vandag bevind, is daar toenemend 'n appèl op die gebruik van die regterbrein van die mens. Logiese patrone van analise (wat in die linkerkantste deel van die brein geprosesseer word) maak plek vir beeld, woord, klank en beweging. Verbeelding, assosiasie, kreatiwiteit, kuns en musiek neem toenemend 'n belangrike plek in (Phahlamohlaka & Kroeze, 2004:181-182) en word toenemend in die erediens geïnkorporeer.

Tegnologie neem wêreldwyd toenemend 'n prominente plek in die hedendaagse kultuur in (Phahlamohlaka & Kroeze, 2004:183). Dat dit ook toenemend in die erediens die geval is, val nie vreemd op nie. Die problematiek is egter dat sekere ontwikkelings op tegnologiese gebied die aard en wese van die kerk daadwerklik beïnvloed. Barna (aangehaal in Jackson, 2006e:6) wys daarop dat 'n nuwe tendens wat in die VSA begin

het, ook in Suid-Afrika begin posvat, naamlik die soeke na 'n alternatief vir die tradisionele kerke en hulle tipe eredienste. Volgens hom is dit deel van 'n breër tendens waarin alternatiewe metodes van bediening al hoe gewilder word en al hoe meer gelowiges eerder 'n geestelike tuiste vind in huiskerke, werkplekbedieninge, kleingroepe en kuberkerke. Só het dr. Stephan Joubert van die NG Kerk Moreletapark onlangs begin met wat genoem word "die e-kerk." Hierdie kerk word deur middel van 'n webruimte aan die gang gehou (in Afrikaans) en lidmate van regoor die wêreld kan hierby inskakel. Deel van die "dienste" wat gelewer word, is 'n beradingsdiens, materiaal vir selgroepe, 'n bladsy vir vroue, een vir mans, een vir die jeug en een met materiaal oor leierskap. 'n Oordenking word ook weekliks op die web geplaas en uitgestuur aan meer as 10 000 mense, waarvan sowat 40% buite die grense van Suid-Afrika woon (Jackson, 2004a:3). Ontwikkelings soos hierdie veroorsaak uiteraard dat sekere veranderinge mettertyd aan die inrig van die erediens aangebring word.

In die geval van eredienste binne die Afrikakomponent van die NG Kerk, blyk dit dat elemente soos dans, drama, vertelling en simboliese kleure van groot belang is en moontlik toenemend gebruik kan word vir die inkleding van die liturgie (Oosthuizen, 1999:68).

2.6.4. Konklusie oor kerkeenheid en die erediens in die NG Kerk van Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor kerkeenheid en die erediens in die NG Kerk van Suid-Afrika:

- Omdat die NG Kerk die grootste Afrikaanse gereformeerde kerk in Suid-Afrika is, het dit 'n belangrike rol gespeel in die sosiopolitieke geskiedenis van die land. 'n Ondersoek na die eredienste van die NG Kerk gee dus belangrike aanduidings oor die stand van gereformeerde eredienste in Suid-Afrika oor die algemeen.
- As gevolg van die NG Kerk se ondersteuning van apartheid kon die kerkverband nie deel hê en rigting gee aan die geweldige groei van die Christendom in Afrika en Suid-Afrika nie. Dit het eerder gelei tot onderlinge vervreemding in die NG Kerkfamilie en 'n marginalisering van die kerkverband.
- Skuldbelydenis en berou het egter gelei tot vergifnis, pogings tot hereniging en 'n hertoetrede tot kerklike liggame soos die Suid-Afrikaanse Raad van Kerke, waar die NGK tans goed geposisioneer is om 'n daadwerklike bydrae te maak tot versoening en eenheid, deur mee te help aan die sosiopolitieke opbou van die land.

- Waar van toepassing, word eredienste in die NG Kerk toenemend multi-kultureel ingerig en word in sommige gevalle selfs Swart predikante beroep met die oog hierop.
- Voortdurende ontwikkelings in die sekulêre en kerklike wêreld veroorsaak toenemend nuwe ontwikkelings in die inkleding van eredienste in die NG Kerk, asook in die praktiese van kerk-wees.

2.7. Die erediens in die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (GKSA)

2.7.1. Die ontstaan en vestiging van die GKSA

Die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (GKSA) is, wat getalle betref, 'n heelwat kleiner denominasie as die NG Kerk. Tog het hierdie kerkverband 'n buite verhouding groot rol gespeel in die ontwikkeling van die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika (De Klerk, 2006). Uit verskillende oorde word dikwels verwys na die "stem van Potchefstroom" as simbool van die sterk prinsipiële leidinggewing wat oor jare van die GKSA af uitgegaan het en in eredienste beslag gekry het (sien Heystek, 2000). Die feit dat die stigting van die GKSA ten nouste saamgehang het met onder meer 'n versugting dat teruggekeer word na die beginsels van die Sinode van Dordt (1618-1619) vir die erediens en die kerklied, maak dit belangrik om die erediens en kerklied in die GKSA te ondersoek. Omdat die eiesoortige ontstaangeskiedenis van die GKSA 'n direkte invloed op die ontwikkeling van die erediens en die kerklied in die GKSA uitgeoefen het (en dit steeds beïnvloed), word eers 'n bondige uiteensetting gegee van die ontstaansgeskiedenis van die GKSA.

Die GKSA is gestig in 1859 met ds. Dirk Postma as eerste predikant. Die stigting van 'n aparte kerkverband onder die Afrikaanse gereformeerdes van die 19de eeu was in reaksie op sekere Metodistiese en Humanistiese neigings wat deur die Kerkorde van De Mist (1804) en die Skotse predikante (sedert 1806) in die kerk van die negentiende eeu in Suid-Afrika ingevoer is en onder meer in die inkleding van die erediens en die sing van sekere kerkliedere sigbaar geword het (d'Assonville, 1990:79-84). Die stigters van die GKSA wou die beginsels wat in die Dordtse Kerkorde van 1619 uiteengesit is, ook ten opsigte van die inkleding van die erediens en die sing van bepaalde tipes kerkliedere, handhaaf (Hofmeyr & Pillay, 1994:115). In 1869 is 'n teologiese skool in Burgersdorp gestig, waarna dit in 1905 na Potchefstroom verskuif is. Die Gereformeerdes van daardie tyd was sterk beïnvloed deur konserwatiewe teoloë in Nederland en in besonder deur Abraham Kuyper van die Vrije Universiteit van Amsterdam, met sy filosofie van "soewereiniteit in eie kring" (Hofmeyr & Pillay, 1994:228). Die eerste Afrikaner wat 'n doktorale studie aan die Vrije Universiteit voltooi het, was Prof dr JD du Toit. Met sy

terugkeer na Suid-Afrika het hy 'n leidende rol gespeel in die vestiging van die Gereformeerde Teologiese Skool en wat later geword het die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys. Hoewel die GKSA die kleinste van die Afrikaanse gereformeerde kerke is, het dit 'n buite verhouding groot rol gespeel in die vorming van die Suid-Afrikaanse geskiedenis (De Klerk, 2006). 'n Toonbeeld hiervan is die leierskap van oud-president F.W. de Klerk, wat 'n lidmaat is van die GKSA, en 'n bepalende rol gespeel het in die oorgang na 'n demokratiese, nierassige politieke bedeling in Suid-Afrika.

Die GKSA het reeds in 1920 begin sendingwerk doen in die Swart gemeenskappe van Suid-Afrika. Verskillende gemeentes is met verloop van tyd gestig en vandag is daar gemeentes van die GKSA wat in al 11 amptelike landstale van Suid-Afrika eredienste hou. Hoewel die rassebeleid in Suid-Afrika vroeër veroorsaak het dat aparte gemeentes en meerdere vergaderings vir Swart en Blanke lidmate ontstaan het, huldig die GKSA reeds sedert 1961 die amptelike standpunt dat apartheid nie op Bybelse gronde geregverdig kan word nie. Gevolglik kan enige Gereformeerde lidmaat by enige Gereformeerde gemeente inskakel, hetsy dit oorspronklik 'n Blanke of 'n Swart gemeente was (Vorster, 2003). Tydens die GKSA se sinode van 2006 is besluit om die indeling van meerdere vergaderings nie langer op grond van ras te doen nie. Alle Gereformeerde gemeentes van 'n bepaalde geografiese gebied word voortaan in nuwe gesamentlike meerdere vergaderings ingedeel (GKSA, 2006a:388-399) sodat daar nie meer sprake is van Blanke en Swart klassisse, streeksinodes en nasionale sinodes nie. Vergaderings gaan gesamentlik gehou word, met net een algemene sinode (Van Wyk, 2006). Waar multikulturaliteit aanvanklik merendeels in die meerdere vergaderings ter sprake gaan kom, kan egter verwag word dat daar in die toekoms, as uitvloeisel van hierdie sinodebesluit, 'n toenemend klem gelê kan word op die inrig van multikulturele eredienste in gemeentes van die GKSA.

In die geledere van die GKSA is daar wel enkele gemeentes wat reeds multikulturele eredienste hou, hoewel dit nie 'n algemene verskynsel is nie. Aan die einde van 2002 het 'n volwaardige nierassige, Engelstalige gemeente in die GKSA byvoorbeeld ontstaan toe ds. F. Mookisi geëksamineer en as predikant toegelaat is tot die Hope Community Church. Laasgenoemde gemeente het noue bande met die Gereformeerde Kerk Rietvallei in Pretoria en is in die plaaslike klassis opgeneem. Hope Community Church is 'n volwaardige multikulturele gemeente wat, behalwe vir verskeie gemeenskapsprojekte (waaronder siekeversorging, 'n groentetuin, 'n herwinningsprojek, vaardigheidsopleiding,

naaldwerkprojek, vigsvoorligting en versorging van vigswesies), ook sterk ingestel is op evangelisasie wat deur middel van 'n sokkerspan gedoen word (Jackson, 2003g:9).

2.7.2. Die inkleding van eredienste in die GKSA

Die Gereformeerde Kerke van Suid-Afrika (GKSA) het tydens sy sinode van 1997 die volgende inkleding van die erediens goedgekeur (GKSA, 1997b:10-31):

- Ontmoetingsdiens (Introïtus)
  - votum (uitgespreek of gesing)
  - seëngroet
  - loflied
  - geloofsbelydenis (voorgelees of gesing)

- Verootmoedigings- en Versoeningsdiens
  - afkondiging van die wet
  - skuldbelydenis van die gemeente (lied of Skriflesing)
  - vryspraak van God (lied of Skriflesing)

- Woorddiens
  - gebed om verligting van die Heilige Gees (epiklese)
  - selfstandige Skriflesing
  - Skriflesing waaruit die prediking voortvloei
  - prediking
  - sakramente (nagmaal en/of doop waar van toepassing)

- Antwoorddiens
  - die "amen" van die gemeente (uitgespreek of gesing)
  - antwoordgebed deur 'n voorganger
  - aanbidding of respons deur middel van die lied
  - liefdegawe

- Wegstuurseën

Bogenoemde inkleding gee 'n duidelike gestalte aan die aard en wese van die erediens, (soos saamgevat in 2.1.10 hierbo) volgens die beginsels wat uit die Bybel afgelei kan word. Dit dien egter net as prinsipiële riglyn en elke plaaslike kerkraad het steeds die vryheid en verantwoordelikheid om self te besluit hoe die erediens binne sy eie unieke konteks ingeklee word (GKSA, 1997b:10). Hoewel talle Blanke gemeentes van die GKSA

hierdie prinsipiële riglyne volg met die inkleding van eredienste, is dit nie noodwendig die geval met die Swart en Kleurlinggemeentes nie (sien Letšosa, 2005:378). Die besluit wat tydens die GKSA se sinode van 2006 geneem is dat elke meedere vergadering deputate moet aanwys met die opdrag om alle bestaande besluite te evalueer ten einde seker te maak dat daar nie teenstrydige besluite bestaan nie (GKSA, 2006a:389), kan moontlik daartoe lei dat leemtes (asook nuwe insigte) met betrekking tot die inkleding van die erediens mettertyd uitgewys en hanteer word.

2.7.3. Die getuienis van die GKSA na buite

Net soos die NG Kerk, is ook die GKSA in 'n groot mate daaraan skuldig dat hy tot dusver nie grondig deel was of kon leiding gee in 'n proses waarin die Christendom in Afrika en Suid-Afrika geweldige groei beleef het nie. Ook met betrekking tot die bewerking van versoening en eenheid in die land, het die GKSA nie die geleentheid aangegryp om getuie te wees en die versoening wat Jesus Christus bewerk het te bedien nie. Die feit dat die GKSA op geen amptelike manier belydenis gedoen het oor die verkeerdhede van apartheid nie, diskrediteer die kerkverband nog verder. Heystek (2000) se waarneming dat die GKSA vanuit die oogpunt van die buiteland geplaas word binne die kader van die NGK, Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika (NHK) en die Afrikaanse Protestantse Kerk (APK), maar daarby beskou word as 'n klein splinterkerk wat nie werklik 'n invloed in die Suid-Afrikaanse samelewing het nie en ook nie meer lank gaan bestaan nie, is moontlik korrek (sien ook Van der Veen-Schenkeveld, 1994).

Daar is 'n verdere persepsie dat die GKSA in sosio-maatskaplike kwessies soos Vigs, hawelose mense, bystand aan slagoffers van geweldsmisdaad, rassekonflik, grondkwessies, plaasmoorde ensomeer geen werklike verskil in Suid-Afrika maak nie. Dit word weerspieël in 'n beskrywingspunt oor die opleiding van predikante wat gedien het op die GKSA se Sinode van 2003 (sien GKSA, 2003). Anders as in die verlede (met figure soos L.J. du Plessis, Joon van Rooy, Ferdinand Postma en J.D. du Toit (Totius)) is daar volgens Heystek (2000) vandag weinig noemenswaardige leiers vanuit die geledere van die GKSA wat na vore tree. Volgens hom het die "stem van Potchefstroom" stil geword.

Wat die belydenis van die GKSA betref, is daar by sommige waarnemers in Suid-Afrika en die buiteland die persepsie dat die GKSA outyds is in sy teologie. Hoewel daar vanuit sekere oorde waardering is vir 'n beginselvaste en standvastige soeke na die waarheid van die Bybel is, beskou meer verligte teoloë die standpunte van die GKSA oor kwessies soos die vrou in die amp, homoseksualisme, kindernagmaal, belydenis oor die God van

die Bybel as enigste God, aanvaarding van die feitelikheid en historisiteit van die Bybel en handhawing van 'n outoritêre ampsbeskouing, funksionering en toepassing van die tug (ten koste van demokratisering en selbedieninge) as groot struikelblokke vir die voortgang en uitbreiding van die kerk in die huidige Suid-Afrikaanse en internasionale konteks (Heystek, 2000). Binnegevegte en onderlinge verdeeldheid in die GKSA help nie om hierdie beeld gunstiger in die oë van die wêreld te kry nie. Swak bywoning van eredienste, klein en krimpende getalle (sien Jackson, aangehaal in Kletskerk, 2006), met leraars wat elke jaar die bediening voortydig verlaat, asook die geneigdheid om eerder inwaarts te groei as uit te reik na buite, word ook beskou as gevaartekens vir die bestaan en voortbestaan van die GKSA (GKSA, 2003).

Dat president Thabo Mbeki klem lê daarop dat die kerke in Suid-Afrika 'n wesenlike rol het ten opsigte van die toekoms van die land, bied volgens Burger, C. (2003b:11) 'n uitstekende geleentheid vir die kerke van Suid-Afrika om hande te vat en op verskillende vlakke in die samelewing betrokke te wees. Volgens Van Niekerk, P. (2003b:13) moet dit juis gepaard gaan met 'n gerigtheid op die bemagtiging van benadeeldes in die Suid-Afrikaanse samelewing. Volgens hom is die Afrikaanse gereformeerde kerke oor die algemeen goed geplaas hiervoor, omdat dit (nieteenstaande die apartheidsverlede) steeds genoeg legitimiteit het, asook beskik oor die infrastruktuur, menslike hulpbronne en integriteit om hierin 'n verskil te kan maak.

Ten spyte van 'n geweldige hoë vlak van toerustingswerk wat deur die Teologiese Skool by die Potchefstroom kampus van die Noordwes Universiteit gedoen word en 'n besondere klem wat geplaas word op die bedieningsnood in veral swart, landelike en "township" – gemeentes (sien GKSA, 2006b), kom gemeentes op grondvlak volgens Heystek (2000) visieloos voor. Formalisme, tradisionalisme, rassisme, negativisme, irrelevansie (veral betreffende preke), materialisme, doelloosheid en liefdeloosheid word uitgesonder as knellende aspekte in die bestaan van die GKSA.

In teenstelling met bogenoemde pessimistiese siening oor die uitwerking van die GKSA in die Suid-Afrikaanse samelewing, het 'n studie deur van Helden (sien Van Helden, 2002) onder 'n aantal vroue-lidmate van die GKSA uit verskillende agtergronde getoon dat 'n groot mate van innerlike aktiwiteit tydens eredienste beleef word. Die studie toon aan dat daar wel 'n duidelike ontmoeting met God plaasvind tydens eredienste. Daar is egter nie 'n groot mate van uiterlike aktiwiteit in die erediens nie, wat deur talle van die respondente as 'n knelpunt beskou word. In hierdie verband is Jordaan (2002:7) se waarskuwing tydig, naamlik dat die kerk nie by sosio-maatskaplike probleme betrokke

moet raak om verkeerde redes (soos onder andere om bloot mense tevrede te stel) nie, maar omdat die Here dit vra en die kerk in liefde Hom hierin wil gehoorsaam soos wat Hy dit eis.

2.7.4. Konklusie oor die erediens in die GKSA

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die erediens in die GKSA:

- Die stigting van die GKSA in 1859 was 'n uitvloeisel van die behoefte om die beginsels van die Sinode van Dordt (1618-1619) met betrekking tot die erediens en die kerklied te handhaaf.
- Hoewel die GKSA klein in getal is, is die rol wat hierdie kerkverband gespeel het in die vorming van die Suid-Afrikaanse geskiedenis, buite verhouding groot.
- Sedert 1961 is dit die amptelike standpunt van die GKSA dat apartheid nie op Bybelse gronde geregverdig kan word nie. Desnieteenstaande het daar wel aparte gemeentes en meerder vergaderings vir Swart en Blanke lidmate ontstaan. Hierdie situasie is tydens die sinode van 2006 herroep met 'n besluit dat die indeling van meerdere vergaderings nie langer meer op rassegronde nie, maar op grond van geografiese ligging gedoen moet word.
- Daar is enkele gemeentes van die GKSA wat wel multikulturele eredienste hou, hoewel dit nie 'n algemene verskynsel is nie.
- In 1997 het die GKSA sekere riglyne goedgekeur waarvolgens gemeentes eredienste kan inklee. Hierdie riglyne word nie noodwendig deur gemeentes met lidmate van die Afrikakultuur nagevolg nie.
- Net soos die geval met die NG Kerk was, het ook die GKSA die geleentheid om deel te wees van die geweldige groei in die Christendom in Afrika en Suid-Afrika, grootliks gemis. Ook het die GKSA die geleentheid gemis om aktief te kon leiding gee in die proses van die bewerking van versoening en eenheid in 'n post-apartheid Suid-Afrika. Een van die groot redes hiervoor is, soos ook die geval met die NG Kerk, 'n legitimiteitsprobleem as gevolg van die verlede van apartheid.

2.8. Samevattende konklusie oor die gereformeerde erediens in Suid-Afrika

Die volgende samevattende konklusie kan gemaak word oor die gereformeerde erediens in Suid-Afrika:

- Omdat beide die NG Kerk en die GKSA elk 'n beduidende rol gespeel het in die vorming van die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika, is dit van belang om 'n ondersoek te doen na die eredienste van beide kerkverbande. In die geval van die NG Kerk was die invloed op die Suid-Afrikaanse samelewing grootliks omdat die

NG Kerk die grootste Afrikaanse gereformeerde kerk in die land is. In die geval van die GKSA was die invloed as gevolg van die leierskap van lidmate soos oud-president F.W. de Klerk en die "stem van Potchefstroom" waardeur prinsipiële leiding op talle vlakke gegee is.

- Beide die NG Kerk en die GKSA het die geleentheid misgeloop om aktief te kon meedoen en rigting gee aan die geweldige groei in die Christendom in Afrika en Suid-Afrika. Beide het ook die geleentheid misgeloop om aktief te kon meewerk aan die bewerking van versoening en eenheid in 'n post-apartheid Suid-Afrika. Die rede hiervoor is dat beide kerkverbande (hoewel nie in dieselfde mate nie) erkenning gegee het aan die beleid van apartheid en dit nie werklik aktief beveg het nie.
- Die vervreemding wat in die NG Kerkfamilie gekom het, word tans hanteer in 'n proses van skuldbelydenis en versoening en dit blyk dat kerkeenheid in die nabye toekoms 'n werklikheid kan word. In die GKSA is 'n sinodebesluit in 2006 geneem wat 'n einde maak aan die die indelings van meerdere vergaderings op grond van ras en wat gesamentlike vergaderings in die toekoms 'n werklikheid maak.
- In die NG Kerk is daar toenemende ontwikkelings wat op liturgiese vlak plaasvind en veroorsaak dat voortdurende veranderings en nuwe ontwikkelings in die eredienste voorkom. In die GKSA, daarenteen, is besluit op bepaalde riglyne waarvolgens die erediens ingeklee word. Hoewel nie noodwendig deur gemeentes met lidmate uit ander kulture nie, word die riglyne merendeels nagevolg deur tradisioneel Blanke gemeentes van die GKSA.
- Multi-kutlurele eredienste kom toenemend voor in die NG Kerk. In sekere gevalle word Swart predikante beroep vir hierdie doel. Binne die GKSA kom multikulturele eredienste min voor.

3. Die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika

3.1. Die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika binne die konteks van die Westerse kultuur

Die gereformeerde kerklied het sy beslag gekry in die werk van die Hervormers in die 17de eeu. Veral die teoloog Calvyn het 'n bepalende rol gespeel in die daarstel van 'n nuwe stel liedere waarmee die kerke van die Hervorming alle deelnemers aan die erediens kon betrek in die gemeentesang. Van kardinale belang vir Calvyn, was dat elke lidmaat die kerkliedere moes kon saamsing in sy/haar eie taal (Begbie, 2002:5). Die woorde van die kerklied staan altyd voorop en moet daarom volgens hom begelei word deur musiek wat geskik is om die woorde te dra, sonder om die betekenis of die outoriteit

van die woorde te verswak. Hiervoor gebruik Calvyn die bekende beeld van die musiek as die tregter waarmee die waarheid van die Woord in die hart van die sanger ingedrup word. Indien die musiek nie geskik is vir die kerklied nie, dien dit as tregter waardeur die gif van valsheid en afvalligheid in die hart van die sanger ingedrup word, al is die woorde prysenswaardig en reg. Vir Calvyn is die krag van musiek iets waarmee die kerk deeglik moet rekening hou, veral ook omdat dit as aanvanklike uitnemende gawe van God met die sondeval in die paradys bedorwe geraak het saam met die skepping. Daarom waarsku hy gereeld teen die vernietigende krag wat musiek kan hê indien dit nie op die regte wyse hanteer word nie (Begbie, 2002:9).

Wat die inhoud van die kerklied betref, is Calvyn van oordeel dat alleen die Psalms (en enkele ander Skrifgedeeltes) geskik om as liedere in die erediens gebruik te word. Volgens hom bevat die Psalms die woorde wat God self aan sy kerk gegee het om Hom mee te dien en word die kerk nie toegelaat om Hom deur ander woorde te wil dien en eer nie (Begbie, 2002:13). Om melodieë te vind wat geskik is vir gebruik saam met hierdie eie woorde van God, is Calvyn van mening dat die eerste kriterium moet wees gewigtigheid en waardigheid voor God. Hoewel die woord-toonverhouding 'n belangrike aspek in die skryf van 'n kerklied is, is die belangrikste saak vir Calvyn nie noodwendig dat die melodie presies by die teks moet pas nie, maar dat die melodie oor die algemeen moet spreek van gewigtigheid en waardigheid. Dit is ook om hierdie rede dat Calvyn afsien van meerstemmige sang, en begeleiding deur musiekinstrumente afwys. Hy kies vir melodieë wat metries is en selde meer as 'n oktaaf in omvang is. Nie alleen verhoog dit die toeganklikheid van die melodieë nie, maar verleen dit ook 'n groot mate van waardigheid daaraan en laat dit toe dat die woorde hoorbaar en verstaanbaar is vir elkeen wat dit sing en hoor (Begbie, 2002:18).

Die uiteinde van Calvyn se beginselstandpunte oor die kerklied was die ontstaan van die sogenaamde Geneefse Psalms, wat 'n beryming van die Psalms van die Ou Testament was, met enkele berymings van ander Skrifgedeeltes. Van die Afrikaanse susterskerke is dit net die GKSA wat amptelik hou by die bepaling van die Sinode van Dordt (1618-1619) op die lyn af van Calvyn, dat alleen die Psalms van die Ou Testament saam met berymings van enkele ander Skrifgedeeltes in die erediens gebruik mag word. Daar word egter uit sommige oorde beweer dat die beperking van die liedereskat van die GKSA juis lei tot die problematiek van liturgiese stramheid en oninspirerende kerksang (Heystek, 2000).

Die liedere wat tans in eredienste van die GKSA gebruik word, is merendeels Ou Testamenties gerig. Die meeste is berymings van die Psalms van die Ou Testament, terwyl 'n sekere aantal Skrifberymings met Ou Testamentiese temas ook ingesluit is. Gedurende 2003 is 'n nuwe bundel Psalms en Skrifberymings in gebruik geneem, waarin die Psalmberymings van Totius naas dié van TT Cloete (en enkele ander digters) voorkom, tesame met 'n groep nuwe goedgekeurde liedere wat deel uitmaak van die bundel Skrifberymings (sien Jackson, 2003f:5). Liedere met Nuwe Testamentiese temas kom min voor, hoewel daar by talle lidmate 'n behoefte hieraan uitgespreek word (GKSA, 1997b:807-809). Daar is ook geen anderstalige liedere nie: uitsluitlik Afrikaans word gesing.

Die Kerkorde van die GKSA bevat 'n bepaling in art. 69 waarvolgens alleenlik Psalms en enkele goedgekeurde Skrifberymings in die erediens gesing mag word. Die Handelinge van die GKSA se Sinode in 2006 (GKSA, 2006a:614-631) toon aan dat daar 'n versoek uit sekere gemeentes tot die sinode gerig is waarin gevra word dat die uitbreiding van die liedereskat van die kerkverband dringende aandag kry, omdat die huidige bundel liedere nie voldoen aan onder meer die behoefte om meer Nuwe Testamenties-gerigte liedere te sing nie. As gevolg van 'n gebrek aan tyd kon die sinode egter nie hierdie versoek behandel nie en is besluit om dit te laat oorstaan na die volgende sinode in 2009. In 'n rapport van die Deputate vir Liturgiese Sake aan die sinode van 2006 word melding gemaak dat die gemeentes wat val in die ressort van die Sinodes Middellande en Soutpansberg (die tradisioneel Swart gemeentes van die GKSA), feitlik geen Psalms of Skrifberymings sing nie, maar liedere waarvan die teks nie direk so in die Bybel staan nie. Daar is dus geen eenstemmigheid met betrekking tot die liedere wat in die eredienste van die Gereformeerde gemeentes van verskillende kulture toegelaat word nie.

Die Liedboek van die Kerk wat by die NG Kerk sowel as die Nederduitsch Hervormde Kerk in gebruik is, bevat die 150 Psalms wat deur Cloete (en enkele ander digters) omgedig is, enkele Psalmberymings van Totius, asook 'n wye verskeidenheid "vrye liedere." Daar is ook liedere in Engels, Latyn en inheemse Swart tale van Suid-Afrika.

Anders as in sekere gemeentes van die NG Kerk in Suid-Afrika, word sang tydens eredienste van die GKSA nie in die reël begelei met 'n ligte musiekorkes of dromstel nie. Hoewel daar sekere gemeentes is wat met sommige eredienste (meestal die aanddiens) begeleiding van die gemeentsang met behulp van 'n ligte musiekorkes doen, word die orrel in die meeste van die gevalle steeds gebruik vir die begeleiding van gemeentesang. In die GKSA kom dit ook nie, soos in sekere NG gemeentes, algemeen voor dat

opnames van kerkliedere (in 'n moderne styl en met moderne musiekbegeleiding) gemaak word en dan te koop aangebied word nie (sien Jackson, 2003a:8).

'n Verdere ontwikkeling in die kerklied van Westerse gereformeerde kerke is die skryf van Christelike lirieke om te pas by die wysies van bekende hedendaagse liedere. So is daar in die onlangse verlede lirieke geskryf om te pas op die wysies van Steve Hofmeyr se "Blou Bullied" (Jackson, 2007a:13), Robbie Wessels se "Leeuloop" (Jackson, 2007b:3) en Bok van Blerk se "De la Rey" (Jackson, 2007c:5). Die gedagte hieragter sou wees dat bekende melodieë goed gebruik kan word om mense in die kerk aan die sing te kry. Die lirieke word dan vergeestelik ten einde die lied geskik te maak vir gebruik in die erediens. Carstens (aangehaal in Jackson, 2007a:13) oordeel tereg dat hierdie verskynsel dui op geestelik-kulturele armoede en dat hierdie tipe liedere nie geskik is vir gebruik in die erediens nie, omdat die gehalte daarvan in die meeste gevalle laag is. Dit voldoen ook nie aan die beginsel wat Calvyn geformuleer het dat gewigtigheid en waardigheid die melodie van die kerklied moet kenmerk nie.

Sommige voer die ontwikkeling van die Afrikaanse kerklied nog verder en verval in 'n soort Christen punk musiekstyl, waar leerbaadjies, kettings en *headbanging* aan die orde van die dag is, maar sonder die alkohol en die dwelms (Brümmer, 2004:3). Van die gewigtigheid en waardigheid wat Calvyn as beginsel vir die kerklied gestel het, kom in hierdie tipe musiek niks tereg nie. Omdat die gebruik van ligte musiek nog nie so algemeen in eredienste van die GKSA voorkom nie, is hierdie tipe ontwikkelings nog nie so 'n werklikheid in die GKSA as wat dit in die NG Kerk is nie.

3.1.1. Konklusie oor die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika binne die konteks van die Westerse kultuur

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika binne die konteks van die Westerse kultuur:

- Riglyne vir die gereformeerde kerklied is in die tyd van die Hervorming veral geformuleer deur Johannes Calvyn.
- Volgens Calvyn moet die melodie geskik wees om die woorde van waarheid van die kerklied te dra en as sodanig moet die melodie voldoen aan die vereistes van gewigtigheid en waadigheid wat dit voor God moet hê.
- Calvyn was ook van mening dat alleen berymings van die Ou Testamentiese Psalms, saam met berymings van enkele ander Skrifgedeeltes gepas is om in die erediens gesing te word. 'n Versoek aan die nasionale sinode van die GKSA dat die liedereskat uitgebrei word, is in die proses van behandeling.

- Hoewel die Afrikaanse gemeentes van die GKSA die bepalings van Calvyn met betrekking tot die kerklied merendeels gehoorsaam, word dit in byna geen Swart Gereformeerde gemeente gehandhaaf nie. Ook nie in die NG Kerk (of die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika) wat die Liedboek van die Kerk as sangbundel gebruik word hierdie bepalings vir die kerklied toegepas nie.
- In die NG Kerk word die begeleiding van gemeentesang in talle gevalle deur middel van 'n ligte musiekorkes hanteer, dikwels met 'n dromstel daarby. In die GKSA word begeleiding merendeels deur 'n orrel gedoen.
- Ontwikkelings soos die vergeesteliking van sekulêre liedjies wat tans plaasvind, kan tereg beskou word as swak kwaliteit en nie geskik vir gebruik in die erediens nie. Dieselfde geld vir 'n "punk"-musiekstyl met bypassende kleredrag en maniere wat sommige in die erediens wil invoer.

3.2. Die gereformeerde kerklied binne die konteks van die Afrikakultuur

Dit is redelik problematies om 'n geheelbeeld te kry van die kerkliedere wat in die gereformeerde kerke van die Afrikakultuur in gebruik is. Omrede die Afrikakultuur in 'n groot mate nog 'n sterk orale kultuur is (sien 2.2.2.8 by Hoofstuk 6 hierbo) en daar in talle gevalle nie 'n amptelike sangbundel bestaan nie, is dit moeilik om die gereformeerde kerklied in 'n Afrikakonteks deeglik te evalueer. Daarby speel die struikelblokke van veral taal en musiekagtergrond 'n bepalende rol om dit 'n moeilike en komplekse studieveld te maak. Wat gemeentes van die GKSA betref, is vasgestel dat by verre die meeste gemeentes met lidmate van die Afrikakultuur nie Psalms en Skrifberymings in eredienste sing soos wat die geval is met hulle Westerse eweknieë nie (GKSA, 2006a:625). In sommige gevalle word gebruik gemaak van die *Lifela tsa Sione* (Letšosa, 2005:169) ('n sangbundel in Sotho) terwyl ander gebruik maak van die *Ibongi* ('n sangbundel in Zoeloe of Swazi). Gesange asook die sogenaamde *choruses* (wat bestaan uit die veelvuldige en meesleurende herhaling van 'n enkele simplistiese frase) is algemeen in die gebruik in die Swart gemeentes van die GKSA en word gesing met begeleiding van een of meer musiekinstrumente, terwyl handeklap en beweging op maat van die musiek ook algemeen voorkom (sien Letšosa, 2005:359).

Een van die instrumente wat algemeen gebruik word in eredienste van kerke in die Afrikakultuur, is die drom. Volgens Thlagale (2006) word dit in die tradisionele Afrikakultuur algemeen aanvaar dat die drom by uitstek geskik is vir die aanroep van die voorvaders. Die klank van die drom, tesame met ritmiese danse en handeklap, stel onder meer ook die tradisionele geneser in staat om die teenwoordigheid van die voorvaders te bewerk en die geeste tevrede te stel deur hulle teenwoordigheid te erken (Thlagale,

2006). Tog het dit in talle kerke in die Afrikakultuur (ook gereformeerde kerke) gebruik geword om erediensang met dromspel te begelei. 'n Eiesoortige styl is ontwikkel waarmee die sing van kerkliedere begelei word. Mains (2005) wys op 'n verdere betekenis by die gebruik van dromme in die erediens. Volgens hom laat die gebruik daarvan die boodskap na erediensdeelnemers uitgaan dat hulle kultuureie belangrik is en dat die gemeente graag as 'n eenheid daaraan deel wil hê. Mains (2006) maak voorts melding van die voordeel wat byvoorbeeld dowe mense daarin kan hê indien daar dromme in die erediens gebruik word. Dowe mens kan nie die ritme hoor nie, maar hulle voel dit en beleef derhalwe nie die erediens langer as 'n marginaliserende gebeure nie, omdat ook hulle aktief kan deelneem daaraan. Mains (2006) stel voorts 'n inkleding van die erediens voor waar 'n dromspeler 'n interpretatiewe stuk drommusiek speel waarmee die voorlees van 'n teksgedeelte geïnterpreteer en begelei word.

Waar lede van die Westerse kultuur in die reël nie veel liggaamsbewegings uitvoer wanneer in die erediens gesing word nie, gebeur dit byna sonder uitsondering in die eredienste van Swart kerke. Daar is 'n Noord-Sotho spreekwoord wat lui:

Kosa ga e theeletswe o e duletse ('n Mens luister nie na musiek terwyl jy sit nie).

Dit gee 'n duidelik aanduiding van die Afrikakultuur se benadering tot musiek (Ramose, 2003b:235). Anders as in die Westerse kultuur waar kunsmusiek bewegingloos en in stilte aangehoor word, het musiek in die Afrikakultuur alleen sy doel bereik indien die luisteraars daartoe gebring word om met fisiese liggaamsbewegings te reageer. Binne die konteks van 'n genesingsritueel word geglo dat dans ook dien om die pyn weg te neem (Thlagale, 2006). Dans neem dus 'n prominente plek in die musiek van die Afrikakultuur in. Dit is dus nie vreemd dat dit selfs ook so na vore kom in die eredienste van gereformeerde kerke met lidmate uit die Afrikakultuur nie.

3.2.1. Konklusie oor die gereformeerde kerklied binne die konteks van die Afrikakultuur

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die gereformeerde kerklied binne die konteks van die Afrikakultuur:

- Dit is moeilik om 'n deeglike evaluering te maak van die gereformeerde kerklied binne die konteks van die Afrikakultuur. Dikwels bestaan geen amptelike sangbundel nie, liedere word mondelings oorgedra en 'n gebrek aan aanvoeling vir die musiek van Afrika maak hiervan 'n komplekse studieveld.
- In die GKSA en ander gereformeerde kerke met swart lidmate sing verreweg die meeste gemeentes nie Psalms en Skrifberymings soos hulle Westerse eweknieë nie. Gesange (vrye liedere) en sg. *choruses* is algemeen in gebruik.

- Sang gaan gepaard met handeklap, liggaamlike beweging en begeleiding deur een of ander musiekinstrument. Dans neem 'n prominente plek in die sang van die Afrikakultuur in en die drom word algemeen gebruik om sang te begelei.

3.3. Gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) in die Suid-Afrikaanse kerklied volgens 1 Korintiërs 14:15

In 3.6 by Hoofstuk 4 hierbo is verwys na die fyn balans tussen gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) wat Paulus as voorwaarde stel vir die sing van kerkliedere in die erediens. Beide hierdie aspekte moet in die liedere en die sing daarvan teenwoordig wees en deur die Heilige Gees beheers word (Thiselton, 2000:1109), sodat dit werklik kan dien tot opbou van elkeen wat deelneem aan die erediens (Johnson, 2004:262). Binne die konteks van 1 Korintiërs 14 verwys πνεῦμα na die diepste hartsgesindheid (gees) waarmee die mens God aanbid (Barrett, 1994:320; Thiselton, 2000:1111) asook sy kapasiteit tot spirituele sensitiwiteit en ontvanklikheid vir die gemeenskap met God (Louw & Nida, 1989:323). Νοῦς verwys na die mens se vermoë tot denke, begrip, redenasie en besluitneming (Louw & Nida, 1989:325). Sonder πνεῦμα is die sing van kerkliedere 'n steriele intellektuele oefening (sien Calvyn, aangehaal in Begbie, 2002:5; Morris, 1989:190) terwyl dit sonder νοῦς weer verval in emosie-belaaide gebeure wat weinig bydra tot geestelike opbou (Zerhusen, 2006) en ook nie verskil van die sang van 'n voël nie (Calvyn, aangehaal in Begbie, 2002:11). In die liedere wat die kerk sing, asook in die wyse waarop dit gesing word, moet daar dus 'n fyn balans wees tussen 'n emosionele belewing (Müller, 1988:36) of 'n diep spiritualiteit (Strydom & Kellerman, 1992:213) en 'n intellektuele, rasionele belewing daarvan.

Die ontleding wat hierbo in Hoofstuk 6 (sien veral 3.3 tot 4) gemaak is van die verskille tussen die Westerse- en Afrikakulture toon dat daar bepaalde beklemtonings sowel as leemtes in elkeen van die kulture bestaan. Die tradisionele Afrikakultuur lê 'n sterk klem op die religieuse of geestelike dimensie van mens-wees. Dit kom veral na vore in die beklemtoning van holisme, die metafisiese, Godsbeskouing, asook gebruik van kuns en musiek. Mense van die Afrikakultuur kom oor die algemeen warmer, meer persoonlik, emosioneel, affektief en ekspressief voor as diegene uit die Westerse kultuur (Van der Walt, 1997:84-89). Die leemtes wat in die Afrikakultuur geïdentifiseer kan word, is hoofsaaklik te wyte aan 'n gebrek aan 'n rasionele benadering in die lewensbeskouing. Hierdie leemte kan egter grootliks aangevul word deur die beskouings in die Westerse kultuur, wat juis hoofsaaklik gebou is op die rasionele vermoëns van die mens. Tiperend van die Westerse kultuur is egter die oorbeklemtoning van die rede van die mens, ten koste van die geestelike aspekte van mens-wees. Daar is 'n fokus op objektiewe en

universele waardes, en min waarde word geheg aan die spirituele aspekte van die werklikheid (Van der Walt, 1997:84-89). In hierdie leemte kan die Westerse kultuur op sy beurt weer aangevul word deur die benadering van die Afrikakultuur waarin die geestelike dimensie sterk na vore kom.

Indien bogenoemde beskrywings waar is ten opsigte van elke kultuur se benadering tot godsdiens oor die algemeen, kan dit sekerlik ook so van toepassing gemaak word op elke kultuur se benadering tot die kerklied en die sing daarvan. Volgens die uiteensetting hierbo van die verskillende kerkliedere wat binne gereformeerde tradisie gesing word deur lidmate vanuit die Westerse- en Afrikakulture (3.1 tot 3.2), blyk dit dat daar in die Westerse konteks oor die algemeen 'n fokus is op die rasionele, en 'n gebrek aan 'n spirituele benadering. Liedere word nie in alle gevalle gesing met oorgawe en asof dit diep uit die hart kom nie. Dit word eerder as 'n intellektuele oefening benader. Hierdie leemte kan aangevul word deur die benadering van die Afrikakultuur waarin juis 'n klem gelê word op die spirituele en emosionele belewing in die sing van kerkliedere. Wat die kerkliedere uit die Afrikakultuur betref, is daar weer bepaalde vrae oor die dogmatiese suiwerheid van veral die bewoording van die liedere. Hierdie leemte kan op sy beurt aangevul word deur die rasionele benadering wat deur gelowiges uit die Westerse kultuur gevolg word. Dit blyk dus dat lidmate vanuit hierdie twee verskillende kulture veel het om mekaar te bied, sodat daar binne die gereformeerde konteks wedersydse verryking en verdieping in elkeen se kerkliedere en die sing daarvan kan wees.

Binne die Suid-Afrikaanse multikulturele konteks, en spesifiek die gereformeerde konteks, kan dit dus van groot waarde wees vir sowel lidmate van die Westerse- as die Afrikakulture om daadwerklik blootgestel te word aan mekaar se eredienste en die sing van kerkliedere. Sodoende kan elkeen se kerkliedereskat, asook die wyse waarop gesing word, aangevul en verryk word deur die ander.

3.3.1. Konklusie oor gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) in die Suid-Afrikaanse kerklied volgens 1 Korintiërs 14:15

Die volgende konklusie kan gemaak word oor gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) in die Suid-Afrikaanse kerklied volgens 1 Korintiërs 14:15:

- In 1 Korintiërs 14:15 stel Paulus 'n fyn balans tussen gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) as voorwaarde vir die sing van kerkliedere in die erediens.
- Πνεῦμα het te doen met die diepste hartsgesindheid van die mens, sy kapasiteit tot spirituele sensitiwiteit en ontvanklikheid vir gemeenskap met God.

- Noῦς het te doen met die mens se vermoë om te kan dink, begryp, redeneer en besluite neem.
- In die tradisionele Afrikakultuur word 'n sterk klem geplaas op die religieuse of geestelike dimensie van mens-wees. Daar is 'n leemte in die sin dat daar oor die algemeen 'n gebrek is aan 'n rasionele benadering ten opsigte van lewensbeskouing.
- In die Westerse kultuur is daar 'n sterk klem op die rasionele vermoë van die mens. Daar is 'n leemte in die sin dat daar oor die algemeen 'n gebrek is aan 'n geestelike of spirituele benadering in die lewensbeskouing.
- Dit blyk dat gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture mekaar kan verryk en dat leemtes wat bestaan wedersyds aangevul kan word wanneer kerkliedere saam gesing word.

3.4. Empiriese ondersoek

Op Saterdag 24 Februarie 2007 is 'n empiriese ondersoek geloods ten einde bepaalde aspekte met betrekking tot die saamsing van die kerklied in 'n multikulturele konteks te toets. Hierdie empriese ondersoek is ingerig as 'n kwalitatiewe ondersoek, waarin die hoofdoelwit is om sekere aspekte van die sosiale lewe van mense na te speur, asook die betekenis wat hulle aan hulle belewenisse van elke dag heg (sien Schurink, 1998:241). Daar is nie onderhoude met die respondente gevoer nie, maar 'n gestruktureerde vraelys is gebruik, waarin respondente moes aantoon wat hulle belewenis is van bepaalde aspekte met betrekking tot multikulturaliteit in Suid-Afrika en die sing van kerkliedere. Die vraelys is in twee afdelings verdeel waarvan die eerste afdeling aan die begin van die empiriese ondersoek ingevul is, terwyl die tweede afdeling ingevul is nadat 'n aantal verskillende kerkliedere saamgesing is. (Nadere besonderhede met betrekking tot die strukturering van die empiriese ondersoek word hieronder by 3.4.1 uiteengesit).

Die analisering van data in 'n kwalitatiewe studie vereis dat 'n redelike hoeveelheid inligting deur induktiewe beredenering, uitsortering en kategorisering geleidelik tot kleiner stelle abstrakte en onderliggende temas verwerk word (Leedy & Ormrod, 2001:161). Eksterne beïnvloeding van data as gevolg van persoonlike aannames is sover moontlik vermy deur kritiese selfrefleksie oor persoonlike aannames, perspektiewe en teoretiese oriëntasie (Merriman, 1998:204-211; Leedy & Ormrod, 2001:106).

3.4.1. Verloop van die ondersoek

Die empiriese ondersoek is soos volg hanteer:

- 6 lidmate van KaNyamazane Gereformeerde Kerk en 6 lidmate van die Gereformeerde Kerk Nelspruit het as respondente deelgeneem aan die ondersoek. Die ouderdomsverspreiding was vanaf 20-jarige tot 72-jarige ouderdom en daar was ewe veel manlike as vroulike respondente van elke gemeente teenwoordig.
- Die geleentheid is gereël vir die Saterdagoggend 09:00 – 12:00. Die lokaal waar bymekaar gekom is, was die kerkgebou van die Gereformeerde Kerk KaNyamazane, wat sowat 30 kilometer vanaf Nelspruit geleë is in die Swart woonbuurt KaNyamazane.
- 'n Vraeboog, wat vooraf uitgewerk is, is aan elke respondent uitgedeel om in te vul. Elke vraag is eers vooraf verduidelik, waarna respondente geleentheid gegee is om die vraag te beantwoord. Omdat respondente uit verskillende kulture afkomstig is, en nie mekaar se moedertaal magtig is nie, is die projek in Engels hanteer en was die vrae in Afrikaans en Engels beskikbaar.
- Die vraeboog bestaan uit twee afdelings, te wete Afdeling A en Afdeling B. Respondente is versoek om voorlopig net tot by die einde van Afdeling A in te vul.
- Die vrae in Afdeling A het ten doel om te bepaal watter belewing die respondente van multikulturaliteit in Suid-Afrika het en watter mate van versoening en eenheid hulle in die samelewing ervaar.
- Nadat al die respondente Afdeling A voltooi het, is oorgegaan daartoe om kerkliedere saam te sing. Respondente van die Gereformeerde Kerk KaNyamazane is eers geleentheid gegee om 3 van hulle kerkliedere te sing en dit daarna vir die respondente van die Gereformeerde Kerk Nelspruit aan te leer.
- Die liedere wat gesing is, was die volgende:

(1) What a mighty God we serve
What a mighty God we serve!
The angels bow before Him
and we watch Him and adore Him
What a mighty God we serve!

[Opmerkings: Hierdie lied is 'n algemeen bekende "Gospel"-lied wat deur die meeste kerkgroepe in KaNyamazane gesing word. Die lied word met *keyboard*-begeleiding gesing en die styl toon sterk ooreenkomste met dié van Amerikaanse Gospel-liedere, vermeng met die styl van die Southern Baptists (en soortgelyke

groepe in die VSA). Daar word nie van eksterne dromme gebruik gemaak nie, maar van die dromklank wat in die *keyboard* geprogrammeer is. Die lied begin met die voorsanger wat die eerste frase voorsing, waarna die res van die groep inval en hom volg. Die sang is vierstemmig, volg die tipiese Afrika-harmoniese progressies (Tonika-, Subdominant- en Dominantakkoorde wat mekaar in 'n bepaalde patroon opvolg) en word met liggaamsbewegings uitgevoer. Verskeie verse word gesing. Aan die einde van 'n strofe is daar dikwels 'n maat of twee waarin die voorsinger improviseer terwyl 'n oorgang gemaak word om daarmee die volgende herhaling van die strofe in te lei. Die volume waarmee gesing word is deurgaans hoog en daar word met groot oorgawe gesing. Volgens die predikant van KaNyamazane Gereformeerde Kerk, ds. Alfred Mandiwane, word hierdie lied nie deur die hele gemeente nie, maar net deur die koor gesing wanneer dit in die erediens aan die orde kom].

(2) uJesu ulalela	
uJesu ulalela aphendule umkhuleko awu letha konke ku Jesu ngomkhuleko	*(Jesus, hoor en antwoord ons gebed* *bring alle dinge na Jesus* *in gebed)*

[<u>Opmerking:</u> Hoewel hierdie lied in Siswati gesing word, is die styl en begeleiding dieselfde as dié van *"What a mighty Lord we serve"*. Dit word met dieselfde volume en oorgawe gesing as die vorige lied].

(3) Ibongi 162 ***Mawungangidluli Jesu***	
Mawungangidluli, Jesu yizw' amazwi ami, lapho ubabuz' abanye mawungizwe nam' <u>(Inhlwaza):</u> Jesu, Jesu yizw' amazwi ami, lapho ubabiz' abanye mawungizwe nam'	*Moenie my verbygaan nie, Jesus* *luister na my woorde* *wanneer U die ander roep* *luister (ook) na my* <u>(Refrein):</u> *Jesus, Jesus,* *luister na my woorde* *wanneer U die ander roep* *luister (ook) na my*

[<u>Opmerking:</u> Dit blyk dat die Ibongi-liedere, hoewel dit die amptelike sangbundel van die Gereformeerde Kerk KaNyamazane is, nie so gewild of bekend onder die

lidmate is nie. Daar was 'n groot mate van huiwering en onsekerheid, voordat die groep respondente van KaNyamazane gemeente besluit het om lied nommer 162 te laat sing. Wat styl, begeleiding en uitvoering betref, is daar byna geen verskil met die ander twee liedere wat vooraf gesing is nie].

- Nadat bogenoemde 3 liedere gesing en tot 'n bevredigende mate deur die respondente van die Gereformeerde Kerk Nelspruit aangeleer is, is voortgegaan om 3 kerkliedere van die Gereformeerde Kerk Nelspruit voor te sing en aan te leer.

- Die liedere wat gesing is, is die volgende:

(1) Psalm 100 (Totius)

Ps. 100:1	***Ps. 100:2***
Juig, al wat leef, juig voor die HEER! Dien God met blydskap, gee Hom eer; kom nader voor sy aangesig, en prys Hom met 'n lofgedig!	Die Heer is God, erken dat Hy 'n eie volk vir Hom berei, 'n volk om Hom te dien en vrees en skape van sy wei te wees.
Ps. 100:3	***Ps. 100:4***
Gaan deur sy poorte in met lof, met lofsang in sy tempelhof; kom in sy huis, o bondsvolk, saam; verhef sy lof en prys sy Naam.	Want goedertieren is die Heer; sy goedheid eindig nimmermeer; sy trou en waarheid hou hul krag tot in die laaste nageslag.

(2) Psalm 145 (TT Cloete)

Ps. 145:1	***Ps. 145:8***
Ek wil u lof getrou verkondig, Heer, dit uitdra oral, altyd, meer en meer. 'n Loflied kom U toe van dag tot dag van elkeen, van geslag tot ver geslag.	Hy sal in sy genade hulle sien wat voor Hom buig en Hom met liefde dien, maar dié wat goddeloos is, gaan tot niet; verdelging word deur Hom oor hul gebied.

Ps. 145:9
Ek sal die lof verkondig van die Heer, dit uitdra, altyd, oral, keer op keer. Laat al wat leef Hom prys en almal saam sing van sy heilige en grote Naam.

(3) Psalm 134 (Totius)

Ps. 134:3	***Ps. 134:4***
Die HEER se seen sal met u gaan, en ons sal biddend voor Hom staan. Hy wat beveel en - dit geskied, Hy sal sy seen oor u gebied.	Laat, Heer, u seën op (ons) daal, u guns uit Sion ons bestraal! U wat beveel en – dit geskied wil, Heer, u seen oor ons gebied

[Opmerking: Omdat die bogenoemde Psalms in Afrikaans geskryf is, is dit eers vooraf vertaal en verduidelik, voordat dit gesing is. Die Afrikaanse Psalms is eenstemmig, sonder begeleiding gesing (omdat daar nie 'n begeleier of 'n orrel beskikbaar was nie) en met die minimum liggaamsbeweging, soos wat dit tipies in 'n erediens van die Gereformeerde Kerk Nelspruit gedoen word].

- Nadat hierdie 6 kerkliedere deur die groep saamgesing en aangeleer is, is die respondente versoek om die oorblywende vrae van die vraeboog (Afdeling B) in te vul.

Die doel van die vrae in Afdeling B is om te bepaal watter uitwerking die saamsing van mekaar se kerkliedere op die respondente se onderlinge verhouding met mekaar het.

3.4.2. Uitkomste van die ondersoek

Die uitkomste van die ondersoek word hieronder weergegee. Die vraeboog word weergegee, met die antwoorde van die respondente in *kursief* gedruk. By die keusevrae word telkens aangetoon watter keuses onderskeidelik deur lede van die Afrikakultuur (aangedui as **A**) en lede van die Westerse kultuur (aangedui as **W**) gemaak is. Waar die respondente deur middel van verduidelikings moes antwoord, word hulle antwoorde telkens in dieselfde volgorde gegee: eers die antwoorde van die lede van die Afrikakultuur (van jonk tot oud, eers manlik en daarna vroulik) en daarna die antwoorde van die lede van die Westerse kultuur (ook van jonk tot oud, eers manlik en daarna vroulik). Ten einde sekere belangrike of insiggewende aspekte uit te lig, word enkele opmerkings aan die einde van sekere antwoorde gemaak (in **Bold** en in hakies).

1. PERSOONLIKE GEGEWENS / PERSONAL INFORMATION

	A	W
Ouderdom / Age	*20-65 jr.*	*20-72 jr.*
Geslag / Sex	*3 Vroulik; 3 Manlik*	*3 Vroulik; 3 Manlik*
Huistaal / Mother tongue	*5 SiSwati; 1 Venda*	*6 Afrikaans*
Gemeente / Congregation	*KaNyamazane*	*Nelspruit*

[Opmerking: die verspreiding, wat ouderdom en geslag betref, was eweredig genoeg om 'n kontrolegroep te kon daarstel].

AFDELING A / SECTION A

(Voltooi voor die samesang / To be completed before singing together)

2. MULTIKULTURELE INTERAKSIE / MULTICULTURAL INTERACTION

2.1 Hoe gereeld het u kontak met lede van die ander prominente Suid-Afrikaanse kultuur? / How often do you come into contact with members of the other prominent South African cultural group?

	A	W
a. Elke dag / every day	*4*	*6*
b. Drie- tot viermaal per week / three to four times a week	*1*	-
c. Eenmaal per week / once a week	*1*	-
d. Byna nooit / almost never	-	-

[Opmerking: Dit is insiggewend dat nie al die lede van die Afrikakultuur *daaglikse* kontak het met mense van die Westerse kultuur nie].

2.2 Watter inheemse tale van Suid-Afrika, behalwe u moedertaal, kan u praat, lees of skryf? / Except for your mother tongue, which other indigenous South African languages do you speak, read of write?

	A	W
a. Praat / speak	*Afrikaans 1;* *Engels 6;* *Zoeloe 1;* *Sotho 2*	*Engels 6*
b. Lees / read	*Afrikaans 1;* *Engels 6;* *Zoeloe 3;* *Sotho 1*	*Engels 6*

c. Skryf / write	*Afrikaans 1;* *Engels 6;* *Zoeloe 1*	*Engels 6*

[Opmerking: Net een van die respondente (uit die Afrikakultuur) kan die moedertaaltaal van die ander groep (Afrikaans) praat, lees en skryf. Vir onderlinge kommunikasie is die respondente gevolglik op Engels aangewese, omdat al die respondente Engels magtig is].

2.3 Hoe sou u u verhouding met lede van die ander prominente kultuur in Suid-Afrika beskryf? / How would you describe the relationship you have with members of the other prominent culture in South Africa?

	A	W
a. Uitstekend / excellent	-	*1*
b. Goed / good	*6*	*5*
c. Baie sleg / very bad	-	-

[Opmerking: Dit is opvallend dat geen respondent die verhouding hier as *baie sleg* aangetoon het nie. Net een het dit egter as uitstekend bestempel].

Verduidelik asb u antwoord by 2.3 / Please explain your answer at 2.3

- *The communication is there and we are also living together. But they are still afraid the Blacks might revenge the past and in my understanding most Blacks buried the past and focus on the future. We can learn from the past and correct it in the future.*
- *We all are good people in South Africa and to be happy in one land.*
- *We stay together, we work together, we socialize together, our children attend multiracial schools.*
- *I am currently a student at TUT and the majority of my lecturers are White, so the relationship with them is actually good. There are a few barriers like language but over and above we get along just fine. As for other ordinary Whites besides my lecturers, I've had a few misunderstandings, but nothing major.* **[Opmerking: TUT is die afkorting vir *Tshwane University of Technology, waarvan daar 'n satellietkampus in Nelspruit is*].**
- *They are pretending in many ways the way I see them. They love you when you work for them, not when you are just an outsider. That's what make the good in my knowing them I love them just can't be with, so had to find.*

- *It is nice to have other cultures and to know it. It is good because there are more ways to all the cultures. We have a nice beautiful time with them. And we love being together and we enjoy all of it. It is beautiful to be together.*

- *Ek werk elke dag saam met hulle en het geleer om bietjie te kommunikeer met hulle, wat maak dat ek hulle beter verstaan. Dit maak nogal redelike goeie menseverhoudings moontlik.*
- *Die verhouding ontwikkel daagliks. Uitreik gaan ten opbou van gemeenskaplike samesyn en gesonde interaksie met alle rasse. Die blootstelling is verrykend en opbouend. Ten einde die mens te respekteer afgesien van sy/haar ras is 'n openbaring en 'n positiewe ervaring. Daar is steeds baie onbekende faktore soos die verklaring van die manier van hoe sekere mense sekere dinge doen. Soos wat ek myself blootstel, word antwoorde/verklarings verkry.*
- *Van jongs af het ek nooit werklik probleme gehad nie. My pa se arbeiders bv. was almal my vriende. My eie werkers het my nog altyd as hulle pa beskou. Die een wat saam met hulle leef en wat hulle ondersteun op gesinsvlak. My een arbeider het sy eie gemeente gestig op ons plasie. Elke Sondag (ook sommige weeksdae) word daar dienste gehou. Hulle is deel van 'n groter denominasie.*
- *My verhouding met Swart mense waarmee ek in aanraking kom is goed, maar eintlik baie oppervlakkig. Op 'n daaglikse basis kom ek in aanraking met 'n Swart kollega wat saam met my werk. Ons kom goed oor die weg, maar weet eintlik niks van mekaar af nie. Die rede waarom ek oor die algemeen met ander kulture oor die weg kom, is omdat ek glo dat God ons almal geskape het en elkeen verdien sy plek onder die son.*
- *Ek het 'n goeie verhouding met Swartmense en probeer om, net soos met Witmense, te verstaan waar die individu "vandaan kom." Ek voel jammer dat Swartmense oor die algemeen nie noodwendig dieselfde geleenthede as ekself gehad het nie. Ek probeer sover ek kan, uitreik en goeie verhoudings bou. Daar is tog 'n onseker of bang gevoel jeens Swartes (diep in my hart) want ek weet nie wat om te verwag nie. Ek wil baie keer iemand oplaai langs die pad, maar ry meestal verby, want ek is versigtig. Vooropgestelde idees oor Swartmense het tog 'n invloed op my verhouding, alhoewel ek oop probeer wees.*
- *Daar is nog baie kulturele verskille wat werklike kontak maak moeilik maak. Ons verwag, dink ek, ook nog te veel dat hulle soos Westerlinge moet dink en moet optree. Dalk is ons ook nog nie nederig genoeg in ons optrede nie. Ons het nog soveel om te leer.*

2.4 Hoe beïnvloed die verskille tussen die twee prominente kulture in Suid-Afrika (maw die Westerse- en tradisionele Afrikakulture) u daaglikse verhoudinge met lede van die ander kultuur? / In what way do the differences between the two most prominente cultures in South Africa (the Western and traditional African culture) influence the relationship you have with members of the other culture?

	A	W
a. Geen invloed / no influence	*1*	-
b. Gemiddelde invloed / average influence	*4*	*4*
c. Groot invloed / major influence	*1*	*2*

[Opmerking: Dit is insiggewend dat net 3 uit die 12 respondente reken die verskille tussen die kulture het 'n groot invloed op hulle daaglikse verhouding met mekaar. (Die basisteoretiese beginsels van hierdie studie toon aan dat die verskille 'n merkbare invloed op die verhouding behoort te hê)].

Verduidelik asb die redes vir u antwoord in 2.4 / Please explain the reasons for your answer in 2.4

- *Whites were the people who started isolation to Blacks and there was no time for Blacks to know and understand their cultures. But it is simple for us Blacks to cope with them as we are always around them and are learning their ways of living.*
- *We all live in one country.*
- *The interaction has just started. It was not there before 1994. It is now growing slowly.*
- *The language barrier in most cases is the influence, especially Afrikaans. As for our way of living, there are differences, but they do not have that much influence.*
- *They still look at us and treat us like we don't exist as people. To them we are like animals. They want us to respect them while they don't respect us. Can you respect someone who does not respect you. Let us be equal. Respect me and I willl respect you. Listen to me, I will listen to you. Show me love, I will show you love. Most importantly, show care and I will love you.*
- *It has average influence, because everyone has their own culture. It doesn't affect anything. I don't know Afrikaans, but we can communicate in English because we all understand it. That is not bad at all.*

- *Daar is baie wat ons by mekaar kan leer, maar omdat ons van verskillende agtergronde kom, doen ons goed verskillend en net anders. Daarom verstaan ons nie altyd mekaar nie.*
- *Die beperkte kennis m.b.t. die ander kultuurgroep is bydraend tot daaglikse verhoudings. Aspekte soos taal, tydsbegrip, agtergrond (sosiaal, ekonomies, polities). Uitreik lei tot positiewe interaksie, belangstelling in welstand en algemene stand van sake dien as wyse van hoe geleentheid geskep word.*
- *Die met wie ek in aanraking kom en ons respekteer mekaar en het ook waardering vir mekaar. As daar verskille is, praat ons dit uit en los dit op. Ek praat nou dus net van hulle met wie ek direk, elke dag, in aanraking kom. Met ander, buite die werkskring, is ek vriendelik en beleefd en het nog nooit probleme gehad nie.*
- *Verskille speel 'n groot rol. Die kultuur of agtergrond waarin jy grootword speel 'n groot rol in jou manier van dink en optree. Een van die kenmerke van die Swart kultuur is bv. dat hulle soms baie luidrugtig is. Ek kan soms baie geïrriteerd word daarmee. Op universiteit het daar Swart studente langs my gebly en dit was vir my 'n groot aanpassing om aan die geraas gewoond te raak.*
- *Mens weet nie altyd hoe om op te tree om nie op iemand (Swartes) se tone te trap nie, bv. gebruike by dood, begrafnis ens. Ek raak baie ongeduldig met die "laid-back" houding wat volgens my 'n kenmerk van Swart mense (veral by dienstoonbanke) is. En omdat hulle nie verstaan (weet) hoe belangrik dit vir my is nie, is dit bv. vir my 'n probleem.*
- *Wat van die lewe verwag word, is totaal verskillend. Die tradisionele is meer basies – die Westerse is tog al meer gerig op kennis en geestelike goedere. Terselfdertyd begryp ons baie min van hulle geestelike goedere. Wat ons as onbeleefd beskou verstaan hulle nie en ons tree dikwels onsensitief teenoor hulle op.*

3. VERSOENING EN EENHEID / RECONCILIATION AND UNITY

3.1 Teen die agtergrond van die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika tot en met vandag, wat is die diepste emosies wat u ervaar wanneer u te doen het met lede van die ander kultuur? / Against the background of the sosio-political history of South Africa up to recent times, what are your deepest emotions when dealing with members of the other culture?

- *Nothing to me, but to our parents it did something that is nothing easy to forget, as they explain. It hurts them the most if they have to think about it. To us, the new*

generation, there is nothing that we can say today. Blacks can marry Whites simple as that, all to find out that was something that never happened in the past.

- **[<u>Opmerking:</u> Hierdie respondent se antwoord is onduidelik hier]**.
- *My emotions are good as the present situation promises a better future.*
- *The suffering and pain that our parents went through. That is why it kills me when I hear that there are still people who are racist, whether Black of White. We say South Africa is united in diversity, but are we really? Diverse we are, but I still have doubts about the united part.*
- *I believe some people change. I hate those who did that before but to the generation of today I give the benefit of the doubt, unless they follow the old family bad way toward Black people.*
- *We would love jobs. We don't have that now. We have our Matrics but nothing is happening. We still stay at home. No jobs, no money to go to tertiary level. I think it is that.*

- *Tegnies gesproke is ons almal skuldig aan opverdeling onder mekaar, maar mens moet gaan kyk wat God se plan is daaromtrent en of dit gesond is vir die samelewing van vandag en vir die toekoms van die opbou van God se kerk.*
- *Diepste emosie is hoe kan ons so gou as moontlik die skade wat gedoen is, sowel as die suksesvolle, vreedsame bedeling wat in plek gestel is, tot beste voordeel van almal gebruik om die geleenthede wat ons het, positief te ontgin. Angstigheid van onderdrukker sowel as slagoffer en die versoening van die twee pole het die potensiaal om ongekende sukses en vrede daar te stel. Ingesteldheid van: gee my 'n kans om 'n bydrae te maak, en ek wens dieselfde vir almal.*
- *Ek het van skooldae af besef dat aparte ontwikkeling nie kan werk nie. Tog wou ek dit 'n kans gee – seker maar omdat dit die Blanke sou beskerm. Maar die huidige transformasie se hantering is moeilik om te aanvaar – seker omdat dit lomp hanteer word. Maar oor die algemeen stem ek met die ideologie saam – die praktyk laat egter veel te wense oor. Maar nou vind ek ook dat dié met wie ek in aanraking kom, het ek nie werklik probleme mee nie. Wel tov die staatsdiensklerke wat vanweë hulle tekort aan opleiding nie werklik hulle werk kan doen nie. Hier word ek wel ongeduldig!*
- *Ek raak soms baie kwaad en terselfdertyd baie hartseer. Ek is oortuig daarvan dat apartheid verkeerd was maar die hele situasie herhaal homself. Dit voel soms of hulle ons Blanke mense wil terugkry vir dit was ons aan hulle gedoen het. So ontstaan daar egter 'n bose kringloop.*

- *Hartseer vir al die dood, pyn, lyding wat dit veroorsaak het. Frustrasie vir die feit dat die saak nooit gaan ophou nie. Dit kan as almal sou wou, maar dit gaan nie maklik gebeur nie. Skaamte vir wat my mense, wat veronderstel was om geleerd, geletterd, gevorderd, ontwikkeld te wees, gedink en gedoen het. Bang en jammer vir hoe die toestande van nou af gaan ontwikkel vir my kinders, my bediende se kinders en al die onskuldiges wat deur volwassenes se sienings en besluite beïnvloed gaan word.*
- *Soos nog altyd is respek vir 'n medemens die belangrikste motivering vir alles wat 'n mens doen. Daar is altyd 'n gevoel van: dat nie genoeg waardeer word vir dit wat tot stand gebring is en oorgegee is nie.*

3.2 Het daar alreeds, volgens u ondervinding, versoening plaasgevind tussen lede van die twee prominente kulture in Suid-Afrika? / According to your personal experience, would you say that reconciliation between members of the two most prominent cultures in South Africa has already been accomplished?

	A	W
a. Ja / yes	*2*	*4*
b. Nee / no	*2*	*2*
c. Weet nie / don't know	*2*	-

[Opmerking: (1) Net die helfte van die respondente meen dat versoening reeds plaasgevind het. (2) Respondente uit die Afrikakultuur blyk minder seker te wees oor die stand van sake as dié vanuit die Westerse kultuur, vandaar die eweredige verspreiding van die antwoorde].

Verduidelik asb u antwoord by 3.2 / Please explain your answer at 3.2

- *Because Whites and Blacks can live together by sharing the same residence, marry each other, working together even sharing ideas together. To me reconciliation between these two cultures is there or accomplished.*
- *We are one people from different backgrounds in South Africa, reconciled in our land of Africa.*
- *Apartheid is still rife among the farming communities.*
- *I think that reconciliation has not been accomplished in full. But there are sings of change taking place. in the institution where I am currently studying, Black and White still separate themselves from each other. And there are a lot of perceptions about one another all around campus. But, personally, I would like*

change to take place. Whites and Blacks being friends with one another without anybody judging them or them recognising their differences.

- *I never heard of a celebration of that day, even if there was the only White that is going to be there, there would be those who will be on the stage, not on the floor with us people. These are nothing like that.*
- *I see and think there is no reconciliation.*

- *Daar is nie altyd versoening nie, maar tog is dit ook daar en mens moet bietjie leer om uit te gaan en mekaar te beskou as broer en suster in Jesus Christus.*
- *Daar is versoening, maar ruimte vir baie meer. Ondertone van omgekeerde rolle mbt onderdrukker en slagoffer word soms ervaar. Versoeningsproses is op 'n positiewe kurwe en op interpersoonlike vlak gaan dit progressief beter.*
- *Die versoening vind wel plaas op vlakke. Daar is vlakke (aan beide kante) waar daar geen versoening is nie. Ander weer wel. Miskien moet ek dit eerder aanpassing as versoening noem. Aanpassing by nuwe omstandighede. Ek glo tog dat dit weer lei tot versoening. My antwoord moet miskien eerder wees "dalk" i.p.v. "ja."*
- *Die verlede herhaal homself (net in 'n teenoorgestelde rigting). Daar is in Suid-Afrika tot geen vergelyk gekom tussen die twee kulture nie. Ek glo wel dat die jonger generasie (waarvan die oudste 16-24 jr. is) wel anders voel. Hulle word half op 'n gelyke vlak groot en apartheid speel nie so 'n groot rol in hulle lewens nie.*
- *Daar is beslis tussen sekere individue versoening, maar vir 'n groot gros van mense aan albei kante is dit volgens my nog Wit teen Swart en Swart teen Wit. Vertroue in mekaar is dun.*
- *Daar is nog te veel onbegrip vir mekaar. Hierdie is nie 'n proses wat in 12 jaar afgehandel kan word nie. Daar kan vriendelike omgang wees, maar nog nie werklike versoening nie.*

3.3 Is dit u belewing dat mense vanuit die verskillende kulture as 'n eenheid saamleef in Suid-Afrika? / According to your experience, is there unity amongst people from the different cultural backgrounds in South Africa?

	A	W
a. Ja / yes	*3*	*2*
b. Nee / no	*1*	*4*
c. Weet nie / don't know	*2*	-

[Opmerking: Die respondente wat meen dat daar wel eenheid is, is net soveel as dié wat meen dat daar nie eenheid is nie].

Verduidelik asb u antwoord by 3.3 / Please explain your answer at 3.3

- *Blacks and Whites are working together (as explained above) and even our young children are learning together that means unity stays for future.*
- *There is unity in South Africa, making all of South Africa happy in the one land of Africa.*
- *Apartheid is still a major cause of segregation within different cultural groups in South Africa.*
- *We are diverse, but I have doubts about the unity part.*
- *We Blacks teach each other, we show care in too many ways that Whites can't. They are so selfish, so stubborn, they believe they have everything they need, but, hey, no one can have everything in this world. It is impossible.*
- *I would not say there is unity or not, because I don't see anything.*

- *Weens vorige belewenisse het ek nie altyd eenheid ervaar nie, maar ek het dit ook al met enkele geleenthede ervaar.*
- *Belewenis is dat daar wel eenheid tussen verskillende kulture is. Wedersydse begrip en omgee vir mekaar bestaan wel, alhoewel dit kan verbeter. Vergrype mbt finansies en kriminele element belemmer die verlangde eenheid.*
- *Maar weer op seker plekke, terreine, vlakke. Daar is wel verbetering, maar ware eenheid is baie moeilik om te bepaal. Daar is nog te veel verskille. My belewing is dat baie mense bereid is om toegewings te maak. Dus: die tekens is positief.*
- *Ek glo dat die eenheid tussen die kulture wel effens verbeter het – veral tussen die jonger generasie. In die algemeen is daar nie eenheid nie – aangesien daar nou teen Blanke mense gediskrimineer word.*
- *Ek dink die algemene indruk van Witmense teenoor Swartes is: misdaad, oneerlikheid. Van Swartmense teenoor Witmense: deel van die apartheidsregime se plan. Individue het eenheidsplanne, bv. werkgewer en werker, die "odd" vrienskappe.*
- *Die sosiale omstandighede verskil te veel. Ons weet nog nie: wil almal soos Westerlinge leef of wil almal soos Afrikane leef, of moet 'n middeweg gevind word. Is laasgenoemde hoegenaamd moontlik?*

4. MULTIKULTURALITEIT EN DIE KERK / MULTICULTURALITY AND THE CHURCH

4.1 Het u al vantevore in 'n erediens saamgesing met mense van die ander prominente kultuurgroep? / Have you ever before in a worship service sung together with members of the other prominent cultural group?

	A	W
a. Ja, dikwels / Yes, on numerous occasions	*1*	-
b. Ja, maar net enkele kere / Yes, but only on a few occasions	*3*	*4*
c. Nee, nog glad nie / No, never	*2*	*2*

[Opmerking: Dit is insiggewend dat die respondente wat aangetoon het dat hulle nog glad nie vantevore in 'n erediens saamgesing het met gelowiges van die ander kultuurgroep nie, in beide gevalle die jongstes onder die respondente van hulle kultuurgroep was (tussen 20 en 24 jaar). Dat net een respondent al dikwels saamgesing het met gelowiges van die ander kultuurgroep, dui op die nalatenskap van apartheid wat ook op kerklike vlak sigbaar is].

4.2 Beleef u versoening en eenheid met u medegelowiges van die ander prominente kultuur in Suid-Afrika? / Do you experience reconciliation and unity with fellow believers of the other prominent culture in South Africa?

	A	B
a. Ja / yes	*4*	*4*
b. Nee / no	*2*	-
c. Weet nie / don't know	-	*2*

[Opmerking: (1) In teenstelling met die belewing van kontak oor die algemeen met mense van die ander kultuurgroep (vraag 3.2 en 3.3 hierbo), is respondente beduidend meer positief oor kontak en hulle verhouding met medegelowiges uit die ander kultuurgroep. Die meerderheid toon aan dat hulle versoening en eenheid met medegelowiges van die ander kultuur beleef. (2) Beide respondente wat geantwoord het dat hulle nie versoening en eenheid in hierdie verband beleef nie, het die afwesigheid van fisiese saam-wees met gelowiges van die ander kultuur in eredienste ter verduideliking van hulle keuse aangevoer].

Verduidelik asb u antwoord by 4.2 / Please explain your answer at 4.2

- *Unity is about coming together singing and praising together, so it never happened.*
- *People are united in the church.*

- *Black and White church members do not worship together. They have separate churches.*
- *Unity and reconciliation is taking place with our fellow believers, but I would like the relationship we/I have with them to grow.*
- *They understand very much the Word of God, what God wants to his people. There is unity, because they take their pride out when they come to church.*
- *We are Christians and we love to reconcile. We worship the God almighty.*

- *Ek het al eenheid ervaar met diegene wat ek al teëgekom het. Ons kon een in geloof saampraat en ek kon ander help.*
- *Ervaring is dat daar gemaklik oor kleurgrense heen oor geloofsoortuigings gesels kan word. Positiewe uitleef van Christenskap binne die Afrikakultuur is 'n voorbeeld waarvan geleer kan word.*
- *Die aanraking is so min! Wel met daardie Swazi's wat op ons plasie by die kerkie kom, maar dis baie oppervlakkig. Tog is daar wel 'n positiewe gesindheid van: "Ons dien dieselfde Here, daarom hoort ons saam."*
- *Ek glo dat almal wat in God glo, dieselfde oortuigings het. As dit kom by godsdiens, speel kulturele agtergrond nie 'n rol nie, want dan is almal op gelyke vlak. Die feit dat ons een en dieselfde God dien, bind ons saam.*
- *Dit is die enigste iets wat ons kan in staat stel om al die ander negatiewe dinge te oorkom. En dit gebeur wel. Ek het as Wit Christen werkgewer 'n wonderlike verhouding met my huiswerker en het al ontsettend baie by haar geleer. Ek sal deur die vuur loop vir haar. Vir my is sy nie Swart nie, sy is my Christen-vriendin.*
- *Soms wel met sekere gelowiges, soos bv. Wilson, ons jarelange tuinwerker en vriend*

AFDELING B / SECTION B

(Voltooi asb na afloop van die samesang / Please complete after having sung together)

5.1 Het u die samesang geniet? / Did you enjoy singing together?

	A	B
a. Ja / yes	*6*	*6*
b. Nee / no	-	-
c. Weet nie / don't know	-	-

[Opmerking: Dit is duidelik dat hier eenstemmigheid onder al die respondente was dat hulle die samesang geniet het].

Verduidelik asb u antwoord by 5.1 / Please explain your answer at 5.1

- *As a youth, with searching and trying to learn the opposite culture, it was nice and teaching (learning) the other culture's language, even how they sing their songs.*
- *It is one people, Black and White, happy in the land and in life.*
- *They sing nicely with one melody.* **[Opmerking: Hierdie respondent kon nie onderskei tussen die melodieë van die 3 verskillende Afrikaanse kerkliedere wat saam gesing is nie].**
- *I enjoyed it, because the visitors were friendly and the atmosphere was relaxing and calm.*
- *It is nice to see them singing some words which are too difficult for people like them. They don't know our language. I enjoy it very much, I can see they can cope with us if only they can learn . So far doing great. I love it.*
- *It is nice and wonderful to sing together and being united with each other. I love singing together. It is good.*

- *Ek kon regtig die gevoel van samewerking in God se Naam voel en natuurlik God se nabyheid voel terwyl ons besig was met die sang.*
- *Die gemeenskaplike samebindende faktor – Prys die Here – het dit soveel makliker gemaak om deel te neem. Die wedersydse bereidwilligheid om te help, verduidelik en voor te gaan was 'n blye ervaring.*
- *Dit was voorwaar 'n ervaring! Die manier waarop die Swazi's met entoesiasme sing was werklik openbarend. Ek vermoed dat dit 'n manier is waarop die Wit en Swart kerke nader aan mekaar kan kom. Al is dit net om te sing, want die res van die erediens sal nie verstaanbaar wees nie. 'n Mens sing werklik met entoesiasme.*

- *Die samesang het 'n gevoel van eenheid geskep omdat ons saam dieselfde God geprys en geloof het.*
- *Musiek is 'n gelykmaker – en dan veral musiek of sing vir God. Dit praat met my emosies, dit vat my weg van omstandighede, dit laat my vergeet van enige negatiewe dinge. Terwyl ons so saam die Here geloof het, was my gemoed so vol.*
- *Dit was vriendelik, vrolik en goed. Dit gee ook insig.*

5.2 Noudat u 'n paar kerkliedere saam met medegelowiges vanuit die ander kultuur gesing het, wat is nou u diepste emosies wat u ervaar in u kontak met hulle? / Having sung a few worship songs with fellow believers of the other culture, what are the deepest feelings you are presently experiencing in your contact with them?

- *I felt good because we shared time together and we started to know each other better and we can even start some successful journey together on worshipping the Lord.*
- *Having sung with these people made one to be happy completely in the church.*
- *I wish we could worship together, Black and White church members.*
- *Excitement! That I've at least learnt something new today like singing in Afrikaans. Also being given the opportunity to understand their world or way of living. That has touched me.*
- *I see if we can do this meeting and singing together usually there will be too much joy and fun, no fear, no pride and thinking of everyone as ordinay people.*
- *We sing nice and we worship God together. And we learn different tunes. It was nice and wonderful to have that feelings.*

- *Ek ervaar die eenheid in die Gees onder mekaar met wonderlike samewerking en God se werkende hand onder ons en hulle.*
- *Dit is 'n groot gemis – die heerlike, opregte samesyn. Soveel meer kan van mekaar geleer word deur middel van so 'n interaksie wat 'n bydrae kan lewer tot uitbou van die koninkryk van God. Meer sulke geleenthede sal waardevol wees.*
- *Dit het beslis gevoel dat 'n mens eenders voel. Jy kyk in mekaar se oë en jy sien dat daar tog 'n band is – al is dit totaal vreemd. Agterna het mens gesien dat die stramheid en vreemdheid wel verdwyn het – almal gesels toe met almal sonder voorbehoud.*
- *Ek het 'n gevoel van eenheid ervaar (asof die samesang mens saamgebind het). Ook liefde en omgee. (Ek gaan werk soek vir 'n pragtige jong vrou van 30 jaar wat*

graag wil werk en net nie werk kry nie). Ook bewondering (vir hulle gawe om met musiek en sang te werk!)

- *Dankbaarheid dat hulle dit so met hartlikheid met ons gedeel het. Sulke geleenthede het goeie moontlikhede.*

5.3 Sou u sê die samesang met medegelowiges u persepsies oor mense van die ander kultuurgroep, ook buite kerklike verband, verander het? / Would you say that singing together with fellow believers changed your perceptions with regard to the members of that group, including those outside the church?

	A	W
a. Ja, geheel en al / Yes, completely	*4*	*1*
b. Ja, maar in 'n geringe mate / Yes, but not to a great extent	*2*	*4*
c. Nee, glad nie / No, not at all	-	-
d. Weet nie / Don't know	-	*1*

[Opmerking: Behalwe vir een respondent wat nie weet nie, toon al die ander respondente aan dat hulle persepsies verander het, hetsy geheel en al, of net in 'n geringe mate. Geen respondent het aangetoon dat sy/haar persepsie glad nie verander het nie].

Verduidelik asb u antwoord by 5.3 / Please explain your answer at 5.3

- *Because everything we do in our Black church singing is ten times different to them and it makes me understand that the other culture concentrates a lot in what they are doing.* **[Opmerking: Dit blyk dat hierdie respondent beïndruk was met die toewyding van die lede van die ander kultuur in hulle pogings om die vreemde liedere aan te leer en saam te sing].**
- *Many people in one group look for God in church.*
- *Most of White church members are still anti-Black church members.*
- *The atmosphere was relaxing and calm and I had other expectations when I got here. I thought maybe I was going to be afraid to express myself and feel inferior, but it was not like that. They are actually nice people.*
- *We need to learn few things about each other and everything will be perfect. We are slowly believing and seeing through an open window.*
- *It was excellent to know that perceptions changed. And I love that because I know that it was wonderful to be together and sing songs together.*

- *Ek besef net al meer hoe wonderlik dit is om God te loof en prys op soveel maniere en dit is belangrik in vandag se dae om God te moet kan eer in alles wat ons doen en met watter instrumente ookal. En die sang van die nuwe generasie styg uit. En indien nog nie, is dit besig om na vore te kom op baie maniere in eenheid met God se Woord en met God self.*
- *My gesindheid is positief, maar die geleentheid moet verder ontwikkel en uitgebou word. Die gemene deler (Christenskap en lofprysing) as medium het dit makliker gemaak om veranderlikes soos agtergrond, ekonomiese klas ensomeer wat nie ter sprake was nie, te ignoreer.*
- *Ek dink dis te gou om te sê buite die groep, hoewel ek tog dink dit is moontlik. In die groep self – beslis. 'n Mens kan dit in die oë en lyftaal opmerk. 'n Mens is dadelik baie gemaklik met die groepie vreemdelinge. As 'n mens dus meermale sulke geleenthede sou kry, sal 'n mens se siening oor baie sake anders wees. Die samesang moet spontaan en nie te georganiseerd, of op te 'n groot skaal wees nie.*
- *Ek dink dit is makliker om binne kerklike verband 'n eenheid met ander kultuurgroepe te vorm (aangesien 'n mens dieselfde beginsels en oortuigings het). Buite kerklike verband bly dit steeds moeilik om eenheid te vorm. Deur samesang dien ons dieselfde God en dit bind ons saam – wat nie bereik sal word nie, of moeilik bereik sal word as ons saam met mense sing wat nie dieselfde God as ons dien nie.*
- *Was nie heeltemal nuut nie. Het al vantevore hierdie tipe belewenis gehad. Weet hulle harte werk nes ons s'n. Moord, doodslag, verkragtings maak dit egter moeilik om perspektief te behou. Ek vra die Here om my te help om nie onderskeid te maak nie. Ons persepsies word erg beïnvloed deur misdaad.*
- *Dis te vinnig. So iets kan help, daar is respek, maar werklike verstaan is nog nie moontlik nie. Tog glo ons dat waar gelowiges saam dinge doen, daar altyd groei is.*

5.4 Indien van toepassing, verduidelik asb watter verandering in u persepsie plaasgevind het / If applicable, please explain what change in your perception has been brought about.

- *Whites do not move when they sing. We Blacks dance all the way.*
- *People don't move when they sing and they look down.*
- *Whites sing with one voice, whereas Blacks have 1st part, 2nd part, tenor and bass.*
- *I thought they were going to be serious, but they were friendly and unbiased.*

- *Through learning close to each other we can fight this madness that we have. Not learning on TV or magazines, we love to see it, live it. Thought they can't pronounce Swazi, but today they did. They were very amazing.*
- *We sing different tunes, and I love that challenge. It is good and nice.*

- *Daar is ander maniere as wat ons gewoond is om God lof te bring.*
- *Die eenvoud waarmee deelname bewerkstellig kan word, die opregtheid en aktiewe deelname en spontaneïteit het my beïndruk. Die kosbaarheid van so 'n samesyn is baie betekenisvol.*
- *Dat vreemdelinge tog (redelik) gou deel kan word van jou wêreld en andersom. Die "verstaan" word dadelik beter, dieper, eerliker.*
- **[Respondent het nie geantwoord nie].**
- *Dit was weer net vir my 'n "eye opener" of "reminder" om te weet dat ek en enige ander mens eintlik dieselfde gevoelens en behoeftes het en dat ons almal voor God gelyk is.*
- **[Respondent het nie geantwoord nie].**

5.5 Sou u sê dat die saamsing van kerkliedere u <u>verhouding</u> met medegelowiges uit die ander kultuur verander het? / Having sung worship songs together with believers of the other culture, has your <u>relationship</u> with them changed in any way?

	A	W
a. Ja, geheel en al / Yes, completely	*4*	*3*
b. Ja, maar in 'n geringe mate / Yes, but not to a great extent	*2*	*3*
c. Nee, glad nie / No, not at all	-	-
d. Weet nie / Don't know	-	-

[<u>Opmerking:</u> By al die respondente het die samesang hulle verhouding met medegelowiges uit die ander kultuur verander, hetsy geheel en al, of net in 'n geringe mate].

Verduidelik asb u antwoord by 5.5 / Please explain your answer at 5.5

- *Because it was a great moment and to me it was not going to end as we can communicate and share more ideas.*
- **[Respondent se antwoord is onsamehangend en maak nie sin nie].**
- *It would only change if it was done more than once.*
- *I now am able to at least understand them and how they do things. I also understand that not all White people are the same.*

- *They are very interesting people who really want to know what is happening and getting to know all of us, but because I'm shy, I couldn't do that with them. I wanted them to come to me. Shame, they didn't, but I am blessed to be with them. Hope this will happen soon again.* **[Opmerking: Vanaf vraag 5.2 is daar verskeie respondente wat die hoop uitspreek dat daar meer sulke saamsing-geleenthede sal wees].**
- *It's nice and wonderful to have a nice relationship with them. They are nice and open to us. The relationship is good to both cultures.*

- *My verhouding het totaal verander met die besef ons is broers en susters (totaal gelyk) in God se oë.*
- *'n Bestaande positiewe gesindheid is verder versterk. 'n Gebrek aan soortgelyke geleenthede word ervaar.*
- *Samesang hou 'n baie groot belofte in van gesindheidsverandering. Die toepassing in die toekoms in kerke sal nie maklik wees nie. Gemengde kerkkore wat liedere van albei tale sing!*
- *Die samesang het my opnuut weer laat besef dat ons dieselfde God dien. Dit sal my leer om meer verdraagsaam te wees met medegelowiges van ander kulture.*
- *Ons was vreemdelinge, maar nou het ons ons ingelaat in 'n geleentheid om saam die Here te loof en nou is ons saamgebind. Die sang het ons die geleentheid gegee om oop te maak vir hierdie binding.*
- *Daar was tog 'n samehorige gevoel en dit was goed.*

5.6 Indien van toepassing, verduidelik asb watter verandering in u verhouding met medegelowiges uit die ander kultuur plaasgevind het / If applicable, please explain what changes in your relationship with fellow believers of the other cultural group has taken place

- *I saw progress and a brigthter future.*
- *To be in one group and to sing in one group, changed me.*
- *White Christians now accept Black Christians as brothers and sisters.*
- *My perceptions about them – see 5.3.*
- *Seeing them getting to know us, asking questions about each other.*
- *It changed my life and my believe of the other culture. It's a nice relationship, we understand each other and are open to each other.*

- *Ons is almal gelyk voor God, broer en suster.*

- *Meer gemaklike, spontane kommunikasie is moontlik gemaak. Die raakvlak van medegelowiges oor kleurgrense heen is nie onoorbrugbaar nie en nuwe wêrelde kan vir ons oopgaan in hierdie verband.*
- *Dat mens mekaar gou beter sal verstaan. Gesindheidsverandering. Meer moed vir die toekoms. Wil meer van die ander kultuur leer. Vergewensgesindheid ten opsigte van dit wat so anders en vreemd by die ander groep is.*
- *Verdraagsaamheid (sien vorige vraag).*
- *Vreemdelinge word kennisse. Vreemdheid en ongemak word gemaklikheid, bewondering en waardering.*
- **[Opmerking: Hierdie respondent het nie hier geantwoord nie]**.

5.7 Het u 'n groepskohesie beleef tydens die saamsing van die kerkliedere? / Did you experience cohesion in the group whilst singing the worship songs together?

	A	W
a. Ja, in 'n groot mate / Yes, to a great extent	*5*	*5*
b. Ja, maar nie duidelik nie / Yes, but not too evident	*1*	*1*
c. Nee, hoegenaamd nie / No, not at all	-	-

[Opmerking: Al die respondente toon aan dat hulle (in 'n mindere of meerdere mate) 'n groepskohesie tydens die samesang bemerk het].

5.8 Het u die kerkliedere van die ander kultuur toeganklik gevind? / Did you find the worship songs from the other culture to be accessible?

	A	W
a. Ja, heeltemal toeganklik / Yes, completely accessible	-	*4*
b. Ja, maar net gedeeltelik / Yes, but to a limited extent	*6*	*2*
c. Nee, glad nie toeganklik nie / No, not accessible at all	-	-

[Opmerking: (1) Dit is insiggewend dat nie een van die respondente van die Afrikakultuur aantoon dat die liedere van die ander kultuur heeltemal toeganklik vir hulle was nie. Daarteenoor het 4 uit 6 respondente van die Westerse kultuur aangetoon dat hulle die liedere van die ander kultuur heeltemal toeganklik gevind het. (2) Verder is dit insiggewend dat nie een van die respondente die ander groep se liedere totaal ontoeganklik gevind het nie].

5.9 Indien van toepassing, wat het veroorsaak dat die kerkliedere van die ander kultuur nie vir u toeganklik is nie? If applicable, what caused the worship songs of the other culture not to be accessible to you?

- *Language.*
- *Not completely accessible.*
- *Melody.*
- *They don't move when singing.*
- *Melody and language – too much difficult.*
- *The singing and the tune. But it is wonderful and nice.*

- *N.v.t.*
- *Taal*
- *Dit is belangrik dat daar "helpers" by is, wat 'n mens help wanneer jy sukkel.*
- *Taal.*
- *N.v.t.*
- *Taal.*

[Opmerking: Die helfte van die respondente uit die Afrikakultuur het die melodie aangetoon as 'n belemmering vir toeganklikheid, hoewel dit nie veroorsaak het dat die liedere totaal ontoeganklik was nie. Die respondente uit die Westerse kultuur het net die taal as belemmering vir toeganklikheid genoem. Dit blyk dus dat alleen die musiek as pastorale krag hier werksaam was om versoening en eenheid te werk en nie die poësie nie].

5.10 Is daar iets in besonder wat u gepla het tydens die samesang? / Did anything specifically bother you whilst singing together?

- *They sing their verses with almost the same tone and they stand still while singing.* **[Opmerking: Hierdie waarneming (oor die stil-staan terwyl gesing word), kom meermale voor by respondente van die Afrikakultuur].**
- *They don't move to feel the song.*

- *Geen sake wat pla nie – mits ek die woorde voor my het om van te sing.*

[Opmerking: Hier was net 3 respondente wat iets genoem het. Beide respondente uit die Afrikakultuur verwys na die respondente uit die Westerse kultuur se manier om stil te staan wanneer gesing word.]

5.11 Is daar iets in die sang of kerkliedere van die ander kultuurgroep wat u graag in u eie gemeentesang of kerkliedere sou wou hê? / Is there anything in the worship singing or worship songs of the other cultural group that you would like to have in your own worship singing or worship songs?

- *Yes, the language, so that it will be easier to sing together every time we meet.*
- *To have all people in one group singing.*
- *Black churches must also sing Psalms in their services.* **[Opmerking: Hierdie is 'n betekenisvolle waarneming in terme van dit wat gesing word in die erediens].**
- *Nothing! I'm quite comfortable with the way we sing our songs.* **[Opmerking: Hierdie respondent lê sterk klem op die eie kulturele identiteit wat in die KaNyamazane gemeente geld].**
- *Yes, the song Psalm 134. It is a very good song to get praised with and to connect to the Lord our God.*
- *I like the tune they sing with. It is wonderful.*

- *Ek sal graag die gevoel van passie wil hê.*
- *Gedeelde harmonie en wysie van lofprysing. Spontane beweeglikheid bring meer konstruktiewe aksie tot lofprysing.*
- *Entoesiasme, vergeet van inhibisies oor stem, vals sing ens. Gesigsuitdrukking.*
- *Meer gevoel of emosie. Klink opgeruimd wanneer hulle sing. Dink ons klink partykeer nogal "hartseer."*
- *Gemaklikheid, beweging, natuurlikheid, spontaneïteit.*
- *Entoesiasme.*

[Opmerking: Die respondente uit die Afrikakultuur verwys merendeels na die *inhoud* van wat gesing word en toon aan dat hulle daarvan sou wou oorneem. Die respondente uit die Westerse kultuur verwys na die *wyse* waarop gesing word en toon aan dat hulle ook met entoesiasme en oorgawe soos die gelowiges uit die Afrikakultuur sal wil sing].

3.4.3. Bevindings uit die ondersoek

Die volgende samevatting kan gegee word met betrekking tot die bevindings van die vraeboog:

3.4.3.1. Bevindings uit Afdeling A (Algemene agtergrond van respondente en hulle belewenis van multikulturaliteit in Suid-Afrika)

3.4.3.1.1. Persoonlike gegewens

Wat ouderdom, geslag, moedertaal en gemeente betref, was daar 'n eweredige verspreiding en kan die groep respondente beskou word as 'n effektiewe kontrolegroep vir 'n empiriese projek van hierdie aard.

3.4.3.1.2. Multikulturele interaksie

Dit val op dat nie al die respondente van die Afrikakultuur daaglikse kontak het met iemand uit die Westerse kultuur nie. Daarteenoor het al die respondente van die Westerse kultuur wel daaglikse kontak met iemand van die Afrikakultuur. Hierdie verskynsel kan verklaar word deur die feit dat Swartmense in Suid-Afrika, as gevolg van die nalatenskap van apartheid, eerder in voormalige Blanke gebiede inbeweeg as wat Blankes in voormalige Swart gebiede rondbeweeg.

Net een van die respondente uit die Afrikakultuur kan die moedertaal (Afrikaans) van die respondente uit die ander kultuur praat. Omdat al die respondente Engels magtig is, is die groep op Engels aangewese vir kommunikasie met mekaar. Respondente van die Afrikakultuur is oor die algemeen meer Suid-Afrikaanse tale magtig as respondente uit die Westerse kultuur.

Net een respondent (uit die Westerse kultuur) het sy/haar verhouding met lede van die ander prominente kultuur as uitstekend bestempel. Al die ander respondente het dit as goed bestempel. Nie een respondent het die verhouding as baie sleg aangetoon nie. Dit dui daarop dat daar alreeds vordering gemaak is in die verhouding tussen Swart en Blank in die land, maar dat daar nog ruimte is vir verbetering. Uit die verduidelikings op bogenoemde vraag kom dit voorts duidelik na vore dat daar nog sekere dinge is wat die verhouding tussen lede van die Westerse- en Afrikakulture belemmer. Aspekte soos wanpersepsies van mekaar, taalverskille, onbekende faktore in mekaar se kultuur, onbekendheid met mekaar se lewens en agtergrond en onsekerheid oor mekaar se motiewe word hier genoem.

In teenstelling met sekere basisteoretiese gegewens wat daarop dui dat kulturele verskille 'n merkbare invloed op die verhouding tussen mense van verskillende kulture behoort te hê, het net 3 uit die 12 respondente aangetoon dat dit inderdaad hulle belewing is, terwyl 8 respondente dit as 'n gemiddelde invloed beskou. Uit verduidelikings vir hulle antwoorde het die meerderheid respondente aangetoon dat onbekendheid met mekaar se kulture lei tot sekere belemmerings in hulle verhouding met mekaar. Uit 2 van die respondente van die Afrikakultuur se antwoorde kan 'n mate van aggressie en beskuldiging teenoor lede van die Westerse kultuur bespeur word, waar die Blankes beskuldig word dat hulle, met die beleid van apartheid, kulturele isolering in Suid-Afrika veroorsaak het en dat hulle steeds nie Swartes met die nodige respek hanteer nie.

3.4.3.1.3. Versoening en eenheid

Uit die antwoorde van die respondente oor hulle diepste emosies wat hulle ervaar wanneer hulle te doen het met mense van die ander kultuur – teen die agtergrond van die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika – blyk dit dat daar inderdaad sterk emosies is. Sommiges uit die Afrikakultuur toon aan dat nie hulleself nie, maar hulle ouers pyn en lyding onder die apartheidsregering gely het, en dat hulle empatie daarmee het. Hulle aanvaar dat daar verandering in die land gekom het, maar kom nog nie los uit die emosionele bagasie wat van hulle voorouers oorgedra is nie. Sterk emosies wat hier na vore kom, word aangedui met die woorde: pyn, lyding, moeilik om te vergeet en haat teenoor hulle wat apartheid voorgestaan het. Tog is daar 'n enkele respondent wat aandui dat hy/sy nie te veel geraak word deur die apartheidsverlede nie, terwyl 'n ander een slegs aandui dat die gebrek aan geleenthede, as nalatenskap van die verlede, 'n eksistensiële probleem veroorsaak.

Respondente uit die Westerse kultuur verwys almal op die een of ander wyse na 'n skuldgevoel wat hulle het oor die sosiopolitieke verlede en nalatenskap. Daar is 'n verbintenis om te wil regmaak wat verkeerd is, maar dit gaan gepaard met 'n frustrasie oor die huidige politieke situasie wat volgens hulle net so verkeerd of onbeholpe hanteer word deur diegene in magsposisies. Een respondent verwys na vrees wat saam met hartseer in hom/haar leef, terwyl 'n ander een verwys na 'n ongeduld wanneer nuut aangestelde Swart amptenare van die regering nie bevoeg is, of nie die wil het om hulle werk na behore te doen nie.

Oor die vraag of daar volgens die respondente se ervaring alreeds versoening tussen lede van die Westerse- en Afrikakulture plaasgevind het, is daar nie eenstemmigheid nie. Die meeste van die respondente uit die Westerse kultuur toon aan dat hulle tog versoening ervaar, terwyl daar verskil van mening is onder die respondente uit die Afrikakultuur. Uit die verduideliking van hulle antwoorde blyk dit dat al die respondente uit die Westerse kultuur oortuig is dat versoening wel in 'n mate plaasgevind het, hoewel daar nog verskeie aspekte is wat indringende aandag moet kry. Verduidelikings onder respondente van die Afrikakultuur wissel van 'n sekerheid dat versoening wel plaasgevind het, tot 'n oortuiging dat dit nog nie gebeur het nie.

Omdat daar nie eenstemmigheid is oor die vraag rondom versoening in Suid-Afrika nie, is daar ook nie eenstemmigheid oor die vraag of mense vanuit

verskillende kulture as 'n eenheid saamleef in Suid-Afrika nie. Uit die verduidelikings blyk dit dat die helfte van die respondente uit die Afrikakultuur nie 'n eenheid tussen Swart en Blank in die land beleef nie, terwyl nie een van die respondente uit die Westerse kultuur werklike eenheid beleef nie. Een van laasgenoemde respondente maak melding daarvan dat versoening en eenheid wel in 'n meerdere mate beleef word onder mense van die jonger generasie (uit beide kulture).

3.4.3.1.4. Multikulturele verhoudings in die kerk

'n Verdere nalatenskap van apartheid is dat daar steeds fisiese verdeeldheid is op kerklike vlak. Net een van die respondente dui aan dat hy/sy op 'n gereelde basis al saam met lede van die ander kultuur in 'n erediens was. Soveel as 4 van die respondente (2 elk uit elke kultuurgroep) toon aan dat hulle nog nooit saam met lede van die ander kultuurgroep in 'n erediens was nie. Dit is insiggewend dat die betrokke 4 respondente in beide gevalle die jongstes in hulle groep is. Desnieteenstaande blyk dit uit die antwoorde dat die meerderheid respondente (uit beide kulture) oorwegend positief is met betrekking tot versoening en eenheid met medegelowiges van die ander kultuur. Dit staan in duidelike teenstelling met die respondente se belewing van kontak met lede van die ander kultuurgroep oor die algemeen (met ander woorde: buite kerklike verband). Teenoor 2 respondente uit die Afrikakultuur wat aantoon dat daar geen sprake van versoening en eenheid kan wees indien gelowiges steeds in aparte gemeentes (ingedeel volgens ras) aanbid nie, toon die verduidelikings van al die ander respondente dat versoening en eenheid volgens hulle belewing wel al bereik is, hoewel party tog op sekere belemmerings wys.

3.4.3.1.5. Samevattende konklusie oor bevindings rakende algemene agtergrond van respondente en hulle belewenis van multikulturaliteit in Suid-Afrika

- Wat ouderdom, geslag, moedertaal en gemeente betref, was daar 'n eweredige verspreiding en kan die groep respondente beskou word as 'n effektiewe kontrolegroep vir 'n empiriese projek van hierdie aard.
- Multikulturaliteit in Suid-Afrika word as 'n werklikheid ervaar deur al die respondente.
- Die onderlinge verhouding tussen lede van die Westerse- en Afrikakulture word grootliks belemmer deur kulturele verskille, onbekendheid met en wanpersepsies oor mekaar se kulture, wat deur die apartheidsverlede van Suid-Afrika vererger is.

- Die nalatenskap van apartheid is steeds 'n werklikheid in die daaglikse belewing van die respondente. Dit kom daarin na vore dat daar steeds by sommiges sterk emosies oor die verlede is en dat dit in hulle verhouding met lede van die ander kultuur 'n bepaalde rol speel.
- Die meeste respondente (van beide kulture) beleef oor die algemeen nog nie versoening of eenheid met lede van die ander kultuur nie. Vordering wat in enkele gevalle wel gemaak is, word dikwels belemmer deur emosies en persepsies uit die verlede, wat nog nie opgelos of reggestel is nie.
- Ten spyte van die effek van die nalatenskap van apartheid in Suid-Afrika op die verhouding tussen gelowiges vanuit die Westerse- en Afrikakulture, is die meeste respondente oortuig dat versoening en eenheid op kerklike vlak in 'n groot mate reeds bereik is.
- Hoewel daar nog bepaalde belemmerings is wat uit die weg geruim moet word, is respondente beduidend meer positief oor die mate waarin versoening en eenheid tussen gelowiges uit die verskillende kulture bereik is, as tussen lede van die kultuurgroepe oor die algemeen.

3.4.3.2. Bevindings uit Afdeling B (Die uitwerking van die saamsing van kerkliedere op gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture)

3.4.3.2.1. Genieting van die saamsing van kerkliedere

Al die respondente is dit eens dat hulle die saamsing van die kerkliedere geniet het. Nie een toon aan die hy/sy dit nie geniet het nie en nie een is onseker daaroor nie. In hulle verduidellikings hiervoor noem meer as een respondent uit die Afrikakultuur dat die sing en aanleer van mekaar se taal en melodieë besonder aangenaam was. Een van hierdie respondente verwys spesifiek na die rustige en kalm atmosfeer wat die sang teweeggebring het, terwyl 2 respondente verwys na die gevoel van eenheid wat die samesang bewerk het. Onder die respondente uit die Westerse kultuur verwys 4 uit 6 na die gevoel van eenheid wat bewerk is, terwyl die ander 2 verwys na die uitwerking van sang op die emosies van die mens en die vrolike atmosfeer wat dit meegebring het.

3.4.3.2.2. Uitwerking op die kontak met medegelowiges van die ander kultuur

9 uit die 12 respondente verwys daarna dat die saamsing van kerkliedere hulle onderlinge gevoel van eenheid met mekaar versterk het. Verskeie van die respondente maak die opmerking dat meer sulke geleenthede moet plaasvind en dat dit daartoe bydra dat mense uit verskillende kulture mekaar beter leer ken.

Een respondent uit die Westerse kultuur maak melding van die merkbare verandering wat daar gekom het in die onderlinge omgang met mekaar, nadat die liedere saam gesing is.

3.4.3.2.3. Uitwerking op persepsies met betrekking tot mense uit die ander kultuur

Op die vraag of die saamsing van kerkliedere die persepsies met betrekking tot nie-gelowiges uit die ander kultuur verander het, het die meerderheid respondente aangetoon dat hulle persepsie wel verander het. Sommige se persepsie het geheel en al verander, maar byna net soveel se persepsie het net in 'n geringe mate verander. Die meeste respondente uit die Afrikakultuur getuig van 'n verrassende ervaring en dat hulle nie besef het dat die respondente uit die Westerse kultuur soveel moeite met die vreemde taal en liedere sou doen en op so 'n aangename manier met hulle sou omgaan nie. Een respondent meen egter dat die meeste Blanke lidmate steeds diskriminerend dink teen Swart lidmate.

Onder die respondente uit die Westerse kultuur spreek 2 van die eenheidsgevoel wat die saamsing skep en dat dit die rykdom van diversiteit na vore bring as 'n positiewe ervaring. Die ander 4 respondente is egter skepties oor die moontlikheid dat die saamsing van kerkliedere met 'n paar gelowiges uit die ander kultuur so vinnig 'n verandering aan bestaande persepsies oor die ander lede van die kultuurgroep kan meebring. Die meeste het wel 'n verandering in persepsie ondergaan, wat betref die medegelowiges van die ander kultuur saam met wie hulle sopas gesing het, maar reken dat meer tyd saam met die ander deurgebring sal moet word en dat gebeure soos misdaad en benadeling deur lede van die ander kultuurgroep steeds vorming gee aan bepaalde persepsies van die ander kultuurgroep as geheel.

3.4.3.2.4. Verandering in persepsie met betrekking tot lede van die ander kultuur

Verduidelikings rondom sekere aspekte van respondente se persepsie met betrekking tot lede van die ander kultuur, wat moontlik kon verander het, dui daarop dat die meeste positief verras is deur wat hulle beleef het in die interaksie met mekaar. Die feit dat respondente uit die Westerse kultuur stil staan wanneer hulle sing (en selfs afkyk ondertoe) was vir 2 respondente uit die Afrikakultuur vreemd. Die melodieë wat in die Westerse musiek gebruik word, was vir 'n ander nuut, terwyl nog 'n respondente melding maak van die eenstemmige sang in die Westerse kultuur teenoor die vierstemmige sang van die lede van die Afrikakultuur.

Vir respondente uit die Westerse kultuur was die eenvoud, spontaniteïteit en entoesiasme nuut en verrykend. Een respondent maak melding daarvan dat sy opnuut besef het dat alle mense dieselfde gevoelens en behoeftes het en dat almal voor God gelyk is.

3.4.3.2.5. Verandering in die verhouding met medegelowiges van die ander kultuur

Al die respondente het 'n verandering beleef in hulle onderlinge verhouding met mekaar as medegelowiges, hetsy geheel en al of in 'n geringe mate. Verskeie respondente (uit beide kultuurgroepe) spreek die versugting uit (wat meer kere in die antwoorde na vore kom) dat saamsing-geleenthede soos hierdie meer gereeld moet gebeur, omdat daar vordering en ontwikkeling in die onderlinge verhouding met mekaar na vore kom. Een respondent uit die Afrikakultuur maak melding daarvan dat sy nou besef dat nie alle Blankes dieselfde negatiewe gesinheid en houding teenoor Swartes het nie, terwyl 'n ander opmerk dat hy begin besef dat Blanke Christene wel Swart Christene aanvaar as broers en susters in die geloof.

Uit die Westerse kultuur verwys 2 van die respondente na 'n gevoel van samehorigheid wat in hulle verhouding met medegelowiges van die ander kultuur gekom het, terwyl nog een verwys na die gewaarwording (wat meer kere na vore kom) dat alle mense voor God gelyk is. Die verandering in gesindheid ten opsigte van mekaar word spesifiek genoem, terwyl 2 respondente ook melding maak van vreemdheid en ongemak wat verdwyn sodat gemaklike en spontane kommunikasie in die plek daarvan kom.

3.4.3.2.6. Belewing van groepskohesie

Al die respondente toon aan dat hulle 'n groepkohesie ervaar het terwyl hulle die kerkliedere saam gesing het. Twee van die respondente is wel van mening dat die groepskohesie nie baie duidelik waarneembaar was nie.

3.4.3.2.7. Toeganklikheid van kerkliedere van die ander kultuur

Nie een van die respondente van die Afrikakultuur toon aan dat die liedere van die ander kultuur vir hulle heeltemal toeganklik was nie. Taal, die tipe melodie, asook die wyse van sing (van die lede van die Westerse kultuur) is van die belemmerings wat genoem word ter verduideliking van hulle antwoorde hier. Daarteenoor was die kerkliedere van die Afrikakultuur net vir 2 respondente uit die Westerse kultuur nie heeltemal toeganklik nie, en word die ontoeganklikheid van

die taal as rede aangevoer. Vir geen respondent was die kerkliedere van die ander kultuur totaal ontoeganklik nie.

Dit blyk dus dat alleen die musiek as pastorale krag hier werksaam was om versoening en eenheid te bewerk. Die poësie as pastorale krag het nie aan die orde gekom nie, weens die ontoeganklikheid van die taal (sien 3.7 by Hoofstuk 4).

3.4.3.2.8. Hinderlike aspekte tydens die saamsing van kerkliedere

Die waarneming (wat meermale gemaak is) dat lede van die Westerse kultuur stil staan wanneer hulle sing, word hier deur 2 respondente genoem as iets wat hulle gehinder het tydens die saamsing van die kerkliedere. Nie een van die respondente uit die Westerse kultuur verwys na enige hinderlike aspekte nie.

3.4.3.2.9. Aspekte wat respondente graag sou wou oorneem in hulle eie kerksang

Respondente uit die Afrikakultuur verwys merendeels na die *inhoud* van die Westerse kerkliedere waaraan hulle blootgestel was as aspekte wat hulle sou wou oorneem in hulle eie eredienssang. Een respondent spreek die versugting uit dat die Swart kerke ook Psalms tydens eredienste sing. 'n Ander een verwys na Ps. 134 as iets wat sy graag sou wou oorneem, terwyl nog 'n respondent spesifiek melding maak van die melodieë wat in die Westerse kerkliedere gebruik word.

Die respondente uit die Westerse kultuur maak merendeels melding van die *wyse* waarop die lede van die Afrikakultuur sing: vierstemmige liedere, liggaamsbewegings, entoesiasme, passie, emosie en 'n gebrek aan inhibisie is van die aspekte wat genoem word.

3.4.3.2.9.1. Konklusie oor aspekte wat respondente graag sou wou oorneem in hulle eie kerksang

- Lede van die Afrikakultuur sou graag van die inhoud van die Westerse kerkliedere wou oorneem in hulle eredienste.
- Lede van die Westerse kultuur sou graag iets van die Afrikakultuur se wyse van sing wou oorneem in hulle eredienste.

3.4.3.3. Samevattende konklusie oor bevindings rakende die uitwerking van die saamsing van kerkliedere op gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture

Die volgende samevattende konklusie kan gemaak word oor bevindings rakende die uitwerking van die saamsing van kerkliedere op gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture:

- Die saamsing van mekaar se kerkliedere het 'n beduidende positiewe uitwerking gehad op respondente van beide die Westerse- en die Afrikakulture, in hulle onderlinge verhouding met mekaar.
- Sonder uitsondering het al die respondente die saamsing van mekaar se kerkliedere geniet.
- Die onderlinge gevoel van eenheid is versterk en 'n aangename atmosfeer is ervaar.
- Daar het 'n merkbare positiewe verandering in die onderlinge verhouding gekom nadat die kerkliedere saam gesing is en daar is 'n versugting dat sulke saamsing-geleenthede meer gereeld moet gebeur.
- Persepsies oor mekaar het verander, hoewel nie in alle gevalle ewe merkbaar nie.
- Hoewel persepsies ten opsigte van die aanwesiges verander het, meen respondente dat dit nie noodwendig so is dat hulle persepsies met betrekking tot alle lede van die ander kultuur nou verander het nie. Voordat dit gebeur, sal meer tyd saam met ander lede van die ander kultuur deurgebring moet word.
- Hoewel sekere aspekte van die optrede van lede van die ander kultuur vir van die respondete vreemd en nuut was, is die meeste tog positief verras deur dit wat hulle van mekaar gesien en beleef het. Omdat dit 'n positiewe ervaring was om iets nuuts van mekaar te leer, het die persepsies van mekaar in die meeste gevalle ook op 'n positiewe wyse verander.
- 'n Veranderde persepsies van mekaar en mekaar se kultuur, het daartoe gelei dat die meeste respondente se verhouding met medegelowiges van die ander kultuur ook verander het. Die aanvanklike vreemdheid en ongemaklikheid in mekaar se teenwoordigheid het plek gemaak vir 'n gevoel van onderlinge eenheid en aanvaarding van mekaar.
- Al die respondente laat blyk dat hulle 'n groepkohesie ervaar het terwyl hulle mekaar se kerkliedere saam gesing het. Twee van die respondente is wel van mening dat die groepskohesie nie baie duidelik waarneembaar was nie.

- Vir geen respondent was die kerkliedere van die ander kultuur totaal ontoeganklik nie. Vir lede van die Westerse kultuur was die merendeels toeganklik, behalwe in 2 gevalle waar die onbekendheid van die taal as belemmering uitgewys is. Vir lede van die Afrikakultuur was die kerkliedere van die ander kultuur minder toeganklik en is die onbekende taal, tipe melodie en wyse van sing genoem as belemmerende faktore. Die poësie as pastorale krag het nie aan die orde gekom nie, omdat die toeganklikheid van die taal 'n belemmering daarvoor was. Alleen die musiek het hier gedien as pastorale krag vir die bewerking van versoening en eenheid.
- Die waarneming (wat meermale gemaak is) dat lede van die Westerse kultuur stil staan wanneer hulle sing, word hier deur 2 respondente genoem as iets wat hulle gehinder het tydens die saamsing van die kerkliedere. Nie een van die respondente uit die Westerse kultuur verwys na enige hinderlike aspekte nie.
- Lede van die Afrikakultuur sou graag van die inhoud van die Westerse kerkliedere wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker rasionele element in hulle kerkliedere). Lede van die Westerse kultuur sou graag iets van die Afrikakultuur se wyse van sing wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker spirituele element in die sing van hulle kerkliedere).

3.4.4. Samevattende gevolgtrekking met betrekking tot bevindings uit die empiriese ondersoek

Die volgende samevattende gevolgtrekking kan gemaak word met betrekking tot bevindings uit die empiriese ondersoek:

- Die saamsing van mekaar se kerkliedere het 'n beduidende en merkbare effek gehad op die verhouding tussen die respondente uit die Westerse- en Afrikakulture.
- Multikulturaliteit word deur al die respondente as 'n werklikheid ervaar, maar hulle onderlinge verhouding met mekaar word belemmer deur kulturele verskille, onbekendheid met mekaar se kulture, wanpersepsies oor mekaar se kulture en die apartheidsverlede van Suid-Afrika.
- Sommige het nog sterk emosies oor die apartheidsverlede van Suid-Afrika en die meeste respondente beleef nog nie werklike versoening en eenheid met lede van die ander prominente kultuur in die land nie. Hoewel sekere aspekte nog aandag nodig

het, reken die meeste respondente wel dat versoening en eenheid op kerklike vlak in 'n groot mate reeds bereik is.

- Na die saamsing van mekaar se kerkliedere het al die respondente aangedui dat hulle dit geniet het om mekaar se liedere te sing en dat hulle 'n gevoel van eenheid ervaar het. Daar het 'n merkbaar positiewe verandering in die verhouding tussen die resondente ontstaan en die versugting is uitgespreek dat daar meer sulke saamsing geleenthede moet wees.
- Die saamsing van mekaar se kerkliedere het 'n beduidende verandering in die respondente se persepsies ten opsigte van mekaar meegebring. Die meeste was positief verras deur dit wat hulle van mekaar gesien en beleef het. Gevolglik het die meeste respondente se verhouding met die medegelowiges van die ander prominente kultuur van Suid-Afrika merkbaar verander.
- Ten spyte van bogenoemde verandering, het die meeste respondente tog aangedui dat hulle persepsies met betrekking tot die ander (nie-aanwesige en moontlik nie-gelowige) lede van die ander kultuur nie noodwendig verander het nie.
- Vir geen respondent was die kerkliedere van die ander kultuur totaal ontoeganklik nie. Vir lede van die Afrikakultuur was die Westerse kerkliedere wel in 'n mate ontoeganklik as gevolg van die onbekendheid van die taal, die tipe melodieë wat gebruik is en die wyse waarop in die Westerse kultuur gesing word. Respondente van die Westerse kultuur het alleen die onbekendheid van die taal as belemmering uitgewys.
- Lede van die Afrikakultuur sou graag van die inhoud van die Westerse kerkliedere wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker rasionele element in hulle kerkliedere). Lede van die Westerse kultuur sou graag iets van die Afrikakultuur se wyse van sing wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker spirituele element in die sing van hulle kerkliedere).

3.5. Konklusie oor die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika:

- Volgens Calvyn, wat in die tyd van die Hervorming sekere riglyne vir die gereformeerde kerklied geformuleer het, moet die melodie van die kerklied geskik wees om die woorde van waarheid van die kerklied te dra en as sodanig moet die melodie voldoen aan die vereistes van gewigtigheid en waardigheid wat dit voor God moet hê.
- Volgens Calvyn is alleen berymings van die Ou Testamentiese Psalms, saam met berymings van enkele ander Skrifgedeeltes, gepas is om in die erediens te sing.

- Hoewel die Afrikaanse gemeentes van die GKSA die bepalings van Calvyn met betrekking tot die kerklied merendeels gehoorsaam, word dit in byna geen Swart Gereformeerde gemeente gehandhaaf nie. Ook nie in die NG Kerk (of die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika) wat die Liedboek van die Kerk as sangbundel gebruik word hierdie bepalings vir die kerklied toegepas nie.
- In die NG Kerk word die begeleiding van gemeentesang in talle gevalle deur middel van 'n ligte musiekorkes hanteer, dikwels met 'n dromstel daarby. In die GKSA word begeleiding merendeels deur 'n orrel gedoen.
- Ontwikkelings soos die vergeesteliking van sekulêre liedjies wat tans plaasvind, kan tereg beskou word as swak kwaliteit en nie geskik vir gebruik in die erediens nie. Dieselfde geld vir 'n "punk"-musiekstyl met bypassende kleredrag en maniere wat sommige in die erediens wil invoer.
- Dit is moeilik om 'n deeglike evaluering te maak van die gereformeerde kerklied binne die konteks van die Afrikakultuur. Dikwels bestaan geen amptelike sangbundel nie, liedere word mondelings oorgedra en 'n gebrek aan aanvoeling vir die musiek van Afrika maak hiervan 'n komplekse studieveld vir iemand uit die Westerse kultuur.
- In die GKSA en ander gereformeerde kerke sing verreweg die meeste Swart gemeentes nie Psalms en Skrifberymings soos hulle Westerse eweknieë nie. Gesange (vrye liedere) en sogenaamde *choruses* is algemeen in gebruik. Sang gaan gepaard met handeklap, liggaamlike beweging en begeleiding deur een of ander musiekinstrument. Dans neem 'n prominente plek in die sang van die Afrikakultuur in en die drom word algemeen gebruik om sang te begelei.
- In 1 Korintiërs 14:15 stel Paulus 'n fyn balans tussen gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) as voorwaarde vir die sing van kerkliedere in die erediens. Πνεῦμα het te doen met die diepste hartsgesindheid van die mens, sy kapasiteit tot spirituele sensitiwiteit en ontvanklikheid vir gemeenskap met God. Νοῦς het te doen met die mens se vermoë om te kan dink, begryp, redeneer en besluite neem.
- In die tradisionele Afrikakultuur word 'n sterk klem geplaas op die religieuse of geestelike dimensie van mens-wees. Daar is 'n leemte in die sin dat daar oor die algemeen 'n gebrek is aan 'n rasionele benadering ten opsigte van lewensbeskouing. In die Westerse kultuur is daar 'n sterk klem op die rasionele vermoë van die mens. Daar is 'n leemte in die sin dat daar oor die algemeen 'n gebrek is aan 'n geestelike of spirituele benadering in die lewensbeskouing.

- Dit blyk dat gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture mekaar kan verryk en leemtes wat bestaan wedersyds aangevul kan word wanneer kerkliedere saam gesing word.
- In 'n empiriese ondersoek het die saamsing van mekaar se kerkliedere het 'n beduidende en merkbare effek gehad op die verhouding tussen die respondente uit die Westerse- en Afrikakulture.
- Sommige het nog sterk emosies oor die apartheidsverlede van Suid-Afrika en die meeste respondente beleef nog nie werklike versoening en eenheid met lede van die ander prominente kultuur in die land nie. Hoewel sekere aspekte nog aandag nodig het, reken die meeste respondente wel dat versoening en eenheid op kerklike vlak in 'n groot mate reeds bereik is.
- Na die saamsing van mekaar se kerkliedere het al die respondente aangedui dat hulle dit geniet het om mekaar se liedere te sing en dat hulle 'n gevoel van eenheid ervaar het. Daar het 'n merkbaar positiewe verandering in die verhouding tussen die resondente ontstaan en die versugting is uitgespreek dat daar meer sulke saamsing geleenthede moet wees.
- Ten spyte van bogenoemde verandering, het die meeste respondente tog aangedui dat hulle persepsies met betrekking tot die ander (nie-aanwesige en moontlik nie-gelowige) lede van die ander kultuur nie noodwendig verander het nie.
- Vir geen respondent was die kerkliedere van die ander kultuur totaal ontoeganklik nie.
- Lede van die Afrikakultuur sou graag van die inhoud van die Westerse kerkliedere wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker rasionele element in hulle kerkliedere). Lede van die Westerse kultuur sou graag iets van die Afrikakultuur se wyse van sing wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker spirituele element in die sing van hulle kerkliedere).

4. Samevattende konklusie oor die gereformeerde erediens en kerklied in Suid-Afrika

Die volgende samevattende konklusie kan gemaak word oor die gereformeerde erediens en kerklied in Suid-Afrika:

- Omdat beide die NG Kerk en die GKSA elk 'n beduidende rol gespeel het in die vorming van die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika, is dit van belang om 'n ondersoek te doen na die eredienste van beide kerkverbande.

- Grootliks weens 'n gebrek aan legitimiteit oor die apartheidsverlede het beide die NG Kerk en die GKSA die geleentheid misgeloop om aktief te kon meedoen en rigting gee aan die geweldige groei in die Christendom in Afrika en Suid-Afrika. Beide het ook die geleentheid misgeloop om aktief te kon meewerk aan die bewerking van versoening en eenheid in 'n post-apartheid Suid-Afrika.
- Die vervreemding wat in die NG Kerkfamilie gekom het, word tans hanteer in 'n proses van skuldbelydenis en versoening. In die GKSA is 'n sinodebesluit in 2006 geneem wat 'n einde maak aan die die indelings van meedere vergaderings op grond van ras en gesamentlike vergaderings in die toekoms 'n werklikheid maak.
- In die NG Kerk is daar toenemende ontwikkelings wat op liturgiese vlak plaasvind en veroorsaak dat voortdurende veranderings en nuwe ontwikkelings in die eredienste voorkom. In die GKSA is besluit op bepaalde riglyne waarvolgens die erediens ingeklee word. Hoewel nie noodwendig deur gemeentes met lidmate uit die Afrikakultuur nie, word die riglyne merendeels nagevolg deur tradisioneel Blanke gemeentes van die GKSA.
- Multikulturele eredienste kom toenemend voor in die NG Kerk. In sekere gevalle word Swart predikante beroep vir hierdie doel. Binne die GKSA kom multikulturele eredienste min voor.
- Hoewel die Afrikaanse gemeentes van die GKSA die bepalings van Calvyn met betrekking tot die kerklied (en spesifiek die inhoud daarvan) merendeels gehoorsaam, word dit in byna geen Swart Gereformeerde gemeente gehandhaaf nie. Ook nie in die NG Kerk (of die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika) wat die Liedboek van die Kerk as sangbundel gebruik, word hierdie bepalings vir die kerklied deurentyd toegepas nie.
- In die NG Kerk word die begeleiding van gemeentesang in talle gevalle deur middel van 'n ligte musiekorkes hanteer, dikwels met 'n dromstel daarby. In die GKSA word begeleiding merendeels deur 'n orrel gedoen.
- Ontwikkelings soos die vergeesteliking van sekulêre liedjies wat tans plaasvind, kan tereg beskou word as van swak kwaliteit en nie geskik vir gebruik in die erediens nie. Dieselfde geld vir 'n "punk"-musiekstyl met bypassende kleredrag en maniere wat sommige in die erediens wil invoer.
- Dit is moeilik om 'n deeglike evaluering te maak van die gereformeerde kerklied binne die konteks van die Afrikakultuur. Dikwels bestaan geen amptelike sangbundel nie, liedere word mondelings oorgedra en 'n gebrek aan aanvoeling vir die musiek van Afrika maak hiervan 'n komplekse studieveld vir iemand uit die Westerse kultuur.

- In die GKSA sing verreweg die meeste Swart gemeentes nie Psalms en Skrifberymings soos hulle Westerse eweknieë nie. Gesange (vrye liedere) en sg. *choruses* is algemeen in gebruik. Sang gaan gepaard met handeklap, liggaamlike beweging en begeleiding deur een of ander musiekinstrument. Dans neem 'n prominente plek in die sang van die Afrikakultuur in en die drom word algemeen gebruik om sang te begelei.
- In 1 Korintiërs 14:15 stel Paulus 'n fyn balans tussen gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) as voorwaarde vir die sing van kerkliedere in die erediens. Πνεῦμα het te doen met die diepste hartsgesindheid van die mens, sy kapasiteit tot spirituele sensitiwiteit en ontvanklikheid vir gemeenskap met God. Νοῦς het te doen met die mens se vermoë om te kan dink, begryp, redeneer en besluite neem.
- In die tradisionele Afrikakultuur word 'n sterk klem geplaas op die religieuse of geestelike dimensie van mens-wees. Daar is 'n leemte in die sin dat daar oor die algemeen 'n gebrek is aan 'n rasionele benadering ten opsigte van lewensbeskouing. In die Westerse kultuur is daar 'n sterk klem op die rasionele vermoë van die mens. Daar is 'n leemte in die sin dat daar oor die algemeen 'n gebrek is aan 'n geestelike of spirituele benadering in die lewensbeskouing.
- Dit blyk dat gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture mekaar kan verryk en leemtes wat bestaan wedersyds aangevul kan word wanneer kerkliedere saam gesing word.
- In 'n empiriese ondersoek het die saamsing van mekaar se kerkliedere het 'n beduidende en merkbare effek gehad op die verhouding tussen die respondente uit die Westerse- en Afrikakulture.
- Sommige het nog sterk emosies oor die apartheidsverlede van Suid-Afrika en die meeste respondente beleef nog nie werklike versoening en eenheid met lede van die ander prominente kultuur in die land nie. Hoewel sekere aspekte nog aandag nodig het, reken die meeste respondente wel dat versoening en eenheid op kerklike vlak in 'n groot mate reeds bereik is.
- Na die saamsing van mekaar se kerkliedere het al die respondente aangedui dat hulle dit geniet het om mekaar se liedere te sing en dat hulle 'n gevoel van eenheid ervaar het. Daar het 'n merkbaar positiewe verandering in die verhouding tussen die respondente ontstaan en die versugting is uitgespreek dat daar meer sulke saamsing geleenthede moet wees.
- Ten spyte van bogenoemde verandering, het die meeste respondente tog aangedui dat hulle persepsies met betrekking tot die ander (nie-aanwesige en

moontlik nie-gelowige) lede van die ander kultuur nie noodwendig verander het nie.

- Vir geen respondent was die kerkliedere van die ander kultuur totaal ontoeganklik nie.
- Lede van die Afrikakultuur sou graag van die inhoud van die Westerse kerkliedere wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker rasionele element in hulle kerkliedere). Lede van die Westerse kultuur sou graag iets van die Afrikakultuur se wyse van sing wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker spirituele element in die sing van hulle kerkliedere).

DEEL 2
METATEORIE

HOOFSTUK 9: METATEORETIESE PERSPEKTIEWE MET BETREKKING TOT DIE BYDRAE VAN DIE GEREFORMEERDE KERKLIED TOT VERSOENING EN EENHEID IN 'N MULTIKULTURELE SUID-AFRIKA

1. Inleiding

In hierdie hoofstuk word die gegewens van Hoofstuk 6 (Metateoretiese ondersoek met betrekking tot kultuur en multikulturaliteit in Suid-Afrika), Hoofstuk 7 (Metateoretiese ondersoek met betrekking tot versoening en eenheid in Suid-Afrika) asook Hoofstuk 8 (Metateoretiese ondersoek met betrekking tot die gereformeerde erediens en kerklied in Suid-Afrika) saamgevoeg ten einde tot sekere metateoretiese perspektiewe te kom. Daarna word dit geïntegreer met die basisteoretiese beginsels wat in Hoofstuk 5 (Basisteoretiese beginsels met betrekking tot die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele konteks) geïdentifiseer is.

In Deel 3 wat hierna volg en waarin die praktykteorie aan die orde kom, word die metateoretiese perspektiewe van hierdie hoofstuk, geïntegreerd met die basisteoretiese beginsels van Hoofstuk 5, gebruik om 'n nuwe praktykteoretiese model daar te stel.

2. Gegewens uit Hoofstuk 6 tot 8

2.1. Hoofstuk 6: Metateoretiese ondersoek met betrekking tot kultuur en multikulturaliteit in Suid-Afrika

2.1.1. Gegewens met betrekking tot kultuur in Suid-Afrika

Na aanleiding van gegewens wat uit die metateoretiese ondersoek na vore gekom het, is dit duidelik dat veral twee prominente kulture in Suid-Afrika 'n bepaalde invloed gehad het (en steeds het) op die ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse samelewing soos dit tans daar uitsien. Hierdie twee kulture is die Westerse kultuur en die tradisionele Afrikakultuur.

2.1.1.1. Konklusie oor die eienskappe van die Westerse kultuur

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die eienskappe van die Westerse kultuur:

- Ontwikkelings in die Westerse kultuur het verreikende gevolge vir die geskiedenis van die wêreld gehad. In byna alle sfere van die lewe is bydraes gelewer wat 'n beduidende invloed op die denke van die mens gehad het (en steeds het). Veral konsepte soos individuele vryheid, die oppergesag van die reg, demokrasie, universele menseregte en godsdiensvryheid kan hier uitgesonder word.
- Een van die tekenende simbole van die Westerse kultuur is sy musiek. In die Westerse kultuur is musiek 'n eksakte en komplekse kunsvorm. Daar is verskeie konvensies wat nagekom moet word. In die Westerse kultuur word musiek aangewend vir tydverdryf, vermaak en godsdienstige of seremoniële doeleindes. Daar is ook 'n ryke verskeidenheid sogenaamde "popmusiek" wat veral deur die jeug aangehang word.
- Ondanks al die positiewe gevolge wat die ontwikkelings meegebring het, verkeer die Westerse kultuur in 'n krisis.
- Die outonomie van die mens, wetenskaplike vermoëns en magswellus het spoedig gelei tot geloofsafval, verlating van die kerk en sekularisasie.
- 'n Welvaartskultuur het ontstaan waarin die klem val op produksie en konsumpsie. Arbeid het versaaklik en onpersoonlik geword, terwyl gefokus word op die spoed waarmee take afgehandel kan word. Die natuur word toenemend uitgebuit ter wille van die produksie- en konsumpsiebehoeftes van die mens. Ook sy eie voortbestaan word bedreig deur die vermoëns van die mens. Die mens het op die punt gekom waar die ontwikkeling van wetenskap en tegnologie hom in staat stel om feitlik alle lewe op die planeet uit te wis.
- Tegnologiese vordering het gelei tot 'n gejaag van een taak na die volgende, met al minder tyd beskikbaar.
- In 'n kultuur van tegnologiese produksie en konsumpsie het die mens as individu al meer op die voorgrond begin tree. In die proses het hy die gemeenskap met sy medemens begin verloor en in die massa begin verdwyn. Gevolglik is daar 'n groeiende gevoel van onmag oor die kragte in die Westerse kultuur wat ontketen is, maar nie behoorlik beheer kan word nie.

- In sy soeke na 'n eie identiteit probeer die Westerse mens die een na die ander oplossing, net om dit ook maar te verwerp. 'n Diepe onsekerheid en ontreddering lei tot relatiwisme, waar hy sonder 'n werklike stel waardes of beginsels deur die lewe probeer kom.
- In 'n poging om uit die krisis te ontvlug, onttrek sommiges hulle soveel as moontlik uit hulle daaglikse bestaan, ander skep 'n kontra-kultuur (veral die jeug), terwyl ander soek na 'n religie waarin veral ervaring die fokus is. In min gevalle word teruggekeer na God en sy Woord.

2.1.1.2. Konklusie oor die eienskappe van die tradisionele Afrikakultuur

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die eienskappe van die Afrikakultuur in Suid-Afrika:

- Die tradisionele Afrikakultuur verskil drasties van die Westerse kultuur.
- In die Afrikakultuur word die werklikheid holisties beskou. Die mens, natuur en wêreld van die geeste word as geïntegreerde organiese geheel gesien, waarin die mens die taak het om in balans en harmonie met die res van die kosmos te leef.
- Vanweë die holistiese benadering is daar 'n sterk fokus op die metafisiese en word die mens gesien in verhouding met die sigbare sowel as die onsigbare werklikheid. God, semi-gode, natuurgode, die voorvaders en ander geestelike wesens word almal erken en mee saamgeleef. Besetting deur 'n gees, die voorkoms van natuurkragte as agente van geestelike wesens, offers, rituele, toekomsvoorspelling, gebede en towery is alles deel van die fokus op die metafisiese. In geval van siekte word die metafisiese dimensie net so belangrik geag as die fisiese dimensie daarvan.
- God word beskou as die hoogste van die geestelike wesens. Hy word gesien as transendent en merendeels onbereikbaar vir die mens. Tog word Hy beskou as die Voorsiener van lewenskrag en Beskermer teen gevare soos heksery, ongelukke en demoniese invloede. Toewyding aan Hom kry voluit gestalte in die daaglikse lewe.
- Die voorvaders is 'n uiters belangrike deel van die geesteswêreld omdat hulle dien as tussengangers tussen God en die (lewende) mens. Die voorvaders word bestempel as "lewende dooies" met wie gereelde gemeenskap onderhou moet word. Hulle beskik oor magies-religieuse kragte en kan die lewe van hulle nageslag positief of negatief beïnvloed.

Gevolglik bestaan groot vrees vir hulle en word hulle met bepaalde seremonies en rituele vereer.

- 'n Onontbeerlike element vir lewe is die sogenaamde lewenskrag waarna voortdurend gesoek word. Lewenskrag het te doen met die aktiewe beheer van eie lewensomstandighede en bring beskerming, voorspoed en gesondheid. Om hierdie rede is grondbesit uiters belangrik vir die behoud van lewe en versekering van voortbestaan. Lewenskrag word verkry deur handoplegging of kontak met wesens in die geesteswêreld. Sekere bemiddelaars dring soms aan op die gebruik van *moetie* as spesiale medisyne. *Moetie* word gemaak van dier- en plantmateriaal en soms ook ledemate van mense.
- 'n Kommunalistiese lewensbeskouing is 'n verdere onderskeidende kenmerk van die tradisionele Afrikakultuur. Die mens word beskou as integrale deel van die totale gemeenskap wat bestaan uit mense, diere, plante, grond, elemente in die natuur, asook wesens in die metafisiese werklikheid. Die mens se taak is om in 'n gesonde verhouding met elkeen van hierdie elemente te leef.
- Gemeenskapsbelewing word aangetoon met die Zoeloe term *ubuntu.* Dit het te doen met die mens wat sy eie mensheid bevestig deur die menslikheid van ander te erken op menseverhoudinge op daardie basis te vestig. Solidariteit, kommunalisme, tradisionalisme en deelneming is hoofkomponente hierin. Die gemeenskap kom voor die individu en familie- en stambande word gekoester. Wederkerige erkenning van mekaar, mededeelsaamheid, onderlinge versorging van mekaar, onderlinge harmonie, versoening, eenheid en meelewing is kenmerke van *ubuntu.*
- Die Afrikakultuur het 'n eiesoortige beskouing van tyd. Die mens word gesien as baas van die tyd wat hy voluit moet geniet. Dit bring 'n rustige lewenstempo, informele manier van leef, asook soepel tydsgebruik. Negatiewe gevolge is 'n verontagsaming van tyd vir afsprake, nie-stiptelikheid, gelyktydige hantering van verskillende sake sonder afhandeling, swak beplanning en 'n voortdurende verandering van skedules. Tyd word eerder siklies as lineêr beskou. Die hede en toekoms word pessimisties en negatief gesien terwyl eerder na die verlede gekyk en gestreef word.
- Die tradisionele Afrikakultuur kan getipeer word as 'n primêr orale kultuur. Daar is min geskrifte beskikbaar, terwyl verskeie orale media gebruik word

om te kommunikeer en die spirituele erfenis oor te dra en bewaar. As gevolg van die klem op *ubuntu* kom kommunikasieprobleme dikwels na vore, omdat goeie menseverhoudinge belangriker geag word as die direkte kommunikasie van die waarheid.

- Afrika het 'n eiesoortige benadering tot musiek. Musiekmaak is 'n gemeenskaplike geleentheid, waar die waarde van die musiek gemeet word aan die fisies respons van die hoorders en die deelname van die gemeenskap. Ritme, melodie, harmonie en timbre word op 'n eiesoortige wyse benader en geëvalueer, terwyl 'n ryke verskeidenheid musiekstyle voorkom.
- In die tradisionele Afrikakultuur gaan musiek en dans altyd saam. Die meeste danse is funksioneel en word by hoofmomente in die gemeenskapslewe gebruik.

2.1.2. Gegewens met betrekking tot multikulturaliteit in Suid-Afrika

Na aanleiding van gegewens wat uit die metateoretiese ondersoek na vore gekom het, kan die volgende samevattende konklusie kan gemaak word oor 'n vergelyking tussen die Westerse- en tradisionele Afrikakulture in Suid-Afrika, en ook die wedersydse beïnvloeding van mekaar:

- 'n Vergelykende ondersoek na die eienskappe van verskillende kulture is altyd problematies, omdat die navorser(s) vanuit 'n eie kulturele agtergrond werk en moontlik bepaalde wanpersepsies en vooroordele mag hê. Desnieteenstaande het 'n vergelyking van die hooflyne van kulture 'n bepaalde waarde om iets te kan verstaan van die dinamika van verhoudings in 'n multikulturele samelewing.
- 'n Vergelyking waarvolgens Van der Walt (1999:13) se verskillende dimensies van mens-wees as bepalende faktore vir kultuurvorming as basis gebruik word, is werkbaar vir 'n oorkoepelende idee van die verskille tussen die Westerse- en tradisionele Afrikakulture.
- Wat die religieuse, lewensbeskoulike, sosiale, materiële en gedragsdimensies van mens-wees betref, is daar merkbare en wesenlike verskille tussen mense van die Westerse- en tradisionele Afrikakulture.
- Wat die religieuse, lewensbeskoulike, sosiale, materiële en gedragsdimensies van mens-wees betref, is daar merkbare en wesenlike verskille tussen mense van die Westerse- en tradisionele Afrikakulture.
- As gevolg van die bevoorregte en dominante posisie wat mense vanuit die Westerse kultuur vir jare in Suid-Afrika gehad het, het die meeste kulturele

beïnvloeding vanaf die Westerse kultuur op die tradisionele Afrikakultuur uitgegaan.

- Hoewel daar nog gedeeltes van die tradisionele Afrikakultuur is wat grotendeels intakt gebly het, is daar 'n proses aan die gang waarin elemente wat hulle funksionaliteit verloor het, vervang word met bruikbare elemente van die Westerse kultuur.
- Dit is nie alleen die Westerse kultuur wat 'n invloed het op die tradisionele Afrikakultuur nie. Die teendeel kom ook voor waar positiewe spirituele en morele elemente asook positiewe waardes van die Afrikakultuur geïdentifiseer en opgeneem word.
- Die leemtes in die Westerse kultuur sentreer hoofsaaklik rondom die oorbeklemtoning van die rede en die individualisering van die mens. Hierin kan die tradisionele Afrikakultuur aanvul met die klem op die geestelike (religieuse) asook die kommunalistiese.
- Die leemtes in die tradisionele Afrikakultuur is hoofsaaklik te wyte aan 'n gebrek aan die rasionele in die lewensbeskouing, wat op sy beurt lei tot 'n miskenning van die mens as individu. Hierin kan dit grootliks aangevul word deur die beskouings in die Westerse kultuur, wat hoofsaaklik gebou is op die rasionele en uitsondering van die individu.
- Indien die kernaspekte van elke kultuur getransformeer kan word om ooreen te kom met die beginsels in die Woord van God, kan 'n waardevolle onderlinge aanvulling van leemtes in elke kultuur bewerk word.

2.2. Hoofstuk 7: Metateoretiese ondersoek met betrekking tot versoening en eenheid in Suid-Afrika

2.2.1. Gegewens met betrekking tot versoening in Suid-Afrika

Na aanleiding van metateoretiese gegewens kan die volgende samevattende konklusie gemaak word oor versoening in Suid-Afrika:

- Suid-Afrika het 'n lang geskiedenis van menseregtevergrype. Sedert die koms van die koloniale magte na die vasteland van Afrika, is Swartmense se menseregte op verskillende maniere misken.
- Die miskenning van menseregte het 'n hoogtepunt bereik met die ontwikkeling van die beleid van apartheid onder die NP-regering wat in 1948 aan bewind gekom het.

- Na jare van stryd, wat in intensiteit toegeneem het, is 'n demokratiese verkiesing in 1994 gehou, waarna president Nelson Mandela as eerste Swart president van die Suid-Afrika ingehuldig is.
- Dit was nie primêr die kerk wat die voortou geneem het met die bewerking van versoening in Suid-Afrika nie. Die regering wat in 1994 aan bewind gekom het, het besluit om 'n Waarheids- en Versoeningskommissie op die been te bring vir hierdie doel.
- Die doelwitte van die WVK was hoofsaaklik om die volle waarheid oor die verlede openbaar te maak, slagoffers en oortreders die geleentheid te gee om hulle ervaringe te verwoord, amnestie te verleen en restitusie aan slagoffers te betaal.
- Die WVK se werksaamhede het van 1996 tot 1999 geduur. Die beginsels van *ubuntu* tesame met die persoonlike Christelike oortuigings van die voorsitter en ondervoorsitter met betrekking tot versoening en vergifnis, het gelei tot die suksesvolle afhandeling van die werksaamhede van die WVK.
- Die WVK kon goed genoeg daarin slaag om die waarheid oor die verlede te openbaar, versoening te bewerk, amnestie toe te staan waar van toepassing en in 'n mindere mate, restitusie uit te betaal.
- Daar is internasionaal hoë agting vir die werksaamhede van die WVK van Suid-Afrika en talle regerings het die Suid-Afrikaanse regering genader om hulp vir soortgelyke versoeningsprosesse.
- Die proses van versoening in Suid-Afrika is egter nie afgehandel nie. Versoening in Suid-Afrika gaan voort, ondanks die afhandeling van die werksaamhede van die WVK. Die uitdaging is om die verdere ontwikkeling van die proses reg te bestuur. Hierin is vir die kerk geleentheid om leiding te neem.
- Rituele soos die wassing van voete, wat simbolies is van berou en die vra van vergifnis, speel 'n belangrike rol in die verdere ontwikkeling van die versoeningsproses in Suid-Afrika.

2.2.2. Gegewens met betrekking tot eenheid in Suid-Afrika

Die volgende samevattende konklusie kan gevorm word oor metateoretiese gegewens met betrekking tot eenheid in Suid-Afrika:

- Die euforie wat kort na 1994 ontstaan het (met die inhuldiging van mnr. Nelson Mandela as eerste demokraties-verkose president van die land) het spoedig plek gemaak vir 'n realisme oor die aard en omvang van die nalatenskap van apartheid in Suid-Afrika.

- Hoewel die nalatenskap van apartheid verskeie struikelblokke op die weg van eenheid in die land veroorsaak, is daar tog gevalle waaruit dit blyk dat eenheid in sommige opsigte bereik is, of dat dit binne bereik lê. Hieronder tel:
    - wedersydse kulturele beïnvloeding tussen veral Swart en Blanke inwoners van die land;
    - musici wat toenemend oor kulturele grense van mekaar se musiek gebruik maak;
    - Afrikaans wat toenemend in eie reg aanvaar en as instrument vir versoening een eenheid beskou word;
    - gemengde huwelike en verhoudings oor kleurgrense heen;
    - sportprestasies wat 'n eenheidsgevoel laat posvat.
- Van die faktore wat eenheid in Suid-Afrika bedreig is die volgende:
    - volgehoue bewustheid van rasse-identiteit;
    - kulture wat onbekend is vir mekaar;
    - misdaad en geweld;
    - gebrek aan morele waardes;
    - aanduidings van 'n totalitêre regering;
    - sosio-ekonomiese ongelykheid;
    - problematiek rondom grondbesit;
    - problematiek rondom arbeid in die land;
    - regstellende aksie;
    - persepsies oor die onvermoë van die regering om probleme op te los;
    - bestaan van geslote gemeenskappe;
    - MIV Vigs;
    - versetkuns uit sekere dele van die samelewing;
    - miskenning van taal;
    - ondeurdagte transformasie van sport;
    - Posttraumatiese Stresversteuring.
- Daar is duidelik nog heelwat wat gedoen sal moet word voordat daar sprake kan wees van ware eenheid onder die inwoners van Suid-Afrika.

2.3. Hoofstuk 8: Metateoretiese ondersoek met betrekking tot die gereformeerde erediens en kerklied in Suid-Afrika

2.3.1. Gegewens met betrekking tot die gereformeerde erediens in Suid-Afrika

Die volgende samevattende konklusie kan gemaak word oor die gereformeerde erediens in Suid-Afrika:

- Beide die Nederduits Gereformeerde Kerk (NG Kerk) en die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (GKSA) het 'n beduidende rol gespeel het in die vorming van die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika. Daarom is dit van belang om 'n ondersoek te doen na die eredienste van beide kerkverbande.
- In die geval van die NG Kerk was die invloed op die Suid-Afrikaanse samelewing grootliks omdat die NG Kerk die grootste Afrikaanse gereformeerde kerk in die land is. In die geval van die GKSA was die invloed as gevolg van die leierskap van lidmate soos oud-president F.W. de Klerk en die "stem van Potchefstroom" waardeur prinsipiële leiding op talle vlakke gegee is.
- Omdat beide kerkverbande (hoewel nie in dieselfde mate nie) erkenning gegee het aan die beleid van apartheid en dit nie werklik aktief beveg het nie, die sowel NG Kerk as die GKSA die geleentheid misgeloop om aktief te kon meedoen en rigting gee aan die geweldige groei in die Christendom in Afrika en Suid-Afrika. Beide het ook die geleentheid misgeloop om aktief te kon meewerk aan die bewerking van versoening en eenheid in 'n post-apartheid Suid-Afrika.
- Die vervreemding wat in die NG Kerkfamilie gekom het, word tans hanteer in 'n proses van skuldbelydenis en versoening en dit blyk dat kerkeenheid in die nabye toekoms 'n werklikheid kan word. In die GKSA is 'n sinodebesluit in 2006 geneem wat 'n einde maak aan die indelings van meerdere vergaderings op grond van ras, en gesamentlike vergaderings in die toekoms 'n werklikheid maak.
- In die NG Kerk is daar toenemende ontwikkelings wat op liturgiese vlak plaasvind en veroorsaak dat voortdurende veranderings en nuwe ontwikkelings in die eredienste voorkom. In die GKSA, daarenteen, is besluit op bepaalde riglyne waarvolgens die erediens ingeklee word. Hoewel dit nie noodwendig nagevolg word deur gemeentes met lidmate uit ander kulture nie, word die riglyne merendeels nagevolg deur tradisioneel Blanke gemeentes van die GKSA.
- Multikulturele eredienste kom toenemend voor in die NG Kerk. In sekere gevalle word Swart predikante beroep vir hierdie doel. Binne die GKSA kom multikulturele eredienste min voor.

2.3.2. Gegewens met betrekking tot die gereformeerde kerklied

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika:

- Volgens Calvyn, wat in die tyd van die Hervorming sekere riglyne vir die gereformeerde kerklied geformuleer het, moet die melodie van die kerklied geskik wees om die woorde van waarheid van die kerklied te dra en as sodanig moet die melodie voldoen aan die vereistes van gewigtigheid en waardigheid wat dit voor God moet hê.
- Calvyn is ook van mening dat alleen berymings van die Ou Testamentiese Psalms, saam met berymings van enkele ander Skrifgedeeltes, gepas is om in die erediens gebruik te word.
- Hoewel die Afrikaanse gemeentes van die GKSA die bepalings van Calvyn met betrekking tot die kerklied merendeels nakom, word dit in byna geen Swart Gereformeerde gemeente gehandhaaf nie. Ook nie in die NG Kerk (of die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika) wat die Liedboek van die Kerk as sangbundel gebruik word hierdie bepalings vir die kerklied nougeset toegepas nie.
- In die NG Kerk word die begeleiding van gemeentesang in talle gevalle deur middel van 'n ligte musiekorkes hanteer, dikwels met 'n dromstel daarby. In die GKSA word begeleiding merendeels deur 'n orrel gedoen.
- Ontwikkelings soos die vergeesteliking van sekulêre liedjies wat tans plaasvind, kan tereg beskou word as swak kwaliteit en nie geskik vir gebruik in die erediens nie. Dieselfde geld vir 'n "punk"-musiekstyl met bypassende kleredrag en maniere wat sommige in die erediens wil invoer.
- Dit is moeilik om 'n deeglike evaluering te maak van die gereformeerde kerklied binne die konteks van die Afrikakultuur. Dikwels bestaan geen amptelike sangbundel nie, liedere word mondelings oorgedra en 'n gebrek aan aanvoeling vir die musiek van Afrika maak hiervan 'n komplekse studieveld vir iemand uit die Westerse kultuur.
- In die GKSA sing verreweg die meeste Swart gemeentes nie Psalms en Skrifberymings soos hulle Westerse eweknieë nie. Gesange (vrye liedere) en sg. *choruses* is algemeen in gebruik. Sang gaan gepaard met handeklap, liggaamlike beweging en begeleiding deur een of ander musiekinstrument. Dans neem 'n prominente plek in die sang van die Afrikakultuur in en die drom word algemeen gebruik om sang te begelei.
- In 1 Korintiërs 14:15 stel Paulus 'n fyn balans tussen gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) as voorwaarde vir die sing van die kerklied in die erediens. Πνεῦμα het te doen met die diepste hartsgesindheid van die mens, sy kapasiteit tot spirituele

sensitiwiteit en ontvanklikheid vir gemeenskap met God. Νοῦς het te doen met die mens se vermoë om te kan dink, begryp, redeneer en besluite neem.

- In die tradisionele Afrikakultuur word 'n sterk klem geplaas op die religieuse of geestelike dimensie van mens-wees. Daar is 'n leemte in die sin dat daar oor die algemeen 'n gebrek is aan 'n rasionele benadering ten opsigte van lewensbeskouing en godsdiens. In die Westerse kultuur is daar 'n sterk klem op die rasionele vermoë van die mens. Daar is 'n leemte in die sin dat daar oor die algemeen 'n gebrek is aan 'n geestelike of spirituele benadering in die lewensbeskouing en godsdiens.
- Gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture kan mekaar verryk en leemtes wat bestaan in elkeen se onderskeie benadering tot godsdiens kan wedersyds aangevul word wanneer kerkliedere saam gesing word.

2.3.3. Bevindings van 'n empiriese ondersoek na die effek wat die saamsing van mekaar se kerkliedere op respondente vanuit verskillende kulture het.

Die volgende konklusie kan gemaak word na aanleiding van die bevindings van 'n empiriese ondersoek na die effek wat die saamsing van mekaar se kerkliedere op respondente vanuit verskillende kulture het:

- Die saamsing van mekaar se kerkliedere het 'n beduidende en merkbare effek gehad op die verhouding tussen die respondente uit die Westerse- en Afrikakulture.
- Sommige het nog sterk emosies oor die apartheidsverlede van Suid-Afrika en die meeste respondente beleef nog nie werklike versoening en eenheid met lede van die ander prominente kultuur in die land nie. Hoewel sekere aspekte nog aandag nodig het, reken die meeste respondente wel dat versoening en eenheid op kerklike vlak in 'n groot mate reeds bereik is.
- Na die saamsing van mekaar se kerkliedere het al die respondente aangedui dat hulle dit geniet het om mekaar se liedere te sing en dat hulle 'n gevoel van eenheid ervaar het. Daar het 'n merkbaar positiewe verandering in die verhouding tussen die respondente ontstaan en die versugting is uitgespreek dat daar meer sulke saamsing geleenthede moet wees.
- Ten spyte van bogenoemde verandering, het die meeste respondente tog aangedui dat hulle persepsies met betrekking tot die ander (nie-aanwesige en moontlik nie-gelowige) lede van die ander kultuur nie noodwendig verander het nie.

- Vir geen respondent was die kerkliedere van die ander kultuur totaal ontoeganklik nie.
- Lede van die Afrikakultuur sou graag van die inhoud van die Westerse kerkliedere wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker rasionele element in hulle kerkliedere). Lede van die Westerse kultuur sou graag iets van die Afrikakultuur se wyse van sing wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker spirituele element in die sing van hulle kerkliedere).

3. Metateoretiese perspektiewe op die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika

Uit bogenoemde gegewens kan die volgende metateoretiese perspektiewe uitgelig word met betrekking tot die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika:

- Wat die religieuse, lewensbeskoulike, sosiale, materiële en gedragsdimensies van mens-wees betref, is daar merkbare en wesenlike verskille tussen mense van die Westerse- en tradisionele Afrikakulture. Indien die kernaspekte van elke kultuur getransformeer kan word om ooreen te kom met die beginsels in die Woord van God, kan 'n waardevolle onderlinge aanvulling van leemtes in elke kultuur egter bewerk word.
- Suid-Afrika het 'n lang geskiedenis van menseregtevergrype. Dit was nie primêr die kerk wat die voortou geneem het met die bewerking van versoening in Suid-Afrika nie, maar 'n Waarheids- en Versoeningskommissie (WVK) wat goed daarin geslaag het om die proses van versoening aan die gang te sit. In die verdere ontwikkeling van die hierdie proses asook die verdere bewerking van eenheid in Suid-Afrika het die kerk geleentheid om leiding te neem.
- Weens 'n beduidende rol wat hulle gespeel het in die vorming van die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika het beide die NG Kerk en die GKSA die geleentheid misgeloop om aktief te kon meewerk aan die bewerking van versoening en eenheid in 'n post-apartheid Suid-Afrika. Beide kerkverbande is tans in die proses om kerkeenheid met hulle Swart lidmate en gemeentes te bewerk.
- Tussen Afrikaanse gereformeerde kerke onderling, asook tussen Westerse gereformeerde kerke en gereformeerde kerke vanuit die Afrikakultuur is daar merkbare verskille in terme van die inkleding van die erediens en die gebruik van die kerklied as deel daarvan.

- Volgens die beginsel van 1 Korintiërs 14:15 kan gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture mekaar wedersyds verryk en die leemtes in elkeen se benadering tot godsdiens wedersyds aanvul wanneer kerkliedere saam gesing word.
- In 'n empiriese ondersoek het die saamsing van mekaar se kerkliedere het 'n beduidende en merkbare effek gehad op die verhouding tussen die respondente uit die Westerse- en Afrikakulture. Na die saamsing van mekaar se kerkliedere het daar het 'n merkbaar positiewe verandering in die verhouding tussen die respondente ontstaan en 'n gevoel van eenheid is beleef.
- Vir geen respondent was die kerkliedere van die ander kultuur totaal ontoeganklik nie. Lede van die Afrikakultuur sou graag van die inhoud van die Westerse kerkliedere wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker rasionele element in hulle kerkliedere). Lede van die Westerse kultuur sou graag iets van die Afrikakultuur se wyse van sing wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker spirituele element in die sing van hulle kerkliedere).

4. Integrering van basisteoretiese beginsels en metateoretiese perspektiewe oor die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele konteks

Die basisteoretiese beginsels wat in Hoofstuk 5 vasgestel is met betrekking tot die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele konteks, kan op die volgende wyse geïntegreer word met die metateoretiese perspektiewe van 3. hierbo:

- Basisteorie:

  Versoening en eenheid vind beslag in die erediens, waar die amptelike samekoms tussen God en sy kerk plaasvind. In die erediens het die kerk toenemend te doen met 'n situasie waar lidmate vanuit verskillende kulturele agtergronde in dieselfde leefwêreld en erediens is en die potensiaal vir 'n gebrek aan versoening en eenheid groot is.

  Metateorie:

  Weens die konflik en stryd wat die apartheidsverlede in die Suid-Afrikaanse samelewing veroorsaak het, is versoening en eenheid (ook tussen gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture) nog nie volledig bereik nie en kan dit spanning bring waar lidmate vanuit die twee prominente kulture in een erediens saamkom.
- Basisteorie:

Hoewel die erediens kultureel relevant moet bly en moet voorsiening maak vir multikulturaliteit waar nodig, moet kultuur die liturgie tot diens wees, sodat die erediens ten alle tye Godgesentreerd is.

Metateorie:

Hoewel multikulturele gereformeerde eredienste sporadies in Suid-Afrika voorkom, word eredienste in die meeste gevalle steeds apart gehou en ingerig volgens die eie aard van die kulturele groepering waarvan die lidmate deel is. Gegewens dui ook daarop dat eredienste nie in alle gevalle ingeklee word volgens Bybelse riglyne, sodat die kultuur tot diens van die liturgie is nie.

- Basisteorie:

  In die erediens dien die kerklied by uitstek daartoe dat die totale gemeente (ook lidmate vanuit ander kulture) aktief kan deel hê aan die erediens. Die kerklied moet geskik wees vir die erediens en voldoen aan die Bybelse beginsels daarvoor.

  Metateorie:

  Hoewel dit blyk dat gereformeerde kerkliedere vir lidmate uit 'n ander kultuur nie totaal ontoeganklik is nie, lei die min blootstelling aan mekaar se kulture en eredienste tog daartoe dat daar bepaalde struikelblokke is, waaronder die onbekendheid van die taal van die ander kultuur, asook die eiesoortige wyse van sing. Hoewel die Afrikaanse gemeentes van die GKSA die bepalings van Calvyn met betrekking tot die kerklied merendeels gehoorsaam, word dit egter in byna geen Swart Gereformeerde gemeente gehandhaaf nie.

- Basisteorie:

  Alle musiekgawes (ook dié van lidmate uit ander kulture) is gawes van die Gees en kan gebruik word om 'n legitieme uitdrukking van die kerk in die erediens daar te stel. Indien dit kundig ingespan word, kan die kerklied in 'n multikulturele konteks daartoe lei dat kulturele grense oorgesteek, versoening en eenheid bewerk word en 'n sterk groepskohesie tot stand kom. So kan die eskatologiese visie van 'n nuwe verhouding met God en mekaar ook na die wêreld gekommunikeer word.

  Metateorie:

  Daar is merkbare verskille tussen die kerkliedere wat in die Westerse- en in die Afrikakulture van die GKSA gebruik word. Ook die wyse van sing verskil aansienlik. Tog is daar 'n wedersydse verryking van mekaar in die saamsing van mekaar se kerkliedere moontlik en kan 'n sterk groepskohesie op hierdie manier tot stand kom, wat die potensiaal het om na buite in die breër samelewing uit te kring.

In Deel 3 wat hierna volg, kom die praktykteorie aan die orde. Bogenoemde integrering van die basisteoretiese beginsels met die metateoretiese perspektiewe word dan gebruik om 'n nuwe praktykteoretiese model daar te stel, waardeur aangetoon word hoe die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika optimaal bruikbaar gemaak kan word.

DEEL 3
PRAKTYKTEORIE

HOOFSTUK 10: PRAKTYKTEORETIESE RIGTINGGEWING VIR DIE BYDRAE VAN DIE GEREFORMEERDE KERKLIED TOT VERSOENING EN EENHEID IN 'N MULTIKULTURELE SUID-AFRIKA

1. Inleiding

Die onderwerp van hierdie studie vra na die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika. Nadat die relevante basisteoretiese beginsels in hierdie verband ontgin is en aan die hand van metateoretiese perspektiewe bepaal is hoe die basisteorie opweeg teen dit wat tans in die praktyk voorkom, word in hierdie hoofstuk oorgegaan tot praktykteoretiese rigtinggewing met betrekking tot die onderwerp. Die model wat gevolg word, vind aansluiting by die model wat Zerfass (1974:164-177) ontwerp het vir die praktiese teologie en het ten doel om uiteindelik 'n nuwe of verstelde teorie daar te stel.

Teen die agtergrond van die feit dat Suid-Afrika 'n land is wat ryk is aan 'n verskeidenheid kulture en dat dit in 'n sekere mate juis ook hierdie multikulturele werklikheid is wat meegehelp het dat daar jarelange onreg en vervreemding tussen mense van verskillende kulture in die land was, is tot die slotsom gekom dat die kerk die verantwoordelikheid het om leiding te neem in die voortgaande proses van die bewerking van versoening eenheid wat na die oorgang na 'n demokratiese bestel in Suid-Afrika aan die gang is. Daar is ook vasgestel dat die kerklied, as deel van die gereformeerde erediens, by uitstek geskik is om te dien as instrument waarmee hierdie proses gerig kan word. Die feit dat dit duidelik blyk dat daar nog nie voldoende versoening en eenheid in die huidige Suid-Afrikaanse samelewing is nie, wys op bepaalde leemtes met betrekking tot die bydrae van die gereformeerde kerklied, asook die rol van die kerk in die gebruik van die kerklied. Gevolglik is dit die doel van hierdie hoofstuk om 'n aantal praktykteoretiese voorstelle te maak wat daartoe kan dien dat die potensiaal van die gereformeerde kerklied om

versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika te bewerk, optimaal gerealiseer kan word.

Die werkswyse wat in hierdie hoofstuk gevolg word, is die volgende: eers word 'n praktykteoretiese model vir die optimalisering van die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika daargestel, waarna sekere praktiese aanbevelings met betrekking tot die kerklied as deel van die erediens en ook die verdere uitkring daarvan in die samelewing gemaak word.

2. Praktykteoretiese model

2.1. Agtergrond

Uit bogaande blyk dit dat dit nodig is om 'n nuwe model vir die gereformeerde kerklied binne die gereformeerde erediens daar te stel, sodat dit 'n groter bydrae tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika kan lewer. In die vorming van 'n nuwe model is daar drie verskillende onderdele wat na vore kom:

- verstellings aan die erediens
- verstelings aan die kerklied
- die uitwerking van die erediens en kerklied na buite

Uit sowel die basisteorie as die metateorie blyk dit dat die gereformeerde kerklied die instrument is wat by uitstek daarvoor geskik is om versoening en eenheid in Suid-Afrika (oor kulturele grense heen) aan te help. Omdat die kerklied bestaan uit 'n samevoeging van musiek en poësie, wat (volgens 3.7 by Hoofstuk 4) elk 'n kragtige pastorale uitwerking op die mens het, is die potensiaal vir die bewerking van versoening en eenheid deur middel van die kerklied baie goed. Met die integrering van die basisteoretiese beginsels en die metateoretiese perspektiewe in Hoofstuk 9 is egter bevind dat daar sekere aspekte met betrekking tot die inhoud en die sing van die kerklied is wat verandering of verstelling nodig het, ten einde die volle krag van hierdie medium te kan benut vir die bewerking van versoening en eenheid in die samelewing.

Die primêre konteks waarin die gereformeerde kerklied aan die orde kom, is die gereformeerde erediens waarvan dit 'n integrale deel uitmaak. Met die integrering van die basisteoretiese beginsels en die metateoretiese perspektiewe in Hoofstuk 9, blyk dit dat die erediens, as amptelike samekoms tussen God en sy volk, die geleentheid is waar die versoening van Christus, saam met die uitwerking wat dit het op die realiteit van die daaglikse lewe in kerk en staat, verkondig en bevestig word. In die erediens is daar

telkens ook die oproep tot praktiese vergestalting van hierdie versoening wat Christus tussen God en sy volk bewerk het. Uit die metateorie blyk dit dat dit van kardinale belang is dat sekere aanpassing en verskuiwings met betrekking tot die praktyk van die gereformeerde erediens in Suid-Afrika gemaak sal moet word, ten einde te dien as katalisator vir die bediening van die versoening tussen Christene onderling (ook oor kulturele grense heen).

Uit die basisteorie is dit duidelik dat die kerk die verantwoordelikheid en die opdrag het om leiding te gee en mee te werk aan die proses waarin versoening en eenheid in die kerk en samelewing bewerk word. Uit die metateorie blyk dit dat die gereformeerde kerke in Suid-Afrika oor die algemeen nie aan hierdie opdrag voldoen nie. Indien die kragtige potensiaal van die kerklied nie optimaal benut word en die erediens waarin dit aan die orde kom nie verstel word sodat dit kan dien as katalisator vir die bewerking van versoening en eenheid in die multikulturele landskap van Suid-Afrika nie, sal daar weinig effek op die totale samelewing wees. Dan mis die gereformeerde kerke die geleentheid om 'n daadwerklike bydrae te maak in die genesing en herstel van die Suid-Afrikaanse samelewing en versaak die kerk die roeping om hierin leiding te neem. Die gerigtheid van die gereformeerde kerke in Suid-Afrika oor die algemeen sal getransformeer moet word sodat hierdie kerke op hulle beurt 'n merkbare en leidende rol kan speel in die transformering van die samelewing.

Die verstelling wat in die praktyk van die gereformeerde kerklied en erediens, asook in die gerigtheid van die gereformeerde kerke met betrekking tot die samelewing as geheel nodig is, word hieronder aangetoon.

2.1.1. Verstellings aan die gereformeerde erediens

Omdat die gereformeerde kerklied binne die konteks van die erediens tot sy reg kom en die inkleding van die erediens bepalend is vir die gebruik van die kerklied daarin, word eers aandag gegee aan verstellings en veranderings wat in die gereformeerde erediens aangebring moet word. Verstellings aan die kerklied en die gebruik daarvan kan alleen gedoen word indien die breë agtergrond van die erediens geskik is daarvoor.

Met die integrering van die basisteoretiese beginsels en die metateoretiese perspektiewe in Hoofstuk 9, is tot die volgende konklusies met betrekking tot die gereformeerde erediens gekom:

- Basisteorie:

  Versoening en eenheid vind beslag in die erediens, waar die amptelike samekoms tussen God en sy kerk plaasvind. In die erediens het die kerk toenemend te doen met 'n situasie waar lidmate vanuit verskillende kulturele agtergronde in dieselfde leefwêreld en erediens is en die potensiaal vir 'n gebrek aan versoening en eenheid groot is.

  Metateorie:

  Weens die konflik en stryd wat die apartheidsverlede in die Suid-Afrikaanse samelewing veroorsaak het, is versoening en eenheid (ook tussen gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture) nog nie volledig bereik nie en kan dit spanning bring waar lidmate vanuit die twee prominente kulture in een erediens saamkom.
- Basisteorie:

  Die erediens moet kultureel relevant bly en voorsiening maak vir multikulturaliteit waar nodig. Tog moet kultuur die liturgie tot diens wees, sodat die erediens ten alle tye Godgesentreerd is.

  Metateorie:

  Hoewel multikulturele gereformeerde eredienste sporadies in Suid-Afrika voorkom, word eredienste in die meeste gevalle steeds apart gehou en ingerig volgens die eie aard van die kulturele groepering waarvan die lidmate deel is. Gegewens dui ook daarop dat eredienste nie in alle gevalle ingeklee word volgens Bybelse riglyne, sodat die kultuur tot diens van die liturgie is nie.

Uit bogenoemde blyk dit dat daar in die gereformeerde erediens veral twee aspekte is wat aandag nodig het in die daarstel van 'n nuwe praktykteoretiese model vir die optimale benutting van die kerklied vir versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika:

- die Bybelse riglyne met betrekking tot die aard en wese van die erediens wat in alle opsigte nagekom moet word
- die effek van die apartheidsbeleid van die vorige politieke bedeling wat daartoe bygedra het dat versoening, eenheid en die akkommodering van multikulturaliteit wel in die samelewing, maar nog nie werklik in die praktyk van die eredienste van die gereformeerde kerke in Suid-Afrika gestalte vind nie.

Op die keper beskou het hierdie twee aspekte direk met mekaar te doen: die feit dat die Westerse komponent van die gereformeerde kerke in Suid-Afrika hom laat meesleur het deur die onskriftuurlike beleid van apartheid, dui duidelik daarop dat sekere van die Bybelse beginsels vir die erediens en die inkleding daarvan nie goed deurdink en in die

praktyk van die erediens nagevolg is nie. Die erediens is die hartklop van dit wat in die gemeente gebeur. Omdat sekere Bybelse beginsels vir die erediens en die inkleding daarvan 'n skeeftrekking van die belewing van die erediens gebring het, het dit uiteindelik ook daartoe gelei dat daar 'n skeeftrekking gekom het in die verdere uitleef daarvan in die lewe van elke dag.

'n Bydraende faktor hiertoe is die feit dat die Westerse kultuur gekenmerk word deur 'n sterk fokus op die mens as individu (2.1.7.7 van Hoofstuk 6 hierbo), wat tot gevolg het dat die individu self, of hoogstens die *in-groep* van die individu sterk op die voorgrond staan. Gevolglik is het daar 'n tendens in die gereformeerde kerke ontstaan dat in 'n groot mate gefokus word na binne, terwyl die uitwerking wat die totaliteit van die erediens deur middel van die lidmate in die samelewing moet hê, nie realiseer nie. Hierdie toedrag van sake kan beskou word as een van die aanleidende oorsake daarvoor dat byvoorbeeld die verkeerdhede in die beleid van apartheid nie van die begin af raakgesien is nie en dat die Westerse komponent van die gereformeerde kerke hom laat meesleur het deur 'n beleid wat gelei het tot grootskaalse onreg, onderdrukking en vervreemding tussen die verskillende kultuurgroepe in die Suid-Afrikaanse samelewing.

In die sosiopolitieke situasie wat sedert 1994 in Suid-Afrika ontwikkel het, sukkel die kerk in Suid-Afrika, en in besonder die Afrikaanse gereformeerde kerke, om hulle reg te posisioneer en 'n leidende rol te speel in die daarstel van 'n nuwe en vernuwende samelewing. Dit kan volgens die gegewens by 3.2 in Hoofstuk 7 hierbo onder meer daaraan toegeskryf word dat die Westerse komponent van die bevolking dit toenemend ervaar dat die ANC-regering onbillik en selfs onregverdig teenoor hulle optree. Waar die omgekeerde tydens die vorige bedeling waar was, vind die Afrikaanse gereformeerde kerke dat ontnugtering en vervreemding van die regering van die dag, asook van lede van die Afrikakultuur, toenemend onder hulle lidmate voorkom en dat onderlinge eenheid daardeur bedreig word.

Op die Afrikakomponent van die gereformeerde kerke in Suid-Afrika, was die effek van die apartheidsbeleid in die verlede eweneens dat opstand, verbittering en vervreemding van die NP-regering asook die Westerse komponent van die samelewing en die kerk voorgekom het. Dit is veroorsaak deur die vervolging en onderdrukking wat hulle moes verduur, terwyl dit deur uitdruklike goedkeuring of stilswye van die Westerse komponent van die samelewing sowel as die gereformeerde kerke ondersteun is. Dit val dus nie vreemd op nie, dat die gevolg van hierdie omstandighede was dat daar ook onder die

Afrikakomponent van die gereformeerde kerke 'n gerigtheid na binne ontwikkel het, weg van die medegelowiges asook ander lede van die Westerse kultuur.

As gevolg van die feit dat die Swart kerke in Suid-Afrika dikwels 'n leidende rol gespeel het in die stryd teen apartheid (sien 2.3 by Hoofstuk 8 hierbo) en in die proses bepaalde lojaliteite teenoor leiersfigure en strukture in die ANC en ander bevrydingsbewegings opgebou het, kan dit vir sommige Swart kerke en kerkleiers problematies wees om 'n kritiese afstand te handhaaf en ook binne die huidige Suid-Afrikaanse konteks 'n profetiese getuienisrol teenoor die ANC-regering uit te oefen. Ook die getuienis van die Swart gereformeerde kerke is onmisbaar ten einde te kan meewerk tot versoening en eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing.

Indien die aard en wese van die gereformeerde erediens deeglik ondersoek en fyn toegepas is in al die elemente van die erediens, sou die onreg en misleiding in die beleid van apartheid moontlik vroeër raakgesien kon word en sou die gereformeerde kerke 'n groter rol kon speel om dit te beëindig en 'n nuwe bedeling te help tot stand bring. Ten einde 'n leidende rol te kan speel in die bevordering van versoening en eenheid in die huidige Suid-Afrikaanse konteks, is dit belangrik dat die gereformeerde kerke die aard en wese van die erediens opnuut ondersoek en waar nodig verstellings maak aan die praktyk van die erediens. Sodoende kan lidmate opnuut toegerus en gemotiveer word om 'n daadwerklike verskil in die huidige omstandighede te maak en daartoe meewerk dat die beginsels van die koninkryk van God werklik gestalte kry in die samelewing van post-apartheid Suid-Afrika. Dit is voorts van kardinale belang dat veral die Swart kerke wat meer geredelike toegang het tot die politieke leierskorps in die land, opnuut ondersoek instel na die aard en wese van die erediens en waar nodig verstellings aan die erediensspraktyk aanbring, ten einde daaruit te kan voortbou en 'n benadering teenoor die huidige regering te kan volg, waarin die beginsels van die koninkryk van God sonder skroom verkondig en in perspektief gestel word. Sodoende kan verder gevorder word op die pad na eenheid en versoening in die land.

Die aard en wese van die erediens (waaruit die beginsels vir die inkleding van die erediens afgelei kan word) is hierbo uiteengesit (2.1 by Hoofstuk 4). Die volgende aspekte dien as omlyning van die gereformeerde erediens:

- die erediens is 'n ontmoeting met God
- die erediens is 'n verbondsontmoeting
- Christus is teenwoordig in die erediens
- Die Heilige Gees is teenwoordig in die erediens

- die erediens is 'n ontmoeting tussen verskillende partye
- die erediens is 'n dialogiese gebeure
- die erediens is 'n offerhandeling
- die erediens is 'n ordelike gebeure
- die erediens is 'n pastorale gebeure
- die erediens is 'n missionêre gebeure

Vervolgens word aangetoon watter verstelling in die praktyk van die inkleding van die erediens nodig is, met betrekking tot elkeen van die verskillende elemente wat die aard en wese van die erediens omlyn. Daarna word aangetoon hoedat hierdie verstelling daartoe kan lei dat gelowiges uit verskillende kulture in dieselfde erediens verryking van mekaar se belewing van die erediens kan meebring, sodat dit in hulle onderlinge verhouding met mekaar en die res van die samelewing daadwerklik beslag kan kry.

2.1.1.1. Verstellings aan die gereformeerde erediens volgens die aard en wese van die gereformeerde erediens

2.1.1.1.1. Die erediens as ontmoeting

Die aard en wese van die erediens as die amptelike ontmoeting van die Verbondsgod met sy verbondsvolk word in 2.1.1 by Hoofstuk 4 hierbo uiteengesit. In hierdie ontmoeting gaan dit onder meer oor 'n wyer perspektief as bloot die momentele saam-wees met God in die erediens. Dit gaan volgens Moeller (1998:4) daaroor dat "'n gekonsentreerde mikrokosmiese ervaring van die liefhebbende dialogiese verhouding wat die kerk met God en die skepping het" in die erediens daargestel word. Die gerigtheid van die kerk moet duidelik wyer wees as om bloot op die saam-wees met God te fokus. Alles wat in die erediens gebeur hang uiteindelik saam met die kontak en uitwerking wat die kerk op die totale skepping het.

Die verstelling wat in die gereformeerde erediens gemaak moet word, is 'n duideliker, bewuste gerigtheid dat die totale skepping, in die saam-wees met God drie-enig in die erediens inbegrepe is. God werk nie geïsoleerd met sy kerk, as sou die kerk onafhanklik en losgemaak van die samelewing en die wêreld staan nie. Wanneer Hy sy kerk in die erediens ontmoet, is die kerk juis 'n inherente deel van sy skepping waarmee Hy in liefde bemoeienis maak. Sonder hierdie gerigtheid in die erediens verloor die kerk die fokus op sy naaste en die leefwêreld waarvan hy elke dag deel is. Dat hierdie ingesteldheid kortkom by die gereformeerde kerke, kan gesien word in byvoorbeeld die gebrek aan kontak met

mekaar oor kulturele grense heen en die wyse waarop daar 'n wedersydse afsydigheid teenoor mekaar en ander lede van vreemde kultuurgroepe geopenbaar word.

2.1.1.1.2. Die erediens as verbondsontmoeting

In die erediens is dit die Verbondsgod wat sy verbondsvolk binne die raamwerk van die verbond ontmoet (sien 2.1.2 by Hoofstuk 4 hierbo). Tydens hierdie ontmoeting word die erediensdeelnemers onder meer herinner aan die verbond wat God met hulle het en aan die betekenis wat die verbond vir hulle lewe het. Die verbond bestaan uit die beloftes, maar ook die eise van God. Beide hierdie elemente word in die verskillende onderdele van die erediens verkondig en bevestig. In sy verbond eis God dat sy volk Hom sal gehoorsaam. Gehoorsaamheid aan die wet het te doen met liefde tot God en die naaste (Mat. 22:34-40).

Die verstelling wat in die gereformeerde erediens gemaak moet word, is 'n bewuste beklemtoning van die liefde wat ook tot die naaste in alle opsigte betoon moet word. Dat die gereformeerde kerke die beleid van apartheid vir soveel jare kon ondersteun (of ooglopend toelaat sonder werklike protes) en dat daar steeds konflik, vyandigheid en agterdog teenoor medegelowiges en medelandsburgers van ander kulture in kerklike geledere is (sien 3.4.3.1.2 tot 3.4.3.1.4 by Hoofstuk 8 hierbo) dui daarop dat die volle konsekwensie van "die grootste gebod" steeds nie duidelik uitgespel word in die verskillende elemente van die gereformeerde erediens nie.

2.1.1.1.3. Christus teenwoordig in die erediens

In die erediens is Christus, as Hoof en Verlosser van die kerk, altyd teenwoordig (sien 2.1.3 by Hoofstuk 4 hierbo). Omdat Hy die Een is wat die kerk met God verenig het deurdat Hy versoening bewerk het aan die kruis en met die opstanding daarna, word die erediens só ingeklee dat die eenheid tussen God drie-enig en sy kerk daarin gevier en beleef word. Volgens 3.1 by Hoofstuk 3 hierbo, maak Christus deur sy versoeningswerk die pad oop sodat die mens weer met God in 'n diep, persoonlike, intieme liefdesverhouding kan leef. Dit is hierdie genade van God wat 'n bepaalde reaksie van die gelowige vereis: nie alleen moet daar nuwe gehoorsaamheid en toewyding aan Hom wees uit dankbaarheid vir die onverdiende verlossing nie, maar moet gehoorsaamheid ook in sy totale lewe duidelik gestalte kry. Dit beteken onder andere dat die eenheid wat God

daargestel het, verder uitgebou moet word, sodat daar onderlinge eenheid en vrede onder gelowiges sal wees, wat uitvloei in vreedsame en regverdige naasbestaan met mense buite die kerk.

Eenheid is die teenoorgestelde van verdeeldheid, konflik en vyandskap. Dit kom na vore waar die liefde van God heers en is die eindproduk van 'n proses waarin naasteliefde nagestreef en uitgeleef word. In 'n multikulturele omgewing is eenheid die eindproduk van 'n versoeningsproses waar oor die grense van kulturele bepaaldheid beweeg word om verdeeldheid, konflik en vyandskap om te keer in liefde, vrede en aanvaarding. Volgens 2 Korintiërs 5:11-21 het die kerk die taak om die versoening van Christus te bedien aan die hele wêreld, sodat hierdie liefde, vrede en aanvaarding van mekaar werklikheid kan word.

Die verstelling wat in hierdie verband in die gereformeerde erediens nodig is, is dat daar 'n bewuste ingesteldheid moet wees op die versoening wat Jesus Christus bewerk het, en veral ook op die effek wat dit het op die inrigting van die daaglikse lewe van die gelowige. Versoening met God, asook die gepaardgaande versoening met mekaar en die naaste, as antwoord op die versoening van Christus wat die pad hiertoe oopgebreek het, moet sterker beklemtoon en deur middel van praktiese riglyne en toepassing aan erediensdeelnemers bevestig word. Daar moet ook 'n bewuste gerigtheid wees op die praktiese uitlewing van die eenheid wat die gevolg is van Christus se versoeningswerk. In die verskillende elemente van die erediens moet die eenheid tussen gelowiges van verskillende kulture asook die eis tot vreedsame naasbestaan met alle mense sterker beklemtoning kry, sodat gelowiges opnuut opgeroep kan word vir hulle taak en roeping in 'n multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing.

2.1.1.1.4. Die Heilige Gees teenwoordig in die erediens

Saam met die Vader en die Seun is ook die Heilige Gees teenwoordig in die erediens (sien 2.1.4 by Hoofstuk 4 hierbo). Dit is die Gees wat die charismatiese, didaktiese en eucharistiese elemente van die erediens aanvuur en die inhoud van die evangelie aan die erediensdeelnemers bekragtig. Só bring sy teenwoordigheid lewe en dinamika in die erediens, sodat die kerk as't ware as totale organisme in beweging kom, tot eer en diens van God. Dit is die Gees wat die Woord van God verlig, die gees en die verstand van elke erediensdeelnemer betrek en elke gelowige oortuig dat Christus onmisbaar is vir die lewe. Dit is ook die Gees wat

intree by die Vader wanneer gelowiges bid en nie reg weet hoe en wat om te bid nie (Rom. 8:26).

Wanneer die Gees op hierdie wyse besit neem van elke erediensdeelnemer en elkeen kragtig tot aksie bring na aanleiding van die waarheid van die Woord wat in die erediens aan die orde gekom het, behoort die uitwerking daarvan te wees dat konflik, vyandigheid en agterdog jeens medegelowiges en medelandsburgers van ander kulture geneutraliseer word. Elke deelnemer aan die erediens behoort opnuut bekragtig te word om daadwerklik deel te wees van 'n proses van versoening en eenheid in die samelewing. Die teendeel blyk waar te wees van die situasie in die gereformeerde kerke.

Ook in hierdie verband is daar in die gereformeerde erediens dus 'n verstelling nodig. 'n Bewuste ingesteldheid en ontvanklikheid vir die werking van die Gees moet gekweek word. So 'n ingesteldheid lei tot 'n gewilligheid om op God te vertrou en te reageer op die wekroep van die Heilige Gees (Blackaby & Blackaby, 2004:146), ook wanneer Hy gelowiges oproep tot bekering en tot die bewerking van versoening en eenheid onder mekaar en in die samelewing.

2.1.1.1.5. Die erediens as ontmoeting tussen verskillende partye

Die aard en wese van die erediens word voorts omlyn deur die beginsel dat die erediens 'n ontmoeting is waar verskillende partye mekaar ontmoet. In 2.1.5 by Hoofstuk 4 hierbo word aangetoon dat die erediens 'n dramatiese viering is van God as verhewe Wese, maar dat die ontmoeting met die ander erediensdeelnemers net so 'n belangrike dimensie daarvan is. Elke erediensdeelnemer word gebring voor die feit dat hy net so onlosmaaklik aan sy medegelowiges verbind is as aan God. In die ontmoeting wat onderling tussen gelowiges plaasvind, kom die genadegawes (χαρίσματα) wat die Gees hiervoor gee, in die spel. Dit word gebruik tot opbou van die liggaam en daarmee spits die deelnemers hulle toe op meelewing (κοινωνία) met God en mekaar. Dit is in hierdie totale proses wat elke erediensdeelnemer toegerus moet word vir sy taak en roeping in die wêreld.

In die gereformeerde erediens is dit nodig dat 'n verstelling gemaak word sodat daar opnuut 'n doelbewuste fokus is op die taak en roeping van die kerk in die wêreld. Elke erediensdeelnemer moet deel gemaak word van 'n toerustingsproses wat plaasvind in die veelvuldige ontmoeting van die erediens. Die gawes van die

Gees (ook dié van gelowiges uit ander kulture) moet bewustelik hiervoor gesoek en aangewend word. Die gebrek aan aktiewe betrokkenheid van gereformeerde lidmate by die lewens en omstandighede van medegelowiges (en nie-gelowiges) van ander kulture in Suid-Afrika toon dat dit nodig is om hierdie verstelling te maak.

2.1.1.1.6. Die erediens as 'n dialogiese gebeure

In 2.1.6 by Hoofstuk 4 hierbo is aangetoon dat die erediens 'n dialogiese gebeure is. God kom aan die woord en wil Homself aan sy kerk deur middel van onder meer die seën, wet, Woord en sakramente openbaar. Die kern van sy openbaring is die bevestiging dat Hy die uitverkorenes liefhet en in genade versorg. Hierop moet die gemeente reageer. Die reaksie van die gemeente kom na vore in onder andere die geloofsbelydenis, lied, gebed, liefdegawes ensomeer. Die antwoord van die gemeente is ook ingebed in die kerk se verwondering oor die misterie van God.

In die dialogiese gebeure van die erediens is die dialoog egter nie met God alleen nie. Daar vind ook dialoog plaas tussen die gelowiges onderling en ook tussen die kerk en die samelewing. Omdat die ontmoeting en dialoog met God nie ophou na afloop van die erediens nie, lei die kommunikatiewe handeling in die erediens daarom ook tot 'n sensitiwiteit vir en solidariteit met mekaar en met die ander lede van die samelewing, wanneer die deelnemers aan die erediens hulle daaglikse lewe voortsit.

In die gereformeerde erediens is daar 'n verstelling nodig sodat in die dialogiese gebeure van die erediens bewustelik gefokus word op die uitwerking van die erediensgebeure op die wyse waarop gelowiges leef en werk in die samelewing. In die luister na en ondersoek van die openbaring van God, asook in die antwoord van die gemeente daarop, moet 'n besondere klem gelê word op die roeping wat die gelowiges het om in die gebroke wêreld 'n daadwerklike verskil te maak wanneer die waarheid van die evangelie in woord en daad verkondig en uitgeleef word. Die gebrek aan so 'n benadering kan duidelik waargeneem word in die gebrek aan sensitiwiteit en solidariteit wat daar vir jare by die Blanke gereformeerde lidmate teenoor hulle Swart medegelowiges in Suid-Afrika was. Die gereformeerde kerke het 'n nuwe ingesteldheid nodig waar in liefde en in woord en daad, ook buite die erediens, geantwoord word op die openbaring van God.

2.1.1.1.7. Die erediens as 'n offerhandeling

In 2.1.7 by Hoofstuk 4 word 'n uiteensetting gegee van die erediens as 'n offerhandeling. Die offerhandeling waaraan in die erediens gestalte gegee word, het onder meer te doen met gehoorsaamheid aan die Here in dié sin dat liefdegawes, gebede, skuldbelydenis, danksegging, lofprysing ensomeer aan Hom gebring word (geoffer word) uit dankbaarheid vir dit wat Hy in Christus gee. Dankbaarheid is die gevolg van 'n diepe besef dat die verlossing en versoening van Christus uit genade alleen is en dat daar geen verdienste van die mens hierin kan wees nie. 'n Dankbare hart wat uitloop op gehoorsame navolg van die verbondseise van die Here, is wat in die erediens as offerhandeling vergestalt word.

Wat in die gereformeerde erediens kortkom, is die beklemtoning dat in die erediens ook geoffer word *aan mekaar*. In die erediens is daar nie alleen 'n gerigtheid tot God nie – daar is ook 'n gerigtheid tot mekaar (sien 2.1.5 by Hoofstuk 4 hierbo). Liefdegawes, gebede, skuldbelydenis, danksegging, lofprysing, word ook nie alleen tot God gerig nie, dit word ook tot mekaar gerig. Hoewel die doel altyd is om aan God bo alles die eer te gee, kan dit alleen tot sy reg kom wanneer daar 'n onderlinge gerigtheid tot mekaar is en die eenheid van die liggaam van Christus op die wyse vergestalt word. Die gebrek aan 'n beklemtoning van die offers wat ook tot mekaar gebring moet word, lei uiteindelik daartoe dat daar ook 'n onderbeklemtoning is van 'n gerigtheid tot die naaste en daarmee saam tot elkeen wat deel vorm van die breër samelewing waarin die gelowiges lewe. Die resultaat hiervan is dat die kerk homself isoleer van "die ander", net op God en homself gerig is, en sodoende sy roeping in die wêreld versaak.

Wanneer daar in die inkleding van die erediens ook aandag gegee word aan die vergestalting van 'n offerhandeling tot mekaar, lei dit nie alleen tot 'n bewustheid van mekaar as deelgenote van die verloste kerk van God nie, maar ook tot 'n bewustheid van en soeke na die groter geheel van die kerk en koninkryk van God op aarde. Uiteindelik bly dit nie by 'n bewustheid alleen nie, maar ontwikkel dit in 'n aktiewe soeke na mekaar as mede-erfgename en medeburgers van die koninkryk van God, asook na die naaste met wie die lidmate van die kerk hulle leefwêreld deel. Dan aanbid en leef die kerk nie net na binne nie, maar juis ook na buite in die wêreld.

Die gebrek aan 'n gerigtheid *tot mekaar* in die inkleding van die gereformeerde erediens as offerhandeling, is een van die faktore wat daartoe gelei het dat die kerk hom laat mislei en meesleur het deur die beleid van apartheid in Suid-Afrika. Daar het 'n eensydige fokus ontwikkel, waarin die belange van die buite-groep (met 'n ander kultuur) nie geag of gereken is nie, maar eerder misken en onderdruk is. Die beleid van aparte ontwikkeling, wat uiteindelik oorgegaan het in 'n beleid van diskriminasie teenoor elkeen wat nie Blank en vanuit die Westerse kultuur was nie, kon sodoende nie betyds deur die gereformeerde kerke raakgesien word vir wat dit werklik is nie. In plaas daarvan dat dit veroordeel en as onbybels uitgewys is, het die meerderheid van die gereformeerde kerke op een of ander manier (al was dit bloot as deel van die onderdrukkende samelewing) die beleid van apartheid ondersteun en selfs Bybelse regverdiging daarvoor aangebied. Dat die gevolge daarvan verreikend is, is duidelik sigbaar in die feit dat daar meer as 'n dekade na die oorgang na 'n nuwe politieke bestel in Suid-Afrika, maar enkele gevalle is waar gereformeerde lidmate van verskillende kulture saam aanbid in dieselfde erediens (sien 2.6.2 by Hoofstuk 8 hierbo). Dit blyk dus dat die gereformeerde kerke nodig het om 'n daadwerklike regstelling en verskuiwing in die gerigtheid van hulle eredienste te maak, sodat daar in die volste sin van die woord 'n vergestalting van die erediens as offerhandeling tot God, mekaar en die wêreld kan wees.

2.1.1.1.8. Die erediens as 'n ordelike gebeure

In 2.1.8 by Hoofstuk 4 word aangetoon dat die erediens 'n ordelike gebeure moet wees. Ordelike het nie te doen met die presiesheid waarmee die verskillende elemente van die erediens saamgestel en uitgevoer word nie, maar eerder met dit wat waarlik opbou en wat normaal, behoorlik, fatsoenlik en eietyds is. Die totale gebeure in die erediens moet nie alleen aanklank vind by die eietydse kulturele uitdrukking van die deelnemers daaraan nie, maar moet ook gerig wees op die eietyds situasie waarin die erediensdeelnemers hulle van dag tot dag bevind.

In die gereformeerde erediens is daar 'n verstelling nodig in dié sin dat lidmate doelbewus en gefokus opgeroep word en gemobiliseer word om uiteindelik tot aksie oor te gaan en dit uit te leef wat hulle weet die Here van hulle eis in hulle daaglikse lewe. Die onderlinge harmonie wat daar tussen die verskillende elemente van die erediens moet wees (volgens bogenoemde beginsel van ordelikheid in die erediens) moet ook beslag kry in die lewe van elke lidmaat. Dit

moet bewustelik so verkondig word dat lidmate 'n harmonie sal bewerk tussen dit wat aan hulle verkondig word en dit wat in hulle lewens gestalte kry. Die gebrek aan kontak met medegelowiges van ander kulture asook die gebrek aan daadwerklike optrede in 'n samelewing waar daar nog nie ware versoening en eenheid bereik is nie, toon aan dat die gereformeerde kerke in Suid-Afrika nodig het om hierdie verstelling in die erediens te maak.

2.1.1.1.9. Die erediens as pastorale gebeure

'n Verdere aspek van die gereformeerde erediens wat 'n verstelling nodig het, is die inkleding van die erediens as pastorale ontmoeting. Volgens 2.1.9 by Hoofstuk 4 hierbo, het die pastorale gerigtheid van die erediens onder meer daarmee te doen dat elke deelnemer aan die erediens homself en sy gawes gee tot nut en saligheid van die ander, ten einde te kan meewerk aan genesing en geloofsperspektief vir elkeen wat stryd, swaarkry en onreg beleef.

Ook wat betref die pastorale gerigtheid van die gereformeerde erediens is daar 'n skeeftrekking sigbaar. In die meerderheid gevalle is die komponent van die kerk van die Here wat uit 'n ander kulturele agtergrond kom, van hierdie pastorale gerigtheid in die erediens uitgesluit en is dit alleenlik gerig op die eie ek en die in-groep. Hierdie gerigtheid is versterk deurdat gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture volgens die landswette van Suid-Afrika in die apartheidstyd verbied is om saam in dieselfde erediens te aanbid. Op hierdie wyse het die pastorale effek wat die gereformeerde erediens ook ten behoewe van die gemeenskap as geheel sou kon hê, verlore gegaan. Ook wat die pastorale gerigtheid van die erediens betref, het die gereformeerde kerke dus nodig om 'n daadwerklike verstelling te maak, sodat die regte Bybelse liturgiese omgewing geskep kan word waarin die pastorale krag van die kerklied gebruik kan word om versoening en eenheid te bewerk wat uitkringend in die samelewing 'n effek het.

2.1.1.1.10. Die erediens as missionêre gebeure

'n Verdere aspek met betrekking tot die erediens, wat regstelling en verskuiwing nodig het, is die inkleding van die erediens as missionêre ontmoeting. By 2.1.10 van Hoofstuk 4 hierbo, is uitgewys dat die erediens ook daarop gerig moet wees om na buite in die wêreld te verkondig dat Jesus Christus die enigste Verlosser is vir die mensdom wat in sonde geval het. Ook in hierdie opsig het die gereformeerde kerke, weens 'n onderbeklemtoning van die gerigtheid wat ook na mekaar en die wêreld moet wees, in die meeste gevalle daarin verval om in hulle

belydenis te verwys na die missionêre, maar dit nie in die praktyk werklik uit te leef nie. Dat die gereformeerde kerke in Suid-Afrika nie deel was of werklik leiding gegee het in die fenomenale groei wat daar in die Christendom van Afrika was nie (sien 2.6.1 by Hoofstuk 8 hierbo), is die uitvloeisel hiervan. In plaas van 'n werklike missionêre gerigtheid, wat uit die eredienste gegroei het, is eerder ondersteuning gegee aan 'n staatkundige beleid wat mense van ander kulture gemarginaliseer en as minderwaardig beskou het. Gevolglik is gelowiges uit ander kulture (in besonder die Afrikakultuur) nie beskou as deel van die verskeidenheid in die koninkryk van God (waarvan die opbouende en verrykende aspekte ontgin kon word) nie, maar as verwerplik en minderwaardig, omdat hulle ander kulturele uitgangspunte en waardes het.

Dit blyk dus duidelik dat die gereformeerde kerke ook wat die missionêre dimensie van die erediens betref, nodig het om 'n verstelling en verandering in gerigtheid aan te bring. Daarsonder kan die krag van die kerklied nie geoptimaliseer word vir die bewerking van versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika nie.

2.1.1.1.11. Konklusie oor verstellings en verandering van gerigtheid met betrekking tot die aard en wese van die gereformeerde erediens

Die volgende konklusie kan gemaak word oor verstellings en verandering van gerigtheid met betrekking tot die aard en wese van die gereformeerde erediens, wat nodig is as deel van 'n nuwe praktykteoretiese model:

- Omdat die kerklied as deel van die erediens aan die orde kom, is dit nodig om sekere verstellings en verandering van gerigtheid in die erediens te bewerkstellig, alvorens die krag van die kerklied benut kan word om 'n bydrae te lewer tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika.
- Die verskillende aspekte waarmee die aard en wese van die gereformeerde erediens omlyn word het in die verlede nie die regte beklemtoning gekry het in die inkleding van die erediens nie en in talle gevalle gebeur dit steeds nie. Hierdie verskynsel is een van die redes waarom die Blanke komponent van die gereformeerde kerke in Suid-Afrika 'n staatkundige beleid ondersteun en op Bybelse gronde probeer regverdig het, wat gegrond was op die marginalisering van en diskriminering teen mense (en gelowiges) wat van 'n ander kultuurgroep as die Westerse kultuur afkomstig is.

- Die apartheidsbeleid wat oor jare in Suid-Afrika afgedwing is, het ook daartoe gelei dat daar in die Swart gereformeerde kerke 'n skeeftrekking gekom het in die gerigtheid en inkleding van die eredienste. Opstand, verbittering en verwyderheid het veroorsaak dat die volle konsekwensie van die Bybelse riglyne vir die erediens nie bereik is nie. Ook hier is pertinente verstelling in die inkleding van die eredienste nodig.
- Met betrekking tot elkeen van die aspekte waarmee die aard en wese van die gereformeerde erediens omlyn word, is daar 'n gebrek aan 'n gerigtheid tot mekaar en die wêreld. Daar word alleen gefokus op die eie ek en die in-groep waaraan ek behoort, terwyl diegene van 'n ander kulturele agtergrond merendeels buite rekening gelaat word.
- Sonder 'n daadwerklike regstelling hiervan, kan die kerklied nie binne die regte liturgiese konteks vir die huidige Suid-Afrikaanse sosiopolitieke situasie gebruik word nie en word die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika grootliks verskraal.

2.1.1.2. Blootstelling aan mekaar en wedersydse verryking van mekaar deur gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture in die erediens

In 3.2.2 en 3.2.3 by Hoofstuk 3 hierbo is aangetoon dat die liggaam van Christus, as uitvloeisel van die versoening wat Hy bewerk het, saamgroei tot 'n eenheid wat 'n vergestalting en weerspieëling is van die eenheid tussen Hom en die kerk. In hierdie eenheid van die kerk gee die Here 'n ryke verskeidenheid van kulture, wat elk besondere gawes tot beskikking stel, waardeur opbou en verryking plaasvind. Indien 'n verskeidenheid van kulture gesamentlik in die erediens teenwoordig is en op die regte wyse hanteer word, kom daar 'n dinamika na vore wat lei tot 'n tweeledige proses: die erediens en inkleding daarvan word beïnvloed en verander deur bepaalde (nuwe) elemente van die ander kultuur/kulture en die kulture word op hulle beurt beïnvloed en getransformeer deur dit wat in die erediens gebeur. (Dit dien gemeld te word dat hier uiteraard sprake is van 'n proses wat tyd nodig het om te realiseer en dat beide die liturgie en kultuur in die proses op mekaar 'n bepaalde invloed uitoefen).

Die wisselwerking tussen die liturgie en verskillende kulture behoort daartoe te lei dat verandering, verryking en verdieping in die erediens plaasvind, wat op sy beurt lei tot transformasie van die verskillende kulture wat in die erediens teenwoordig is. Transformasie behels nie alleen uiterlike verandering nie, maar

ook verandering in hartsgesindheid. Die wisselwerking tussen liturgie en verskillende kulture kan derhalwe lei tot 'n nuwe onderlinge gesindheid van versoening en vrede tussen die lidmate vanuit verskillende kulturele agtergronde. Sodoende word 'n liturgiese omgewing geskep wat gunstig is vir die uitdra van die boodskap van versoening in en deur Jesus Christus. Binne die Suid-Afrikaanse multikulturele konteks, met sy eiesoortige sosiopolitieke geskiedenis, is sodanige gunstige liturgiese omgewing onontbeerlik vir die aanwending van die gereformeerde kerklied as instrument ter bewerking van versoening en eenheid in die land.

2.1.1.2.1. Verdieping en vernuwing van die erediens deur elemente van die Westerse- en Afrikakulture

Wanneer lidmate vanuit verskillende kulturele agtergronde bymekaar is in die erediens, kan daar verdieping en verryking van die erediens plaasvind indien die Bybelse beginsels vir die wisselwerking tussen liturgie en kultuur in ag geneem word (sien 2.5 by Hoofstuk 4 hierbo). In 2.5 by Hoofstuk 4 is aangetoon dat die liturgie altyd gestalte kry binne 'n bepaalde historiese en kulturele konteks en kan en behoort te verander volgens veranderings wat in hierdie konteks voorkom. In alle gevalle moet dit egter steeds binne die raamwerk van Bybelse beginsels vir die erediens gedoen word. Om uiteindelik die krag van die kerklied te kan benut in die proses van versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika, is dit volgens die uiteensetting in die voorafgaande hoofstukke nodig dat daar daadwerklik gepoog word om gelowiges van ander kulture te akkommodeer en deel te maak van eredienste van die gereformeerde kerke van Suid-Afrika. Dit geld vir gemeentes met lidmate van die Westerse kultuur, sowel as dié met lidmate van die Afrikakultuur.

In 4. by Hoofstuk 6 hierbo is aangetoon dat beide die Westerse- en Afrikakulture bepaalde swakpunte en leemtes het, wat nodig het om op grond van Bybelse beginsels reggestel te word. In 2.5 by Hoofstuk 4 hierbo is voorts aangetoon dat die erediens beslag kry binne 'n bepaalde kultuur. Omdat alle kulture nie met mekaar ooreenkom nie, is daar derhalwe ook verskille in eredienste van verskillende kerke. Die inkleding van die erediens in 'n bepaalde gemeente word bepaal deur die beginsels daarvoor, waarop in die breër kerkverband ooreengekom is, maar ook deur die kultuur waarbinne die erediens beslag kry. Omdat elke kultuur bepaalde swakpunte en leemtes het, volg dit hieruit dat daar in 'n bepaalde erediens ook bepaalde swakpunte en leemtes kan wees, omdat die

erediens altyd ook kultuurbepaald is. Dit sou byvoorbeeld aangetoon kon word dat die geneigdheid by veral Afrikaanse gereformeerde kerke in Suid-Afrika om in hulle eredienste eerder na binne (die in-groep) te fokus terwyl daar nie genoeg sprake is van 'n gerigtheid na buite nie (soos aangetoon by 2.1.1.1 net hierbo), onder meer veroorsaak word deur die beklemtoning van individualisering en privaatbelang in die Westerse kultuur, ten koste van groeps- en gemeenskapsbelange (sien 4. by Hoofstuk 6 hierbo). In 'n oorspronklik Westerse gereformeerde gemeente waar daar ook lidmate van die Afrikakultuur teenwoordig is, wat op gereelde basis in die erediens is en in die erediens geakkommodeer word, is die moontlikheid goed dat die beklemtoning in die Afrikakultuur van die mens as gemeenskapswese en die spontane omgang met sy naaste, totale gemeenskap en die omgewing rondom hom (sien 2.2.2.6.1 by Hoofstuk 6 hierbo) met verloop van tyd 'n totaal nuwe gerigtheid in die gemeente en sy eredienste kan laat ontstaan. So 'n nuwe gerigtheid kan daartoe lei dat sowel die individu as die groep beklemtoon word en dat daar sowel na binne as na buite gefokus word in die inhoud en uiteindelik uitwerking van die erediens op menslike vlak.

'n Aspek wat ook 'n bydrae hierin kan lewer, is die klem wat in die Afrikakultuur geplaas word op die geestelike en metafisiese. Waar die rasionele dikwels in eredienste binne die Westerse kultuur oorbeklemtoon word, kan die perspektief en benadering van die Afrikakultuur daartoe lei dat die gereformeerde spiritualiteit ontwikkel en groei, sodat dit (volgens 1 Kor. 14:15) in die regte balans met die rasionele na vore kom in die erediens (sien 3.6 by Hoofstuk 4, asook 3.3 by Hoofstuk 8).

In 'n gereformeerde gemeente wat oorwegend lidmate van die tradisionele Afrikakultuur het, kan dit op sy beurt ook van groot waarde wees indien lidmate van die Westerse kultuur geakkommodeer word en toegelaat word om 'n invloed te hê. Een van die leemtes in die Afrikakultuur is dat daar 'n gebrek is aan 'n rasionele lewensbeskouing en 'n oorbeklemtoning is van die geestelike en metafisiese dimensies van die werklikheid. Een van die uitvloeisels hiervan is onder meer 'n miskenning van die mens as individu en oorbeklemtoning van die mens as deel van die groter groep (sien 4. by Hoofstuk 6 hierbo). In die erediens lei dit in sommige gevalle tot erediensprаktyke wat nie Skrifgegrond is nie, maar geïnkorporeer word ten einde die band met die groter geheel van die kommunalistiese gemeenskap te behou (sien Letšosa, 2005:378 e.v.). Die effek

van die Westerse kultuur se klem op die rasionele, kan daartoe lei dat 'n fyner en meer nougesette ondersoek na die Bybelse waarhede en beginsels vir die inrig van die erediens plaasvind en dat elemente wat nie hieraan voldoen nie, uit die erediens geweer word. 'n Meer Bybels gebalanseerde benadering, waar die geestelike en metafisiese saam met die rasionele in die regte verhouding teenwoordig is (volgens 1 Kor. 14:15) kan dan ontwikkel word (sien 3.6 by Hoofstuk 4, asook 3.3 by Hoofstuk 8).

Ook die Westerse klem op die belange van die individu kan 'n kosbare invloed uitoefen, op die inrig van eredienste binne die Swart gereformeerde kerke in Suid-Afrika. Waar dit in die eredienste van die Swart gereformeerde kerke kan gebeur dat die klem geplaas word op die groep, ten koste van die individu, kan die invloed van lidmate vanuit die Westerse kultuur daartoe lei dat 'n nuwe waardering vir die individu (binne die raamwerk van Bybelse beginsels daarvoor) ontstaan en dat dit ook so beslag kry in die erediens. 'n Aspek wat in hierdie verband ter sprake kom, is die duidelike Bybelse beginsel dat die mens as individu voor God moet verantwoording doen vir sy eie sonde en dat die groep waarvan hy deel is, nie saam met hom die verantwoording kan dra nie. Waar die tradisionele siening in die Afrikakultuur is dat die groep gesamentlik verantwoordelik is wanneer oortree word deur een van sy lede (sien 2.2.2.6.1 by Hoofstuk 6 hierbo), kan die klem van die Westerse kultuur op die individu daartoe lei dat 'n suiwer sondebegrip ook in die eredienste vergestalt word.

By 2.5 in Hoofstuk 4 hierbo is aangetoon dat elke kultuur bepaalde simbole en gebruike het wat iets spesifiek in daardie kultuur uitdruk. Wanneer hierdie simbole en gebruike met 'n Bybelse inhoud gevul word, kan dit bruikbaar gemaak word vir die erediens. Op dieselfde wyse kan bepaalde *beklemtonings* en *benaderings* van 'n spesifieke kultuur in die erediens bruikbaar gemaak word en uiteindelik lei tot verdieping en vernuwing (soos in die gedeelte hierbo aangetoon). Daar moet egter altyd gewaak word teen die gevaar dat die kultuur die liturgie oorheers en inherente waardes op die liturgie afforseer. Die liturgie mag nooit bloot 'n godsdienstige glos op die ontwikkeling van 'n bepaalde kultuur wees nie (Spinks, 1993:49). Die kultuur moet altyd die liturgie tot diens wees. Veranderings en verstellings (hetsy in terme van gerigtheid of in terme van praktiese inkleding) moet altyd binne die raamwerk van Skrifbeginsels vir die erediens gedoen word en mag nooit ten doel hê om bloot sosiale verandering in die land te bewerk of te weerspieël nie.

Dit blyk dus dat lidmate vanuit verskillende kulture (en in verband met hierdie studie in besonder vanuit die Westerse- en Afrikakulture) elk met die eiesoortigheid van hulle eie unieke kultuur, in 'n groot mate daartoe kan meehelp dat 'n proses van herskepping in die erediens kan plaasvind, wat kan lei tot vernuwing en verdieping in die ontmoeting tussen die Here en sy volk.

2.1.1.2.2. Transformering van die Westerse- en Afrikakulture deur die erediensgebeure

In 2.3 by Hoofstuk 2 is aangetoon dat die sondeval in die paradys ook in die kultuur van die mens 'n gebrokenheid meegebring het. Na die gebeure by die toring van Babel, toe die Here die eiewillige mense se taal verwar het, het daar 'n verskeidenheid van kulture op aarde ontstaan. Die gevolg is dat daar mense vanuit 'n verskeidenheid onvolmaakte kulture op aarde is, wat toenemend in dieselfde omgewing leef, werk en hulpbronne gebruik. Ter bevestiging hiervan toon die uiteensetting van die verskille wat tussen die Westerse- en die Afrikakulture van die Suid-Afrikaanse samelewing voorkom (3.3 by Hoofstuk 6 hierbo), duidelik aan dat beide hierdie kulture sekere leemtes en swakhede het, wat nie met die beginsels in die Woord van God ooreenkom nie. Beide hierdie kulture het nodig om herskep te word, sodat dit die beeld en voorbeeld van Christus kan dra.

Met sy kruisdood en opstanding het Christus dit moontlik gemaak dat alles vernuwe kan word – ook die kultuur van die mens (sien 2.3.2.1 by Hoofstuk 2 hierbo). Hieruit volg dit dat elke gelowige die verantwoordelikheid het om deurentyd daaraan te werk dat die kultuur waarvan hy deel is, vernuwe word na die beeld en voorbeeld van Christus. Reeds in die hede moet ook die kultuur van die mens 'n vooruitkyk wees na die lewe in die eskatologiese toekoms wat gereed gemaak word vir elkeen wat waarlik glo. Daarom moet elke gelowige die verskillende aspekte en dimensies van sy kultuur fyn ondersoek. Sodanige elemente wat nie ooreenkom met die vereistes wat in die Woord van God daarvoor gestel word nie, moet gereformeer en getransformeer word, sodat die kultuur toenemend word soos wat God dit vereis. Kontak oor kultuurgrense heen, kan daartoe lei dat leemtes en swakhede van die eie kultuur duideliker raakgesien en geïdentifiseer kan word, sodat transformasie en vernuwing kan plaasvind.

Een van die kernaspekte van mens-wees wat 'n bepalende invloed op kultuur uitoefen, is die religieuse dimensie (Van der Walt, 1999:13). As sodanig bepaal die religieuse dimensie van mens-wees ook sy kultuurarbeid. Ware, diep, grondige verandering van kultuur vind alleen plaas wanneer die kern daarvan (naamlik die religieuse dimensie) verander word. Vir herskepping van kultuur is dit nodig dat die religieuse dimensie van mens-wees gereformeer word. Dit kan gedoen word met die erediens as kerngebeure. Indien die erediens so ingeklee word dat die beginsels vir die aard en wese daarvan (volgens 2.1.1 tot 2.1.10 by Hoofstuk 4 hierbo) in alle opsigte daarin na vore kom, kan dit dien tot 'n herskepping van 'n bepaalde kultuur en kan swakhede en leemtes wat daarin bestaan aangevul en gekorrigeer word. In die geval van die twee prominente kulture in Suid-Afrika, naamlik die Westerse- en die Afrikakulture, is aangetoon (4. by Hoofstuk 6 hierbo) dat die twee kulture in 'n wisselwerking met mekaar leemtes by mekaar wedersyds kan aanvul. Ook wat die religieuse dimensie van mens-wees betref is dit die geval dat leemtes wedersyds aangevul en swakhede wedersydse verander of geneutraliseer kan word.

Geen kultuur is staties nie. Elke kultuur is voortdurend besig om te verander en te ontwikkel, al is dit soms 'n baie stadige proses. Daar is 'n voortdurende wisselwerking tussen kultuur en sy omgewing. Wanneer lewende mense, as draers van die kultuur, bepaalde ervarings het op verskillende vlakke van die lewe, word die kultuur waarin hulle leef voortdurend gevorm en beïnvloed. Uitvinding, oorerwing (enkulturasie) asook oorname (akkulturasie) speel hierin 'n belangrike rol en daar vind 'n voortdurende vergelyking met ander kultuurgoedere plaas. In die lig van die aangetoonde leemtes en swakhede wat inherent deel is van die twee prominente kulture in Suid-Afrika (die Westerse- en Afrikakulture), is dit van groot belang dat gelowiges vanuit beide die Westerse- en die Afrikakulture met mekaar in die erediens saamkom, sodat elkeen 'n eiesoortige bydrae kan lewer en die wedersydse aanvulling van leemtes in elkeen se kultuur (aangetoon in 4. by Hoofstuk 6), gebou op die waarheid van die Woord van God, kan plaasvind. Wanneer dit gebeur, kom 'n nuwe hartsgesindheid, onderlinge eenheid en groepskohesie tot stand, en groei 'n nuwe waardering vir mekaar se kultuurgoedere. Sodoende word 'n gunstige omgewing geskep waarbinne die kerklied as kragtige instrument ingespan kan word om versoening en onderlinge vrede te bewerk, en kan gelowiges gesamentlik daartoe meewerk om versoening en eenheid onder die verskillende gemeenskappe in die land te laat groei.

In die eredienste van die gereformeerde kerke in Suid-Afrika is daar egter 'n wesenlike gebrek aan wedersydse verryking deur lidmate vanuit verskillende kulturele agtergronde. As gevolg van die jarelange beleid van apartheid waarmee die land regeer is, en die feit dat die gereformeerde erediens 'n gerigtheid na binne het (soos aangetoon by 2.1.1.1 hierbo), is daar net enkele gevalle waar lidmate vanuit die Westerse- en Afrikakulture saamkom in die erediens (sien 2.6.2 en 2.7.1 by Hoofstuk 8 hierbo) . Die gevolg hiervan is dat daar weinig sprake is van gelowiges wat mekaar verryk met elkeen se unieke kultuuragtergrond en benadering tot en in die erediens. Daar is ook weinig sprake van gelowiges uit verskillende kultuuragtergronde wat ontvanklik is vir die verryking wat in elkeen se eie kultuur kan plaasvind deur die gesamentlike belewing van die erediens. Uiteindelik bly leemtes en swakhede in elke kultuur grotendeels onveranderd en vind min werklike transformasie van kulture (en ook gesindhede) plaas. Op die keper beskou kan hierdie toedrag van sake aangetoon word as een van die hoofoorsake vir 'n gebrek aan werklike voortgang in die proses van versoening en eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing. Sonder verstelling in die gerigtheid van die erediensprаktyk is daar weinig transformasie van kulture (en gesindhede) en sonder kulturele transformasie bly versoening en eenheid oor die lang termyn iets wat nie bereik kan word nie. Dit is 'n situasie wat aangespreek moet word en dringende regstelling nodig het. Blootstelling aan mekaar en wedersydse verryking deur gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture is onontbeerlik vir die voortdurende proses van versoening en eenheid in Suid-Afrika. In hierdie verband is biddende en Geesvervulde optrede deur kerkleiers en gelowiges op grondvlak dringend nodig sodat die gereformeerde kerke (saam met die ander Christelike kerke) hulle regmatige plek in die samelewing kan inneem en volgens die opdrag van God, 'n leidende rol kan speel in die bewerking van werklike en volhoubare versoening en eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing te bewerk.

2.1.1.2.3. Konklusie oor die blootstelling aan mekaar en wedersydse verryking van mekaar deur gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture in die erediens

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die blootstelling aan mekaar en wedersydse verryking van mekaar deur gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture in die erediens:

- 'n Verskeidenheid van kulture is deel van die verskeidenheid genadegawes wat die Here aan sy kerk gee vir opbou en toerusting.
- Indien die verskeidenheid kultuurelemente tot beskikking van die kerk reg aangewend word in die erediens, kom 'n tweeledige proses tot

stand: die erediens ondergaan verandering en vernuwing en elke kultuur word getransformeer. Dit is 'n tydsame proses waarin kultuur en erediens deurentyd op mekaar inwerk.

- Bogenoemde proses werk 'n nuwe hartsgesindheid by lidmate en dra by tot die skep van 'n liturgiese omgewing wat gunstig is vir die uitdra van die boodskap van versoening in en deur Christus. In Suid-Afrika, met sy multikulturele konteks en eiesoortige sosiopolitieke geskiedenis, is sodanige gunstige liturgiese omgewing onontbeerlik vir die aanwending van die gereformeerde kerklied as instrument vir die bewerking van versoening en eenheid. Op sy beurt kan die kerklied (met sy pastorale kwaliteite) ook effektief aangewend word om sodanige gunstige liturgiese omgewing te skep.
- Indien die wisselwerking tussen kultuur en die liturgie reg hanteer word, kan die swakhede en leemtes van die Westerse kultuur wat neerslag vind in die erediens, stelselmatig verander word en leemtes aangevul word deur die bydrae van lidmate van die Afrikakultuur wat in die erediens is. Dieselfde kan gebeur met die swakhede en leemtes in eredienste binne die Afrikakultuur wanneer lidmate van die Westerse kultuur bepaalde bydraes lewer in die erediens.
- Deur verandering en verdieping in die erediens kan invloed op elke kultuur uitgeoefen word, sodat die religieuse dimensie van mens-wees in elkeen grondig gereformeer word en nuwe gesindhede en waardes gevorm word.
- Leemtes in gereformeerde eredienste van die Westerse kultuur wat op hierdie manier deur die benadering van die Afrikakultuur hervorm kan word, is die klem op die individu ten koste van meelewing met die groep, asook die klem op die rasionele ten koste van die geestelike en die metafisiese.
- Leemtes in gereformeerde eredienste van die Afrikakultuur wat op hierdie wyse deur die benadering van die Westerse kultuur hervorm kan word, is die klem op die geestelike en metafisiese ten koste van die rasionele, asook die klem op die groep ten koste van die individu.
- As gevolg van die apartheidsverlede in Suid-Afrika en die geneigdheid in die gereformeerde erediens om na binne gerig te wees, vind eredienste waarin lidmate van sowel die Westerse- as die Afrikakultuur teenwoordig is, selde plaas. Biddende en Geesvervulde

optrede deur kerkleiers en gelowiges op grondvlak is dringend noodsaaklik, sodat die gereformeerde kerke langs genoemde weg van verandering en vernuwing in erediens en kultuur kan leiding neem in die voortgaande proses van versoening en eenheid in die land.

2.1.2. Verstelling aan die gereformeerde kerklied

Die tweede element wat aan die orde kom in die praktykteoretiese model wat in hierdie studie voorgestel word, is die gereformeerde kerklied. By 2.1.1 hierbo is daarna verwys dat die gereformeerde kerklied, net soos die gereformeerde erediens, sekere verstellings benodig, ten einde dit as 'n kragtige instrument te kan gebruik in die bewerking van versoening en eenheid in die land. Verstellings aan die kerklied en die gebruik daarvan kan alleen gedoen word indien die breë agtergrond van die erediens geskik is daarvoor. Indien die regte liturgiese omgewing in die erediens geskep word (soos hierbo aangetoon by 2.1.1.1) en die kerklied op die regte wyse aangewend word in die erediens, kan dit (met sekere verstellings) daartoe dien dat die voortgaande proses van versoening en eenheid daadwerklik gestalte kry in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing.

Met die integrering van die basisteoretiese beginsels en die metateoretiese perspektiewe in Hoofstuk 9, is tot die volgende konklusies met betrekking tot die gereformeerde kerklied gekom:

- Basisteorie:

  In die erediens dien die kerklied by uitstek daartoe dat die totale gemeente (ook lidmate vanuit ander kulture) aktief kan deel hê aan die erediens. Die kerklied moet geskik wees vir die erediens en voldoen aan die Bybelse beginsels daarvoor.

  Metateorie:

  Hoewel dit blyk dat gereformeerde kerkliedere vir lidmate uit 'n ander kultuur nie totaal ontoeganklik is nie, lei die min blootstelling aan mekaar se kulture en eredienste tog daartoe dat daar bepaalde struikelblokke is, waaronder die onbekendheid van die taal van die ander kultuur, asook die eiesoortige musiek en wyse van sing. Die Afrikaanse gemeentes van die GKSA gehoorsaam merendeels die bepalings van Calvyn met betrekking tot die kerklied, maar in die ander Afrikaanse gereformeerde kerke, asook in die Swart Gereformeerde kerke, is daar byna geen gemeente wat dieselfde doen nie.

- Basisteorie:

  Alle musiekgawes (ook dié van lidmate uit ander kulture) is gawes van die Gees en kan gebruik word om 'n legitieme uitdrukking van die kerk in die erediens daar

te stel. Indien dit kundig ingespan word, kan die kerklied in 'n multikulturele konteks daartoe lei dat kulturele grense oorgesteek, versoening en eenheid bewerk word, en 'n sterk groepskohesie tot stand kom. So kan die eskatologiese visie van 'n nuwe verhouding met God en mekaar ook na die wêreld gekommunikeer word.

Metateorie:

Daar is merkbare verskille tussen die kerkliedere wat in die Westerse- en Afrikakulture van die GKSA gebruik word. Ook die wyse van sing verskil aansienlik. Tog is daar 'n wedersydse verryking van mekaar in die saamsing van mekaar se kerkliedere moontlik en kan 'n sterk groepskohesie op hierdie manier tot stand kom, wat die potensiaal het om na buite in die breër samelewing uit te kring.

Uit bogenoemde blyk dit dat die potensiaal van die kerklied om versoening en eenheid te bewerk, nie genoegsaam tot sy reg kom in die eredienste van die gereformeerde kerke in Suid-Afrika nie. Indien die geheimenisvolle werking van die gereformeerde kerklied ten volle benut word en tot sy reg kom, beskik die gereformeerde kerke oor een van die kragtigste instrumente waarmee die boodskap van versoening en eenheid in Christus die gemeenskap ingedra kan word. Uit die basisteoretiese- en metateoretiese gegewens hierbo blyk dit egter dat daar eers sekere verstellings gemaak sal moet sodat die volle potensiaal van die gereformeerde kerklied benut kan word. Net soos met die kultuur van die mens oor die algemeen, is ook die kunste (en in besonder musiek en die lied van die mens) onderhewig aan die effek van die sondeval. Geen kunswerk of lied is volmaak nie. Ook met die kerklied is dit die geval. Elke komponis of skepper van 'n kerklied is 'n sondige mens wat onvolmaakte werk lewer. So ook is elke sanger van 'n kerklied 'n sondige mens wat 'n onvolmaakte uitvoering daarvan lewer. Net soos met die kultuur van die mens oor die algemeen die geval is (sien 2.3.1.2 by Hoofstuk 2 hierbo), is dit dus ook nodig dat die kerklied (in sy verskillende komponente) as onderdeel van die kultuur, voortdurend herskep word. Met die herskepping van die kerklied val die klem veral op die gebruik daarvan in die erediens, maar kom die styl en inhoud daarvan in bepaalde gevalle ook ter sprake. Christus se verlossingswerk maak dit moontlik dat voortdurende reformasie – ook met betrekking tot die kerklied - kan plaasvind.

Die verstellings aan die gereformeerde kerklied, wat in hierdie verband nodig is om gemaak te word, word vervolgens aangetoon. Omdat hierbo reeds genoem is dat met hierdie praktykteoretiese model van die uitgangspunt uitgegaan word dat dit van kardinale belang vir die totale sosiopolitieke situasie in Suid-Afrika is dat gereformeerde

lidmate vanuit die Westerse- en Afrikakulture toenemend in gesamentlike eredienste saamkom, word die aspekte waarna hieronder verwys word, telkens hanteer vanuit die perspektief van 'n gesamentlike, multikulturele gereformeerde erediens.

2.1.2.1. Die benutting van die krag van musiek en poësie in die kerklied

Wanneer mense van verskillende kulturele agtergronde bymekaar is, veroorsaak die problematiek van taal dikwels dat mense mekaar nie kan verstaan nie. Die gevolg daarvan is dieselfde as wat volgens Genesis 11 by die toring van Babel gebeur het toe die mense nog een kultuur gehad het, maar ongehoorsaam aan die Here was. Die Here het hulle taal só verwar dat dit gelei het tot grootskaalse misverstand, konflik en vervreemding (sien 2.3.1.5, asook 3.2.2.2 by Hoofstuk 2 hierbo).

Soos aangetoon in 3.7 by Hoofstuk 4 hierbo, bestaan die kerklied uit musiek (melodie) en poësie (teks). Beide die musiek en poësie oefen in eie reg 'n kragtige en geheimenisvolle pastorale invloed uit op die sanger en hoorder daarvan. Die effek hiervan word soveel sterker wanneer die poësie (teks) van die kerklied die blye boodskap van versoening in en deur Christus dra, terwyl dit versterk en aangevul word deur die musiek (melodie) wat daarby inpas in die regte woord-toon verhouding (sien Smit, 1999b:83 e.v.). Die teks en musiek word kunstig ineengevleg, op só 'n wyse dat die melodie die teks dra en na vore bring. Sodoende word die kerklied 'n kragtige instrument met 'n bepaalde pastorale en missionêre dimensie.

Hoewel dit so is dat enige normale mens musiek kan aanvoel (sien 3.1 by Hoofstuk 4 hierbo) en dit wel vir die mens moontlik is om sin te maak van musieksisteme van 'n vreemde kultuur, sonder dat die bepaalde kodes van hierdie sisteme eers aangeleer is (sien 3.8 by Hoofstuk 4 hierbo), is musiek steeds 'n produk van sosiale en kulturele prosesse en word dit binne 'n bepaalde kulturele konteks geskep en beoefen. Musiek is meer kultuur-spesifiek is as enige verbale taal en net soos wat 'n woordelikse vertaling vanuit een taal na 'n ander 'n uiters komplekse en ingewikkelde proses is, is dit 'n komplekse proses om musiek vanuit een kulturele konteks (of idioom) na 'n ander oor te "vertaal." Net soos taal kommunikeer verskillende musiekidiome die werklikheid elkeen op 'n unieke manier en is dit derhalwe in 'n groot mate moeilik verstaanbaar vir iemand wat nie deel is van die kultuur waarin die lied musiek ontstaan het nie.

Wanneer gelowiges vanuit die Westerse- en Afrikakultuur dus 'n bepaalde kerklied in die erediens saamsing, maar een van die elemente van die kerklied (hetsy die poësie of die musiek), of albei elemente daarvan, is net toeganklik vir diegene uit wie se kultuur die lied afkomstig is, word die kragtige gesamentlike werking van die poësie en musiek in die kerklied sodanig verskraal, dat die uitwerking daarvan op die gelowiges minimaal is. Dan word die kragtige werking wat die kerklied kan hê drasties ingekort en word afbreuk gedoen aan die vermoë wat die kerklied het om mense se diepste emosies te raak en op 'n affektiewe vlak 'n beduidende effek te hê. Die eindresultaat hiervan is dat die kerklied nie effektief gebruik kan word om die boodskap van versoening in en deur Jesus Christus oor te dra nie. Ook word die kragtige pastorale werking van die musiek in die kerklied dan ook nie gebruik om 'n groepskohesie tot stand te bring en lidmate daartoe te bring om met 'n veranderde hartsgesindheid met mekaar om te gaan nie (sien 3.7.1 en 3.7.2 by Hoofstuk 4 hierbo).

Dit dien gemeld te word dat die kragtige werking wat die kerklied kan hê, ook verskraal word wanneer lidmate van dieselfde kultuur, maar wat nie dieselfde musikale agtergrond of opleiding het nie, kerkliedere in die erediens sing waarvan die musiekkomponent nie vir almal toeganklik is nie. Indien die musiek in die erediens en ook as onderdeel van die kerklied van so 'n aard is dat dit vir sekere lidmate nie toeganklik is nie, gaan die kragtige werking daarvan grootliks verlore en het dit nie die uitwerking wat dit behoort te hê op die totale gemeente nie, selfs al is die poësie (teks) daarvan wel toeganklik. 'n Voorbeeld in hierdie verband is die kerkliedere van Afrikaanse gereformeerde kerke waarvan die musiekkomponent hoofsaaklik afkomstig is uit die erfenis van Europese kerkliedere van die Hervorming in die 17de eeu (die sogenaamde Geneefse melodieë). Vir lidmate wat nie aan die komplekse musiekkonvensies van daardie tydperk blootgestel is of daarin opgelei is nie, spreek die musiek en melodieë nie aan nie, al kan dit deeglik aangetoon word dat die musiek en melodieë van daardie tyd van die hoogste standaard en kwaliteit is (sien Smit, 1999b: 86-89). Die gevolg is dat die kerkliedere met hierdie tipe melodieë min uitwerking het op die deursnee lidmaat en dat die krag van musiek in die kerklied verskraal word.

Op dieselfde wyse word die krag van die poësie in die kerklied verskraal indien die poësie (teks) van die kerklied nie vir die deursnee lidmaat toeganklik is nie. 'n Voorbeeld in hierdie verband is die beryming van die Psalms in Afrikaans, wat in 1936 deur die digter en teoloog J.D. du Toit (Totius), voltooi is en steeds in die

eredienste van veral die Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika (GKSA) gebruik word. Hoewel die poëtiese digterlikheid en kwaliteit van die Totiuspsalms nie onder verdenking geplaas kan word nie, is die taalgebruik, asook poëtiese styl en register daarvan al minder toeganklik vir moderne Afrikaanse erediensdeelnemers (sien Smit, 1999b:84), waarvan veral die jeug boonop in 'n groot mate deel is van 'n eie subkultuur met 'n eie taalgebruik en kuns- en musiekidioom (sien 2.1.8.2 by Hoofstuk 6 hierbo). Die uiteindelike resultaat, wanneer uitsluitlik die Totiuspsalms in die erediens gebruik word, is dat die kragtige werking van die poësie verlore gaan, tesame met die geleentheid om die inhoud van die evangelie van versoening in Jesus Christus op hierdie wyse uit te dra. Dit spreek vanself dat die krag van die kerklied nog meer verlore gaan indien die poësie (teks) sowel as die musiek (melodie) van die kerklied nie vir die deursnee lidmaat toeganklik is nie.

Uit bostaande blyk dit dus duidelik dat daar bepaalde verstellings in die gereformeerde kerklied nodig is. Binne die konteks van 'n multikulturele erediens is dit dringend noodsaaklik dat gewerk sal word aan 'n situasie waar die deursnee lidmaat (van die Westerse- sowel as die Afrikakultuur) die kerkliedere wat in die erediens aan die orde kom, toeganklik sal vind wat sowel die poësie (teks) as die musiek (melodie) betref. Dit spreek vanself dat dit 'n moeilike en omvangryke taak is. Nie alleen sal dit behels dat kulturele verskille (in besonder in terme van taal en musiek) oorbrug sal moet word nie, maar dat ook gesamentlik na alternatiewe gesoek sal moet word, soos byvoorbeeld die keuse van kerkliedere uit ander kulture wat vir die deursnee lidmaat wel bekend is, of die gesamentlike skep van nuwe liedere wat toeganklik is vir die gemeente as geheel. Uiteindelik moet die doelwit wees om liedere in die erediens te hê waarvan die geheimenisvolle krag gebruik kan word om die boodskap van versoening, vergifnis en vrede in en deur Jesus Christus in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing uit te dra.

2.1.2.2. Die toespitsing van die gereformeerde kerklied op die pastorale en missionêre dimensies van die erediens

By 2.1.1.1 hierbo is aangetoon dat daar in die inkleding gereformeerde erediens 'n bepaalde leemte bestaan met betrekking tot die pastorale en missionêre gerigtheid wat dit volgens die Bybelse beginsels vir die erediens behoort te hê. Een van die moontlike aanleidende oorsake hiervan is dat daar nie in die gereformeerde kerklied genoegsaam op hierdie aspekte toegespits word nie. Net soos die geval is met die totaliteit van die erediens, is dit belangrik dat ook die kerklied relevant en kontekstueel moet wees (sien 3.6 by Hoofstuk 4 hierbo). Die

relevansie en kontekstualiteit van die kerklied moet nie alleen in die styl en vormgewing daarvan na vore kom (soos aangetoon in 2.1.2.1 hierbo) nie, maar ook die inhoud en temas wat daarin na vore kom. Die kerklied het nie alleen die funksie om lof, eer en aanbidding aan God toe te sing in die erediens nie. Soos aangetoon by 3.6 by Hoofstuk 4 hierbo, het die kerklied ook die funksie om te dien tot pastorale versorging, genesing, opbou in die geloof, lering en profesie. Hiervoor is dit uiteraard nodig dat juis ook temas wat te doen het met die konteks waarbinne die gelowiges elke dag leef en werk, aan die orde moet kom. Die kerk moet kan sing oor alles waarmee in die werklikheid te doen gekry word. Dit wat nie gesing word nie, en waartoe nie opgeroep word nie, realiseer nie in die lewe van lidmate nie.

Binne die multikulturele Suid-Afrikaanse konteks, met die eiesoortige sosiopolitieke geskiedenis en voortvloeiende omstandighede, is dit van kardinale belang dat daar kerkliedere sal wees wat die verskillende aspekte van hierdie situasie aanspreek. Temas soos:

- die akkommodering van mekaar in liefde (al bestaan daar kulturele verskille)
- die proses van versoening in Christus en hoe dit in die daaglikse lewe gestalte gegee kan word
- berou en vergifnis teenoor mekaar
- transformasie
- restourasie
- die profetiese taak van gelowiges in die huidige samelewing, ensomeer,

behoort in sodanige kerkliedere vervat te wees. Wanneer oor hierdie aspekte gepreek word, word lidmate in 'n groot mate aangespreek en opgeroep tot 'n bepaalde hantering van die saak. Wanneer dit egter in 'n lied (wat toeganklik is vir alle deelnemers aan die erediens) saam gesing word, kom die kragtige werking van poësie en musiek in die kerklied tot aksie en word die diepste binneste van elkeen op 'n geheimenisvolle wyse aangegryp en getransformeer.

Soos wat by 2.1.2.1 hierbo aangetoon is, is dit uiteraard ook in die geval van nuwe kerkliedere onontbeerlik dat sowel die poësie (teks) as die musiek (melodie) toeganklik sal wees vir al die deelnemers aan die erediens.

2.1.2.3. Aanvulling van leemtes wat met betrekking tot die kerklied bestaan

'n Verdere aspek van die gereformeerde kerklied wat verstelling nodig het, is dat die leemtes wat in die kerklied bestaan, aangevul of reggestel moet word. In Hoofstuk 8 (by 3.4.3.2.9) is aangetoon dat daar by sowel gereformeerde lidmate van die Westerse- as die Afrikakulture 'n behoefte bestaan om sekere leemtes met betrekking tot die kerklied en die sing daarvan aan te vul. By 3.3 in Hoofstuk 8 is aangetoon dat die verskille wat daar tussen lidmate van hierdie twee prominente kulture bestaan met betrekking tot die kerklied en die sing daarvan, herlei kan word na die beginsel van 1 Korintiërs 14 :15. In hierdie teksgedeelte verwys Paulus na die fyn balans tussen gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) wat nodig is wanneer saam gebid of gesing word. 'n Ontleding van die verskille tussen die Westerse- en Afrikakulture (sien 3.3 tot 4 by Hoofstuk 6) toon dat daar bepaalde beklemtonings sowel as leemtes in elkeen van die kulture bestaan. Die tradisionele Afrikakultuur lê 'n sterk klem op die religieuse of geestelike dimensie van mens-wees, wat na vore kom in die beklemtoning van holisme, die metafisiese, die Godsbeskouing asook die gebruik van kuns en musiek. Dit lei daartoe dat die lede van die Afrikakultuur oor die algemeen warmer, meer persoonlik, emosioneel, affektief en ekspressief voorkom as diegene uit die Westerse kultuur. Die leemtes wat in die Afrikakultuur geïdentifiseer kan word, is hoofsaaklik te wyte aan 'n gebrek aan 'n rasionele benadering in die lewensbeskouing. Hierdie leemte kan egter grootliks aangevul word deur die beskouings in die Westerse kultuur, wat juis hoofsaaklik gebou is op die rasionele vermoëns van die mens. Tiperend van die Westerse kultuur is egter die oorbeklemtoning van die rede van die mens, ten koste van die geestelike aspekte van mens-wees. Daar is 'n fokus op objektiewe en universele waardes, en min waarde word geheg aan die spirituele aspekte van die werklikheid. In hierdie leemte kan die Westerse kultuur op sy beurt weer aangevul word deur die benadering van die Afrikakultuur waarin die geestelike dimensie sterk na vore kom.

Bogenoemde uiteensetting kan ook van toepassing gemaak word op elke kultuur se benadering tot die kerklied en die sing daarvan. Die empiriese ondersoek wat geloods is in Hoofstuk 8, toon aan dat daar in die Westerse konteks oor die algemeen (en in die erediens in die besonder), wat die wyse van sing betref, 'n fokus is op die rasionele, en 'n gebrek aan 'n spirituele benadering. Kerkliedere word nie in alle gevalle gesing met oorgawe en asof dit diep uit die hart kom nie. Dit word eerder as 'n intellektuele oefening benader. Hierdie leemte in die

Westerse komponent van die gereformeerde kerke kan aangevul word deur die benadering van die Afrikakultuur waarin juis 'n klem gelê word op die spirituele en emosionele belewing in die sing van kerkliedere. Wat die kerkliedere van gereformeerde kerke uit die Afrikakultuur betref, is daar op sy beurt bepaalde vrae oor die dogmatiese suiwerheid van veral die inhoud en teks van die liedere. Hierdie leemte kan aangevul word deur die meer rasionele benadering wat deur gelowiges uit die Westerse kultuur gevolg word. Dit blyk dus dat lidmate vanuit hierdie twee verskillende kulture veel het om mekaar te bied, sodat daar binne die gereformeerde konteks wedersydse verryking en verdieping in elkeen se kerkliedere en die sing daarvan kan wees.

Binne die Suid-Afrikaanse multikulturele konteks, en spesifiek die gereformeerde konteks, is dit van groot belang vir sowel lidmate van die Westerse- as die Afrikakulture om gereeld daadwerklik blootgestel te word aan mekaar se eredienste en die sing van kerkliedere as deel daarvan. Sodoende kan die bepaalde leemtes wat daar met betrekking tot die kerklied by elkeen bestaan, aangevul en verryk word deur dit wat die kerke van die ander kultuur bied.

Dit dien gemeld te word dat in die teksgedeelte van 1 Korintiërs 14:15 geen sprake is van die uitsluiting van een van die aspekte waarna Paulus verwys ten koste van die ander nie. Beide gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) is gesamentlik, in 'n fyn balans nodig wanneer saam gebid of gesing word. Die kerk van die Here kan nie sonder een van hierdie aspekte nie. Daarom moet die een nie bo die ander verhef word nie, maar moet gesoek word na die fyn balans wat daar tussen die twee aspekte moet wees in die gereformeerde kerklied.

2.1.2.4. Uitbreiding van die beginsels wat gestel word as riglyne vir die gereformeerde kerklied

Uit bostaande blyk dit duidelik dat die gereformeerde kerklied in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing alleen 'n bydrae kan lewer tot versoening en eenheid indien daar uitbreiding en ontwikkeling plaasvind in terme van die inhoud en gebruik van die kerklied. Verstellings met betrekking tot die inhoud en tema van die gereformeerde kerklied sowel as die aanvul van leemtes, impliseer dat die huidige liedereskat van die gereformeerde kerke sekere uitbreiding en ontwikkeling moet ondergaan. Met sowel gereformeerde kerke uit die Westerse- as die Afrikakulture is dit die geval.

Om die genoemde uitbreiding en ontwikkeling te kan ondergaan, is dit nodig dat die aanvaarde beginsels wat in elke kerkverband gestel word ingevolge waarvan besluit word oor die gebruik van sekere kerkliedere in die erediens al dan nie, geherformuleer moet word. In Hoofstuk 8 (by 3.1 en 3.2) is aangetoon dat daar tans nie ooreenstemming is tussen die verskillende Afrikaanse gereformeerde kerkverbande in terme van die beginsels wat as norm vir die kerklied aanvaar word nie. Veral wat die inhoud en temas daarvan betref, is daar uiteenlopende standpunte. Tussen die gereformeerde kerke van die Westerse- en die Afrikakulture is daar eweneens nie ooreenstemming met betrekking tot die beginsels waarvolgens besluit word watter kerkliedere in die erediens gebruik word al dan nie. Met inagneming van die nodigheid van 'n fokus op sowel die pastorale as die missionêre dimensie van die kerklied in die erediens, asook die verskillende leemtes van die Westerse- en Afrikakulture wat aanvulling nodig het, kan 'n herformulering van beginsels vir die kerklied daargestel word. In hierdie herformulering kan kontekstuele kerkliedere, wat voldoen aan die oproep van 1 Korintiërs 14:15 (waarin 'n gesamentlike gebruik van die gees (πνεῦμα) en verstand (νοῦς) na vore kom), as vereiste gestel word.

Soos aangetoon in 3.1 tot 3.6 by Hoofstuk 4 hierbo, moet verandering (ook in terme van die beginsels of voorwaardes vir die kerklied) altyd binne die breë raamwerk wees van dit wat die Here in sy Woord neerlê as beginsels vir die erediens en die kerklied. Vir gereformeerde kerke van die Westerse kultuur is aspekte soos ondermeer verskillende instrumente wat as begeleiding van die sang gebruik word, dans (liggaamlike beweging) wat met die sang gepaard, die gebruik van 'n gemeentekoor ensomeer van die verdere veranderings wat oorweeg kan word en waarvoor in die neerlê van beginsels vir die kerklied voorsiening gemaak kan word. In alle gevalle is dit nodig dat dit wat as 'n breë beginselraamwerk in die Bybel voorkom, geïdentifiseer, ondersoek en toegepas moet word en dat onder geen omstandighede buite hierdie raamwerk beweeg mag word nie. Waar daar egter wel ruimte gegee word vir verskeidenheid, aanvulling en verryking, lê dit nie op die weg van die kerk om enger te wil optree as wat die Here self in sy Woord toelaat nie.

2.1.2.5. Die uitwerking van die erediens en kerklied na buite

Indien bogenoemde verstellings aan die erediens en die kerklied gemaak is, is die bydrae wat die gereformeerd kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika kan lewer egter nog nie gewaarborg nie. Indien daar

geen uitwerking vanaf die gereformeerde eredienste (en die sing van gerigte kerkliedere daarin) tot die breë samelewing is nie, versaak die kerk sy roeping om 'n leidende rol te speel in die bediening van die versoening in Suid-Afrika. Hieruit volg dit dat die gereformeerde kerke maniere moet vind om dit wat in die erediens gestalte vind en in besonder deur middel van die saamsing van kerkliedere in die harte van lidmate (van die Westerse- sowel as die Afrikakulture) gewerk word, uit te dra en deur te dra na die breër samelewing waarin die lidmate woon en werk. Die lied in die harte en op die lippe van die lidmate moet as 't ware 'n lied word waardeur die blye boodskap van versoening in en deur Christus in die hande en met die voete die wêreld ingedra word.

2.1.2.6. Konklusie oor verstelling aan die gereformeerde kerklied

Die volgende konklusie kan gemaak word oor verstelling aan die gereformeerde kerklied wat nodig is as deel van 'n nuwe pratykteoretiese model:

- Wanneer die regte liturgiese omgewing in die erediens geskep word en die kerklied op die regte wyse aangewend word in die erediens, kan dit daartoe dien dat die voortgaande proses van versoening en eenheid daadwerklike gestalte kry in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing.
- Gegewens wat uit die basisteorie en die metateorie verkry is dui daarop dat die potensiaal van die kerklied om versoening en eenheid in die gemeenskap te bewerk, nie genoegsaam tot sy reg kom in die eredienste van die gereformeerde kerke in Suid-Afrika nie.
- Ten einde die volle potensiaal van poësie en musiek in die kerklied te kan ontgin, is dit belangrik dat die deursnee lidmaat in multikulturele eredienste die poësie (teks) sowel as die musiek (melodie) toeganklik sal vind.
- Die gebrek aan toespitsing op die pastorale- sowel as die missionêre dimensies van die erediens kan reggestel word deur onder meer nuwe kerkliedere daar te stel wat kontekstueel is en relevant is vir die eiesoortige sosiopolitieke omstandighede van die Suid-Afrikaanse samelewing.
- Leemtes wat daar by gelowiges van die Westerse kultuur bestaan in terme van die wyse waarop gesing word, sowel as by die Afrikakultuur in terme van die inhoud van die kerkliedere, kan wedersyds aangevul word wanneer lidmate van die verskillende kulture gereeld blootgestel word aan mekaar se eredienste en sing van kerkliedere.

- Die wedersydse aanvulling van leemtes soos hier bo genoem kan lei tot die uitbreiding van die beginsels wat gestel word as riglyne vir die inhoud en aanwending van die gereformeerde kerklied in die erediens. Aspekte soos die gebruik van ander musiekinstrumente as bloot die orrel vir die sangbegeleiding, liggaamlike beweging terwyl gesing word, die aanwending van 'n gemeentekoor ensomeer kan hier ter sprake kom.
- Omdat die kerk die opdrag het om 'n leidende rol te speel in die bewerking van versoening en eenheid in die wêreld, het ook die gereformeerde kerke die verantwoordelikheid om maniere te vind waardeur dit wat in multikulturele eredienste en deur die saamsing van kerkliedere bewerk word, deur te dra na die breër samelewing waarin die lidmate woon en werk.

2.1.3. Grafiese voorstelling

'n Grafiese voorstelling van die praktykteoretiese model wat hierbo bespreek is, word hieronder gegee (2.1.4 Figuur 1). In die model word aangetoon hoe die gereformeerde kerklied, as deel van die gereformeerde erediens, kan dien tot versoening en eenheid tussen gelowiges van verskillende kulturele agtergronde (in besonder die Westerse- en Afrikakulture), om uiteindelik 'n uitwerking te hê op die breër multikulturele Suid-Afrikaanse gemeenskap, sowel as die verskillende gemeenskappe van Afrika as geheel.

Die pyle wat vanaf die kerklied na die lidmate wys, en terug, dui op die wedersydse verryking en beïnvloeding wat die kerklied en die verskillende kulturele agtergronde van die gelowiges in die erediens op mekaar het. Die swart en wit figure wat met hulle gesigte na mekaar kyk, dui aan dat versoening en eenheid deur middel van die krag van die kerklied in die erediens tot stand kom tussen gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture. Die pyle wat van die erediens na die multikulturele Suid-Afrika wys, dui op die uitwerking wat versoening en eenheid vanuit die gereformeerde erediens op die breër Suid-Afrikaanse gemeenskap het. Die pyle wat van die multikulturele Suid-Afrikaanse gemeenskap na die kontinent van Afrika wys, dui op die effek wat die proses van versoening en eenheid in Suid-Afrika op die Afrikakontinent as geheel kan hê.

2.1.4. Figuur 1

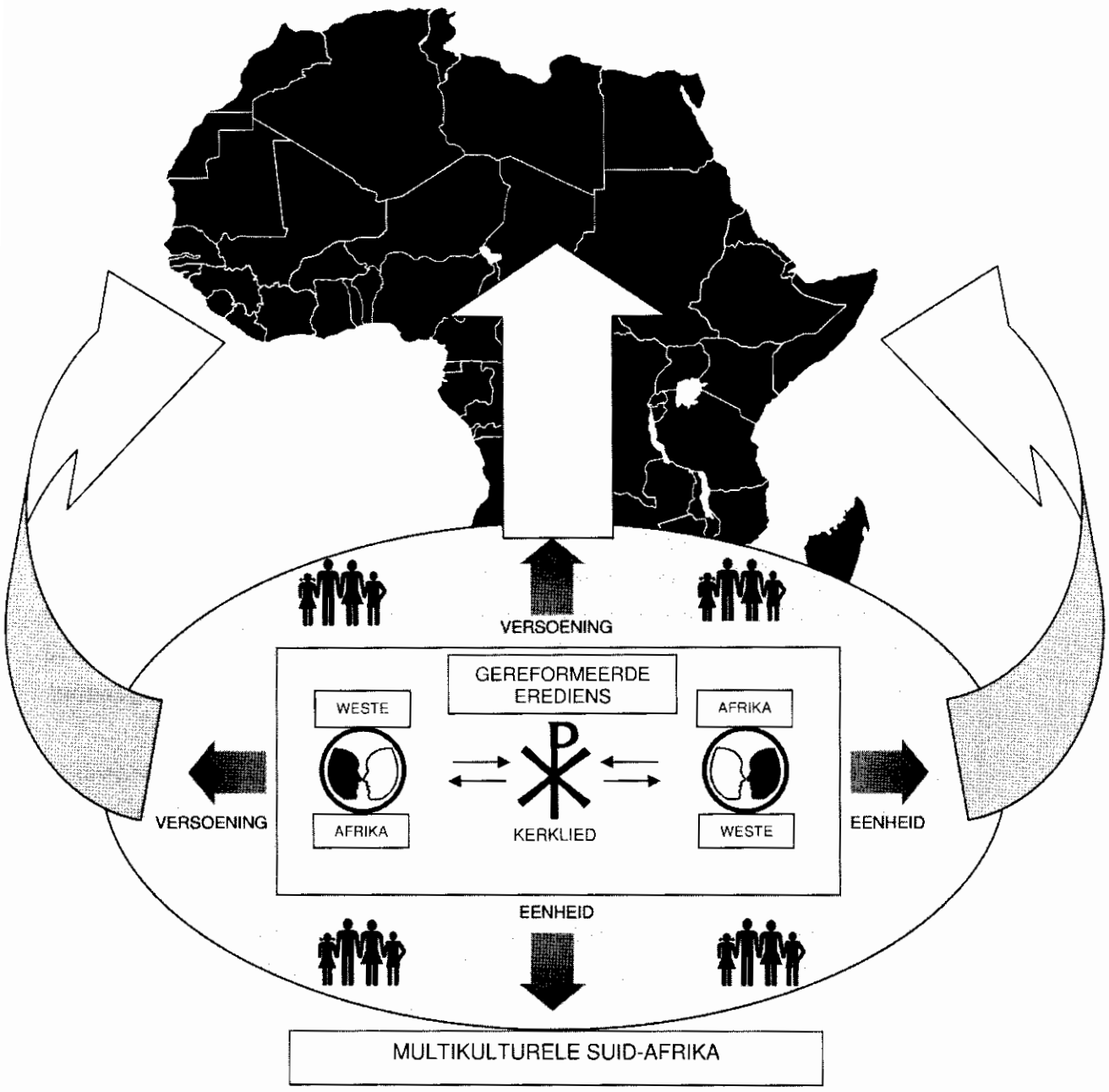
VERSOENING
GEREFORMEERDE EREDIENS
WESTE
AFRIKA
AFRIKA
WESTE
KERKLIED
VERSOENING
EENHEID
EENHEID
MULTIKULTURELE SUID-AFRIKA

3. Praktiese aanbevelings

Sonder praktiese aanbevelings is praktykteoretiese voorstelle nie veel werd nie en bly dit alleen maar teorieë. Derhalwe word die volgende gedeelte gewy aan bepaalde praktiese voorstelle en aanbevelings waardeur die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika geoptimaliseer kan word.

3.1. Praktiese aanbevelings met betrekking tot die verstelling van die gereformeerde erediens

3.1.1. Verandering van gerigtheid met betrekking tot die aard en wese van die gereformeerde erediens

By 3.1 hierbo is duidelik aangetoon dat die gereformeerde erediens bepaalde verstellings nodig het, ten einde die kragtige werking van die kerklied vir die bewerking van versoening en eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing optimaal daarin te kan benut. Wat die verstelling van die gereformeerde erediens betref, is hierbo verder aangetoon dat daar, met betrekking tot elkeen van die aspekte waarmee die aard en wese van die erediens omlyn word, 'n gebrek is aan 'n gerigtheid tot mekaar en die wêreld. Daar word alleen gefokus op die eie ek en die in-groep waaraan ek behoort, terwyl diegene van 'n ander kulturele agtergrond merendeels buite rekening gelaat word. Tesame met die uitwerking wat die beleid van apartheid gehad het (terwyl die nagevolge daarvan nog steeds sigbaar is op die samelewing) het die genoemde gebreke in die gereformeerde erediens daartoe gelei dat die gereformeerde kerke in 'n multikulturele Suid-Afrika nie hulle roeping nagekom het om leiding te neem in die bewerking van versoening en eenheid nie. 'n Nuwe praktykteorie is daargestel waarvolgens die gerigtheid van die gereformeerde erediens (in terme van die aspekte wat die aard en wese van die erediens omlyn) verander word sodat daar 'n bykomende fokus is op die naaste en die wêreld.

Ten einde die gerigtheid van die gereformeerde erediens sodanig te verander dat daar 'n bykomende fokus is op die naaste en die wêreld, word aanbeveel dat die verskillende elemente vir die inkleding van die erediens sodanig aangepas word, dat die fokus toenemend val op die naaste en die wêreld. Volgens 2.2 by Hoofstuk 4 hierbo, dien die volgende indeling as goeie vergestalting van die aard en wese van die erediens:

- Ontmoetingsdiens (Introïtus)
  - votum (uitgespreek of gesing)
  - seëngroet
  - loflied
  - geloofsbelydenis (voorgelees of gesing)

- Verootmoedigings- en Versoeningsdiens
    - afkondiging van die wet
    - skuldbelydenis van die gemeente (lied of Skriflesing)
    - vryspraak van God (lied of Skriflesing)

- Woorddiens
    - gebed om verligting van die Heilige Gees (epiklese)
    - selfstandige Skriflesing
    - Skriflesing waaruit die prediking voortvloei
    - prediking
    - sakramente (nagmaal en/of doop waar van toepassing)

- Antwoorddiens
    - die "amen" van die gemeente (uitgespreek of gesing)
    - antwoordgebed deur 'n voorganger
    - aanbidding of respons deur middel van die lied
    - liefdegawe

- Wegstuurseën

Met die waarskuwing dat dit uiteraard nie die doel sal dien indien elke element van elke erediens uitsluitlik op die belangrikheid van versoening en eenheid in die land fokus nie, en fyn diskresie deur die liturg dus in hierdie verband nodig is, kan die volgende praktiese aanbevelings gemaak word in terme waarvan die inkleding van die erediens 'n sterker fokus op die naaste en die wêreld kan hê:

<u>Ontmoetingsdiens:</u>

- 'n Nuwe geloofsbelydenis, met 'n definitiewe kontekstuele fokus waarin die historiese asook die huidige sosiopolitieke situasie van Suid-Afrika aan die orde kom, kan saamgestel en hier gebruik word. So 'n nuwe belydenisskrif moet uiteraard nie net vanuit die perspektief van een van die twee prominente kulture in Suid-Afrika aangebied word nie, maar moet 'n neutrale, gesamentlike en gemeenskaplike kontekstuele belydenis wees oor die sosiopolitieke situasie in die land en dit wat die Here volgens sy Woord van sy kerk vereis in hierdie situasie.
- Nuwe kerkliedere waarin dieselfde fokus en tema as hierbo genoem is, kan geskep word en gebruik word, ter aanvulling van die belydenis.

Verootmoedigings- en versoeningsdiens

- Die afkondiging van die wet en skuldbelydenis van die gemeente kan skerper afgestem word teen die agtergrond van die beleid van apartheid en die gevolge daarvan vir die verskillende gemeenskappe in die land. Nuwe klem kan gelê word op die opdrag tot naasteliefde, die bevordering van die belange van die naaste asook die opdrag om die versoening en eenheid met Christus te laat uitkring in alle lewensfere.
- Die verkondiging of herbevestiging van die vryspraak wat God gee, kan eweneens afgestem word op die besondere sosiopolitieke situasie in die land en die oproep kan gemaak word om juis op grond van die vryspraak van God te reageer deur uit dankbaarheid mee te werk aan die voortgaande proses van versoening en eenheid in Suid-Afrika.

Woorddiens

- In die Skriflesing en prediking kan sterker gefokus word op die taak en roeping van die kerk binne die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing wat steeds ly onder die gevolge van die beleid van apartheid. Met grondige Skrifuitleg kan ook praktiese riglyne gegee word waarvolgens lidmate kan meewerk tot die voortgaande proses van versoening en eenheid in die land.
- In die bediening van die sakramente kan veral by die nagmaal sterker gefokus word op die eenheidskarakter van die nagmaal en die verantwoordelikheid wat die kerk hiervolgens het om (ook) oor kulturele grense in liefde om te gaan met medegelowiges, maar ook met nie-gelowiges in die land.
- In die gebruik van die formuliere (byvoorbeeld die formulier vir die aflegging van geloofsbelydenis) kan 'n sterker kontekstuele inhoud ingewerk word, waar elke jong belydende lidmaat homself verbind daartoe om, ook met betrekking tot die roeping van die kerk in die samelewing, aktief mee te werk tot die proses van versoening en eenheid wat in die Suid-Afrikaanse samelewing aan die gang is.

Antwoorddiens

- Die antwoordgebed van die voorganger kan sterker daarop afgestem wees om skuld oor die gebrek aan versoening en eenheid in die land te bely asook die verbintenis te verwoord om opnuut daaraan mee te werk dat versoening en eenheid 'n werklikheid in die land word.
- Met die insameling van die liefdegawes kan 'n groter kontekstuele fokus daarop laat val word, deur pertinent daarop te wys dat die opbrengs daarvan bestem

word vir byvoorbeeld 'n bepaalde projek wat ten doel het om versoening en eenheid in Suid-Afrika op een of ander wyse te bewerk.

Wegstuurseën

- Wanneer die gemeente aan die einde van die erediens die wêreld ingestuur word met die seën van die Here, kan die fokus pertinent daarop val om elkeen weereens op te roep daartoe om met die seën van die Here te gaan meewerk aan versoening en eenheid in die land.

Ter bevestiging van die fokus op die naaste en die wêreld, kan liedere wat spesifiek daarop gerig is, in die erediens gesing word ten einde die boodskap daarvan in die harte van die deelnemers aan die erediens vas te maak.

3.1.2. Blootstelling aan mekaar en wedersydse verryking van mekaar deur gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture in die erediens

'n Verdere verstelling wat volgens hierdie praktykteoretiese model gemaak moet word, is dat gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture groter blootstelling aan mekaar in die erediens moet hê, sodat daar wedersydse verryking van mekaar se kulture en eredienste kan wees. Hierdie tipe van interaksie kan uiteraard nie plaasvind indien daar (soos tans oorwegend die geval is) nie werklik sprake is van gesamentlike eredienste tussen gereformeerde gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture nie. Dit is dus van groot belang dat daadwerklik daartoe gewerk word dat meer geleenthede geskep word waar gereformeerde lidmate van beide hierdie kulture saamkom in die erediens.

Waar daar nog nie werklik eenheid tussen gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture is op kerklike vlak nie (soos byvoorbeeld in die NG Kerk – sien 2.6.1 by Hoofstuk 8 hierbo), moet met nog meer erns en doelgerigtheid daartoe gewerk word. Voorbidding moet vir kerkleiers van albei kulture gedoen word en hulp moet aangebied word, sodat kerkeenheid onder gereformeerde gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture nie bloot 'n ideaal bly nie, maar 'n definitiewe werklikheid word in Suid-Afrika. Waar daar reeds besluite geneem is wat kerkeenheid aanhelp en moontlik maak (soos byvoorbeeld in die geval van die GKSA – sien 2.7.1 by Hoofstuk 8 hierbo) moet met ywer en entoesiasme gewerk word om die besluite daadwerklik deur te voer. Ten einde lidmate bewus te maak van die eiesoortigheid van ander kulture en ook 'n nuwe deernis en akkommodering van ander kulture by lidmate te kweek, kan dit die moeite loon om met 'n reeks gestruktureerde projekte te begin waarvolgens lidmate by toerustingsgeleenthede ingelig word oor die besondere eienskappe van ander kulture. Inligtingsessies waarin die taal,

musiek, geskiedenis, stories, gebruike, toekomsdrome ensomeer van die verskillende kulture bekend gestel word, kan gehou word. Sodoende kan vanuit die agtergrond van strukturele eenheid binne die groter kerkverband voortgegaan word om ook op gemeentevlak te werk aan eenheid onder gereformeerde gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture, sodat gesamentlike eredienste toenemend gehou kan word. Die regte geestelike ingesteldheid en biddende navolg van die Heilige Gees is hiervoor onontbeerlik.

Wanneer gereformeerde lidmate van die Westerse- en die Afrikakultuur op hierdie wyse blootgestel word aan die besondere benadering wat elke kultuur het, veral ook ten opsigte van geloof en die koninkryk van God, kan die wedersydse wantroue en vervreemding wat as gevolg van die jarelange beleid van apartheid tot stand gekom het, gaandeweg uit die weg geruim word en kan wedersydse verryking van mekaar se geloof en die uitlewing daarvan oor tyd plaasvind. Waar aanvanklik net by sekere geleenthede gesamentlike eredienste gereël word, kan dit mettertyd uitgebrei word sodat dit meer gereeld plaasvind. Hoewel dit moontlik is dat verskeie praktiese en logistieke probleme kan ontstaan (soos byvoorbeeld vervoer na die plek van samekoms ensomeer), behoort vroegtydig hiervoor voorsiening gemaak te word in die begroting van die gemeentes wat hierin leiding neem.

Goosen (2003:147-150) doen die volgende praktiese wenke aan die hand om onderlinge eenheid tussen verskillende Christelike denominasies te bewerk:

- gesamentlike gebed en voorbidding vir mekaar;
- bywoon van mekaar se eredienste;
- gesamentlike Bybelstudie en gespreksgroepe;
- gesamentlike eredienste;
- gesamentlike sosiale werksaamhede en ander aktiwiteite;
- gesamentlike geldinsamelings geleenthede;
- bydraes vir ekumeniese hulpverleningsorganisasies;
- inteken op 'n ekumeniese tydskrif.

Sekere van hierdie praktiese werkswyses kan myns insiens ook gevolg word wanneer met gelowiges en gemeentes van 'n ander kulturele agtergrond kontak gemaak wil word. Gevolglik word die volgende praktiese aanbevelings aan die hand gedoen, wat in hierdie verband toegepas kan word:

- binne Klassisverband (of Ringverband) kan gesamentlike byeenkomste gereël word, buiten eredienste, vir gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture;
- jeugwerk kan gekombineer word, sodat die gereformeerde jongmense van sowel die Westerse- as die Afrikakultuur saamkom in jaarlikse jeugkampe, belydenisklas afrondingskampe, weeklikse byeenkomste, ensomeer;
- 'n spesiale afdeling kan in katkisasiehandleidings ingevoeg word waar die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika vanuit die Bybelse perspektief behandel word, en waarin toerusting vir jong gereformeerde gelowiges gegee word met betrekking tot die roeping van die kerk tot versoening en eenheid;
- kerklike feesdae, soos Goeie Vrydag, Opstandingsondag, Hemelvaartdag, Pinkster, Hervormingsondag, Kersdag ensomeer kan spesifiek ingerig word as gesamentlike eredienste waarin gereformeerdes van die Westerse- en die Afrikakultuur saamkom;
- 'n bykomende feesdag, wat afgestem word spesifiek op die Suid-Afrikaanse situasie, kan ingerig word as 'n Dankseggingsondag, waarin gesamentlik in eredienste bymekaar gekom word en die vredevolle oorgang na 'n nuwe bedeling in Suid-Afrika in herinnering kom, terwyl die roeping van die kerk tot die voortgaande proses van versoening en eenheid in die fokus gebring word;
- toerustingsgeleenthede waar gefokus word op die verskillende benaderings en beklemtonings van die Westerse- en Afrikakulture, sowel as die onderskeie leemtes en die moontlikheid dat hierdie leemtes wedersyds deur mekaar se kultuureie aangevul kan word (sien 3.3 tot 4. by Hoofstuk 6 hierbo), kan op gereelde basis aangebied word. Vir volgehoue integriteit is dit van groot belang dat die verskillende benaderings en beklemtonings van elke kultuur aangebied word deur 'n lid van daardie kultuur, teen die agtergrond van beginsels in die Wood van God.

Wat die inrig van die gesamentlike eredienste betref, werk Moeller (1998:147) met 'n konsep waarvolgens 'n verteenwoordigende groep (van die verskillende kulture) betrek word om gesamentlike beplanning vir die erediens te doen. Die teks word gekies, raakpunte met die lewe van vandag word gesoek, eie betekenis vir die lewe van vandag word geformuleer, die verpakking waarin die boodskap oorgedra gaan word, word bepaal en sorg word gedra dat die gemeente geaktiveer word om die boodskap in woord en daad die wêreld in te dra. Dit is uiteraard van groot belang dat die verskillende perspektiewe van gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture deeglik (en in fyn balans) in berekening gebring word. In 'n proses van onderhandeling moet besluite geneem word

oor byvoorbeeld die taalmedium waarin die erediens aangebied word (hetsy elke aspek deurentyd getolk gaan word, hetsy afgewissel gaan word, hetsy 'n derde gemeenskaplike taal gebruik gaan word), die liedere wat gesing gaan word, die begeleiding wat saam met die liedere gebruik gaan word ensomeer. In alles moet die fokus wees op die effektiewe kommunikering van die waarheid van die Woord van God en met die klem daarop om wedersydse begrip, akkommodering en verryking van mekaar te bevorder.

Matsumoto & Juang (2004:466) waarsku tereg dat daar nie vanuit enige oogpunt sprake moet wees van paternalisme nie, en dat die doelwit moet wees om iets van mekaar se unieke benadering in die gelowige omgang met God en sy Woord te probeer vergestalt. Vir die aanvaarding van mekaar en die aankweek van deernis en respek vir mekaar, is dit belangrik dat onderlinge verskille raakgesien word en dat gepoog word om elkeen se eiesoortige benadering te verstaan, terwyl mekaar se integriteit en welwillendheid bo verdenking geplaas word. Lidmate moet voortdurend daarop gewys word dat wedersydse verryking en gevolglike versoening en eenheid in Christus een van die fokuspunte van sodanige gesamentlike byeenkomste is. Ook White (1990:38) se waarskuwing dat hierdie tipe verstelling aan die erediens 'n stadige proses is, wat moontlik kan lei tot meer komplekse en diverse eredienste as wat tans die geval is, moet deeglik in berekening gehou word, hoewel voortdurend gepoog moet word om die klem te laat val op eenvoud, verstaanbaarheid en effektiewe kommunikasie.

Teen die agtergrond van hierdie studie is dit uiteraard van groot belang dat die saamsing van kerkliedere in die sentrum sal staan van elkeen van hierdie gesamentlike geleenthede wat gereël word, sodat die kragtige werking van die poësie (teks) en musiek (melodie) daarin na vore kan kom. Indien dit op groter skaal toegepas word, kan die werkswyse wat in hierdie studie gevolg is met die empiriese navorsing (sien 3.4.1 by Hoofstuk 8 hierbo), bruikbaar wees om versoening en eenheid te bewerk tussen gereformeerde gelowiges van die Westerse- en die Afrikakulture. Die uitkomste van die empiriese ondersoek, veral in terme van die effek wat die saamsing van mekaar se kerkliedere op die respondente gehad het (sien 3.4.2 tot 3.4.3 by Hoofstuk 8), is 'n goeie aanduiding van die bruikbaarheid van hierdie werkswyse. Om die krag van poësie (teks) en musiek (melodie) vir die bewerking van versoening en eenheid binne hierdie konteks te optimaliseer, is dit egter nodig om sekere verstellings in die gereformeerde kerklied aan te bring. Praktiese aanbevelings in terme van die liedere wat saamgesing word en die wyse waarop dit gedoen word, word by 3.2 hieronder gegee.

3.1.3. Konklusie oor praktiese aanbevelings met betrekking tot die verstelling van die gereformeerde erediens

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die praktiese aanbevelings met betrekking tot die verstelling van die gereformeerde erediens:

- Ten einde die gerigtheid van die gereformeerde erediens sodanig te kan verstel dat dit nie bloot na binne gerig word op die in-groep van 'n bepaalde kultuur nie, kan elke element van die erediens verander word dat daar ook gefokus word op die naaste en die wêreld.
- Wedersydse blootstelling aan mekaar en verryking van mekaar in die erediens kan bewerk word wanneer ruimte gegee word vir die eiesoortige benadering wat gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture met betrekking tot die erediens en die kerklied het. Hiervoor kan die inkleding van eredienste en ander samekomste gereël word deur verteenwoordigers van elke kultuur, wat gesamentlik beplan en voorstelle oorweeg vir elke geleentheid.

3.2. Die verstelling van die gereformeerde kerklied

Wanneer die kerk in die erediens saamkom, dien musiek by uitstek daartoe om die ontmoeting met God en mekaar op 'n dieper vlak te laat plaasvind (sien 3.1 by Hoofstuk 4 hierbo). Veral wanneer die erediensdeelnemers geskikte kerkliedere saamsing, wat vir almal toeganklik is, kom die kragtige werking van poësie (teks) en musiek (melodie) na vore en word elkeen op intellektuele sowel as affektiewe vlak geraak. Sodoende word elkeen se belewing van die totale erediens geïntensiveer en is daar 'n merkbare pastorale uitwerking op elkeen wat deel is van sodanige erediens.

3.2.1. Proses van onderhandeling oor die gebruik van kerkliedere

Die vraagstuk oor die gebruik van kerkliedere in 'n multikulturele erediens kan nie anders as deur middel van 'n proses van onderhandeling hanteer word nie. Hiervoor is dit van groot belang dat alle rolspelers betrek word en dat lidmate van sowel die Westerse- as die Afrikakulture aktief deel sal wees van die proses. Dit moet 'n gesamentlike proses wees wat op 'n onderhandelingsgrondslag plaasvind. Oliphant (1993:162) toon aan dat konsultasie en samewerking een van die belangrike uitgangspunte is en dat alle betrokkenes betrek en gekonsulteer moet word. Elkeen moet vrymoedigheid gegee word om hom-/haarself oop te maak vir die ander en vryelik aan die proses deel te neem, tot voordeel van die totale groep. Geen lid moet op enige stadium vervreemd of onbevoeg voel nie.

In so 'n proses van onderhandeling kan bydraes vanuit die verskillende kulture met betrekking tot die gebruik en keuse van kerkliedere vir die erediens egter alleen oorweeg word indien vooraf ooreenstemming bereik is oor die Bybelse beginsels wat dien as breë raamwerk vir die erediens en die gebruik van die kerklied as deel daarvan. Grondige studie oor die aard en wese van die erediens asook die plek en funksie van die kerklied as deel van die erediens, moet gesamentlik vooraf gedoen word deur die betrokkenes by hierdie proses. Op hierdie stadium moet daarteen gewaak word dat gelowiges van die een kultuur (bewustelik of onbewustelik) poog om paternalisties of voorskriftelik op te tree teenoor dié van die ander kultuur (sien 2.3 asook 2.6 by Hoofstuk 4 hierbo). Konsensus en wedersydse instemming met betrekking tot die beginsels in die Woord van die Here is hier van uiterste belang.

In die empiriese ondersoek wat in Hoofstuk 8 hierbo opgeteken is, word duidelik aangetoon dat die taal waarin die teks van 'n bepaalde kerklied geskryf is, toeganklikheid vir gelowiges van ander kulture kan belemmer (sien 3.4.3.2.7 by Hoofstuk 8 hierbo). Corbitt (1998:72) se aanbeveling is dat in die geval van 'n taalprobleem aanvanklik die weg opgegaan word dat elke kultuurgroep in die erediens kans gegee word om die kerkliedere in hulle eie taal sing, terwyl dit getolk en vertaal word vir die gelowiges van die ander kultuur, wat hierdie liedere op hulle beurt aanhoor en met verloop van tyd aanleer. Daarmee saam beveel hy aan dat gesoek word na gepaste kerkliedere vanuit 'n kultuur waarvan die taal vir al die erediensdeelnemers bekend en toeganklik is. In die geval van die gereformeerde erediens in Suid-Afrika waar gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture teenwoordig is, kan dit dus die doel dien indien gesoek word na toepaslike Engelse kerkliedere, omdat die taal daarvan waarskynlik vir die meerderheid van sowel die Afrikaanse lidmate as lidmate van die Afrikakultuur toeganklik is.

Dit is egter nie waar die proses volgens Corbitt (1998:62-65) eindig nie. Hy beveel tereg aan dat met verloop van tyd begin word met die gesamentlike komponering van nuwe kerkliedere waarin elemente van die betrokke kulture gebruik word. By 3. in Hoofstuk 4 word die verskillende aspekte waaruit die kerklied bestaan, die onderlinge samehang tussen die verskillende aspekte, asook die vereistes wat vanuit die Woord gestel word vir die kerklied, duidelik aangetoon. Dit spreek vanself dat dit 'n uiters komplekse proses is om 'n kerklied te skep wat geskik is om in die erediens gebruik te word. In die proses waarin gepoog word om nuwe kerkliedere oor kulturele grense heen te skep, word selfs nog meer komplekse vereistes aan alle betrokkenes gestel, omdat dan ook rekening gehou moet word met die bepaalde ingesteldheid en benadering van elke betrokke kultuur teenoor die erediens as geheel, die musiek en die poësie. Die eindresultaat moet

'n kerklied wees wat nie alleen toeganklik is vir gelowiges in 'n multikulturele konteks nie, maar wat, behalwe vir die vereistes van die estetika, ook voldoen aan die vereistes wat in die Bybel gestel word vir die erediens en die gebruik van die kerklied daarin. Dat dit 'n uiters komplekse taak is, behoort egter nie gelowiges van beide kulture met die nodige gawes daartoe, af te skrik nie. Vir die saak van die koninkryk van God, waarin die bewerking van versoening en eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing op elke moontlike manier nagestreef moet word, behoort gepoog te word om elke hindernis wat daar is, te oorkom. Dit moet ook in gedagte gehou word dat daar reeds wedersydse kulturele beïnvloeding tussen die verskillende kulturele groeperinge in die Suid-Afrikaanse samelewing plaasvind (sien 3.3.1 en 3.3.2 by Hoofstuk 7 hierbo) en dat hierdie tendens daartoe kan lei dat die skep van gesamentlike nuwe kerkliedere in die toekoms moontlik nie so 'n onbegonne taak sal wees nie.

3.2.2. Bybelse riglyne vir die kerklied as maatstaf

In die proses waarin onderhandel word oor die keuse en gebruik van kerkliedere vir die erediens, moet die Bybelse riglyne waarvolgens die gereformeerde kerklied oor eeue reeds beoordeel word, as beginselraamwerk gebruik word. Die uiteensetting wat by 3.2 tot 3.5 in Hoofstuk 4 gegee word met betrekking tot die Bybelse riglyne vir die kerklied, word hier as basis voorgestel. Die basiese buitelyne van hierdie beginsels is die volgende:

- die kerklied moet God se liefde uitwys, sy bestaan proklameer, en gelowiges bring tot 'n diep verhouding met Hom en mekaar;
- die kerklied moet betrekking hê op die totale lewe van die gelowige – ook die lewe buite die erediens;
- die kerklied moet diensbaar wees aan die totale gebeure in die erediens;
- die kerklied moet só ingeklee word dat die verskillende elemente van die erediens daardeur aangevul en onderstreep word;
- die kerklied moet inpas by die kultuur en sosiopolitieke situasie van die erediensdeelnemers;
- die kerklied moet die beste moontlike offer wees wat aan deur die deelnemers aan die erediens aan God gebring kan word;
- die kerklied moet nie elitisties wees nie, maar ook nie platvloers nie. Dit moet spreek van stylvolle inhoud.

In Hoofstuk 4 is ook enkele bykomstige sake ondersoek, wat te doen het met die begeleiding of uitvoering van die kerklied in die erediens. By 3.3 in Hoofstuk 4 hierbo is

byvoorbeeld aangetoon dat die gebruik van ander musiekinstrumente buiten die orrel, vir begeleiding van die gemeentesang in die erediens, aanvaarbaar is volgens die riglyne in die Woord van die Here. As deel van die beginselraamwerk waarvolgens oor die kerklied geoordeel word, kan die gebruik van 'n verskeidenheid musiekinstrumente dus ook oorweeg word. Van groot belang hier is dat dit binne die unieke aard van elke kultuur oorweeg moet word en in alle gevalle moet voldoen aan die vereiste dat net die hoogste kwaliteit musiekbegeleiding in die erediens aanvaarbaar is.

By 3.4 in Hoofstuk 4 is verwys na die gebruik van liggaamlike beweging terwyl die kerklied in die erediens gesing word. Daar is aangetoon dat hierdie wyse van sing in die tyd van die Kerkvaders toegelaat is as legitieme manier waarop vreugde uitgedruk word. Waar dit bekend is dat liggaamlike beweging 'n inherente deel is van die wyse waarop musiek in die Afrikakultuur uitgevoer word (sien 2.2.2.9.1 by Hoofstuk 6 hierbo), moet die gebruik van liggaamlike beweging tydens die sing van kerkliedere in die gereformeerde erediens deeglik in oorweging gebring word wanneer 'n beginselraamwerk vir die keuring en evaluering van kerkliedere vir 'n multikulturele erediens daargestel word.

In Hoofstuk 4 (sien by 3.6) is aangetoon dat ook koorsang as deel van die erediens toegelaat behoort te word. Indien dit met oorleg en goeie liturgiese beplanning gedoen word, kan 'n koor myns insiens 'n groter funksie hê as bloot net ondersteuning van die gemeentesang. Beurtsang tussen die koor en die gemeente (soos in die sinagogale eredienste gedoen is volgens Strydom (1994:16)) of die gebruik van die koor vir Woordverkondiging (wanneer die koor byvoorbeeld gepaste liedere op sekere momente in die erediens sing), kan lei tot verdieping en verryking sonder dat die gemeentesang enigsins daaronder ly.

3.2.3. Verskillende benaderings ten opsigte van musiek en die kerklied in berekening

In 'n multikulturele erediens is die problematiek dat lidmate van verskillende kulturele agtergronde nie noodwendig dieselfde benadering en belewing van die erediens en die kerklied het nie. In die Suid-Afrikaanse konteks is dit nodig om hierdie werklikheid goed te verdiskonteer, veral wanneer gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture in die erediens bymekaar is. Wat die gebruik van musiek en die kerklied in die erediens betref, is dit eweneens nodig om die verskillende benaderings wat in die Westerse- en Afrikakulture ten opsigte van musiek en die uitvoering daarvan voorkom, deeglik in berekening te bring wanneer daaroor met mekaar onderhandel word. In Hoofstuk 6 hierbo (by 2.2.2.9) is aangetoon dat musiek in die Afrikakultuur meer van 'n alledaagse funksionele waarde het (gemeenskapsmusiek), terwyl dit in die Westerse kultuur eerder

'n estetiese en kwalitatiewe waarde het (konsertsaal musiek). Omdat dit ook so neerslag vind in die kerkmusiek en kerkliedere van gereformeerde gelowiges van die Afrika- en Westerse kulture, moet dit deeglik in berekening gebring word wanneer gefokus word op die daarstel van kerkliedere wat in gesamentlike eredienste gebruik kan word. Diep besinning oor die aard en wese van die kerklied, met in agneming van die eiesoortige klem wat in elke kultuur geplaas word op musiek en sang, sowel as ontwikkelings en wedersydse beïnvloeding wat reeds besig is om in elke kultuur plaas te vind, is nodig wanneer verskillende moontlikhede oorweeg word in terme van die gebruik van die kerklied in 'n multikulturele erediens.

Wanneer ondersoek gedoen word na die gebruik van kerkliedere in die erediens, moet die beginsel van 1 Korintiërs 14:15 ook in gedagte gehou word. In 3.3 by Hoofstuk 8 is aangetoon dat die beginsel wat in hierdie teksgedeelte na vore kom, is dat sowel die gees (πνεῦμα) as die verstand (νοῦς) van elke erediensdeelnemer volledig en in 'n fyn balans betrek moet word wanneer aanbid en gesing word in die erediens. Nie een van hierdie aspekte mag afwesig wees nie en nie een van hierdie aspekte mag die ander een oorheers of verdring nie. Daar is ook aangetoon dat daar (binne die gereformeerde tradisie) met betrekking tot die sing van kerkliedere vanuit die Westerse kultuur, oor die algemeen 'n fokus is op die rasionele (die νοῦς van 1 Kor. 14:15), terwyl daar 'n bepaalde gebrek is aan 'n geestelike of spirituele benadering (die πνεῦμα van 1 Kor. 14:15). Binne die Westerse gereformeerde konteks word kerkliedere nie in alle gevalle gesing met oorgawe en asof dit diep uit die hart kom nie. In sommige gevalle blyk dit dat die sing van die kerklied eerder as 'n intellektuele oefening benader word. Hierdie leemte kan aangevul word deur die benadering van die Afrikakultuur waarin juis 'n klem gelê word op die spirituele en emosionele belewing in die sing van kerkliedere (die πνεῦμα van 1 Kor. 14:15). Wat die kerkliedere uit die Afrikakultuur betref, is daar weer bepaalde vrae oor die dogmatiese suiwerheid van veral die temas en bewoording van die liedere (die νοῦς van 1 Kor. 14:15). Hierdie leemte kan op sy beurt aangevul word deur die rasionele benadering wat deur gelowiges uit die Westerse kultuur gevolg word (sien 3.1 tot 3.2 by Hoofstuk 8).

Dit blyk dus dat lidmate vanuit hierdie twee verskillende kulture veel het om mekaar te bied, sodat daar binne die gereformeerde konteks wedersydse verryking en verdieping in elkeen se kerkliedere en die sing daarvan kan wees. In die oorweging en evaluering van kerkliedere uit die liedereskat van gereformeerde kerke uit elke kultuur, moet derhalwe doelbewus gesoek word na liedere waarmee hierdie wedersydse aanvulling van leemtes en verryking in terme van die gebruik van kerkliedere in die erediens bewerk kan word.

Wanneer gelowiges vanuit die Westerse- en Afrikakulture met mekaar onderhandel oor die gebruik van kerkliedere in die erediens, moet hierdie aspek een van die onderdele wees van die beginselbasis wat as vertrekpunt dien vir die proses waarin verskillende moontlikhede oorweeg word.

3.2.4. Profetiese roeping in die samelewing ook in die kerklied vergestalt

Vir die bewerking van versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika is dit voorts van groot belang dat bykomende liedere geskep word (volgens die beginsels en proses wat hierbo beskryf is) waarin die totaliteit van die lewe van gelowiges aangespreek word en na vore kom (sien 2.1.2.2 hierbo). Waar daar in die tyd van die Reformasie 'n klemverskuiwing plaasgevind het waarin die fokus verskuif is van die transendente aard van God na die priesterskap van die gelowige (sien 3.6 by Hoofstuk 4 hierbo), het dit in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing nodig geword dat die fokus verder verskuif word sodat die profetiese roeping van die gelowige saam met die koninklike uitleef van die waarheid van die Woord in die wêreld daarmee saam gestalte kry. Om hierdie profetiese roeping in die wêreld te kan nakom, is dit nodig dat die kerk, ook in die liedere wat hy sing, kontekstuele temas sal aanspreek. 'n Eietydse inkleding van die kerklied, tesame met 'n tema en inhoud wat die daaglikse werklikheid waarin die lidmate woon en werk duidelik aanspreek, is 'n groot behoefte vir die postmoderne mens van vandag. Die kerk moet kan sing oor alles waarmee hy in aanraking kom in die wêreld. Dit waaroor nie gesing word nie, kry dikwels ook nie gestalte in die daaglikse lewe van die lidmate nie. Corbitt (1998:62-65) verwys daarna dat versoening en eenheid tussen mense bewerk word wanneer die kerkliedere wat hulle gesamentlik sing:

- gemeenskaplike waarhede in die lig van die Skrif uitdruk
- die gemeenskaplike emosies van die erediensdeelnemers uitdruk
- die geskiedenis en persoonlike geloof van erediensdeelnemers aanraak
- die Bybelse verlossingsgeskiedenis uitdruk
- oor bepaalde grense heen (soos byvoorbeeld kulturele grense) saamgesing word.

In die proses waarin multikulturele eredienste gehou word, besluit word watter kerkliedere daarin gesing word en ook nuwe kerkliedere daarvoor geskep word, is dit van belang dat nuwe liedere met versoening, vergifnis verdraagsaamheid en eenheid, asook aspekte van die sosiopolitieke situasie in die land as tema, geskep word vir gebruik in die erediens. Net soos wat 'n nuwe, kontekstuele belydenis nodig is, is ook nuwe kerkliedere nodig waarin onomwonde gesing word van die noodsaak van versoening en eenheid in 'n

land wat steeds ly aan die gevolge van 'n sosiopolitieke bestel wat nie met die Bybel versoen kan word nie. Met die skep van sodanige liedere moet uiteraard sorg gedra word dat in die liedere nie 'n bepaalde politieke standpunt gepropageer word nie, maar dat die beginsels in die Woord van die Here duidelik verwoord word.

3.2.5. Konklusie oor die verstelling van die gereformeerde kerklied

Die volgende konklusie kan gemaak word oor die verstelling van die gereformeerde kerklied:

- Vir besluite oor die keuring en gebruik van kerkliedere in 'n multikulturele erediens word 'n proses van onderhandeling tussen al die betrokkenes voorgestel.
- 'n Grondige studie oor die aard en wese van die erediens, asook oor die plek en funksie van die kerklied as deel van die erediens, moet gesamentlike vooraf gedoen word deur alle betrokkenes in bogenoemde proses.
- In gesamentlike eredienste met lidmate van sowel die Westerse- as die Afrikakulture kan besluit word dat die keuse aanvanklik val op die sing van kerkliedere van elke kultuurgroep. Die liedere word dan vertaal vir die lidmate van die ander kultuur. Daarmee saam word gesoek na gepaste liedere van 'n derde kultuur wat vir alle erediensdeelnemers toeganklik is, terwyl mettertyd gepoog word om nuwe kerkliedere gesamentlik te skep.
- Bybelse riglyne vir die erediens en kerklied moet altyd as maatstaf in bogenoemde proses gebruik word. Die gebruik van ander musiekinstrumente vir sangbegeleiding, liggaamlike begewing tydens die sing van liedere asook die gebruik van koorsang tydens die erediens, is bykomende aspekte wat in hierdie proses in ag geneem moet word.
- Die verskillende benaderings ten opsigte van musiek en sang wat in die Westerse- en die Afrikakulture gevolg word (volgens die beginsel van 1 Korintiërs 14:15) moet ook deeglik in berekening gebring word. Wedersydse aanvulling van leemtes in elke kultuur in hierdie verband moet altyd in die fokus wees.
- Die skepping van nuwe kerkliedere wat 'n kontekstuele tema en inhoud het, is nodig, sodat lidmate uit verskillende kulture gesamentlik kan sing oor dit wat hulle roeping en taak in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing is.

3.3. Die bewerking van versoening en eenheid in die multikulturele Suid-Afrikaanse gemeenskap

Wanneer die gereformeerde kerke in Suid-Afrika oor kultuurgrense heen in gesamentlike eredienste saamkom en tydens hierdie eredienste kerkliedere saamsing (waarvan

sommiges, soos hierbo aanbeveel, gesamentlike nuwe liedere is wat geskep is met kultuurgoedere van sowel die Westerse- as die Afrikakultuur en met temas wat kontekstueel is vir die tyd ná die beëindiging van apartheid) is dit egter geen waarborg dat versoening en eenheid in die samelewing noodwendig daardeur bewerk sal word nie. Hoewel die verstellings aan die gereformeerde erediens en kerklied 'n bepaalde invloed op elke erediensdeelnemer behoort te hê en elkeen uiteindelik behoort op te roep en aan te spoor om op 'n individuele vlak mee te werk tot versoening en eenheid in die samelewing, is die kerk se taak daarmee nie afgehandel nie. Volgens 2.1.2.8 by Hoofstuk 3 hierbo, word die bediening van die versoening van Jesus Christus volgens 2 Korintiërs 5:18-19 as 'n pertinente opdrag gegee aan die kerk van die Here. Om maar net sekere verstellings aan die eredienste en kerkliedere aan te bring, bring nog nie voldoening aan hierdie opdrag nie. Die roeping van die kerk strek nog verder: ook op breër front in die samelewing moet die kerk die leiding neem om die versoening van Christus toenemend werklikheid te maak.

Die problematiek waarmee veral die Afrikaanse gereformeerde kerke in Suid-Afrika te doen kry wanneer hierdie roeping en taak in oënskou geneem word, is dat die kerke heelwat legitimiteit in die oë van die breë Suid-Afrikaanse samelewing ingeboet het deur die ondeurdagte ondersteuning van die apartheidsbeleid van vroeër jare (sien 2.6 asook 2.7.3 by Hoofstuk 8 hierbo). Derhalwe sal die gereformeerde kerke as 'n eenheid en op verskillende fronte soveel harder moet werk om die Bybelse boodskap van versoening en eenheid in Christus in die breë samelewing te verkondig. Met die multikulturele eredienste (soos hierbo in die hoofstuk uiteengesit) as bron, kan gevolglik gepoog word om projekte landswyd van stapel te stuur waarin die Bybelse boodskap van versoening en eenheid in Christus op verskillende plekke in die verskillende gemeenskappe (soos by kerke, universiteite, skole, gemeenskapsentra ensomeer) in woord en daad verkondig word. Dieselfde tipe toerusting met betrekking tot die unieke eienskappe van die Westerse- en Afrikakulture as wat by kerke onder lidmate gedoen word (sien by 3.1.1.2 hierbo) kan ook hier in die verskillende gemeenskappe gedoen word. As deel van bestaande en reeds bekende evangeliseringsprojekte, kan hierdie boodskap binne elke gemeenskap se eie konteks aangebied word. Beproefde metodes, soos byvoorbeeld die opslaan van 'n tent op 'n sentrale plek, waarin vir 'n week of twee daaglikse toerusting deur middel van multimedia-aanbiedings, kuns, musiek, plakkate ensomeer gegee word, kan hiervoor gebruik word. Die hoofdoelwit van so 'n projek moet wees om die inwoners van Suid-Afrika, oor alle grense heen (ook kultuurgrense) bewus te maak van die Bybelse boodskap van versoening en eenheid in Christus en van die betekenis wat dit het vir die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing wat steeds ly onder die nagevolge

van die beleid van apartheid. Uiteindelik kan so 'n projek daarop afgestem wees om die inwoners van verskillende gemeenskappe in Suid-Afrika daarop te wys dat die verskeidenheid kulture in die land beskou moet word as 'n gawe wat verrykend behoort te wees vir elkeen wat daaraan blootgestel word. As afsluiting van so 'n bewusmakingsweek, kan 'n program van geestelike musiek aangebied word, wat gelei word deur 'n ervare en (verkieslik) bekende persoonlikheid en waarin bepaalde musiekitems, samesang en voorlesings aan die orde kom. (Hierdie program kan vooraf ingestudeer word deur musici en ander kunstenaars en uiteraard ook liedere bevat wat (soos aan die hand gedoen is by 3.2.4 hierbo) nuut geskep is en waarin die tema van versoening en eenheid pertinent aan die orde kom). Omdat versoening en eenheid die tema van die program is, kan 'n gepaste titel daarvoor wees: "Songs of Reconciliation and Unity/Liedere van Versoening en Eenheid" (met verwysing na die bekende en gewilde multikulturele program "Songs of Praise" wat elke jaar op verskillende plekke in die land aangebied word en waarin verskillende lofliedere uit verskillende kulture saamgesing of voorgesing word).

Indien so 'n week van bewusmaking op verskillende plekke in die Suid-Afrikaanse samelewing aangebied kan word, kan die gereformeerde kerke daarin slaag om 'n daadwerklike en leidende rol daarin te speel dat daar stelselmatig in die breër, multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing 'n bewustheid ontstaan met betrekking tot die belangrikheid van voortgaande en langdurige versoening en eenheid in die land. Deur die krag van poësie (teks) en musiek (melodie) hierin te gebruik, kan die onpeilbare krag van die kerklied op die lange duur uiteindelik effektief aangewend word vir die bewerking van versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika.

DEEL 4
SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING

HOOFSTUK 11: SAMEVATTING EN FINALE GEVOLGTREKKING

1. Inleiding en agtergrond

In hierdie studie word ondersoek gedoen na die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika.

Vir die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing in die tyd ná apartheid, is 'n studie met bostaande tema relevant omdat daar verskeie tekens is wat daarop dui dat konflik en vervreemding (veral tussen lede van die Westerse- en Afrikakulture) toenemend 'n werklikheid word. Ook vir die kerke van gereformeerde belydenis in Suid-Afrika is dit 'n relevante vraagstuk, omdat die konflik en vervreemding wat in die breër samelewing voorkom, tegelykertyd ook neerslag vind op gemeentevlak. Nie alleen veroorsaak dit 'n kerklike situasie wat nie Bybels verantwoordbaar is nie, maar dit lei ook daartoe dat die gereformeerde kerke as geheel nie werklik in staat is om hulle profetiese taak en roeping in die samelewing te kan uitvoer nie.

Die sentrale teoretiese argument waarvan in hierdie studie uitgegaan word, is dat die gereformeerde kerklied uitnemend daarvoor geskik is om te dien as instrument vir die bewerking van versoening en eenheid onder gelowiges van verskillende kulture, en daarom ook in die multikulturele, post-apartheid samelewing van Suid-Afrika.

In die kerklied beskik die gereformeerde kerke oor 'n uitnemende instrument waarmee die kwessie van versoening en eenheid in die samelewing aangepak kan word. Die kerklied bestaan uit poësie (teks) en musiek (melodie) wat elk op 'n unieke wyse 'n kragtige effek op die mens uitoefen. Saamgevoeg in 'n hegte eenheid, waar die waarheid van die evangelie (met die versoening wat Christus tussen God en mens en tussen mense onderling bewerk het as kern) deur musiek in die harte van sangers en hoorders

ingedra word, is die kerklied 'n onpeilbaar kragtige instrument wat die kerk behoort te gebruik om die versoening van Christus in die wêreld te bedien.

Die feit dat daar 'n hoë mate van konflik en vervreemding in die Suid-Afrikaanse samelewing is, wys daarop dat die gereformeerde kerklied nie na behore gebruik word in die bewerking van versoening en eenheid in die samelewing nie. Die rede hiervoor lê nie alleen in die verskille tussen die twee prominente kulture (die Westerse- en die Afrikakulture) nie, maar ook in die onvermoë van die gereformeerde kerke om die kerklied effektief aan te wend in die voortgaande proses van versoening en eenheid in Suid-Afrika. In hierdie studie word gepoog om uiteindelik aan te dui wat die moontlikhede vir die gebruik van die kerklied in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing is en watter verstellings nodig is ten einde die volle potensiaal van die gereformeerde kerklied in hierdie verband te kan benut.

2. Navorsingsvrae beantwoord

Die studie word so gestruktureer dat in die proses meer lig gewerp kan word op die volgende navorsingsvrae:

- Wat is "kultuur" en "multikulturaliteit" en hoe pas dit in by die manier waarop die mens dink en lewe? Watter lig werp die Skrif op die aspekte van kultuur en multikulturaliteit?
- Waarom is versoening en eenheid in die samelewing nodig? Wat kan in die lig van die Skrif hieroor vasgestel word?
- Wat is die aard en wese van die erediens waarbinne die kerklied aan die orde kom? Watter Skrifbeginsels kan afgelei word vir die gebruik van die kerklied in die erediens – ook binne 'n multikulturele konteks?
- Watter invloed het die verskillende aspekte van kultuur en multikulturaliteit op die Suid-Afrikaanse samelewing?
- In watter mate is daar versoening en eenheid (of 'n gebrek daaraan) in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing?
- In watter mate dra die gereformeerde kerklied daartoe by dat versoening en eenheid in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing bewerk en bevorder word? Watter verstellings is nodig om die potensiaal van die kerklied in hierdie verband optimaal te kan benut?

3. Struktuur van die studie

In die beantwoording van bogenoemde navorsingsvrae, word die navorsing van die studie gestruktureer volgens die model wat Zerfass (1974:164-177) vir die Praktiese Teologie ontwerp het. Zerfass se model behels dat basisteoretiese beginsels (uit teologiese- en ander tradisies) en metateoretiese perspektiewe (hoofsaaklik uit grenswetenskappe) gevorm word, waarna al die resultate gesamentlik in 'n hermeneutiese wisselwerking geartikuleer word tot die vorming van 'n nuwe praktykteoretiese ontwerp.

Deel 1 van hierdie studie behels dat bepaalde basisteoretiese beginsels geïdentifiseer word vir die gebruik van die gereformeerde kerklied in die bewerking van versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrikaanse konteks. In Deel 2 word ondersoek gedoen na die metateoretiese perspektiewe met betrekking tot die verskynsels van kultuur en multikulturaliteit in die Suid-Afrikaanse samelewing, versoening en eenheid (of die gebrek daaraan) in die multikulturele samelewing, asook die stand van die gereformeerde erediens en die gebruik van die kerklied as deel daarvan, binne die konteks van gereformeerde kerke in Suid-Afrika met lidmate van sowel die Westerse- as die Afrikakultuur. Die metateoretiese perspektiewe word geïntegreer met die basisteoretiese beginsels wat in Deel 1 verkry is, ten einde tot 'n praktykteoretiese model en aanbevelings te kan kom. In Deel 3 word op grond van die geïntegreerde gegewens van Deel 1 en Deel 2, 'n nuwe praktykteoretiese model vir die gebruik van die gereformeerde kerklied in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing daargestel. In hierdie model word onder meer aangetoon watter verstellings nodig is om die volle potensiaal van die gereformeerde kerklied te kan benut vir die bewerking van versoening en eenheid in die samelewing. Deel 4 bestaan uit 'n finale samevattende gevolgtrekking.

4. Gegewens wat verkry is

4.1. Deel 1: Basisteorie

Uit die basisteoretiese ondersoek met betrekking tot die begrippe "kultuur" en "multikulturaliteit", versoening en eenheid en die gereformeerde erediens en kerklied is die volgende basisteoretiese beginsels afgelei:

- Versoening en eenheid vind beslag in die erediens, waar die amptelike samekoms tussen God en sy kerk plaasvind. In die erediens het die kerk toenemend te doen met 'n situasie waar lidmate vanuit verskillende kulturele

agtergronde in dieselfde leefwêreld en erediens is en die potensiaal vir 'n gebrek aan versoening en eenheid groot is.

- Hoewel die erediens kultureel relevant moet bly en moet voorsiening maak vir multikulturaliteit waar nodig, moet kultuur altyd die liturgie tot diens wees, sodat die erediens ten alle tye Godgesentreerd is.
- In die erediens dien die kerklied by uitstek daartoe dat die totale gemeente (ook lidmate vanuit ander kulture as die dominante een) aktief kan deel hê aan die erediens. Die kerklied moet geskik wees vir die erediens en voldoen aan die Bybelse beginsels daarvoor. Voorwaardes vir die kerklied is dat dit Skrifgetrou, dogmaties suiwer, duidelik, singbaar, van goeie kwaliteit en toeganklik vir die hele gemeente moet wees.
- Alle musiekgawes (ook dié van lidmate uit ander kulture) is gawes van die Gees en kan gebruik word om 'n legitieme uitdrukking van die kerk in die erediens daar te stel. Indien dit kundig ingespan word, kan die kerklied in 'n multikulturele konteks daartoe lei dat kulturele grense oorgesteek, versoening en eenheid bewerk word en 'n sterk groepskohesie tot stand kom. So kan die eskatologiese visie van 'n nuwe verhouding met God en mekaar ook na die wêreld gekommunikeer word.

4.2. Deel 2: Metateorie

Uit die metateoretiese ondersoek met betrekking tot kultuur en multikulturaliteit in Suid-Afrika, versoening en eenheid in Suid-Afrika en die gereformeerde erediens en kerklied in Suid-Afrika is die volgende metateoretiese perspektiewe gevorm:

- Wat die religieuse, lewensbeskoulike, sosiale, materiële en gedragsdimensies van mens-wees betref, is daar merkbare en wesenlike verskille tussen mense van die Westerse- en tradisionele Afrikakulture. Indien die kernaspekte van elke kultuur getransformeer kan word om ooreen te kom met die beginsels in die Woord van God, kan 'n waardevolle onderlinge aanvulling van leemtes in elke kultuur egter bewerk word.
- Suid-Afrika het 'n lang geskiedenis van menseregtevergrype. Dit was nie primêr die kerk wat die voortou geneem het met die bewerking van versoening in Suid-Afrika nie, maar 'n Waarheids- en Versoeningskommissie (WVK) wat goed daarin geslaag het om die proses van versoening aan die gang te sit. In die verdere ontwikkeling van die hierdie proses asook die verdere bewerking van eenheid in Suid-Afrika het die kerk geleentheid om leiding te neem.

- Weens 'n beduidende rol wat hulle gespeel het in die vorming van die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika het beide die NG Kerk en die GKSA die geleentheid misgeloop om aktief te kon meewerk aan die bewerking van versoening en eenheid in 'n post-apartheid Suid-Afrika. Beide kerkverbande is tans in die proses om kerkeenheid met hulle Swart lidmate en gemeentes te bewerk.
- Tussen Afrikaanse gereformeerde kerke onderling, asook tussen Westerse gereformeerde kerke en gereformeerde kerke vanuit die Afrikakultuur is daar merkbare verskille in terme van die inkleding van die erediens en die gebruik van die kerklied as deel daarvan.
- Volgens die beginsel van 1 Korintiërs 14:15 kan gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture mekaar wedersyds verryk en die leemtes in elkeen se benadering tot godsdiens wedersyds aanvul wanneer kerkliedere saam gesing word.
- In 'n empiriese ondersoek het die saamsing van mekaar se kerkliedere 'n beduidende en merkbare effek gehad op die verhouding tussen die respondente uit die Westerse- en Afrikakulture. Na die saamsing van mekaar se kerkliedere het daar 'n merkbaar positiewe verandering in die verhouding tussen die respondente ontstaan en 'n gevoel van eenheid is beleef.
- Vir geen respondent was die kerkliedere van die ander kultuur totaal ontoeganklik nie. Lede van die Afrikakultuur sou graag van die inhoud van die Westerse kerkliedere wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker rasionele element in hulle kerkliedere). Lede van die Westerse kultuur sou graag iets van die Afrikakultuur se wyse van sing wou oorneem in hulle eredienste (daar is dus 'n behoefte aan 'n sterker spirituele element in die sing van hulle kerkliedere).

4.3. Integrering van basisteorie en metateorie

Die basisteoretiese beginsels van Deel 1 is op die volgende wyse geïntegreer met die metateoretiese perspektiewe van Deel 2:

- Basisteorie:

  Versoening en eenheid vind beslag in die erediens, waar die amptelike samekoms tussen God en sy kerk plaasvind. In die erediens het die kerk toenemend te doen met 'n situasie waar lidmate vanuit verskillende kulturele agtergronde in dieselfde leefwêreld en erediens is en die potensiaal vir 'n gebrek aan versoening en eenheid groot is.

  Metateorie:

Weens die konflik en stryd wat die apartheidsverlede in die Suid-Afrikaanse samelewing veroorsaak het, is versoening en eenheid (ook tussen gelowiges uit die Westerse- en Afrikakulture) nog nie volledig bereik nie en kan dit spanning bring waar lidmate vanuit die twee prominente kulture in een erediens saamkom.

- Basisteorie:

  Hoewel die erediens kultureel relevant moet bly en moet voorsiening maak vir multikulturaliteit waar nodig, moet kultuur die liturgie tot diens wees, sodat die erediens ten alle tye Godgesentreerd is.

  Metateorie:

  Hoewel multikulturele gereformeerde eredienste sporadies in Suid-Afrika voorkom, word eredienste in die meeste gevalle steeds apart gehou en ingerig volgens die eie aard van die kulturele groepering waarvan die lidmate deel is. Gegewens dui ook daarop dat eredienste nie in alle gevalle ingeklee word volgens Bybelse riglyne, sodat die kultuur tot diens van die liturgie is nie.

- Basisteorie:

  In die erediens dien die kerklied by uitstek daartoe dat die totale gemeente (ook lidmate vanuit ander kulture) aktief kan deel hê aan die erediens. Die kerklied moet geskik wees vir die erediens en voldoen aan die Bybelse beginsels daarvoor.

  Metateorie:

  Hoewel dit blyk dat gereformeerde kerkliedere vir lidmate uit 'n ander kultuur nie totaal ontoeganklik is nie, lei die min blootstelling aan mekaar se kulture en eredienste tog daartoe dat daar bepaalde struikelblokke is, waaronder die onbekendheid van die taal van die ander kultuur, asook die eiesoortige wyse van sing. Hoewel die Afrikaanse gemeentes van die GKSA die bepalings van Calvyn met betrekking tot die kerklied merendeels gehoorsaam, word dit egter in byna geen Swart Gereformeerde gemeente gehandhaaf nie.

- Basisteorie:

  Alle musiekgawes (ook dié van lidmate uit ander kulture) is gawes van die Gees en kan gebruik word om 'n legitieme uitdrukking van die kerk in die erediens daar te stel. Indien dit kundig ingespan word, kan die kerklied in 'n multikulturele konteks daartoe lei dat kulturele grense oorgesteek, versoening en eenheid bewerk word en 'n sterk groepskohesie tot stand kom. So kan die eskatologiese visie van 'n nuwe verhouding met God en mekaar ook na die wêreld gekommunikeer word.

Metateorie:

Daar is merkbare verskille tussen die kerkliedere wat in die Westerse- en in die Afrikakulture van die GKSA gebruik word. Ook die wyse van sing verskil aansienlik. Tog is daar 'n wedersydse verryking van mekaar in die saamsing van mekaar se kerkliedere moontlik en kan 'n sterk groepskohesie op hierdie manier tot stand kom, wat die potensiaal het om na buite in die breër samelewing uit te kring.

5. Voorgestelde praktykteoretiese model

Na aanleiding van die geïntegreerde gegewens van Deel 1 en Deel 2 is 'n praktykteoretiese model gevorm (Deel 3 Hoofstuk 10) wat bestaan uit 'n teoretiese gedeelte, gevolg deur bepaalde praktiese aanbevelings. Dit kan as volg saamgevat word:

5.1. Teoretiese gedeelte van die praktykteoretiese model

5.1.1. Verstelling aan die gereformeerde erediens:

- Omdat die kerklied as deel van die erediens aan die orde kom, is dit nodig om sekere verstellings en verandering van gerigtheid in die erediens te bewerkstellig, alvorens die krag van die kerklied benut kan word om 'n bydrae te lewer tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika.
- Met betrekking tot elkeen van die aspekte waarmee die aard en wese van die gereformeerde erediens omlyn word, is daar 'n gebrek aan 'n gerigtheid tot mekaar en die wêreld. Daar word alleen gefokus op die eie ek en die in-groep waaraan ek behoort, terwyl diegene van 'n ander kulturele agtergrond merendeels buite rekening gelaat word.
- Sonder 'n daadwerklike regstelling hiervan, kan die kerklied nie binne die regte liturgiese konteks vir die huidige Suid-Afrikaanse sosiopolitieke situasie gebruik word nie en word die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika grootliks verskraal.
- Indien die verskeidenheid kultuurelemente tot beskikking van die kerk reg aangewend word in die erediens, kom 'n tweeledige proses tot stand: die erediens ondergaan verandering en vernuwing en elke kultuur word getransformeer. Dit is 'n tydsame proses waarin kultuur en erediens deurentyd op mekaar inwerk.
- Deur die regte hantering van die wisselwerking tussen kultuur en die liturgie kan die swakhede en leemtes van die Westerse kultuur wat neerslag vind in die erediens, stelselmatig verander word en leemtes aangevul word deur die bydrae

van lidmate van die Afrikakultuur wat in die erediens is. Dieselfde kan gebeur met die swakhede en leemtes in eredienste binne die Afrikakultuur wanneer lidmate van die Westerse kultuur bepaalde bydraes lewer in die erediens.

- Eredienste waarin lidmate van sowel die Westerse- as die Afrikakultuur teenwoordig is, vind selde plaas. Biddende en Geesvervulde optrede deur kerkleiers en gelowiges op grondvlak is dringend noodsaaklik, sodat die gereformeerde kerke langs bogenoemde weg van verandering en vernuwing in erediens en kultuur kan leiding neem in die voortgaande proses van versoening en eenheid in die land.

5.1.2. Verstelling aan die gereformeerde kerklied:

- Ten einde die volle potensiaal van poësie en musiek in die kerklied te kan ontgin, is dit belangrik dat die deursnee lidmaat in multikulturele eredienste die poësie (teks) sowel as die musiek (melodie) toeganklik sal vind.
- Die gebrek aan toespitsing op die pastorale- sowel as die missionêre dimensies van die erediens kan reggestel word deur onder meer nuwe kerkliedere daar te stel wat kontekstueel is en relevant is vir die eiesoortige sosiopolitieke omstandighede van die Suid-Afrikaanse samelewing.
- Leemtes wat daar by gelowiges van die Westerse kultuur bestaan in terme van die wyse waarop gesing word, sowel as by die Afrikakultuur in terme van die inhoud van die kerkliedere, kan wedersyds aangevul word wanneer lidmate van die verskillende kulture gereeld blootgestel word aan mekaar se eredienste en sing van kerkliedere. Op sy beurt kan dit lei tot die uitbreiding van die beginsels wat gestel word as riglyne vir die inhoud en aanwending van die gereformeerde kerklied in die erediens.
- Omdat die kerk die opdrag het om 'n leidende rol te speel in die bewerking van versoening en eenheid in die wêreld, het ook die gereformeerde kerke die verantwoordelikheid om maniere te vind waardeur dit wat in multikulturele eredienste en deur die saamsing van kerkliedere bewerk word, deur te dra na die breër samelewing waarin die lidmate woon en werk.

5.1.3. Grafiese voorstelling

Die praktykteoretiese model wat hierbo uiteengesit is, kan deur middel van die volgende grafiese voorstelling uitgebeeld word :

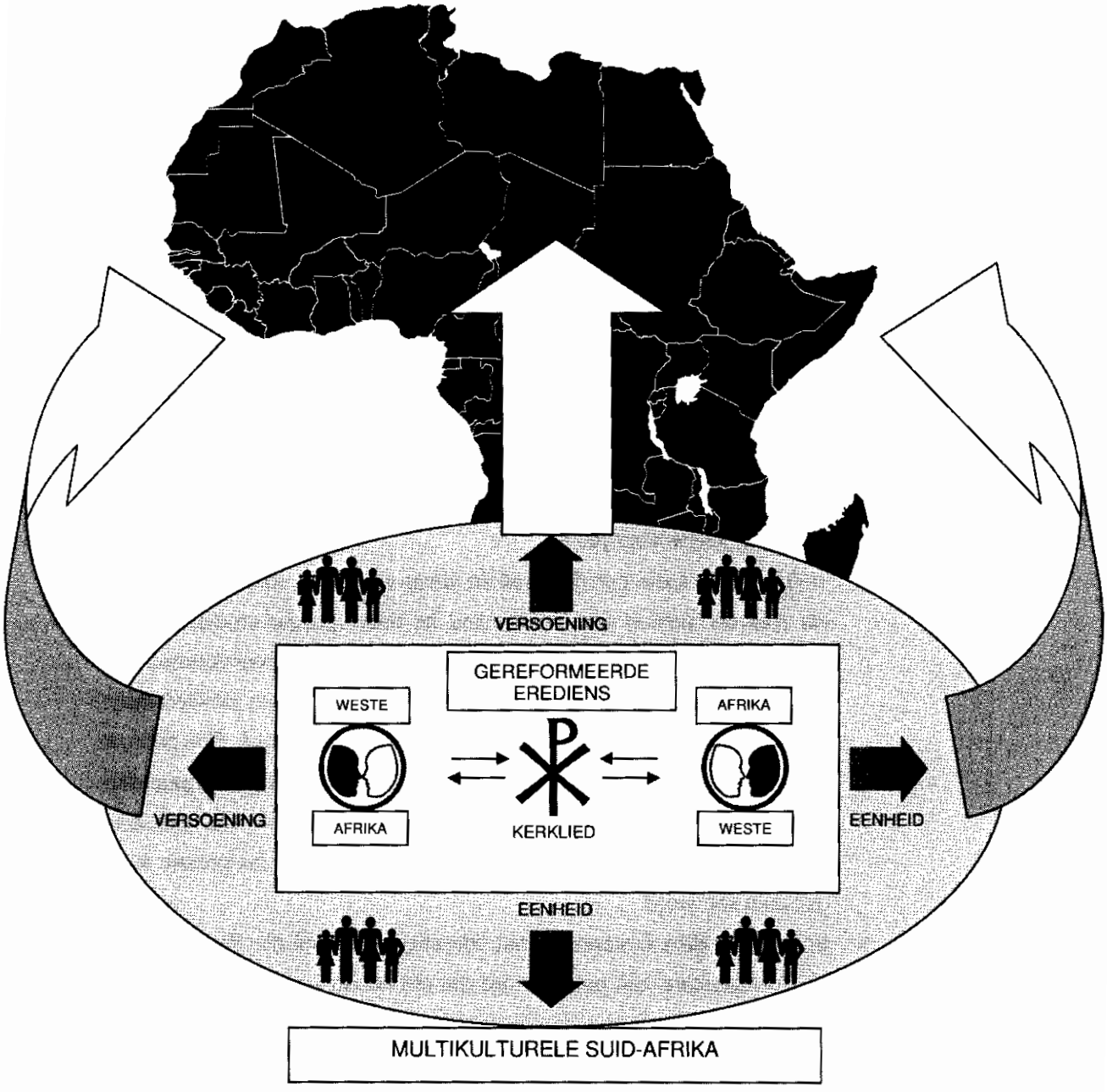

('n Beskrywing en verduideliking van die grafiese voorstelling word gegee by 2.1.3 Hoofstuk 10).

5.2. Praktiese aanbevelings

5.2.1. Praktiese aanbevelings met betrekking tot die gereformeerde erediens:

- Ten einde die gerigtheid van die gereformeerde erediens sodanig te kan verstel dat dit nie bloot na binne gerig word op die in-groep van 'n bepaalde kultuur nie, kan elke element van die erediens verander word dat daar ook gefokus word op die naaste en die wêreld.
- Wedersydse blootstelling aan mekaar en verryking van mekaar in die erediens kan bewerk word wanneer ruimte gegee word vir die eiesoortige benadering wat gelowiges van die Westerse- en Afrikakulture met betrekking tot die erediens en die kerklied het. Hiervoor kan die inkleding van eredienste en ander samekomste gereël word deur verteenwoordigers van elke kultuur, wat gesamentlik beplan en voorstelle oorweeg vir elke geleentheid.

5.2.2. Praktiese aanbevelings met betrekking tot die gereformeerde kerklied

- Vir besluite oor die keuring en gebruik van kerkliedere in 'n multikulturele erediens word 'n proses van onderhandeling tussen al die betrokkenes voorgestel.
- 'n Grondige studie oor die aard en wese van die erediens, asook oor die plek en funksie van die kerklied as deel van die erediens, moet gesamentlik vooraf gedoen word deur alle betrokkenes in bogenoemde proses. Bybelse riglyne vir die erediens en kerklied moet altyd as maatstaf in bogenoemde proses gebruik word. Die gebruik van ander musiekinstrumente vir sangbegeleiding, liggaamlike begewing tydens die sing van liedere asook die gebruik van koorsang tydens die erediens, is bykomende aspekte wat in hierdie proses in ag geneem kan word.
- In gesamentlike eredienste met lidmate van sowel die Westerse- as die Afrikakulture kan besluit word dat die keuse aanvanklik val op die sing van kerkliedere van elke kultuurgroep. Die liedere word dan vertaal vir die lidmate van die ander kultuur. Daarmee saam word gesoek na gepaste liedere van 'n derde kultuur, wat vir alle erediensdeelnemers toeganklik is, terwyl mettertyd gepoog word om nuwe kerkliedere gesamentlik te skep.
- Die verskillende benaderings ten opsigte van musiek en sang wat in die Westerse- en die Afrikakulture gevolg word (volgens die beginsel

van 1 Korintiërs 14:15) moet ook deeglik in berekening gebring word. Wedersydse aanvulling van leemtes in elke kultuur in hierdie verband moet altyd in die fokus wees.

- Die skepping van nuwe kerkliedere wat 'n kontekstuele tema en inhoud het, is nodig, sodat lidmate uit verskillende kulture gesamentlik kan sing oor dit wat hulle roeping en taak in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing is.

5.2.3. Praktiese aanbevelings met betrekking tot 'n bewusmakingsprojek

- Die roeping van die kerk behels dat die versoening van Christus ook op 'n breër front in die samelewing 'n werklikheid gemaak moet word.
- 'n Landswye projek word voorgestel waarmee die inwoners van Suid-Afrika, oor alle grense heen (ook kultuurgrense) bewus gemaak word van die Bybelse boodskap van versoening en eenheid in Christus en van die betekenis wat dit het vir die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing, wat steeds ly onder die nagevolge van die beleid van apartheid.

6. Finale samevattende gevolgtrekking

Die volgende finale samevattende gevolgtrekking kan gemaak word met betrekking tot die navorsing wat gedoen is in Deel 1 tot 3 met betrekking tot die bydrae van die gereformeerde kerklied tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrika:

- In die gereformeerde kerklied beskik die gereformeerde kerke oor 'n besondere kragtige instrument wat effektief aangewend kan word vir die bewerking van versoening en eenheid in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing. Die volle potensiaal wat die gereformeerde kerklied in hierdie verband het word nog nie ten volle benut nie. Dit kan egter reggestel word indien sekere verstellings gemaak en praktiese aanbevelings toegepas word met betrekking tot die gerigtheid van die gereformeerde erediens en die inhoud en aanwending van die gereformeerde kerklied as deel daarvan.

7. Voorgestelde temas vir verdere navorsing

Die volgende temas, wat verband hou met hierdie studie, benodig verdere navorsing ten einde 'n bydrae te kan lewer tot die uitbou van die vakgebied

van die Liturgiek en die Himnologie, met besondere verwysing na bepaalde aspekte rondom die gereformeerde kerklied:

- Die gebruik van die gereformeerde kerklied tydens pastorale berading.
- 'n Gereformeerd-himnologiese evaluering van die tekste en melodieë van kerkliedere wat in die eredienste van nie-Afrikaanse gereformeerde kerke in Suid-Afrika gebruik word.
- Die gebruik van verskillende musiekinstrumente in die gereformeerde erediens.
- Liggaamlike beweging (dans) as deel van die gereformeerde erediens.
- Die gebruik van 'n gemeentekoor as deel van die gereformeerde erediens.
- Die ontwerp van 'n model waarvolgens die Bybelse beginsels vir poësie (teks) en musiek (melodie) in die kerklied in verskillende kulturele kontekste toegepas kan word.
- 'n Prinsipiële ondersoek na die temas en inhoud van die gereformeerde kerklied in Suid-Afrika.
- Die ontwerp van 'n model waarvolgens nuwe gereformeerde kerkliedere, met relevante temas vir die huidige Suid-Afrikaanse konteks, vir gebruik in 'n multikulturele erediens geskep kan word.
- Die bydrae van die tradisionele Afrikakultuur tot die spiritualiteit van gereformeerde lidmate van die Westerse kultuur.
- Die wedersydse bydraes van die Westerse- en Afrikakulture tot vernuwing en verdieping in die gereformeerde erediens volgens 1 Korintiërs 14:15.

ABSTRACT

The two most prominent cultures that continue to have a defining influence on the socio-political developments in a multi-cultural South African society, are the Western and African cultures. Because of the differences between these two cultures and the respective roles members of each culture have played in the socio-political history of South Africa (especially with regard to the rise and fall of *apartheid*), conflict and alienation in most cases define the relationship between members of these cultures. Not only does it negatively impact on the multi-cultural society of South Africa as such, it also has far-reaching implications for the continent as a whole, seeing that South Africa is regarded as the economical and political powerhouse of Africa upon which are pinned the hopes of millions for a better life. As a result, the importance of reconciliation and unity in the multi-cultural South African society cannot be over-emphasized.

It is a Biblical imperative that all members of society should live together in peace and harmony. To this end, the church is commanded to serve the reconciliation of Christ to the world (2 Corinthians 5:11-21). One of the instruments to the disposal of the reformed churches in South Africa for the completion of this mission, is the liturgical song. The reformed liturgical song consists of poetry (text) and music (melody) which are woven together in such a way that the text of the song is carried directly into the heart of the singer or listener. The combined power of poetry and music provides the church with a powerful therapeutic and communicative instrument by which the truth of the gospel of Christ can effectively be proclaimed to the world.

A closer look at the current situation in the multi-cultural South African society reveals that the reformed churches in South Africa (of both Western and African backgrounds) haven't as yet properly played their part in the attaining of reconciliation and unity in society. The central question for research in this study, therefore, is the following:

> In what way can the reformed liturgical song contribute to the attainment of the ideal of reconciliation and unity in the multi-cultural South African society?

The research in this study is structured according to the model for Practical Theology that was developed by Zerfass (1974:164-177). This model entails that specific base-theoretical principles are compared with meta-theoretical perspectives to eventually arrive at a theory of practice from which is derived a new set of practical guidelines. In Part 1 of this study, research centres around the base-theoretical principles with

regard to culture, multi-culturality, reconciliation, unity, reformed worship and liturgical song. In Part 2 meta-theoretical perspectives are given with regard to culture and multi-culturality in South Africa, reconciliation and unity in the South African context, as well as reformed worship and the use of liturgical song in the multi-cultural South African society. In Part 3 a theory of practice is articulated in which a new set of practical guidelines for the use of the reformed liturgical song towards the attaining of reconciliation and unity in the multi-cultural South African society is given.

Finally it is concluded that, with certain adjustments, the reformed liturgical song can effectively be used as an instrument for attaining reconciliation and unity in the multi-cultural South African society.

OPSOMMING

In die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing is die Westerse- en die Afrikakulture die mees prominente kulture en oefen beide 'n sterk invloed uit op die sosiopolitieke ontwikkeling van die land. Omdat die Westerse- en Afrikakulture in verskeie opsigte van mekaar verskil en lede van beide kulture 'n bepalende rol gespeel het in die sosiopolitieke geskiedenis van Suid-Afrika (veral met betrekking tot die stryd rondom die beleid van apartheid), word die onderlinge verhouding tussen lede van hierdie kulture merendeels gekenmerk deur konflik en vervreemding. Dat hierdie toedrag van sake verreikende gevolge het vir die Suid-Afrikaanse samelewing, spreek vanself. Wanneer in ag geneem word dat Suid-Afrika 'n leidende politieke en ekonomiese rol op die vasteland van Afrika speel, blyk dit duidelik dat die bewerking van versoening en eenheid in Suid-Afrika ook vir die kontinent as geheel verreikende implikasies het.

Volgens die Woord van God het die kerk die opdrag om die versoening van Christus aan die wêreld te bedien (2 Korintiërs 5:11-21). Een van die instrumente wat die kerk hiervoor tot sy beskikking het, is die gereformeerde kerklied. In die gereformeerde kerklied word poësie (teks) en musiek (melodie) in 'n eenheid verweef, waarmee die essensie van die teks ingedra word in die harte van elke sanger en hoorder. Op hierdie wyse dien die gekombineerde krag van poësie en musiek as 'n kragtige terapeutiese en kommunikatiewe instrument waarmee die evangelie in die wêreld verkondig kan word.

'n Ontleding van die situasie in die huidige multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing toon duidelik dat die gereformeerde kerke in Suid-Afrika (van sowel die Westerse- as Afrikakulture) tot dusver nie die roeping om die versoening van Christus te bedien, na behore nagekom het nie. Die navorsingsvraag wat na aanleiding hiervan na vore kom is die volgende:

> Watter bydrae kan die gereformeerde kerklied lewer tot versoening en eenheid in 'n multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing?

In die beantwoording van genoemde navorsingsvraag word die studie gestruktureer volgens die model wat Zerfass (1974:164-177) vir die Praktiese Teologie ontwikkel het. Zerfass se model behels dat basisteoretiese beginsels en metateoretiese perspektiewe gevorm word, waarna die resultate gesamentlik in 'n hermeneutiese wisselwerking geartikuleer word tot die vorming van 'n nuwe praktykteoretiese

ontwerp. In Deel 1 van hierdie studie word basisteoretiese navorsing gedoen met betrekking tot die begrippe "kultuur" en "multikulturaliteit" asook met betrekking tot versoening en eenheid, die gereformeerde erediens en die gereformeerde kerklied. In Deel 2 word 'n ondersoek gedoen na die metateoretiese perspektiewe wat geïdentifiseer kan word met betrekking tot die verskynsels van kultuur en multikulturaliteit in Suid-Afrika, versoening en eenheid in die Suid-Afrikaanse samelewing, asook die gereformeerde erediens en kerklied in 'n multikulturele Suid-Afrika. In Deel 3 word 'n nuwe praktykteoretiese model daargestel waarin onder meer sekere praktiese riglyne gegee word vir die gebruik van die gereformeerde kerklied in die bewerking van versoening en eenheid in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing.

Die finale gevolgtrekking waartoe gekom word, is dat die gereformeerde kerklied, met bepaalde verstellings, effektief gebruik kan word vir die bewerking van versoening en eenheid in die multikulturele Suid-Afrikaanse samelewing.

SLEUTELTERME

gereformeerde erediens	reformed worship
gereformeerde kerklied	reformed liturgical song
musiek	music
poësie	poetry
kultuur	culture
multikulturaliteit	multi-culturality
Westerse kultuur	Western culture
Afrikakultuur	African culture
versoening	reconciliation
eenheid	unity
Suid-Afrika	South Africa
apartheid	"apartheid" (separateness)
konflik	conflict
vervreemding	alienation
Waarheids- en Versoeningskommissie (WVK)	Truth and Reconciliation Commission (TRC)

BIBLIOGRAFIE

ADRIAANSE, R. 2003. 'Afrikaans kan 'n great wapen wees in stryd teen rassisme.' *Beeld*:11, Okt. 7.

AFROL NEWS. 2006. Unions see hope for economic recovery. [Web:] http://www.afrol.com/printable_article/10529 [Datum van gebruik: 30 Okt. 2006].

ALEXANDER, N. 1999. Language and the national question. (*In* Maharaj, G., *ed.* Between unity and diversity: essays on nation-building in post-apartheid South Africa. Cape Town : David Philip Publishers. p. 17-31.)

ALEXANDER, N. 2001. Language politics in South Africa. (*In* Bekker, S., Dodds, M. & Khosa, M.M., *eds.* Shifting African identities: Identity? Theory, politics, history. Pretoria : HSRC. p. 141-152.)

ALLIE, M. 2002. Necklace killings reappear in South Africa. [Web:] http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/1759954.stm [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

AMAZON. 2006. Civilisation box set. [Web:] http://www.amazon.ca/Civilisation-Boxed-Set-Box/dp/078002253X [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

AMTA (American Music Therapy Association). 1999. Frequently asked questions about music therapy. [Web:] http://www.musictherapy.org/faqs.html [Datum van gebruik: 24 Jul. 2006].

ANC (African National Congress) . 1999. Unity in action: a short history of the African National Congress (South Africa) 1912-1982. [Web:] http://www.anc.org.za/ancdocs/history/unity.html [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

ANDERSON, C. 2006. Postmodernism for dummies. [Web:] http://mytwocents.wordpress.com/2006/12/12/postmodernism-for-dummies [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

ANDERSON, N.T. 1993a. Victory over the darkness. Vereeniging : Christian Art Publishers. 245 p.

ANDERSON, N.T. 1993b. Living free in Christ. Ventura : Regal. 315 p.

ANDERSON, N.T. 1999a. Set free: overcoming emotional, sexual, mental and spiritual captivity. London : Monarch Books. 445 p.

ANDERSON, N.T. 1999b. The bondage breaker: overcoming negative thoughts, irrational feelings and habitual sins. London : Monarch Books. 363 p.

AN-NA'IM, A.A. 2002. Introduction. (*In* An-Na'im, A.A., *ed.* Cultural transformation and human rights in Africa. London : Zed Books. p.1-11.)

ANNENBERG MEDIA. 1997. Middle Ages: arts and entertainment. [Web:] http://www.learner.org/exhibits/middleages/artsentr.html [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

ANSWERS. 2006a. Eurocentric. [Web:] http://www.answers.com/topic/eurocentric [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

ANSWERS. 2006b. South Africa. [Web:] http://www.answers.com/topic/south-africa#top [Datum van gebruik: 12 Mrt. 2007].

ART EDUCATION. 2006. African chairs, stools and thrones. [Web:] http://arts.osu.edu/ArtEducation/kplayground/thrones.htm [Datum van gebruik: 17 Sept. 2006].

ASMAL, K., ASMAL, L. & ROBERTS, R.S. 1997. Reconciliation through truth: a reckoning of apartheid's criminal governance. Cape Town : David Philip Publishers. 231 p.

ATKINSON, D. 1990. The message of Genesis 1-11: the dawn of creation. Leicester : Inter-Varsity Press. 190 p. (*In* Motyer, J.A. & Stott, J.W.R., *eds.* The Bible speaks today.)

BARKER-REINEKE, M. 2000. Making connections through the arts with commerce and technology. *Musicus*, 28(2):139-141.

BAROLSKY, V. 1999. The TRC and self-defence units – victims or perpetrators, criminals or political actors – a problem of interpretation. [Web:] http://www.trcresearch.org.za/abstracts/abarolsk.htm [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

BARRETT, C.K. 1994. A commentary on the first epistle to the Corinthians. London : A & C Black. 410 p. (Black's New Testament series. Second edition.)

BAUM, G. 1994. Two question marks: inculturation and multiculturalism. (*In* Greinacher, N. & Mette, N. *eds.* Christianity and cultures. London : SCM Press. p.101-106.)

BBC. 2002. Poetry therapy. [Web:] http://www.bbc.co.uk/dna/h2g2/alabaster/A665246 [Datum van gebruik: 21 Aug. 2006].

BEAN, J. 2003. "The sins or the fathers" (affirmative action in South Africa). [Web:] http://www.inmotionmagazine.com/opin/jbean.html [Datum van gebruik: 17 Okt. 2006].

BEASLY-MURRAY. G.R. 1999. John. Nashville : Thomas Nelson Publishers. 441p. (Word Biblical commentary. Vol. 36.)

BECKER, C. 1999. Memory/monstrosity/representation. [Web:] http://www.trcresearch.org.za/papers99/becker.pdf [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

BECKING, B. & KORPEL, M.C.A. 1999. The crisis of Israelite religion: transformation of religious tradition in exilic and post-exilic times. Leiden : Brill. 311p.

BEELD. 2003. Madiba. *Beeld*:12, Jul. 18.

BEELD. 2004. Afrikaans. *Beeld*:8, Jun. 2.

BEELD. 2006a. Voetewas. *Beeld*:10, Sept. 16.

BEELD. 2006b. Polisie-syfers oor misdaad. *Beeld*:18, Sept. 29.

BEELD. 2006c. Afrikane. *Beeld*:16, Okt. 9.

BEELD. 2006d. Skop hulle uit. *Beeld*:18, Okt. 18.

BEELD. 2006e. 2010. *Beeld*:16, Okt. 20.

BEELD. 2006f. Mpofu. *Beeld*:12, Okt. 23.

BEELD. 2006g. Gryse wysheid. *Beeld*:18, Okt. 27.

BEELD. 2007. Misdaad. *Beeld*:14, Feb. 7.

BEGBIE, J. 2002. Music, word and theology today: learning from John Calvin. (*In* Holness, L. & Wüstenberg, R.K., eds. Theology in dialogue: the impact of the Arts, Humanities, and Science on contemporary religious thought. Grand Rapids : Eerdmans. p. 3-27.)

BEKKER, S. 2001. Identity and ethnicity. (*In*: Bekker, S., Dodds, M. & Khosa, M.M., *eds*. Shifting African identities: Identity? Theory, politics, history. Pretoria : HSRC. p. 1-6.)

BELL, R.H. 2002. Understanding African philosophy. A cross-cultural approach to classical and contemporary issues. New York : Routledge. 189 p.

BELL, T. 2006. Gear was a reversal of RDP; Asgisa is more of the same. [Web:] http://www.busrep.co.za/general/print_article.php [Datum van gebruik: 30 Okt. 2006].

BERGER, B. 1993. Multi-kulturele musiekopvoeding. *South African music teacher* (123):12-13. Dec.

BESTER, R. 1999. At the edges of apartheid memory. [Web:] http://www.trcresearch.org.za/papers99/bester.pdf [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

BETTERMANN, H., VON BONIN, D., FRUHWIRTH, M., CYSARZ, D. & MOSER, M. 2002. Effects of speech therapy with poetry on heart rate rhythmicity and cardiorespiratory coordination. [Web:] http://www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/query.fcgi [Datum van gebruik: 21 Aug. 2006]

BIAKOLO, E. 2003. Categories of cross-cultural cognition and the African condition. (*In*: Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 9-19.)

BIKO, N. 2000. Amnesty and denial. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 193-198.)

BINGLE, J.P. 2000. Die verhouding tussen openbaring, dogmavorming en doksa-uiting in die liturgiese lied. Potchefstroom : PU vir CHO. (Verhandeling - Th.M.) 178p.

BISSCHOFF, A. 1992. Poésie pure. (*In* Cloete, T.T., *red.* Literêre terme en teorieë. Pretoria : HAUM-Literêr. p. 387-388.)

BIYELA, E.M. 2001. Remarks made on the occassion of the National Professional Teachers Organisation of South Africa (NAPTOSA) conference on racism, gender equity and HIV/AIDS held on 3 and 4 October 2001 at Misty Hills Hotel, Muldersdrift. [Web:] http://www.naptosa.org.za/documents/information/info_09.html [Datum van gebruik: 13 Jun. 2006].

BLACK TIE ENSEMBLE. 2006. Black Tie Ensemble: general information. [Web:] http://www.blackties.co.za/information.htm [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

BLACKABY, H. & BLACKABY, M. 2004. Verstaan die gawes van die Gees. Vertaal deur Cliff Smuts. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy. 161 p.

BLACKING, J. 1995. Music, culture and experience. Chicago: University of Chicago Press. 269 p.

BOEKKOOI, P. 2003. Tien uit tien vir Tien. *Beeld.Plus*:2, Apr. 16.

BOEREE, C.G. 2000. The Middle Ages. [Web:] http://www.ship.edu/~cgboeree/middleages.html [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

BORCHERT, G.L. 1996. John 1-11. s.l. : Broadman & Holman Publishers. 399 p. (*In* Clendenen, E.R. *ed.* The new American commentary. Vol. 25A.)

BOSCH, D.J. 1991. Transforming mission: paradigm shifts in theology of mission. New York : Orbis Books. 587 p.

BOSHOFF, H. 1998. Christenwees/kerkwees in 'n tyd soos dié... (Lesing gelewer op 24 Maart 1998 aan studente in Teologie aan die PU vir CHO as deel van die kursus Homiletiek.) Potchefstroom. 3 p. Ongepubliseer.

BOSHOFF, W., SCHEFFLER, E. & SPANGENBERG, I. 2000. Ancient Israelite literature in context. Pretoria : Protea Book House. 239 p.

BOTHA, J.E. 1991. Jesus and the Samaritan woman: a speech act reading of John 4:1-42. Leiden : E.J. Brill. 220 p.

BOTHA, L. 2006. Boeremusiek verwelkom Tshepo 'met oop arms.' *Beeld*:1, Okt. 23.

BOTHA, N. 2006. Laat lidmate met vreugde verenig: hou dié punte in gedagte in strewe na kerkeenheid. *Beeld*:14, Jul. 24.

BOTHA, R. 2006a. Zimbabwe 'n wurm in SA appel. *Sakebeeld*:18, Aug. 9.

BOTHA, R. 2006b. Misdaad vertrap ekonomiese bloeisels. *Beeld*:30, Okt. 11.

BOTHA, W. 1999. Redaksioneel: I am an African. [Web:] http://general.uj.ac.za/aambeeld/november1999/AamN99-05.htm [Datum van gebruik: 10 Jul. 2006].

BOYNICK, M. 1996. Musical terms: rhythm. [Web:] http://w3.rz-berlin.mpg.de/cmp/g_rhythym.html [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

BRAHM, E. 2004. Truth commissions. [Web:] http://www.beyondintractability.org/essay/truth_commissions/ [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

BRAND, G. 2003. Afrikaans kan nie politieke onderrok wegsteek nie! *Beeld*:9, Sept. 27.

BRAND, N. 2006. Afrikane optimisties, maar vra meer werk. [Web:] http://152.111.1.251/argief/berigte/beeld/2006/06/06/B1/28/wefoptims_1759.html [Datum van gebruik: 8 Jul. 2006].

BREYTENBACH, C. 1986. Reconciliation: shifts in Christian soteriology. (*In* Vorster, W.S. *ed.* Reconciliation and reconstruction. Proceedings of the 10th symposium of the Institute for Theological Research held at the University of South Africa (UNISA) on 3 and 4 September 1986. Pretoria : UNISA. p. 1-25.)

BREYTENBACH, W. 1999. The history and destiny of national minorities in the African renaissance: the case for better boundaries. (*In*: Makgoba, M.W., *ed.* African renaissance: the new struggle. Cape Town : Tafelberg. p. 91-100.)

BRISLIN, R. 2000. Understanding culture's influence on behaviour. Orlando : Harcourt College Publishers. 468 p.

BRODIE, T.L. 1993. The gospel according to John. Oxford : Oxford University Press. 625 p.

BROOKLYN COLLEGE. 1999. The roots of Western culture: shaping of the modern world. [Web:] http://academic.brooklyn.cuny.edu/history/virtual/core4-1.htm [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

BROWN, C. 1975. The new international dictionary of New Testament theology. 3 Volumes. Exeter : The Paternoster Press.

BRUCE, F. F. 1977. Commentary on the book of Acts. Grand Rapids : Eerdmans. 555 p.

BRÜMMER, V. 1994. Kairos, reconciliation and the doctrine of atonement. *Journal of theology for Southern Africa*, (87):42-60, Jun.

BRÜMMER, W. 2004. Van Christenpunk na Boerepunk. *Beeld*:3, Apr. 5.

BUCKLE, T. 1995. Land relations and social dynamics: reflections on contemporary land issues in South Africa, with particular reference tot the Eastern Cape. (*In* Lemon, A., *ed.* The geography of change in South Africa. Chichester : John Wiley & Sons. p. 65-84.)

BURGER, C. 2003a. Christendom se getalle skiet op: 'n wonderwerk is besig om te gebeur in Afrika. *Beeld*:10, Jun. 9.

BURGER, C. 2003b. Mbeki steek sy hand uit om hulp – die kerk moet dit net vat. *Beeld*:11, Aug. 15.

BURGER, C. 2004. NGK is terug waar hy hoort – in SARK. *Beeld*:10, Jul. 19.

BURGER, C. 2006. Die land is gereed vir 'n alliansie teen misdaad en geweld. *Beeld*:13, Aug. 22.

BURGER, I. 2003. Afrika-godsdiens nader aan die Bybel. *Beeld*:12, Aug. 25.

BURGER, I. 2006. Kerk moet Suid-Afrika se 'Boetmanne' help. *Beeld*:16, Okt. 9.

BURGER, K. 2003. Klanke wat genesing bring. *Beeld Plus*:3, Sept. 6.

BURGER, K. 2004. Talent wat mense nie meer benut nie. *Beeld*:14, Apr. 5.

BURGER, W. 1998. Afrika-Renaissance: 'n nuwe menswaardigheid? [Web:] http://general.rau.ac.za/aambeeld/november1998/n%20nuwe%20menswaardigheid.html [Datum van gebruik: 8 Okt. 2006].

BURGER, W. 2000. Die storie van identiteit. [Web:] http://general.rau.ac.za/aambeeld/november2000/storie.htm [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

BURGER, W. 2004. Die gedig en die neurowetenskap. *Beeld.Plus*:4, Sept. 11.

BUSKAID. 2006. Buskaid: helping young Black musicians in South African townships. [Web:] http://www.buskaid.org.za/modules.php [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

BUYS, F. 2006. SA kan doen met 'n miljoen of twee. *Rapport*:22, Okt. 15.

BYARS, R.P. 2002. The future of protestant worship: beyond the worship wars. London : Westminster John Knox Press. 138 p.

BYBEL. 1993. Die Bybel: nuwe vertaling. Kaapstad : Bybelgenootskap van Suid-Afrika.

CALVIJN, J. 1900. Uitlegging op de profetie van Jesaja. Vertaal en bewerk deur L.W. van Deventer & E.C. Gravemeijer. Utrecht : A. H. Ten Bokkel Huinink. 796 p.

CALVIN, J. 1953. The gospel according tot Isaiah : seven sermons on Isaiah 53 concerning the passion and death of Christ. Translated by Leroy Nixon. Grand Rapids : Eerdmans. 133 p.

CALVYN, J. 1967. Institusie of onderwysing in die Christelike godsdiens. Uit die Latyn vertaal deur A. Duvenhage. Potchefstroom : Pro Rege Pers. 550 p.

CAREY, G. 2001. The Apocalypse and its ambigous ethos. (*In* Moyise, S., *ed.* Studies in die book of Revelation. Edinburgh : T&T Clark. p. 163-180.)

CASSIDY, M. 1989. The passing summer: a South African pilgrimage in the politics of love. London : Hodder & Stoughton. 534 p.

CHANGANI, F. 1998. Postmodernism: rearranging the furniture of the universe. [Web:] http://www.geocities.com/Athens/Agora/9095/postmodernism.html [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

CHAZAN, N., MORTIMER, R., RAVENHILL, J. & ROTHCHILD, D. 1992. Politics and society in contemporary Africa. Boulder, CO : Lynne Rienner Publishers. 482 p.

CHERRY, J. 2000. Historical truth: something to fight for. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 134-143.)

CHILD TRAUMA ACADEMY. 1999. Post-traumatic stress disorders in children and adoloscents. [Web:] http://www.childtrauma.org/ctamaterials/PTSD_opin6.asp [Datum van gebruik: 7 Otk. 2006].

CHRISTOPHER, A.J. 1995. Post-Apartheid South Africa and the nation state. (*In* Lemon, A., *ed.* The geography of change in South Africa. Chichester : John Wiley & Sons. p. 3-15.)

CILLIERS, F. 1988. Personality characteristics of the effective therapist. *South African journal for music therapy*, 6(4):6-9.

CITY PRESS. 2006. From Eurocentrism and Afrocentrism to multiculturalism. [Web:] http://www.news24.com/City_Press/Features/0,,186-1696_1928383,00.html [Datum van gebruik: 3 Aug. 2006].

COETZEE, P.H. & ROUX, A.P.J. 2003. Preface to first edition. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press in Southern Africa. p. xi-xiii.)

COLLET, G. 1994. From theological vandalism to theological romanticism? (*In* Greinacher, N. & Mette, N., *eds.* Christianity and culture. London : SCM Press. p. 25-38.)

CONN, H.M. 1981. Conversion and culture - a theological perspective with reference to Korea. (*In* Stott, J.R.W. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p. 147-172.)

CORBITT, J.N. 1998. The sound of the harvest: music's mission in church and culture. Grand Rapids : Baker Books. 352 p.

COSTAS, O.E. 1981. Conversion as a complex experience. - a personal case study. (*In* Stott, J.R.W. & Coote. R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p. 173-191.)

COURT, J.M. 1994. Revelation. Sheffield : JSOT Press. 133 p.

CRAFFERT, P. 2002. Wis uit vs praat dit uit: Hervormingsdebat gaan oor watter samelewing ons wil hê. *Beeld*:13, Sept. 18.

CRICHTON, J.D. 1992. A theology of worship (*In*: Jones, C, Wainwright, G. Yarnold, E.S.J. & Bradshaw, P., *eds.* The study of liturgy. London : SPCK. p. 3-30.)

CYRUS, C.J. 1999. "Music." Introduction to Medieval music. [Web:] http://www.vanderbilt.edu/~cyrus/ORB/orbmusic.htm [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

d'ASSONVILLE, V.E. 1990. Kerkgeskiedenis in 30 lesse. Potchefstroom : Marnix. 117 p.

DAVIS, R.A. 2005. Music education and cultural identity. [Web:] http://www.blackwell-synergy.com/doi/full/10.1111/j.1469-5812.2005.00097.x [Datum van gebruik: 26 Jul. 2006].

DE BONO, E. 1997. Away with the gang of three. [Web:] http://www.edwdebono.com/debono/guard.htm [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

DE GRUCHY, J.W. 1997. Church unity and democratic transformation: perspectives on ecclesiology and ethics in South Africa. *The ecumenical review*, 49:356-377, Jul.

DE GRUCHY, J.W. 2002. Reconciliation: restoring justice. London : SCM Press. 255 p.

DE KLERK, B.J. 1987. Die Heilige Gees in die verhouding Skriflesing, prediking en gebed in die erediens. Potchefstroom : PU vir CHO. (Proefskrif – ThD.)

DE KLERK, B.J. & VAN RENSBURG, F.J. 1999. Preekgeboorte. 'n Handleiding vir Gereformeerde eksegese en prediking. Potchefstroom : Fakulteit Teologie PU vir CHO. 145 p.

DE KLERK, F.W. 2006. Toespraak aan die 'Nederlands Zuid-Afrika Vereniging.' [Web:] http://www.zuidafrikahuis.nl/download.php [Datum van gebruik: 5 Jan. 2007].

DE KLERK, J.J. 1982. Liturgiese grondlyne. Kaapstad : NG Kerk-Uitgewers. 154p.

DE KLERK, T.C. 1990. Die rol van eredienssang in die opbou van die gemeente. Potchefstroom : PU vir CHO. (Verhandeling – Th.M.)

DE LANGE, D. 2006a. Basta met pille – gee hulle knoffel! Minister van gesondheid uit voeling met werklikheid. *Beeld*:18, Aug. 30.

DE LANGE, D. 2006b. Net 43% van wittes glo Suid-Afrika se toekoms is rooskleurig. *Beeld*:4, Sept. 25.

DE LANGE, D. 2006c. 'Ons is ook Afrikane,' sê wit Tukkies. *Beeld*:6, Okt. 6.

DE LANGE, L. 2006a. Libanon pleit om SA hulp: Pahad kap VN se hantering van krisis. *Beeld*:6, Aug. 9.

DE LANGE, L. 2006b. SA help met Iran-spanning: Probeer só kern-drukpot ontlont. *Beeld*:7, Aug. 22.

DE LANGE, L. 2006c. 529 Polisiebeamptes geskors. *Beeld*:4, Sept. 28.

DE LANGE, J. 2000. The historical context, legal origins and philosophical foundation of the South African Truth and Reconciliation Commission. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 14-31.)

DE LANGE, J. 2006. 'n Land van melk en heuning – as jy wit is. *Beeld*:27, Okt. 2.

DEN BOEFT, J., BRANDSMA, F., HOENSELAARS, T., KLOEK, J., LEVIE, S., VAN DER THÜSEN, J. & WIERSEMA, S. 1994. Denken over dichten: dertig eeuwen poëticale reflectie. Amsterdam : Amsterdam University Press. 214 p.

DEPARTMENT OF PUBLIC SERVICE AND ADMINISTRATION. 1998. White Paper on Affifmative Action in the Public Service. [Web:] http://www.polity.org.za/html/govdocs/white_papers/affirmative.html [Datum van gebruik: 17 Okt. 2006].

DE VAUX, R. 1960. Hoe het oude Israel leefde: de instellinge van het Oude Testament. Roermond : J.J. Romen & Zonen Uitgevers. 411 p.

DE VISSER, A.J. 2000. Kyrios and Morena: the Lordship of Christ and African township Christianity. Pretoria : s.n. 253 p.

DE WAARD, H. 1992. The unity of the church. *In die Skriflig* 26(4): 563-567. Des.

DIE VRYE AFRIKAAN. 2005. Opstand in die NG Kerk. *Die Vrye Afrikaan:*1, Aug. 19.

DRAKENSBERG TOURISM. 2006. Drakensberg Boys Choir School. [Web:] http://www.drakensberg-tourism.com/drakensberg-boys-choir.html [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

DUBOURDIEU, E. 1996. Accentuate the positive? Affirmative action for Sourh African women. [Web:] http://www2.univ-reunion.fr/~ageof/text/74c21e88-133.html [Datum van gebruik: 17 Okt. 2006].

DUNN, J.D.G. 1988. Romans. (Word Biblical commentary vol. 38). Waco : Word Books. 976 p.

DU PLESSIS, C. 2005. Nuwe onthullings oor 'Derde Mag' gedoen. [Web:] http://152.111.1.251/argief/berigte/dieburger/2006/05/01/DB/2/polcdsteyn.html [Datum van gebruik: 10 Jul. 2006].

DU PLESSIS, C. 2006a. Apartheidslagoffers 'kry te min geld.' [Web:] http://152.111.1.251/argief/berigte/dieburger/2006/04/21/SK/2/POLcdvergoeding.html [Datum van gebruik: 10 Jul. 2006].

DU PLESSIS, C. 2006b. 'Tony bly held van die struggle en dit het nie verander nie.' *Beeld*:2, Aug. 26.

DU PLESSIS, T. 2006. Skielik haal die land weer asem: Mbeki ontwaak uit politieke winterslaap. *Rapport*:22, Okt. 15.

DU RAND, J.A. 1999a. 2 Korintiërs. (*In* Vosloo, W. & J. van Rensburg, F., *reds.* Die Bybellennium eenvolumekommentaar. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy. p. 1526-1546.)

DU RAND, J.A. 1999b. Openbaring. (*In* Vosloo, W. & J. van Rensburg, F., *reds.* Die Bybellennium eenvolumekommentaar. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy. p. 1768-1807.)

DURING, S. 2000. Editor's introduction. (*In* During, S., *ed.* The cultural studies reader. London : Routledge. p. 142.)

DU TOIT, C.W. 1998. African rationality: analysis, critique and prospects. (*In* Du Toit, C.W., *ed.* Faith, science and African culture: Proceedings of the fifth seminar of the South African Science and Religious Forum (SASRF) of the Research Institute for Theology and Religion held at UNISA on 29 & 30 May 1997. Pretoria. p. 10-32).

DU TOIT, F. 2003. Versoening vandag. [Web:] http://www.gemeentes.co.za/Pdf/Versoening%20vandag.pdf [Datum van gebruik: 15 Otk. 2006].

DU TOIT, F. 2006. WaarVandaan ons Kom, kan help met waarheen ons gaan. *Beeld*:13, Apr. 19.

DU TOIT, P. 2002. Plaasmoordenaars is soldate as mense só oor saak dink. *Beeld*:13, Okt. 2.

DU TOIT, Z.B. 2000. En nou, ná Boetman? Die oplaaiende krisis van die Afrikaanse minderheidspolitiek. [Web:] http://www.geocities.com/groep63/Zbdt2.htm [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

EATON, J.H. 1976. Kingship and the Psalms. Studies in Biblical theology. London : SCM Press. 227 p.

EDUCATION REPORTER. 2005. Model resolution promotes Western civilization. [Web:] http://www.eagleforum.org/educate/2005/sept05/western-civ.html [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

EDWARDS, F. 1998. African spirituality and the integrity of science. (*In* Du Toit, C.W., *ed.* Faith, science and African culture: Proceedings of the fifth seminar of the South African Science and Religious Forum (SASRF) of the Research Institute for Theology and Religion held at UNISA on 29 & 30 May 1997. Pretoria. p. 85-96)

EJIZU, C.I. 2006. "Conversion" in African traditional religions. [Web:] http://www.afrikaworld.net/afrel/conversion.htm [Datum van gebruik: 17 Sept. 2006].

ENCARTA. 2006. Music, Western. [Web:] http://uk.encarta.msn.com/text_761551748___0/Music_Western.html [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

ERIKSSON, B. 2000. The Truth and Reconciliation Commission, a liturgy of reconciliation in South Africa. [Web:] http://www.missioncouncil.se/faltstudier/uppsatser/2000/%C3%96MS00F001.pdf [Datum van gebruik: 18 Okt. 2006].

ESTERHUYSE, W.P. 1989. Broers buite hoorafstand? Skeiding van die kerklike weë. Kaapstad : Tafelberg. 63 p.

ESTERHUYSE, W. 2000. Truth as a trigger for transformation: from apartheid injustice to transformational justice. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 144-154.)

EXPERIENCING WORSHIP. 2001a. Singing = praying? [Web:] http://experiencingworship.com/articles/general/2001-10-Transcultural-Aspects-of-print.html [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

EXPERIENCING WORSHIP. 2001b. Music for worship. [Web:] http://experiencingworship.com/articles/general/2001-10-Transcultural-Aspects-of-print.html [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

EXPERIENCING WORSHIP. 2001c. Transcultural aspects of worship. [Web:] http://experiencingworship.com/articles/general/2001-10-Transcultural-Aspects-of-print.html [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

EXPLORING AFRICA. 2002. Introduction to module thirteen: African music. [Web:] http://exploringafrica.matrix.msu.edu/teachers/curriculum/m13/ [Datum van gebruik: 7 Mei 2007].

EYBERS, J. 2006. Vlok was Chikane se voete. *Rapport*:1, Aug. 27.

FERNANDEZ, J. 2004. Emergence and convergence in some African sacred places. (*In* Low, S.M. & Lawrence-Zúñiga, D., *eds.* The anthropology of space and place. Oxford : Blackwell Publishing. p. 187-203.)

FERREIRA, B. 2003. Arabiere soek handel, nie kultuurvermenging. *Beeld*:10, Okt. 3.

FIEDLER, K. 1996. Christianity and African culture: conservative German protestant missionaries in Tanzania, 1900-1904. Leiden : E.J. Brill. 239 p.

FISCHER, G. 1996. Das Schilfmeerlied Exodus 15 in seinem Kontext. *Biblica*, 77(1):32-47.

FITZPATRICK, M. 2003. Kinder-skurke: aanvaarding in misdaadwêreld vergoed vir 'koue' en materialistiese ouerhuise. *Beeld*:13, Okt. 8.

FITZPATRICK, M. 2007. Die X in eksistensieel. *Beeld*:15, Feb. 28.

FLOOR, L. 1995. Efeziërs: één in Christus. Kampen : Kok. 232 p. (*In* Van Bruggen, J. *red.* Commentaar op het Nieuwe Testament. Derde Serie.)

FLORIS, J. 2004. 'Dit gaan oor liefde, omgee.' Samehorigheid in Soweto bekoor wit vrou wat daar tuis voel. *Beeld*:15, Mrt. 19.

FOURIE, G. 2000. A personal encounter with perpetrators. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 230-238.)

FRETHEIM, T.E. 1991. Exodus. Louisville : John Knox Press. 321 p. (*In* Mays, J.L., Miller, P.D. & Achtemeier, P.J., *eds.* Interpretation: a Bible commentary for teaching and preaching.)

FW DE KLERK STIGTING. 2005. Black economic empowerment in South Africa. [Web:] http://www.fwdeklerk.org.za/download_docs/05_03_BEE5_Malaysia_USA_PDF.pdf [Datum van gebruik: 17 Okt. 2006].

GAEDE, S.D. 1993. When tolerance is no virtue: political correctness, multiculturalism and the future of truth and justice. Downers Grove : InterVarsity Press. 118 p.

GARLAND, D.E. 1999. Corinthians. Nashville : Broadman & Holman. 587 p. (The new American commentary. Vol. 29).

GENOCIDE WATCH. 2002. Over 1000 Boer farmers in South Africa have been murdered since 1991. [Web:] http://www.genocidewatch.org/BoersSlain01.htm [Datum van gebruik: 21 Okt. 2006].

GERWEL, J. 2000. National reconciliation: holy grail or secular pact? (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 277-286.)

GESENIUS, H.W.F. 1979. Gesenius' Hebrew and Chaldee lexicon to the Old Testament Scriptures. Translated by Samuel Prideaux Tregelles. Grand Rapids : Baker Book House. 919 p.

GILL, D.W.J. 1994. Acts and the urban élites. (*In* Gill, D.W.J. & Gempf, C. *eds.* The book of Acts in its first century setting. Grand Rapids : Eerdmans. p. 105-118.)

GISPEN, W.H. 1974. Genesis. Kampen : Kok. 391 p. (*In* Gispen, W.H. & Ridderbos, N.H., *reds.* Commentaar op het Oude Testament.)

GITTINS, A.J. 1989. Gifts and strangers: meeting the challenge of inculturation. New York : Paulist Press. 144 p.

GKSA (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika). 1997a. Handelinge van die ses-en-veertigste Nasionale Sinode. Pretoria : V&R Drukkery.

GKSA (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika). 1997b. Ons kerke se lewe weerspieël in ons liturgie. Potchefstroom : Deputate CJBF. 32 p.

GKSA (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika). 2003. Beskrywingspunt van Partikuliere Sinode OVS en Natal oor opleiding van predikante (artt. 8, 110, 137). [Web:] http://www.gksa.org.za/sinode2003/tsp/opleiding%20vdm.htm [Datum van gebruik: 5 Januarie 2006].

GKSA (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika). 2006a. Handelinge van die nege en veertigste Nasionale Sinode te Potchefstroom op 4 Januarie 2006 en volgende dae en derde addendum van die Emeritaatsversorgingstrust. Potchefstroom : GKSA. 953 p.

GKSA (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika). 2006b. Rapport van die Kuratore Teologiese Skool Potchefstroom (artt 170, 171, 207, 208, 215, 218, 236, 237, 242, 273). [Web:] http://www.gksa.org.za/Sinode2006/23.1%20Rapport%20Teologiese%20Skool%20p787-806.pdf [Datum van gebruik: 5 Januarie 2007].

GKSA (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika). 2007a. Heidelbergse Kategismus. [Web:] http://www.gksa.org.za [Datum van gebruik: 7 Mei 2007].

GKSA (Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika). 2007b. Nederlandse Geloofsbelydenis. [Web:] http://www.gksa.org.za [Datum van gebruik: 7 Mei 2007].

GOBODO-MADIKIZELA, P. 2003. A human being died that night: a South African woman confronts the legacy of apartheid. Boston : Mariner Books. 193 p.

GOHEEN, M. 2000. Building for the future: worldview foundations of sand and rock. [Web:] http://www.georgefox.edu/academics/undergrad/departments/soc-swk/ree/goheen_bft.doc [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

GOOSEN, G. 2003. Bringing churches together: a popular introduction to ecumenism. Geneva : WCC Publications. 173 p.

GORDHAN, P. 1999. Co-operative government: a new political culture for a new nation. (*In* Maharaj, G., *ed.* Between unity and diversity: essays on nation-building in post-apartheid South Africa. Cape Town : David Philip Publishers. p. 199-208.)

GRABBE, L. L. 1994. Judaism from Cyrus to Hadrian. London : SCM Press. 722 p.

GRÄBE, I. 1992. Klank. (*In* Cloete, T.T., *red.* Literêre terme en teorieë. Pretoria : HAUM-Literêr. p. 204-207.)

GRANT, E. 2001. God and reason in the Middle Ages. [Web:] http://assets.cambridge.org/052180/2792/sample/0521802792ws.pdf [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

GREINACHER, N. & METTE, N. 1994. Christianity and culture. London : SCM Press. 140 p.

GREYLING, F. 2006a. Lughawebesluit verniel nasiebou. *Beeld*:12. Sept. 8.

GREYLING, F. 2006b. Rassisme slaan toe na alle kante toe: vervang 'swart' met 'wit' en nuwe diskriminasie blyk. *Beeld*:16, Sept. 15.

GREYLING, F. 2006c. Doodstraf-oproep is baie gevaarlik: 'n Referendum daaroor kan die Grondwet ontrafel. *Beeld*:12, Okt. 6.

GREYLING, F. 2006d. Mense inheems aan Suid-Afrika: nie swart of wit in ons land is oorspronklike inwoners. *Beeld*:18, Okt. 27.

GRIT, B. 2004. Worship renewal: what we have learned from congregations. [Web:] http://www.calvin.edu/worship/grants/learned.php [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

GROOME, T. 1994. Inculturation: how to proceed in a pastoral context. (*In* Greinacher, M. & Mette, N., *eds.* Christianity and culture. London : SCM Press. p. 120-133.)

GROSHEIDE, F.W. 1957. De eerste brief aan de kerk te Korinthe. Kampen : Kok. 446 p. (*In* Greijdanus, S. & Grosheide, F.W., *reds.* Commentaar op het Nieuwe Testament).

GROVÉ, I. 2005. Gewigtigheid en waardigheid: hoe gereformeerd is die NG Kerk se musiek? *Die vrye Afrikaan*:11-17, Aug. 19.

GUEST, R. 2004. The world's most extreme affirmative action program. [Web:] http://www.opinionjournal.com/extra/ [Datum van gebruik: 17 Okt. 2006].

GYEKYE, K. 2003. Person and community in African thought. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 297-312.)

HAMBER, B. 1999. Past imperfect: strategies for dealing with past political violence in Northern Ireland, South Africa and countries in transition. [Web:] http://www.trcresearch.org.za/papers99/hamber.pdf [Datum van gebruik: 7 Okt 2006].

HAMMOND-TOOKE, D. 1998. Establishing dialogue: thoughts on 'cosmology', 'religion' and 'science.' (*In* Du Toit, C.W., *ed.* Faith, science and African culture: Proceedings of the fifth seminar of the South African Science and Religious Forum (SASRF) of the Research Institute for Theology and Religion held at UNISA on 29 & 30 May 1997. Pretoria. p. 1-9.)

HANNING, B.R. 1998. Concise history of Western music. [Web:] http://www.iclassics.com/timelineIndex [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

HANSEN, G.W. 1994. Galatians. Leicester : Intervarsity Press. 212 p. (*In* Osborne, G.R. *ed.* The IVP New Testament commentary series).

HARDWICK, A.J. & CHAU, P.-L. 2006. Western musical pitch conventions ab initio. [Web:] http://www.pasteur.fr/recherche/unites/Binfs/people/Chau/musicpaper.pdf [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

HARRIS, B. 2004. Hero file: Walter Sisulu. [Web:] http://www.moreorless.au.com/heroes/sisulu.html [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

HAY, M. 1998. Ukubuyisana: reconciliation in South Africa. Pietermaritzburg : Cluster Publications. 176 p.

HAYNER, P. 2000. Same species, different animal: how South Africa compares tot truth commissions world wide. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 32-41.)

HENDRIKSEN, W. 1974. The gospel of Matthew. Edinburgh : Banner of Truth Trust. 1015 p.

HENGEL, M. 1974. Judaism and Hellenism: studies in their encounter in Palestine during the Early Hellenistic Period. London : SCM Press. 314 p.

HENGEVELD, R. 2004. Webdossier 'Nederland tegen apartheid' – jaren '80 (4). [Web:] http://www.niza.nl/detail_page.phtml [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

HEYSTEK, K. 2000. Hoe staan dit met die GKSA? [Web:] http://www.gkwapadrant.co.za/hoe_staan_dit_met_die_gksa.htm [Datum van gebruik: 5 Januarie 2007].

HILLS, F. 2003. Kwaito's looking sharp! [Web:] http://www.southafrica.info/what_happening/arts_entertainment/kwaitodoc.htm [Datum van gebruik: 4 Mei 2004].

HLATSHWAYO, S. 2006. Body parts in his bag: cops bust man in muti horror! *Daily Sun*:1, Aug. 15.

HOFMEYR, J.W. & PILLAY, G.J. 1994. A history of Christianity in South Africa. Vol. 1. Bloemfontein : HAUM Tertiary. 320 p.

HOOKER, R. 1996. Greek philosophy: Aristotle. [Web:] http://www.wsu.edu/~dee/GREECE/ARTIST.htm [Datum van gebruik: 27 September 2006].

HUMAN SCIENCES RESEARCH COUNCIL OF SOUTH AFRICA. 1996. Most people in SA in favour of amnesty. [Web:] http://www.hsrc.ac.za/media/1996/10/19961023_1.html [Datum van gebruik: 10 Jul. 2006].

HUNTLEY, L.W. 1999. Hard-won democratic values provide a basis for optimism. (*In* Maharaj, G., *ed.* Between unity and diversity: essays on nation-building in post-apartheid South Africa. Cape Town : David Philip Publishers. p. 361-366.)

HUYSER-HONIG, J. 2004. African-American church music: beyond the myths. [Web:] http://www.calvin.edu/worship/stories/abbington.php [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

IAFRICA.COM. 2001. Chris Louw: Boetman en die swanesang van die verligtes. [Web:] http://iafrica.com/afrikaans/vermaak/boeke/250281.htm [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

IAFRICA.COM. 2006. 'ANC politics hinders sport' – DA. [Web:] http://iafrica.com/news/sa/704461.htm [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

IMPEY, A. 2001. Resurrecting the flesh? Reflections on women in kwaito. *Agenda*, 49:44-50, Jul.

INDEPENDENT ONLINE. 2007. The life and times of P.W. Botha. [Web:] http://www.iol.co.za/index.php [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

IRSIGLER, H. 1998. Quest for justice as reconciliation of the poor and the righteous in Psalms 37, 49 and 93. *Skrif en kerk*, 19(3):584-604.

ISSERLIN, B.S.J. 2001. The Israelites. Minneapolis : Fortress Press. 304 p.

JACKSON, N. 2003a. CD prys God met 'n doef-doef-ritme. *Beeld*:8, Mei. 20.

JACKSON, N. 2003b. Besin oor verlede, kyk na toekoms: Herstel van samelewing ook vir wittes genesend. *Beeld*:10, Jun. 11.

JACKSON, N. 2003c. Maak plek vir Afrika-ervarings in Christen-godsdiens – biskop. *Beeld*:11, Jul. 9.

JACKSON, N. 2003d. Kerkstrome vloei saam vir groot stryd teen die sewe Goliatte. *Beeld*:13, Jul. 18.

JACKSON, N. 2003e. Rassisme oorwin: grassny vir swartes bring bevryding vir Afrikaanse pastoor. *Beeld*:11, Jul. 22.

JACKSON, N. 2003f. Cloete staande toegejuig oor sy werk vir psalmboek. *Beeld*:5, Okt. 27.

JACKSON, N. 2003g. Waar daar honger en nood is, sien God (en dié kerk) nie velkleur raak. *Beeld*:9, Des. 2.

JACKSON, N. 2004a. Afrikaanse kerk in kuberruim. *Beeld*:3, Feb. 14.

JACKSON, N. 2004b. 'Saam aanbid kan versoening aanhelp.' *Beeld*:6, Mrt. 5.

JACKSON, N. 2004c. Gereformeerde kerke besig om vinnig veld te verloor in SA. *Beeld*:9, Mrt. 15.

JACKSON, N. 2004d. Leon-styl verskil van lekgotla-styl. *Beeld*:14, Apr. 28.

JACKSON, N. 2004e. 'n Multikulturele gemeente moet die NG Kerk relevant hou. *Beeld*:6, Jun. 2.

JACKSON, N. 2006a. NG gemeente se swart dominee wil rasse-versoening aanhelp. *Beeld*:7, Aug. 19.

JACKSON, N. 2006b. Voetedoening: 'Dit gaan goed met dié wie se sonde vergewe word.' *Beeld*:13, Sept. 8.

JACKSON, N. 2006c. Eenheid het kerk op verskillende maniere verryk, sê AGS-president. *Beeld*:11, Sept. 12.

JACKSON, N. 2006d. Voetewas verander Chikane se lewe: 'Jy kan daarna nooit weer dieselfde wees nie,' sê hy. *Beeld*:5, Sept. 14.

JACKSON, N. 2006e. Kerklike revolusie ook in Sa te sien, sê kenner van VSA. *Beeld*:6, Okt. 18.

JACKSON, N. 2006f. 'Eenheid in NG Kerk gaan baie harde werk kos' *Beeld*:12, Nov. 1.

JACKSON, N. 2007a. Nuwe wyn, ou sakke. *Beeld*:13, Jan. 24.

JACKSON, N. 2007b. 'Ai toggie,' sê kerkleier Cassie oor Christelike 'Leeuloop' *Beeld*:3, Jan. 25.

JACKSON, N. 2007c. 'De La Rey' omskryf vir die hemelse Generaal. *Beeld*:5, Jan. 26.

JACKSON, N. 2007d. 'Soek na dieper eenheid' :politieke, sosiale middelgrond van welwillendheid verkrummel. *Beeld*:13, Feb. 20.

JACOBS, D.R. 1981. Conversion and culture - an anthropological perspective with reference to East Africa. (*In* Stott, J.R.W. & Coote, R.T. *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p.131-145.)

JACQUES, G. 2000. Beyond impunity: an ecumenical approach to truth, justice and reconciliation. Geneve : WCC Publishers. 61 p.

JANSE VAN VUUREN, A. 2004. Mandoza bly oor Afrikaanse 'fans.' *Beeld*:5, Des. 20.

JANSEN, J. 2004. Mag God verhoed dat jonges negativisme erf. [Web:] http://152.111.1.251/argief/berigte/beeld/2004/07/28/B1/15/01.html [Datum van gebruik: 10 Jul. 2006].

JEFFREYS, H. 2003. 'n Ideale geskenk vir Mandela op 85: Lewensreddende beleid vir plaag teen mensdom. *Beeld*:12, Jul. 18

JEFFREYS, H. 2004. Afrika se sukses sál baie kos...En SA het verpligting om te help. *Beeld*:10, Jul. 23.

JEFFREYS, H. 2006a. Waardes: Politici mors daarmee. Gewone mense moet inkoop, ander is veldtogte futiel. *Beeld*:12, Jul. 25.

JEFFREYS, H. 2006b. Om apartheid se skade te herstel. *Beeld*:10, Okt. 10.

JENKINS, A. 2005. Traditional African music. [Web:] http://studentweb.tulane.edu/~ajenkin/traditional.doc [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

JENKINS, J. 2005. Knights in Columbus. Four comments. [Web:] http://fatherjoe.wordpress.com/2005/10/ [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

JOHANNES, J. 2006. Al hoe meer leerlinge verkies Afrikaans as tweede taal. *Beeld*:2, Okt. 23.

JOHNSON, A.F. 2004. 1 Corinthians. Leicester : InterVarsity Press. 343 p. (*In* Osborne, G.R., *ed.* The IVP New Testament commentary series.)

JOHNSON, R. & JOHNSON, T. 2001. Discovering Genesis. Leicester : Crossway Books. 187 p. (*In* Coffey, I. & Gankroger, S., *eds.* Crossway Bible guide.)

JOLLY, R. 1999. South Africa's Truth and Reconciliation Commission, modernity and their discontents. [Web:] http://www.apa.udel.edu/apa/archive/newsletters/v98n2/international/jolly.asp [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

JORDAAN, D. 2006. Uit die doofpot gehaal: broodnodig om dié stories oor nasionale diensplig te hoor. *Beeld*:13, Okt. 23.

JORDAAN, G. 2002. Raak betrokke om die regte redes. *Algemene Kerkbode*:7, Okt. 14.

JORDAAN, W. 1998. Menswetenskaplike kennis en versoening. [Web:] http://general.uj.ac.za/aambeeld/june1998/menswetenskaplike_kennis.html [Datum van gebruik: 10 Jul. 2006].

JORDAAN, W. 2006a. Smeltkroes van kultuurerfenisse nie paradoks. *Beeld*:13, Mrt. 8.

JORDAAN, W. 2006b. SA geknel deur nuwe soort onvryheid. *Beeld*:16, Okt. 4.

JORDAAN, W. 2006c. Herinneringe van onderdrukking. *Beeld*:18, Okt. 18.

JORDAAN, W.J. 1994. Toward a psychotheology of reconciliation. (*In* Du Toit, C.W., *ed.* Sociopolitical changes and the challenge to Christianity in South Africa. Pretoria : UNISA. p. 69-94.)

JOUBERT, J. 2006a. Gelol met name nie versoenend: ANC-rade wil wys wie's baas, maar daar's ander opsies. *Beeld*:8, Aug. 9.

JOUBERT, J. 2006b. Nuwe mites verdring dalk die ware verhaal. *Beeld*:13, Sept. 30.

JOUBERT, J. & LA GRANGE, B. 2006. Kontras tussen arm en ryk 'het besliste invloed op misdaad.' *Beeld*:19, Sept. 29.

JOUBERT, S. 2006. Vroom kerkleiers nie langer geduld: dis tyd om lewens te verander en van voor af te begin glo. *Beeld*:10, Sept. 11.

KA MAHAMBA, A. 2004. Gas amper gegaffel toe oom rooi sien oor swart bul op troue. *Beeld*:1, Mrt. 3.

KEE, H.C. 1990. Good news to the ends of the earth: the theology of Acts. London : SCM Press. 122 p.

KEMERLING, G. 2001. The origins of Western thought. [Web:] http://www.philosophypages.com/hy/2b.htm [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

KERYGMA. 2005. Sowing tears, reaping joy. The Bible and Brahms's Requiem by Carol Bechtel. [Web:] www.kerygma.com/courses/elective/sowingtears.htm [Datum van gebruik: 15 Aug. 2006].

KETEYI, X.S.J. 1998. Inculturation as a strategy for liberation. Pietermaritzburg : Cluster Publications. 70 p.

KHATAMI, S.M. 2006. Islam, dialogue and civil society. [Web:] http://www.al-islam.org/civilsociety/4.htm [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

KIDNER, D. 1987. The message of Jeremia. Leicester : Inter-Varsity Press. 176 p. (*In* Motyer, J.A. & Stott, J.R.W. The Bible speaks today).

KING'S FUND. 2003. Poetry for health: improving health in London case study. [Web:] http://www.kingsfund.org.uk/millennium_poetryforhealth.pdf [Datum van gebruik: 21 Aug. 2006].

KLETSKERK. 2006. Al minder lidmate in GKSA kan sorg vir geldkrisis. [Web:] http://develop.christians.co.za/kletskerk/viewtopic.php [Datum van gebruik: 5 Jan. 2007].

KLOPPERS, E.C. 1998. Liturgiese musiek as kommunikatiewe handeling in 'n post-moderne era. Pretoria : UNISA (Proefskrif – Th.D.)

KLOPPERS, M.H.O. 1986. Die rol en funksie van die vreemdeling (ger) in Deuteronomium. *Fax Theologica,* 6(2): 1-44.

KNEVEL, A.G. 1991. Inleiding. (*In* Wetenschappelijk Studiecentrum van de RPF. Reformatorische cultuurvisie. Nunspeet : Marnix van St. Aldegonde Stichting. p. 8-10.)

KNIGHT, J. 1999. Revelation. Sheffield : Sheffield Academic Press. 182 p.

KNIGHT, R. 2001. South Africa: economic policy and development. [Web:] http://richardknight.homestead.com/files/sisaeconomy.htm [Datum van gebruik: 31 Okt. 2006].

KOEHLER, L. & BAUMGARTNER, W. 1985. Lexicon in veteris testamenti libros. Leiden : E.J. Brill. 1138 p.

KOEKEMOER, L. 1998. Affirmative action: a force of empowerment of threat? [Web:] http://general.rau.ac.za/aambeeld/june1998/affirmative_action.html [Datum van gebruik: 17 Okt. 2006].

KONDLO, K.M. 2003. The exile of the Pan Africanist Congress of Azania (South Africa) : (1960-1990). [Web:] http://etd.rau.ac.za/theses/available/etd-08182004-115716/restricted/FinalchapterOne.pdf [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

KOVACS, J. & ROWLAND, C. 2004. Revelation: the apocalypse of Jesus Christ. Oxford : Blackwell Publishing. 315 p. (*In* Sawyer, J., Rowland, C. & Kovacs, J. *reds.* Blackwell Bible commentaries.)

KRETZSCHMAR, L. 1996. A holistic spirituality: a prerequisite for the reconstruction of South Africa. *Journal of theology for Southern Africa*, (95):63-75, Jul.

KRIKKE, S. 1976. Veranderd levensbesef en liturgie: een verkenning van godsdienstwijsgerige en liturgische aspecten der randkerkelijkheid. Assen Van Gorcum. 191 p.

KROEZE, J.H. 1974. Adam en Eva. Johannesburg : Boekhandel de Jong. 132 p.

KROG, A. 2006. Vlok wys aanvoeling vir kollektiwiteit wat vir baie 'n les is. *Beeld*:19, Aug. 30.

KRÜGER, P.P. 2000. Die beskrywing van gedagtesamehang: 'n eksegetiese hulpmiddel, geïllustreer aan die hand van Genesis 2. (Proefskrif Th.D. PU vir CHO). 607 p.

KUBATANA. 2003. A glossary of African music styles. [Web:] http://www.kubatana.net/html/archive/artcul/030521music.asp [Datum van gebruik: 25 Aug. 2006].

KUDADJIE, J. & OSEI, J. 1998. Understanding African cosmology: its content and contribution to world-view, community and the development of science. (*In* Du Toit, C.W., *ed.* Faith, science and African culture: Proceedings of the fifth seminar of the South African Science and Religious Forum (SASRF) of the Research Institute for Theology and Religion held at UNISA on 29 & 30 May 1997. Pretoria. p. 33-64.)

KUMAR, S.A. 1981. Culture and the Old Testament. (*In* Stott, J.W.R. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p. 33-48.)

LA GRANGE, B. 2005. Bly weg van die kwaad: Suid-Afrikaners veral vatbaar weens baie misdaad. [Web:] http://152.111.1.251/argief/berigte/beeld/2005/04/23/B5/08/01.html [Datum van gebruik: 10 Jul. 2006].

LAMBRECHT, B. 2002. Gestolde oomblikke van volmaakte beswyming. *Beeld Plus*:8, Okt. 9.

LAMPRECHT, D. 2004. Amerikaners nou nes wit Suid-Afrikaners in apartheid, sê Tutu. *Beeld*:4, Mrt. 22.

LASSITER, J.E. 1999. African culture and personality: bad social science, effective social activism or a call to reinvent ethnology? [Web:] http://web.africa.ufl.edu/asq/v3/v3i3a1.htm [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

LATHROP, G.W. 1999. Holy people: a liturgical ecclesiology. Minneapolis : Fortress Press. 246 p.

LEEDY, P.D. & ORMROD, J.E. 2001. Practical research. Planning and design. New Jersey : Prentice Hall. 318 p.

LEMON, A. 1995. Introduction. (*In* Lemon, A., *ed.* The geography of change in South Africa. Chichester : John Wiley & Sons. p. i-xii.)

LEMON, A. 1995. Repons to crisis: redistribution and privatization in South African schools. (*In* Lemon, A., *ed.* The geography of change in South Africa. Chichester : John Wiley & Sons. p. 123-142.)

LETŠOSA, R. 2005. A relevant liturgy for the reformed churches in Synod Midlands. Potchefstroom : NWU. (Proefskrif – Ph.D.) 442 p.

LEUVENNINK, J. 1999. Dié koor gee jou hoop. [Web:] http://www.afrikaans.com/av6124.html [Datum van gebruik: 5 Jul. 2006].

LEUVENNINK, J. 2003. O aarde, dit gaan toe glad nie so sleg soos wat doemprofete sê. *Sakebeeld*:10, Apr. 3.

LEVINE, L.I.A. 1988. The age of Hellenism. (*In* Shanks, H., *ed.* Ancient Israel: a short history from Abraham to the Roman destruction of the temple. Englewood Cliffs : Prentice-Hall. p. 177-204.)

LINCOLN, A.J. 1990. Ephesians. Dallas : Word Books. 494 p. (Word Biblical commentary. Vol. 42.)

LINDBERG, K.A. 1998. Music therapy: frequently asked questions. [Web:] http://hometown.aol.com/kathysl/questions.html [Datum van gebruik: 24 Jul. 2006].

LOBAIDO, A.C. 2002 'Kill the Boer, kill the Farmer' death chant at ANC funeral leads to more murder of whites. [Web:] http://jmm.aaa.net.au/articles/447.htm [Datum van gebruik: 21 Okt. 2006].

LODGE, T. 1999. South African politics since 1994. Cape Town : David Philip Publishers. 136 p.

LOEFLER, I. 2002. Is longevity a sustainable goal? [Web:] http://bmj.bmjjournals.com/cgi/content/full/325/7365/665 [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

LOEWEN, J.A. 1981. The gospel: its content and communication - an anthropological perspective. (*In* Stott, J.R.W. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p. 115-130.)

LOGAN, L. 1998. South Africa tries affirmative action: racial quota plan to become law. [Web:] http://www.cnn.cm/WORLD/africa/9810/08/safrica.affirmative.action/ [Datum van gebruik: 17 Okt. 2006].

LOMBAARD, S. 2002. Boere-sjiek: van styf tot stylvol – Afrikaners pronk op wêreldverhoog. *Beeld*:11, Okt. 9.

LOMBAARD, S. 2006. Liefde is blind: bekendes in gemengde verhoudings stel voorbeeld. *Beeld*:6, Jan. 7.

LONGO, P.J. 2006. Poetry as therapy. [Web:] http://www.spcsb.org/advoc/poetrytx.html [Datum van gebruik: 21 Aug. 2006].

LOTTER, G.A. 2000. Versoening en moontlike versoeningsimbole in die hedendaagse Suid-Afrika. *Koers*, 65(1): 223-235. Jun.

LOUW, A. 2004. 'n Nuwe model vir interkulturele bedieninge? [Web:] http://www.getuienisforum.org.za/saak.htm [Datum van gebruik: 5 Jul. 2006].

LOUW, B. 2003. Verlamde kerk verdeel om te kan veg om sy plek in nuwe wêreld. *Beeld*:11, Apr. 1.

LOUW, D.J. 1987. Versoening en geweld: 'n pleidooi om vrede in Suider-Afrika. Kaapstad : N.G. Kerk-Uitgewers. 56 p.

LOUW, D.J. 1997. Normativity and social change as a challenge to practical theology. *Journal of theology for Southern Africa,* (97):16-29, Mar.

LOUW, D.J. 1998. Ubuntu: an African assessment of the religious other. [Web:] http://www.bu.edu/wcp/Papers/Afri/AfriLouw.htm [Datum van gebruik: 13 Sept. 2006].

LOUW, J. 2006. Berading? Gee my eerder bier. *Beeld*:13, Okt. 24.

LOUW, J.P. & NIDA, E.A. 1989. Greek-English lexicon of the New Testament based on semantic domains. 2 Volumes. Cape Town : Bible Society of South Africa. 843 p.

LOUW, L. 2002. As reis selfmoord word... 'Informele manier' kry skuld vir seeramp. *Beeld*:9, Okt. 2.

LOUW, L. 2006a. Japan hoop SA kan missiel-krisis bylê. *Beeld*:2, Jul. 7.

LOUW, L. 2006b. Brink, SA gesant slaags. *Beeld*:1, Sept. 27.

LOUW, L. 2006c. SA groepe 'is boelies in Afrika.' *Beeld*:20, Okt. 11.

LOUW, M. 2006. Die geloof dat gruwels geluk bring: rykdom-drang vuur moetiemoorde aan. *Beeld*:11, Aug. 19.

LOWIES, P. 2004. Tot 50% van werkmag kan sterf weens vigs. *Sake-Beeld*:9, Mrt. 15

LUCAS, D. & GREEN, C. 1995. The message of 2 Peter and Jude. Leicester : Inter-Varsity Press. 270 p. (*In* Stott, J.R.W. & Motyer, J.A., *eds.* The Bible speaks today.)

LUMBALA, F.K. 1994. The process of developing the church in Zaire. (*In* Greinacher, N. & Mette, N., *eds.* Christianity and culture. London : SCM Press. p. 56-64.)

LUPTON, M. & MURPHY, S. 1995. Housing and urban reconstructing in South Africa. (*In* Lemon, A., *ed.* The geography of change in South Africa. Chichester : John Wiley & Sons. p. 143-167.)

LUTHERAN WORLD FEDERATION. Nairobi statement on worship and culture: contemporary challenges and opportunities. [Web:] http://www.worship.ca/docs/lwf_ns.html [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

LYOTARD, J. 2000. Defining the postmodern. (*In* During, S., *ed.* The cultural studies reader. London : Routledge. p. 143-145.)

MAARMAN, J. 2006. Luister na die stem van Tutu: ANC se siel is besig om te verflenter. *Rapport*:18, Aug. 27

MACARTHUR, J.F. 1988. The gospel according to Jesus: what does Jesus mean when He says "Follow Me" ? Grand Rapids : Zondervan. 302 p.

MAGUBANE, B.M. 1998. Opening the hornet's nest: reconciliation and social justice- a perspective on post-apartheid South Africa. (*In* Human Sciences Research Council. Sam Nolutshungu Memorial Series: Reconciliation and social justice. Presented as part of the HSRC lecture series on 13 August 1998. Pretoria : HSRC Publishers. 58 p.)

MAHARAJ, G. 1999. Nation-building at century's end. (*In* Maharaj, G., *ed.* Between unity and diversity: essays on nation-building in post-apartheid South Africa. Cape Town : David Philip Publishers. p. 3-7.)

MAINS, A. 2005. Drumming in intergenerational worship. [Web:] http://www.calvin.edu/worwship/lit_arts/music/intergen_drumming.php [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

MAJOLA, B. 2003. Amandla! – singing down apartheid. [Web:] http://www.southafrica.info/what_happening/arts_entertainment/amandla.htm [Datum van gebruik: 13 Jun. 2006].

MAKGOBA, M.W. 1998. Patterns of African thought: a critical analysis. (*In* Du Toit, C.W., *ed.* Faith, science and African culture: Proceedings of the fifth seminar of the South African Science and Religious Forum (SASRF) of the Research Institute for Theology and Religion held at UNISA on 29 & 30 May 1997. Pretoria. p. 99-106.)

MAKHULU, W.P.K. 1999. The future task and place of the African Independent Churches in a new South Africa. (*In* Du Toit, C.W. & Ngada, N.H., *eds.* Hearing the AIC voice. Proceedings of a conference held by the Research Institute for Theology and Religion at UNISA on 2 & 3 September 1998. Pretoria. p. 29-46.)

MALAN, C. 2005. Kerk en kuns – ongemaklike vennote? *Rapport Perspektief*:1, Aug. 21.

MALAN, C. 2006. Wie praat namens die slagoffers? *Beeld.By*:4, Okt. 21.

MAMDANI, M. 1999. There can be no African renaissance without an African-focused intelligentsia. (*In* Makgoba, M.W., *ed.* African renaissance: the new struggle. Cape Town : Tafelberg. p. 125-134.)

MANDAZA, I. 1999. Reconciliation and social justice in Southern Africa: the Zimbabwean experience. (*In* Makgoba, M.W., *ed.* African renaissance: the new struggle. Cape Town : Tafelberg. p. 77-90.)

MANDELA, N. 1996. Toespraak deur president Mandela tydens 'n besoek aan die Ruiterwag-saamtrek vir jong Afrikaanse leiers. [Web:] http://www.anc.org.za/ancdocs/history/mandela/1996/sp0113.html [Datum van gebruik: 5 Jul. 2006].

MARLIN-CURIEL, S. 1999. Truth and consequences: article in response to the Truth and Reconciliation Commission. [Web:] http://www.trcresearch.org.za/papers99/marlincuriel.pdf [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

MARSHALL, I.H. 1981. Culture and the New Testament. (*In* Stott, J.R.W. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p.17-31.)

MARTIN, R.P. 1982. The worship of God: some theological, pastoral and practical reflections. Grand Rapids : Eerdmans. 237 p.

MARTIN, R.P. 1986. 2 Corinthians. Waco : Word Books. 527 p. (Word Biblical commentary.)

MASSIE, R.K. 1993. Local churches in the new South Africa. *Journal of theology for Southern Africa*, (85):19-28, Dec.

MASTRA, I.W. 1981. Contextualization of the church in Bali - a case study from Indonesia. (*In* Stott, J.R.W. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p. 259-272.)

MATHEWS, K.A. 1996. Genesis 1-11:26. Sine loco : Broadman & Holman Publishers. 528 p. (In Clendenen, E.R., ed. The New American Commentary. Vol 1A.)

MATSUMOTO, D. & JUANG, L. 2004. Culture and psychology. Belmont, CA : Thomson & Wadsworth. 550 p.

MATTES, R. 1999. Do diverse social identities inhibit nationhood and democracy? Initial considerations. (*In* Palmberg, M., *ed.* National identity and democracy in South Africa. Cape Town : HSRC & Mayibuye Centre of the University of the Western Cape. p. 328-341.)

MATTOCKS, M. 1992. The moral foundation of Western culture. [Web:] http://www.libertyhaven.com/personalfreedomissues/freespeechofcivilliberties/moralwestern.html [Datum van gebruik: 17 Sept. 2006].

MAVIA, D.P. 2001. Postwhat! Towards an Afro-centric postmodernism. [Web:] http://www.next-wave.org/nov01/postwhat.pdf [Datum van gebruik: 25 Aug. 2006].

MAYNARD-REID, P.U. 2000. Diverse worship: African-American, Caribbean and Hispanic perspectives. Downer's Grove : Intervarsity Press. 259 p.

MAYO CLINIC. 2006. Mental health: post-traumatic stress disorder (PTSD). [Web:] http://www.mayoclinic.com/health/post-traumatic-stress-disorder/DS00246/DSECTION=2 [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

MAZIAK, W. 2005. Science in the Arab world: vision of glories beyond. [Web:] http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/308/5727/1416 [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

MAZRUI, A.A. & MAZRUI, M.M. 1998. The power of Babel: language and governance in the African experience. Kaapstad : David Philip Publisers. 228 p.

MBEKI, T. 1999. I am an African. (*In* Maharaj, G., *ed.* Between unity and diversity: essays on nation-building in post-apartheid South Africa. Cape Town : David Philip Publishers. p. 11-15.)

MBEKI, T. 2004a. Address by the president of Sourh Africa, Thabo Mbeki, on the occassion of his inauguration and the 10th anniversary of freedom. [Web:] http://www.southafrica-newtork.net/consulate/inauguration.htm [Datum van gebruik: 18 Okt. 2006].

MBEKI, T. 2004b. 'By mylpaal vir Afrika verby.' Moeiliker wêreldorde nou 'n mikpunt. *Beeld*:15, Apr. 28.

McKNIGHT, S. 1995. Galatians. Grand Rapids : Zondervan. 320 p. (*In* Muck, T., *ed.* The NIV Application commentary series.)

McRAE-McMAHON, D. 2001. In this hour: liturgies for passing. London : Society for promoting Christian knowledge. 109 p.

MEDICOMM. 2006. Dance therapy. [Web:] http://www.medicomm.net/Consumer%20Site/am/dance.html [Datum van gebruik: 21 Aug. 2006].

MEIRING, P. 2006. 75 Jaar in die naam van die Here. *Beeld By*:10, Okt. 7.

MERRIAM, S.B. 1998. Qualitative research and case study applications in education. San Francisco : Jossey-Bass Publishers. 275 p.

MEYERS, R. 1993. Liturgy and society: cultural influences on contemporary liturgical revision. (*In* Bradshaw, P. & Spinks, B., *eds.* Liturgy in dialogue. Collegeville : The Liturgical Press. p. 155-176.)

MGXASHE, M. 2000. Reconciliation: a call to action. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 210-218.)

MIJNHART, C.F. 1978. Afrikaanse Bybelkonkordansie. Verbeter en uitgebrei deur F.A. Mijnhart. Pretoria : J.L. van Schaik Beperk. 1074 p.

MILLER, A. 1989. Music making: survival and celebration. [Web:] http://www.mcc.org/respub/occasional/26survival.html [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

MILNE, B. 1993. The message of John. Leicester : Inter-Varsity Press. 352 p. (*In* Motyer, J.A. & Stott, J.R.W. *eds.* The Bible speaks today.)

MOELLER, P.A. 1998. Exploring worship anew. St. Louis : Chalice Press. 181 p.

MOLISIWA, S. 1999. The social impact of the AICs with reference to illiteracy, poverty and exploitation of their people. (*In* Du Toit, C.W. & Ngada, N.H., *eds.* Hearing the AIC voice. Proceedings of a conference held by the Research Institute for Theology and Religion at UNISA on 2 & 3 September 1998. Pretoria. p. 47-52.)

MOOS, A. 2004. SA-groep bou kragstasies in DRK: lewer omgewingsvriendelike krag aan 2 dorpe. *Sakebeeld*: 6, Mei. 17.

MOOSA, E. 2000. Truth and reconciliation as performance: spectres of Eucharistic redemption. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 113-122.)

MORENO, P.C. 1996. Handbook on religious liberty around the world: South Africa. [Web:] http://religiousfreedom.lib.virginia.edu/rihand/S_Africa.html [Datum van gebruik: 18 Okt. 2006].

MORRIS, L. 1971. The gospel according to John. Grand Rapids : Eerdmans. 936 p. (*In* Bruce, F.F., *ed.* The new international commentary on the New Testament).

MORRIS, L. 1989. 1 Corinthians. Grand Rapids : Eerdmans. 244 p. (*In* Morris, L., *ed.* Tyndale New Testament Series.)

MOSTERT, N.J. 1970. Die eerste mense as kultuurwesens: 'n eksegeties-argeologiese studie van Genesis 1-5. Stellenbosch : Universiteit van Stellenbosch. (Verhandeling – M.Th.) 279 p.

MOSTERT, W.P., OOSTHUIZEN, J.S. & HOFMEYR, B.E. 1994. Demografie: die studie van menslike bevolkings. Pretoria : Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing. 217 p.

MOUNCE, R.H. 1995. Romans. Nashville : Broadman Press. 301 p. (New American commentary.)

MOUTON, C. 2006. Owerheid 'moet jeug hoop gee.' [Web:] http://152.111.1.251/argief/berigte/beeld/2006/0704/B1/13/cmjeug.html [Datum van gebruik: 8 Jul. 2006].

MSIMANG, S. 2001. Affirmative action in the new South Africa: the politics of representation, law and equity. [Web:] http://www.isiswomen.org/pub/wia/wiawcar/affirmative.htm [Datum van gebruik: 17 Okt. 2006].

MTSHALI, T. 2005. SA Rugby plans 'radical' changes. [Web:] http://www.iol.co.za/general/news/newsprint.php [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

MUDDIMAN, J. 2001. A commentary on the epistle to the Ephesians. London : Continuum. 338 p. (Black's New Testament commentaries.)

MULDER, N. 2006. 'SA sal nooit soos Zim grond afneem' : Grondwet sal hervorming, restitusie lei, sê minister. *Beeld*:9, Okt. 6.

MÜLLER, J. 1988. Die erediens as fees. Pretoria : NG Kerkboekhandel. 108 p.

MÜLLER-FAHRENHOLZ, G. 1997. The art of forgiveness: theological reflections on healing and reconciliation. Geneva : World Council of Churches. 106 p.

MURITHI, T. 2003. Toward a culturally inclusive notion of human rights (based on the African worldview known as ubuntu). [Web:] http://www.hri.ca/tribune/viewArticle.asp [Datum van gebruik: 25 Aug. 2006].

MURPHY-O'CONNOR, J. 1991. The theology of the second letter to the Corinthians. (*In* Dunn, J.D.G., *ed.* New Testament Theology.). Cambridge : Cambridge University Press. 166 p.

MUNSON, M. & ICONIS, R. 1995. Plugged-in premmies. *Prevention 47*, 7. p. 42. Jul.

MYERS, B. 2003. God bless Africa. [Web:] http://www.anglican.ca/partnerships/PIM/TSIP/letter-2003-09-03.htm [Datum van gebruik: 9 Okt. 2006].

NADEAU, J. 1994 Evangelization and youth culture seen from French Canada. (*In* Greinacher, N. & Mette, N., *eds.* Christianity and cultures. London : SCM Press. p. 88-98.)

NAGLE, G. 1995. Trends in health and health care in South Africa. (*In* Lemon, A., *ed.* The geography of change in South Africa. Chichester : John Wiley & Sons. p. 99-121.)

NASSEEM, S.B. 2003. African heritage and contemporary life. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 161-174.)

NATIONAL CENTRE FOR POSTTRAUMATIC STRESS DISORDER (PTSD). 2006. What is posttraumatic stress disorder? [Web:] http://www.ncptsd.va.gov/facts/general/fs_what_is_ptsd.html [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

NATIONAL INSTITUTE OF MENTAL HEALTH (NIMH). 2006. Reliving Trauma: post-traumatic stress disorder. [Web:] http://www.nimh.nih.gov/publicat/reliving.cfm [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

NAVROZOV, L. 2004. The dying of Western culture. [Web:] http://homepage.mac.com/machiavel/iblog/B1072909446/C1880974608/E1805645042/index.html [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

NDUNGANE, N. 2000. An opportunity for peace. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W. *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 258-264.)

NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK (NG KERK). 2007. NG Kerkfamilie plegtig verbind tot eenheid. [Web:] http://ngkerk.org.za/nuus_artikel_asp [Datum van gebruik: 5 Jan. 2007].

NEILL, S.C. 1981. History and culture: a historical introduction. (*In* Stott, J.R.W. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianirty and culture. London : Hodder and Stoughton. p. 1-13.)

NEIMARK, J. 2004. Sound healing: can you drum your way to a better health? Tune up your immunity with a tuning fork? Science takes a surprising look at the restorative powers of chant, rhythm and music. [Web:] http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m0NAH/is_3_34/ai_113645553/print [Datum van gebruik: 24 Jul. 2006].

NEKE, G. 1999. (Re)forming the past: South African art bound to apartheid. [Web:] http://www.trcresearch.org.za/papers99/neke.pdf [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

NEL, D. 2006. Kerkeenheid. [Web:] http:www.ngkerkwynberg.co.za/K3%20eenheid.htm [Datum van gebruik: 5 Jan. 2007].

NELL, N. 2007. 'Bokkie' kry luide ontvangs by konsert. *Beeld*: 3, Feb. 5.

NEWBIGIN, L. 1986. Foolishness to the Greeks: the gospel and Western culture. London : SPCK Holy Trinity Church. 156 p.

NEWSOME, J.D. 1992. Greeks, Romans, Jews: currents of culture and belief in the New Testament world. Philadelphia : Trinity Press International. 475 p.

NGCOKOVANE, C. 1989. Demons of apartheid: a moral and ethical analysis of the N.G.K., N.P. and Broederbond's justification of apartheid. Johannesburg : Skotaville Publishers. 249 p.

NICHOLLS, B.J. 1981. Towards a theology of gospel and culture. (*In* Stott, J.W.R. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p. 49-62.)

NIEWOUDT, S. 2003. Willem de Liefde: die waarde van ou kennis. *Beeld Plus*:10, Jul. 24.

NIEUWOUDT, S. 2004. Verwondering troos, inspireer. *Beeld*:12, Feb. 21.

NOLAN, A. 1999. Response to *Transformation of Theology* talk by Archbishop NH Ngada. (*In* Du Toit, C.W. & Ngada, N.H., *eds.* Hearing the AIC voice. Proceedings of a conference held by the Research Institute for Theology and Religion at UNISA on 2 & 3 September 1998. Pretoria. p. 8-11.)

NONGOGO, N.S. 1999. AIC's reaction to past discrimination and their reconciliatory role in the new South Africa. (*In* Du Toit, C.W. & Ngada, N.H., *eds.* Hearing the AIC voice. Proceedings of a conference held by the Research Institute for Theology and Religion at UNISA on 2 & 3 September 1998. Pretoria. p. 53-58.)

NTSEBEZA, D. 2000. The struggle for human rights: from the UN Declaration on Human Rights to the present. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 2-13.)

NTULI, P.P. 1999. The missing link between culture and education: are we still chasing gods that are not our own? (*In* Makgoba, M.W., *ed.* African renaissance: the new struggle. Cape Town : Tafelberg. p. 184-199.)

NYAMITI, C. 1999. Ancestor veneration in Africa. [Web:] http://www.afrikaworld.net/afrel/nyamiti.htm [Datum van gebruik: 25 Aug. 2006].

ODENDAAL, T. 2006. Buskaid speel concerto's môre in Wits-kerkie. *Beeld Plus*:17, Aug. 25.

OKOLO, C.B. 2003. Self as a problem in African philosophy. (*In* Coetzee, P. H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 209-215.)

OLADIPO, O. 2003. Metaphysics, religion and Yoruba traditional thought. (*In* Coetzee, P. H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 200-208.)

OLIPHANT, A.W. 1993. Culture and empowerment. Johannesburg : COSAW. 244p.

OLIVIER, L. 1985. A comparative psychological study between the dingaka tša malopo (malopo doctors), mediums, and ordinary members of the Kgaga of Maake. Pretoria : Human Sciences Research Council. 32 p.

OOSTHUIZEN, G.C. 1999. My pilgrimage through the AIC crucible – a dynamic post-Western Christianity. (*In* Du Toit, C.W. & Ngada, N.H., *eds.* Hearing the AIC voice. Proceedings of a conference held by the Research Institute for Theology and Religion at UNISA on 2 & 3 September 1998. Pretoria. p. 59-69.)

OOSTHUIZEN, J. 2002. AGS moet aanpas by veranderinge in Suid-Afrika, sê Besigheidsvergadering. *Algemene Kerkbode*:16, Okt. 14.

OPLAND, J. 1983. Xhosa oral poetry: aspects of a black South African tradition. Cambridge : Cambridge University Press. 303 p.

ORR, W. 2000a. From Biko to Basson. Cape Town : Contra. 363 p.

ORR, W. 2000b. Reparation delayed is healing retarded. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 239-249.)

ORUKA, H.O. 2003. Ideology and culture: the African experience. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 58-63.)

OSBORNE, G.R. 2004. Revelation. Grand Rapids : Baker Academic. 869 p. (*In* Silva, M., *ed.* Baker exegetical commentary on the New Testament.)

OTTERMAN, R.E. 1993. Kerkmusiek in verwarring. *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 34(1): 74-80. Mrt.

PADILLA, C.R. 1981. Hermeneutics and culture - a theological perspective. (*In* Stott, J.W.R. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton p. 63-78.)

PARLIAMENTARY MONITORING GROUP. 2004. Media briefing: Social cluster 2: Education, Labour, Arts & Culture and Sport & Recreation. [Web:] http://www.pmg.org.za/briefings/briefings.php [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

PEACEFUL MIND. 2003. Music therapy. [Web:] http://www.peacefulmind.com/music_therapy.htm [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

PEAK PERFORMANCES. 2006. Special features: Black Tie Ensemble. [Web:] http://www.peakperformances.co.za/Peak_Special_Features/special_features_blacktieafrican.htm [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

PEDERSON, S. 1999. Anti-Judaism in John's gospel: John 8. (*In* Nissen, J. & Pederson, S., *eds.* New Readings in John. Literary and theological perspectives. Essays from the Scandinavian conference on the fourth gospel. Århns. 1997. *Journal for the study of the New Testament.* Supplement Series 182. Sheffield : Sheffield Academic Press. p. 172-193.)

PELSER, W. 2006. Tenders vir verbeterings eers in 2007. *Beeld*:2, Okt. 4.

PERANI, J. & WOLFF, N.H. 1999. Cloth, dress and art patronage in Africa. New York : Berg. 217 p.

PETTEGREE, A. 1999. Reformation and Counter-Reformation. (*In* Hastings, A., *ed.* A world history of Christianity. Grand Rapids : Eerdmans. p. 238-472.)

PFATTEICHER, P.H. 1997. Liturgical spirituality. Valley Forge : Trinity Press International. 292 p.

PHAHLAMOHLAKA, L.J. & KROEZE, J.H. 2004. Information technology and the human person in an African context. (*In* Du Toit, C.W., *ed.* The integrity of the human person in an African context: perspectives from science and religion. Proceedings of the eleventh seminar of the South African Science and Religious

Forum (SASRF) of the Research Institute for Theology and Religion held at the University of South Africa on 28 and 29 August 2003. Pretoria. p. 177-204.)

PHILLIPS, L.E. 1993. Liturgy and ethics. (*In* Bradshaw, P. & Spinks, B., *eds.* Liturgy in dialogue. Collegeville : The Liturgical Press. p. 28-49.)

PIENAAR, A. 2002. As perfeksionisme baba weghou. *Beeld*:17, Des. 13.

PIENAAR, A. 2006. SA tel onder ongelukkigste nasies: Studie wys Dene gelukkigste; Afrika mismoedig. *Beeld*:1, Jul. 29.

PIENAAR, J. 2002. Kindjagters: die mense vir wie 'n diere-offer nie genoeg is nie. *Beeld*:9, Apr. 16.

PIETERSE, H.J.C. 1993. Praktiese teologie as kommunikatiewe handelingsteorie. Pretoria : RGN. (RGN Studies in Praktiese Teologie. Vol. 1) 203 p.

PIETERSE, J.N. 1992. White on black: images of Africa and Blacks in Western popular culture. London : Yale University Press. 259 p.

PITYANA, N.B. 1994. The evolution of democracy in Africa. *Journal of theology for Southern Africa*, (86):4-13, Mar.

PITYANA, N.B. 1999. The renewal of African moral values. (*In* Makgoba, M.W., *ed.* African renaissance: the new struggle. Cape Town : Tafelberg. p. 137-148.)

POBEE, J. 1998. West Africa.. Geneva : WCC Publications. 52 p.

POETRY MAGIC. 2006. Amateur poetry as therapy. [Web:] http://www.poetrymagic.co.uk/therapy.html [Datum van gebruik: 21 Aug. 2006].

POETRY THERAPY. 2004. A brief overview of poetry therapy. [Web:] http://www.poetrytherapy.org/articles/pt.htm [Datum van gebruik: 21 Aug. 2006].

POPLE, L. 2003. Die plek van versoening. *Beeld Plus*:3, Aug. 6.

PRAH, K.K. 1999. African renaissance or warlordism? (*In* Makgoba, M.W., *ed.* African renaissance: the new struggle. Cape Town : Tafelberg. p. 37-61.)

PRAH, K.K. 2001. Culture, the missing link in development planning in Africa. [Web:] http://www.casas.co.za/papers_culture.htm [Datum van gebruik: 8 Okt. 2006].

PREETENSHUS, I. 2006. Someone knows just what postmodern actually means. [Web:] http://www.weleyanargus.com/printable.article [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

PRETORIUS, L. 2006a. 'Boesman' in boekvoorlesing tas g'n regte aan: Klagte oor '50/50' slaag ook nie. *Beeld*:12, Jul. 27

PRETORIUS, L. 2006b. Plaasbaas ontken dispuut: Grondeisekommissaris bedien tog onteien-kennisgewing. *Beeld*:6, Okt. 11.

PRETORIUS, L. 2006c. 'Ons kan nie ons siele aan neoliberalisme verkoop.' *Beeld*:2, Okt. 20.

RADEMEYER, A. 2006a. Selfskending neem toe onder tieners: 10% tot 15% beseer hulleself weens spanning. *Beeld*:11, Aug. 11.

RADEMEYER, A. 2006b. Afrikaanssprekende jeug positief oor die toekoms – studie. [Web:] http://152.111.1.251/argief/berigte/beeld/2006/06/03/B1/16/tarjonges.html [Datum van gebruik: 8 Jul. 2006].

RADEMEYER, A. 2006c. Naamsveranderings 'deel van ANC-stryd.' *Beeld*:9, Sept. 18.

RAJAK, T. 2001. The Jewish dialogue with Greece and Rome: studies in cultural and social interaction. Leiden : Brill. 579 p.

RAMOSE, M.B. 2003a. The struggle for reason in Africa. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 1-8.)

RAMOSE, M.B. 2003b. The philosophy of *ubuntu* and *ubuntu* as philosophy. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 230-238.)

RAMOSE, M.B. 2003c. The ethics of *ubuntu.* (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 324-330.)

RAMOSE, M.B. 2003d. Justice and restitution in African political thought. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 461-462.)

RAMOSE, M.B. 2003e. Globalization and ubuntu. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J. *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 626-644.)

RAUBENHEIMER, C. 2006. D-dag vir jongste syfers oor misdaad. *Beeld*:17, Sept. 27.

RAUBENHEIMER, C., MAGNUS, L. & DE LANGE, L. 2006. Nqakula sê Suid-Afrika word veiliger. *Beeld*:1, Sept. 28.

REBIRTH. 2000. South African Bill of Rights. [Web:] http://www.rebirth.co.za/bill_of_rights_S.A.1.htm [Datum van gebruik: 25 Aug. 2006].

RIDDERBOS, H. 1987. Het evangelie naar Johannes. Deel 1. Kampen : Kok. 439p.

RIENECKER, F. 1980. A linguistic key to the Greek New Testament. Uit die Duits vertaal en geredigeer deur Cleon L. Rogers jr. Grand Rapids : Zondervan. 864 p.

ROESTOFF, A. 2006. Leerlinge, ouers versper pad in Soweto. *Beeld*:5, Okt. 9.

ROGERSON, C.M. 1995. The employment challenge in a democratic South Africa. (*In* Lemon, A., *ed.* The geography of change in South Africa. Chichester : John Wiley & Sons. p. 169-194.)

ROGERSON, J. 1991. Genesis 1-11. Sheffield : Sheffield Academic Press. 87 p. (Old Testament guides.)

ROGERSON, J.W. 2001. Genesis 1-11. (*In* Rogerson, J.W., Moberly, R.W.L. & Johnstone, W., *eds.* Genesis and Exodus). Sheffield : Sheffield Academic Press. 289 p.

ROOS, E. 2006a. Liefde oor kleurgrens nie meer taboe: Suid-Afrikaners se verdraagsaamheid 'verbasend hoog.' *Beeld*:2, Sept. 12.

ROOS, E. 2006b. Staan pa: 'selfbejammering kan net kom as ons verantwoordelikheid aanvaar.' *Beeld*:19, Okt. 27.

ROSSOUW, J. 2004. Versoeningsdag. [Web:] http://vryeafrikaan.co.za/lees.php [Datum van gebruik: 10 Jul. 2006].

ROSSOUW, J. 2006a. Geweld ná 1994: Oorsaak ondergronds, sê Moeletsi. *Beeld*:11, Mei. 13.

ROSSOUW, J. 2006b. Tieners beste rou materiaal vir grenslose kapitalisme. *Beeld*:15, Jul. 29.

ROUVOET, A. 1993. Agenda voor de Christelijke politiek. (*In* Wetenschappelijk Studiecentrum van de RPF. Reformatorische cultuurvisie. Nunspeet : Marnix van St. Aldegonde Stichting. p. 79-120.)

ROXBURGH, A.J. 1993. Reaching a new generation: strategies for tomorrow's church. Downers Grove : InterVarsity Press. 140 p.

RUBIN, B.D. & STEWART, L.P. 1998. Communication and human behaviour. Boston : Allyn and Bacon. 310 p.

RUIZ, J. 2001. Praise and politics in Revelation 19:1-10. (*In* Moyise, S., *red.* Studies in the book of Revelation. Edinburgh : T&T Clark. p. 69-84.)

SAAYMAN, W. 1995. Re-evangelising the new South Africa. *Journal of theology for Southern Africa*, (92):3-10, Sep.

SACC (South African Council of Churches). 2001. Come celebrate! Chapter four: Christ for ourselves. [Web:] http://www.sacc.org.za/about/celebrate4.html [Datum van gebruik: 11 Mrt. 2007].

SA HISTORY. 2002. Kwaito. [Web:] http://sahistory.org.za/pages/artsmediaculture/pages/music/kwaito.htm [Datum van gebruik: 4 Mei 2004].

SA HISTORY. 2006. History of MK. [Web:] http://www.sahistory.org.za/pages/organisations/MK/formation.htm [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

SALIERS, D.E. 1994. Worship as theology: foretaste of glory divine. Nashville : Abingdon Press. 255 p.

SAMOVAR, L.A. & PORTER, R.E. 2001. Communication between cultures. Belmont : Wadsworth/Thomson Learning. 334 p.

SAPA. 1998. Unsettling Whites objective of MK bombing campaign: TEC told. [Web:] http://www.doj.gov.za/trc/media/1998/9805/s980513b.htm [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

SARNA, N.M. 1988. Israel in Egypt: the Egyptian sojourn and the exodus. (*In* Shanks, H., *ed.* Ancient Israel: a short history from Abraham to the Roman destruction of the temple. Englewood Cliffs : Prentice-Hall. p. 31-52.)

SCHALEKAMP, M.E. 2005. Missiones ecclesiae: 'n missionêre visie en strategie in gemeentebou ten opsigte van multikulturele kerkplanting. Potchefstroom : NWU. (Proefskrif – Ph.D.) 553 p.

SCHEER, G. 2005. Singing the Psalms in modern worship: a review of Psalm CDs. [Web:] http://www.calvin.edu/worship/lit_arts/psalms_hymns/psalm_cds.php [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

SCHEER, G. 2006. Worship composition: looking back, looking forward. [Web:] http://www.perspectivesjournal.org/2006/06/essay-looking.html [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

SCHMIDT, B. 1996. Creating order: culture as politics in 19th and 20th century South Africa. Neimegen : Katholieke Universiteit. (Proefskrif – Ph.D.) 350 p.

SCHMIDT, R. 1996. This ain't no party, this ain't no disco: a Columbus Day rant. [Web:] http://www.bluecorncomics.com/columbus/htm [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

SCHOLTZ, A. 2006. Sielkundige impak van misdaad in SA te hoog. *Beeld*:11, Okt. 10.

SCHOLTZ, L. 2006. Regstelaksie: dit moet, maar hoe? *Beeld*:12, Okt. 17.

SCHROER, S. 1994. Transformations of faith. Documents of incultural learning in the Bible. (*In* Greinacher, N. & Mette, N., *eds.* Christianity and culture. London : SCM Press. p. 3-14.)

SCHURINK, E.M. 1998. Deciding to use a qualitative research approach. (*In* De Vos, A.S., *ed.* Research at grass roots. Pretoria : Van Schaik Publishers. p. 239-250.)

SCHÜSSLER, M. 2006. Arm was nog nooit so ryk nie! SA kla miskien met die witbrood onder die arm. *Sakebeeld*:28, Aug. 23.

SCHUURMAN, E. 1993a. Problemen en crisis van de opgezweepte Westerse technologische cultuur. *Koers*, 58(3): 353-368.

SCHUURMAN, E. 1993b. Problemen en crisis van de opgezweepte Westerse technologische cultuur. (*In* Wetenschappelijk Studiecentrum van de RPF: Reformatorische cultuurvisie. Nunspeet : Marnix van St. Aldegonde Stichting. p. 11-35.)

SCOLLON, R. & SCOLLON, S.W. 1995. Intercultural communication. A discourse approach. Cambridge : Blackwell Publishers. 271 p.

SENN, F.C. 2000. New creation: a liturgical worldview. Minneapolis : Fortress Press. 195 p.

SEREQUEBERHAN, T. 2003. The critique of Eurocentrism and the practice of African philosophy. (*In* Coetzee, P. H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 64-78.)

SERVANT, J. 2002. Kwaito, dagga, 'edutainment,' and the generation gap in South Africa. [Web:] http://www.worldpress.org/Africa/609.cfm [Datum van gebruik: 4 Mei 2004].

SETILOANE, G.M. 1998. Towards a biocentric theology and ethic – via Africa. (*In* Du Toit, C.W., *ed.* Faith, science and African culture: Proceedings of the fifth seminar of the South African Science and Religious Forum (SASRF) of the Research Institute for Theology and Religion held at UNISA on 29 & 30 May 1997. Pretoria. p. 73-84).

SHARAWY, H. 1999. Arab culture and African culture: ambigious relations. [Web:] http://www.ipoaa.com/arab_culture_african_culture.htm [Datum van gebruik: 6 Sept. 2006].

SHEPHERD, J. 1991. Music as social text. Cambridge : Polity Press. 245 p.

SLABBERT, A. 2006. Lewensverwagting in Suid-Afrika nou gemiddeld 50,7 jaar. *Beeld*:22, Aug. 3.

SLOBIN, M. & TITON, J.T. 1992. The music-culture as a world of music. (*In* Titon, J.T., *ed.* Worlds of music: an introduction to the music of the world's peoples. New York : Schirmer Books. p. 1-15.)

SLOVO, G. 2003. Mandela did his part. But songs saved South Africa. [Web:] http://www.amandla.com/ppress/index.php?pid=39 [Datum van gebruik: 13 Junie 2006].

SMIT, E.J. 1989. Prediking oor poëtiese stof van die Ou Testament. *In die Skriflig*, 23(89):35-52.

SMIT, E.J. 1999a. Esra. (*In* Vosloo, W. & Van Rensburg, F. J., *reds.* Die Bybellennium eenvolumekommentaar. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy. p. 514-528.)

SMIT, E.J. 1999b. Die transformerende krag van die gereformeerde kerklied in die huidige Suid-Afrikaanse konteks. Potchefstroom : PU vir CHO. (Verhandeling – Th.M). 140 p.

SMIT, J.H. 1999. Ubuntu in a Christian perspective. (*In* Institute for Reformational Studies (IRS). Ubuntu for Africa: a Christian interpretation. Potchefstroom : IRS. Study nr. 374. p. 1-29.)

SMITH, C. 2006. Wanneer die demone wen: Mans se depressie kry nie uiting. *Beeld*:13, Okt. 6.

SMITH, D.M. 1995. Redistribution and social justice after apartheid. (*In* Lemon, A., *ed.* The geography of change in South Africa. Chichester : John Wiley & Sons. p. 45-64.)

SMITH, F. 2002. Te lief vir jouself? *Beeld.Plus:* 8, Aug. 16.

SNYMAN, S.D. 1994. Biblical perspectives on reconciliation and peace. *Acta theologica*, 14(2):93-101. Des.

SOGOLO, G.S. 2003. The concept of cause in African thought. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 192-199.)

SOUTH AFRICAN GOVERNMENT. 1996. Growth, employment and redistribution. [Web:] http://www.polity.org.za/html/govdocs/policy/growth.html [Datum van gebruik: 30 Okt. 2006].

SOUTH AFRICAN GOVERNMENT. 2005a. National coat of arms. [Web:] http://www.info.gov.za/aboutgovt/symbols/coa/index.htm [Datum van gebruik: 25 Okt. 2006].

SOUTH AFRICAN GOVERNMENT. 2005b. Sport and recreation. [Web:] http://www.info.gov.za/aboutsa/sport.htm [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

SOUTH AFRICA INFO. 2006. Sport in South Africa. [Web:] http://www.southafrica.info/pls/procs/iac.page [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

SOUTH AFRICAN INSTITUTE OF RACE RELATIONS. 2001. Good news for political stability, but South Africans are still insecure. [Web:] http://www.sairr.org.za/wsc/pstory.htx [Datum van gebruik: 8 Okt. 2006].

SOUTH AFRICAN HUMAN RIGHTS COMMISSION. 2006. Hate crimes and hate speech in South Africa. [Web:] http://www.sahrc.org.za/hate_crimes_paper.pdf [Datum van gebruik: 8 Okt. 2006].

SPINKS, B. 1993. Liturgy and culture: is modern Western liturgical revision a case of not seeing the wood for the trees? (*In* Bradshaw, P. & Spinks, B., *eds.* Liturgy in dialogue. Essays in memory of Ronald Jasper. Minnesota : The Liturgical Press. p. 28-49.)

STACEY, S. 1999. A 'new South Africa': the South African Truth and Reconciliation Commission's vexed nation-building project. [Web:] http://www.trcresearch.org.za/papers99/stacey.pdf [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

STEWART, P. 1996. The adaptive potential of middle-class whites to state transformation and social change in South Africa. *Africanus*, 26(1):21-51.

STEYN, J. 2000. MML: frequency module. [Web:] http://www.musicmarkup.info/modules/frequency/index.html [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

STEYN, J. 2005. Negrologie is die wortel van kwaad: Wit Afrikaan moet erkenning kry vir werketiek. *Beeld*:12, Des. 6

STORR, A. 1992. Music and the mind. New York : Random House. 212 p.

STOTT, J.R.W. 1981. Foreword. (*In* Stott, J.R.W. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p. vii-x.)

STOTT, J. 1994. Romans: God's good news for the world. Downers Grove : Intervarsity Press. 432 p.

STRAUSS, M. 1996. Material wealth – a chimera leading South Africa astray? *Woord en daad,* 36(358):24-25.

STREMLAU, J. 1999. African renaissance and international relations. (*In* Makgoba, M.W., *ed.* African renaissance: the new struggle. Cape Town : Tafelberg. p. 101-124.)

STREUDERST, L. 2006. Wie bedank omdat ek wit is? [Web:] http://152.111.1.251/argief/berigte/beeld/2006/05/31/B1/12/tudankie.html [Datum van gebruik: 8 Jul. 2006].

STRYDOM, W.M.L. 1994. "Sing nuwe sange, nuutgebore" : liturgie en lied. Bloemfontein : UOVS Departement Musiek (Afdeling Kerkmusiek.) 414 p.

STRYDOM, W.M.L. & KELLERMAN, J.S. 1992. Die funksie van liturgiese sang in gereformeerde erediensvernuwing. *NG Teologiese Tydskrif*, 33(2) : 204-215.

STUDY OVERSEAS. 2006. What is dance therapy? [Web:] http://www.studyoverseas.com/performingarts/ed/dance.html [Datum van gebruik: 21 Aug. 2006].

SUSIN, L.C. 2003. Introduction: reconciliation in a world of conflicts. (*In* Susin, L.C. & Aquino, M.P., *reds.* Reconciliation in a world of conflicts. Concilium 2003/5. London : SCM Press. p. 7-13.)

TABER, C.R. 1981. Hermeneutics and culture - an anthropological perspective. (*In* Stott, J.R.W. & Coote, R.T., *eds.* Down to earth: studies in Christianity and culture. London : Hodder and Stoughton. p. 79-94.)

TALENT FINDERS. 2006. Danny K. [Web:] http://www.talentfinders.co.za/listingview.php [Datum van gebruik: 27 Okt. 2006].

TANNER CHURCH. 2006. Singing. [Web:] http://tannerchurchofchrist.com/Tcc/The%20Love%20of%20Christ/lesson9.html [Datum van gebruik: 31 Jul. 2006].

TAYLOR, R. & FOSTER, D. 1999. Advancing non-racialism in post-apartheid South Africa. (*In* Palmberg, M., *ed.* National identity and democracy in South Africa. Cape Town : HSRC & Mayibuye Centre of the University of the Western Cape. p. 328-341.)

TEFFO, L. 1999. Moral renewal and African experience(s). (*In* Makgoba, M.W., *ed.* African renaissance: the new struggle. Cape Town : Tafelberg. p. 149-169.)

TEFFO, L.J. & ROUX, A.P.J. 2003. Metaphysical thinking in Africa. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 161-174.)

TEMMINGH, R. 1993. Kerkmusiek in die krisis. *Vir die musiekleier*, 20. Des. p. 17-19.

TEMPELHOFF, E. 2002. Rivier? Nee, 'n rioolsloot: afval, besoedeling se eindbestemming: die Vaal. *Beeld*:12, Des. 12.

TEMPELHOFF, E. 2006. 'Met eerbied: dis onsin.' Regter in Ngoepe-saak ontsteld oor Nqakula se optimisme. *Beeld*:1, Sept. 29.

THE BIG VIEW. 2006. The philosophy of Thales. [Web:] http://www.thebigview.com/greeks/thales.html [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

THERON, S.W. 1987. " 'Ina 'osein en." A multifaceted approach to an important thrust in the prayer of Jesus in John 17. *Neotestamentica*, 21:77-94.

THISELTON, A.C. 2000. The first epistle to the Corinthians. A commentary on the Greek text. Grand Rapids : Eerdmans. 1446 p.

THOMPSON, D. 2006. Afrika-stede vuil, gevaarlik en korrup. *Beeld*:21, Sept. 28.

THOMPSON, J.A. 1980. The book of Jeremia. Grand Rapids : Eerdmans. 819 p. (*In* Harrison, R.K., *ed.* The new international commentary on the Old Testament.)

THOMPSON, J.H. 2006. An unpopular war: voices of South African national servicemen. Cape Town : Zebra Press. 238 p.

TITON, J.T. ed. 1992. Worlds of music: an introduction to the music of the world's peoples. New York : Schirmer Books. 469 p .

TITUS, D. 2006. Vlok help ons uit ons verengde oomblik: SA het tyd nodig om te besin oor wat hier gebeur het. *Beeld*:14, Sept. 7.

TLHAGALE, B. 1999. Bringing the African culture into the church. [Web:] http://www.arfikaworld.net/afrel/tlhagale.htm [Datum van gebruik: 25 Aug. 2006].

TOBIAS, S. 1999. History, memory and the ethics of writing: Antjis Krog's *Country of my skull.* [Web:] http://www.trcresearch.org.za/papers99/tobias.pdf [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

TRIMP, C. 1983. De gemeente en haar liturgie. Kampen : Uitgeverij Van den Berg. 268 p.

TRUTH AND RECONCILIATION COMMISSION. 1996. Hearings, Port Elizabeth, 22 May, 1996. [Web:] http://www.doj.gov.za/trc/hrvtrans/hrvpe1/day2.htm [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

TRUTH AND RECONCILIATION COMMISSION OF SOUTH AFRICA. 1997. Follow up workshop on 21 June 1997 Sebokeng. [Web:] http://www.doj.gov.za/trc/reparations/sebokeng.html [Datum van gebruik: 18 Okt. 2006].

TRUTH AND RECONCILIATION COMMISSION OF SOUTH AFRICA. 2003. Report released on 21 March 2003. [Web:] http://www.info.gov.za/otherdocs/2003/trc/ [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

TSHELANE, S.S. 1999. The quest for unity and structure inside and between AIC groups. (*In* Du Toit, C.W. & Ngada, N.H., *eds.* Hearing the AIC voice. Proceedings of a conference held by the Research Institute for Theology and Religion at UNISA on 2 & 3 September 1998. Pretoria. p. 29-46.)

TURAKI, Y. 1997. Tribal gods of Africa: ethnicity, racism, tribalism and the Gospel of Christ. Jos, Nigeria : Crossroads Media Services. 168 p.

TURAKI, Y. 1999. Christianity and African gods. Potchefstroom : IRS. 348 p. (*In* Institute for Reformational Studies (IRS). A method in theology. Series F2: no. 75.)

TUTU, D. 1998. The Truth and Reconciliation Commission. (*In* Du Toit, C.W., *ed.* Confession and reconciliation: a challenge to the churches in South Africa. Proceedings of a conference held by the Research Institute for Theology and Religion at UNISA on 23 and 24 March 1998. Pretoria : Research Institute for Theology and Religion. p. 3-6.)

TUTU, D. 2003. Foreword: Truth and Reconciliation Commission report. [Web:] http://www.info.gov.za/otherdocs/2003/trc/ [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

UNITED NATIONS: OFFICE FOR THE COORDINATION OF HUMANITARIAN AFFAIRS. 2006. South Africa: violence still haunts communities a decade after the TRC. [Web:] http://www.irinnews.org/print.asp [Datum van gebruik: 8 Okt. 2006].

UNIVERSITY OF MICHIGAN HEALTH SYSTEM. 2005. Post-traumatic stress disorder (PTSD). [Web:] http://www.med.umich.edu/1libr/wha/wha_ptsd_bha.htm [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

VAN BRUGGEN, J. 1990. Matteus: het evangelie voor Israel. Kampen : Kok. 510 p. (*In* Greijdanus, S. & Grosheide, F.W., *reds.* Commentaar op het Nieuwe Testament. Derde Serie.)

VAN DEN BERGH, E. 2006. Deelname verkrummel waardes. *Laevelder*:13, Okt. 6.

VAN DER MERWE, J. 1995. "Kitsch" in die kerk? – oorvernuwing en vervlakking in ons kerkmusiek. *Vir die musiekleier*, 22:4-10.

VAN DER MERWE, W. 1989. Die hedendaagse Westerse kultuur. *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 30(3): 324-332.

VAN DER VEEN-SCHENKEVELD, M. 1994. The Reformed Ecumenical Council: its identity and ecumenical involvement – The World Council and the Christian World Communions. [Web:] http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m2065/is_n4_v46/ai_15918270/pg_2 [Datum van gebruik: 5 Jan. 2007].

VAN DER WALT, B.J. 1986. Christen en kultuur: gister en vandag. Potchefstroom : Pro Rege. 446 p.

VAN DER WALT, B.J. 1996. Responsibility, conversion, confession, forgiveness, restitution and reconciliation: six of God's requirements for a new South Africa. Potchefstroom : PU for CHE. 30 p. (Instituut vir Reformatoriese Studies (IRS) Studiestuk nr. 337).

VAN DER WALT, B.J. 1997. Afrocentric of Eurocentric? Our task in a multicultural South Africa. Potchefstroom : PU for CHE. 190 p. (Institute for Reformational Studies (IRS) Brochures. Series F2. No.67.)

VAN DER WALT, B.J. 1999. Kultuur, lewensvisie en ontwikkeling. 'n Ontmaskering van die gode van onderontwikkelde Afrika en die oorontwikkelde Weste. Potchefstroom : Instituut vir Reformatoriese Studie (IRS). 284 p. (IRS Reeks F2. Nr. 76.)

VAN DER WALT, B.J. 2006. When African and Western cultures meet: from confrontation to appreciation. Potchefstroom : ICCA (The Institute for Contemporary Christianity in Africa). 317 p.

VAN DER WALT, J.J. 1982. Soek die Here in sy tempel. Potchefstroom : Potchefstroom Teologiese Publikasies. 69 p.

VAN DER WALT, J.J.A. s.a. (circa 1998). Die noodsaaklikheid van musiekopvoeding. Potchefstroom : PU vir CHO. 32 p.

VAN DER WATT, J.G. 1999a. Johannes. (*In* Vosloo, W & Van Rensburg, F.J., *reds.* Die Bybellennium Eenvolumekommentaar. Vereeniging : Christelike Uitgewers Maatskappy. p. 1314-1370.)

VAN DER WATT, J.G. 1999b. Kolossense. (*In* Vosloo, W & Van Rensburg, F.J., *reds.* Die Bybellennium Eenvolumekommentaar. Vereeniging : Christelike Uitgewers Maatskappy. p. 1504-1606.)

VAN DEVENTER, W.V. 1992. Die kerk en die bediening van die Woord aan die mens in 'n Afrika-konteks. *Nederduitse Gereformeerde Teologiese Tydskrif*, 33(3): 408-416.

VAN DORSTON, A.S. 1990. Cultural hegemony in music: a "struggle" of the privileged. [Web:] http://www.fastnbulbous.com/hegemony.htm [Datum van gebruik: 26 Jul. 2006].

VAN HELDEN, P. 2002. Die huidige aktiwiteit van die belydende GKSA-vrouelidmaat tydens die erediens. [Web:] http://www.gkcenturion.org.za/gksa_vroue6.html [Datum van gebruik: 5 Januarie 2007].

VAN NIEKERK, A. 2006. Die voetewas. *Beeld*:10, Sept. 9

VAN NIEKERK, A.S. 1993. One destiny: our common future in Africa. Cape Town : Tafelberg. 121 p.

VAN NIEKERK, J. 2003. Leer ken mekaar se God. *Beeld*:13, Mei. 14.

VAN NIEKERK, P. 2003a. Godsdiens se invloed op samelewing soos kop met 2 gesigte. *Beeld*:11, Jul.23.

VAN NIEKERK, P. 2003b. Bemagtiging moet deel van Christen-optrede word. *Beeld*:13, Aug. 20.

VAN NIEKERK, R. 2000. Om te vergewe... 'n Bybelse raamwerk vir vergifnis. Vereeniging : Christelike Uitgewers Maatskappy. 106 p.

VAN RENSBURG, F.J. 1993. Timoteus. (*In* Vosloo, W & Van Rensburg, F.J., *reds.* Die Bybel in praktyk. Vereeniging : Christelike Uitgewers Maatskappy. p. 1877-1896.)

VAN ROOY, H.F. 1996. Die sogenaamde Bybelse kultuurmandaat (Gen. 1:28 en 2:15) en ontwikkeling. *Koers*, 61(14): 425-440.

VAN SCHALKWYK, A. 1994. Toyi-toyi. [Web:] http://www.ukzn.ac.za/music/MangoT.html [Datum van gebruik: 13 Jun. 2006].

VAN VLIET, E. 1998. 'n Pleidooi vir poësie. Vertaal en saamgestel deur Heilna du Plooy. Pretoria : Protea Poësie. 48 p.

VAN WYK, A. 2004. Nuwe bier in ou kalbasse: hoofmanne en konings in die Suid-Afrika van 2004. *Beeld*:16, Maart. 11.

VAN WYK, A. 2006. Godsdiens-aktueel: Doppers wel klaar met kerkrassisme. [Web:] http://www.news24.com/Beeld/In-Diepte/0,,3-67_1875595,00.html [Datum van gebruik: 5 Januarie 2007].

VAN WYK, J.H. 1999. Lewe in liefde: moraliteit vir die markplein. Potchefstroom : PU vir CHO. 95 p. (Instituut vir Reformatioriese Studies (IRS) Reeks F12. Nr. 73.)

VAN ZYL, J. 2002. Ontsnapte uit 'wit tronk.' *Beeld*:11, Mei. 4.

VERSTER, P. 1990. Die ontwerp van 'n dogmaties-etiese versoeningsmodel gegrond op "die bediening van die versoening" in 2 Kor. 5:11-12. *Acta theologica*, 10(1):57-77. Junie.

VILAKAZI, H.W. 1998. Land and science: nature, God and ecology in African thought. (*In* Du Toit, C.W., *ed.* Faith, science and African culture: Proceedings of the fifth seminar of the South African Science and Religious Forum (SASRF) of the Research Institute for Theology and Religion held at UNISA on 29 & 30 May 1997. Pretoria. p. 107-115.)

VILAKAZI, H.W. 1999. The problem of African universities. (*In* Makgoba, M.W., *ed.* African renaissance: the new struggle. Cape Town : Tafelberg. p. 200-209.)

VILJOEN, B. 2006. Burgemeester se luukse rygoed pla: Mpumalanga tree op oor peperduur ampsmotors. *Beeld*:11, Aug. 8.

VILJOEN, F.P. 1990. Die betekenis van "psalmois, humnois" en "odais pneumatikais" in Kolossense 3:16 en Efesiërs 5:19. Potchefstroom : PU vir CHO. (Proefskrif – Th.D.)

VILLA-VICENCIO, C. 2000a. Restorative justice: dealing with the past differently. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 68-76.)

VILLA-VICENCIO, C. 2000b. Getting on with life: a move towards reconciliation. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 199-209.)

VILLA-VICENCIO, C. & VERWOERD, W. 2000. Introduction. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. i-xxi.)

VOGEL, C.H. & DRUMMOND, J.H. 1995. Shades of "green" and "brown." Environmental issues in South Africa. (*In* Lemon, A., *ed.* The geography of change in South Africa. Chichester : John Wiley & Sons. p. 85-98.)

VON BONIN, D., FRUHWIRTH, M., HEUSER, P. & MOSER, M. 2001. Effects of speech therapy with poetry on heart rate variability and well-being. [Web:] http://www.ncbi.nlm.nih.gov/entrez/query.fcgi [Datum van gebruik: 21 Aug. 2006].

VORSTER, H. 2006. Waarvoor moet ek dankie sê? [Web:] http://152.111.1.251/argief/berigte/beeld/2006/05/29/B1/14/TUvorster.html [Datum van gebruik: 8 Jul. 2006].

VORSTER, J.M. 1977. Die kerk en die kleurvraagstuk vandag: die hantering van die kleurvraagstuk deur die Wêreldraad van Kerke en die Gereformeerde Kerke in Nederland teen die agtergrond van die kontemporêre kultuur. Potchefstroom : PU vir CHO. (Proefskrif – D.Phil.) 470 p.

VORSTER, J.M. 1997. 'n Oorsig van die versoeningsleer by Paulus en die implikasies daarvan vir versoening in Suid-Afrika vandag. *Nederduits Gereformeerde Teologiese Tydskrif* (38):1/2. p. 4-15. Maart , Junie.

VORSTER, J.M. 2003. South African presentation (GKSA). (Proposal delivered at the International Conference of Reformed Churches (ICRC): African Region, held at

Lubumbashi on 22-26 September 2003). [Web:] http://www.icrconline.com/documents/Africa_Conference_2003-proceedings.doc [Datum van gebruik: 5 Jan. 2007].

VORSTER, J.M. 2004. Truth, reconciliation and human rights. (Voordrag gelewer as deel van 'n byeenkoms van die Gereformeerde Teologiese Vereniging gehou te Potchefstroom op 3 – 4 Augustus 2004. Potchefstroom. 32 p. (Ongepubliseer.)

VOS, C.J.A. & PIETERSE, H.J.C. 1997. Hoe lieflik is U woning. Pretoria : RGN. 356 p.

VOSLOO, W. 1993. Genesis. (*In* Vosloo, W. & Van Rensburg, F.J., *reds.* Die Bybel in Praktyk. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy. p. 1-92.)

VOSLOO, W. 1999. Genesis. (*In* Vosloo, W. & Van Rensburg, F. J., *reds.* Die Bybellennium Eenvolumekommentaar. Vereeniging : Christelike Uitgewersmaatskappy. p. 3-71.)

VRIJLANDT, M.A. 1987. Liturgiek. Delft : Meinema. 367 p.

WALAZA, N. 2000. Insufficient healing and reparation. (*In* Villa-Vicencio, C. & Verwoerd, W., *eds.* Looking back. Reaching forward: reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town : UCT Press. p. 250-255.)

WALKER, D.S. 1994. "Evangelicals and apartheid" revisited. *Journal of theology for Southern Africa,* (89):42-49, Dec.

WALL, R.W. 1993. Colossians & Philemon. Leicester : Intervarsity Press. 225 p. (*In* Osborne, R., *ed.* The IVP New Testament commentary series).

WASSERMAN, H. 2006. Rupert trek los oor misdaad: Mbeki verras en gee hom gelyk. *Rapport*:1, Aug. 27.

WEISS, S. & WESLEY, K. 2001. Postmodernism and its critics. [Web:] http://www.as.au.edu/ant/Faculty/murphy/436/pomo.htm [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

WELLS, G. 2006. A history of SACLA. [Web:] http://www.sacla.org.za/history.html [Datum van gebruik: 11 Mrt. 2007].

WELLS, H. 1997. Theology for reconciliation. Biblical perspectives on forgiveness and grace. (*In* Baum, G & Wells, H., *eds.* The reconciliation of peoples: challenge to the churches. Geneve : WCC Publications. p. 1-15.)

WENHAM, G.J. 1987. Genesis 1-15. Waco : Word Books Publisher. 352 p. (*In* Hubbard, D.A. & Barker, G.W., *eds.* Word Biblical commentary. Vol. 1.)

WENTSEL, B. 1987. God en mens verzoend. Kampen : Kok. 768 p.

WESTERMANN, C. 1986. Genesis 1. Een praktische bijbelverklaring. Vertaal deur L.F. Stolk. Kampen : Kok. 220 p.

WHITE, J.F. 1989. Protestant worship. Louisville : Westminster/John Knox Press. 251 p.

WHITE, J.F. 1990. Introduction to Christian worship. Nashville : Abingdon Press. 317 p.

WIKIPEDIA. 2006a. African dance. [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/African_dance [Datum van gebruik: 25 Aug. 2006].

WIKIPEDIA. 2006b. Culture of Africa. [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/Culture_of_Africa [Datum van gebruik: 25 Aug. 2006].

WIKIPEDIA. 2006c. Music. [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/Music [Datum van gebruik: 23 Aug. 2006].

WIKIPEDIA. 2006d. Greek philosophy. [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/Greek_philosophy [Datum van gebruik: 27 September 2006].

WIKIPEDIA. 2006e. Post-traumatic stress disorder. [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/Post-traumatic_stress_disorder [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

WIKIPEDIA. 2006f. Soweto String Quartet. [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/Soweto_String_Quartet [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

WIKIPEDIA. 2006g. Johnny Clegg (musician). [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/Johnny_Clegg [Datum van gebruik: 27 Okt. 2006].

WIKIPEDIA. 2006h. Sibongile Khumalo. [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/Sibongile_Khumalo [Datum van gebruik: 27 Okt. 2006].

WIKIPEDIA. 2006i. PJ Powers. [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/PJ_Powers [Datum van gebruik: 27 Okt. 2006].

WIKIPEDIA. 2006j. Plaasmoorde. [Web:] http://af.wikipedia.org/wiki/Plaasmoorde [Datum van gebruik: 21 Okt. 2006].

WIKIPEDIA. 2006k. South African Bureau of State Security. [Web:] http://en.wikipedia.org/wiki/South_African_Bureau_of_State_Security [Datum van gebruik: 21 Feb. 2007].

WIKIVERSITY. 2005. School of philosophy: the history of philosophy: the ancient Greeks. [Web:] http://en.wikibooks.org/wiki/Wikiversity:School_of_Philosophy:The_History_of_Philosophy:The_Ancient-Greeks [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].

WILCOCK, M. 1987. The message of Chronicles. Leicester : Inter-Varsity Press. 288 p. (*In* Motyer, J.A. & Stott, J.R.W., *eds.* The Bible speaks today.)

WILLIMON, W.H. 1983. The service of God: how worship and ethics are related. Nashville : Abingdon Press. 239 p.

WIREDU, K. 2003. The moral foundations of an African culture. (*In* Coetzee, P.H. & Roux, A.P.J., *eds.* The African philosophy reader. Cape Town : Oxford University Press of Southern Africa. p. 287-296.)

WOLF, L. 2006. Simboliese ellende en kollektiewe identiteitskrisis – 'n kulturele fiasko of normale transformasie? [Web:] http://vryeafrikaan.co.za/lees.php [Datum van gebruik: 23 Okt. 2006].

WOLF, M.L. 2001. Truth and Reconciliation Commission: quality of mercy. [Web:] http://www.racematters.org/truthreconciliationcomm.htm [Datum van gebruik: 8 Okt. 2006].

WORLD ALLIANCE OF REFORMED CHURCHES. 1982. Resolution on racism and South Africa. [Web:] http://www.warc.ch/where/21gc/safrica/01.html [Datum van gebruik: 18 Okt. 2006].

XENOS. 2006. Postmodernism and you. [Web:] http://www.xenos.org/ministries/crossroads/pmandyou.htm [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

YOO, S.T. 2006. African masks. [Web:] http://arts.osu.edu/ArtEducation/kplayground/masks.htm [Datum van gebruik: 25 Aug. 2006].

ZAAIMAN, G. 2007. Afrikaans in onderwys kan denke-grondslag lê. *Beeld:*14, Feb. 28.

ZAKAI, A. 2003. John Calvin. [Web:] http://www.hum.huji.ac.il/american/en/AvihuZakai/Calvin2.pdf [Datum van gebruik: 29 Jan. 2007].

ZEGEYE, A., LIEBENBERG, I. & HOUSTON, G. 2000. Resisting ethinicity from above: social identities and democracy in South Africa. [Web:] http://www.hsrcpress.ac.za [Datum van gebruik: 7 Okt. 2006].

ZERFASS, R. 1974. Praktische Teologie als Handelungswissenschaft. (*In* Klostermann, F. & Zerfass, R. Praktische Theologie heute. München : Kaiser. p. 164-177.)

ZERHUSEN, 2006. The problem of tongues in 1 Corinthians 14. [Web:] http://www.alliancenet.org/partner/Article_Display_Page [Datum van gebruik: 31 Julie 2006].

ZULU, P. 1994. Forms of violence in South Africa and the responsibilities for its control. [Web:] http://www.iss.co.za/Pubs/ASR/ADR15/Zulu.html [Datum van gebruik: 8 Okt. 2006].

ZYCHOWICZ, J.L. 1996. Western music – a short history. [Web:] http://w3.rz-berlin.mpg.de/cmp/musical_history.html [Datum van gebruik: 27 Sept. 2006].